

HAJDÚMEGYE LEIRÁSA.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

1882. DEBRECZENBEN TARTOTT

XXII^{DIK} NAGY GYÜLÉSÉNEK ALKALMÁBÓL

KIADJA,

ÉS A NAGY GYÜLÉS TAGJAINAK EMLÉKÜL AJÁNlja

HAJDÚMEGYE KÖZÖNSÉGE.

SZERKESZTETTE:

Dr. VARGA GEIZA,

ORVOS-SEBÉSZ TUDOR, SZEMÉSZ, SZÜLÉSZ, HAJDÚMEGYE TISZTI FŐORVOSA,
A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XXII-IK NAGY GYÜLÉSÉNEK
EGYIK TITKÁRA.

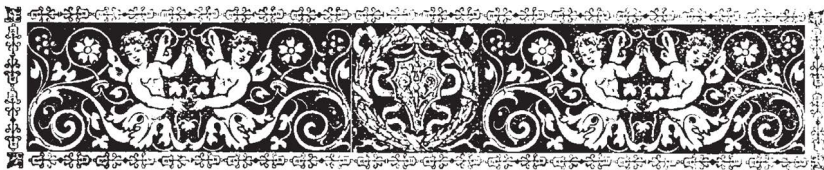

DEBRECZEN,

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1882. Ag.

Ösmerdd meg tenmagadat.

ELŐSZÓ.

Ezen mű, — mint sok más és nagyobb kiterjedésű helyirat — a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek köszöni létrejöttét; a megye, — az egészségügyi bizottság indítványára — tekintettel a megye székhelyén tartandó XXII-dik nagy gyűlés közalgására, 1881. Deczember 19—21-ig tartott ülésében elhatározta, hogy helyirata elkészíttessék és a nagy gyűlés vendégei között emlék gyanánt kiosztassék, e célból egy számos tagból álló bizottságot küldött ki, mely azonban csak a folyó év Márczius 24-én jött össze első és utolsó ülésére.

Ezen bizottság, míg egyrésztől szükségesnek tartotta azt, hogy az alig 5 év előtt, különböző — egymással semmi összeköttetésben nem álló — községekből alkotott új megye jelenlegi viszonyai megismertetése céljából, a beszerezhető adatok egybegyűjtessenek, más részről ösmerve a nehézségeket, melyek úgy az idő rövidsége, mint azon körülmény folytán állottak elő, hogy az eltelt rövid öt év alig nyújtott elég alkalmat a szakembereknek arra, hogy az illető viszonyok behatóan és alaposan tanulmányozhatók legyenek, — egy nagyobb, és a tudomány minden kíváncsalmainak megfelelő helyirat kiadását későbbi időknek hagy-

ván fen, — elhatározta: hogy tekintettel különösen a megye alakulási történetére, a jelen állapotot ha csak dióhéjban is előtűntető leírás kiadassék, s az egyes szakaszok feldolgozására az egyéneket kijelölván, a mű szerkesztésével alólirottat bizta meg.

Ösmerve a feladat nehéz voltát és ahoz mért csekély erőmet, elég okom volt tartani attól, hogy a cél elérve nem leend, s midőn örömmel látom a siker közeledtét, lehetetlen hogy forró köszönetet ne mondjak, egyrésről a megye köztiszteletben álló lelkes alispánja T. W eszprémy G á s p á r urnak, ki hathatós támogatásával és bölcs tanácsával az ügy élére állani kegyeskedett, más résről a buzgó munkatársaknak, kik egészen önzetlenül és serényen munkálkodva, a mű létrejöttét lehetővé tették, fogadják egyenként és összesen a közügy nevében forró köszönetemet!

Jól tudom én, hogy e mű sok tekintetben igen hiányos, különösen a természeti viszonyokat tárgyzó szakaszok, melyek közül a földtani viszonyok felemlítése meg sem kísérltetett, miután az alföld ez irányban a tudomány férfiai által kellőleg méltatva nem lett s az e téren megyénkben legérdekesebb adat — a p.-ladányi ártéziai kut. fúrása alkalmával napfényre került rétegek — leírását megszerezni nem sikerült.

Hiányzik az őstörténelmi leírás és a régészeti leletek ösmertetése, mert levéltáraink igen hiányosak, s többnyire csak a 17-dik század elejéig tartalmaznak adatokat, a régészet pedig csak a legujabb idők óta számlál megyénk területén néhány műkedvelő munkást.

Az egyletek sem vétettek fel, mert csak hiányos adatokkal birunk működésükről, s különben is ez ideig valami nagy eredményt nem mutathatnak fel.

Ezek figyelembe vétele után — a számos más hibák miatt is, — a szakemberek elnéző bírálatáért esedezem.

Lehetetlen azonban figyelmen kívül hagynom a Hajdukerület története megírója, mélt. Sillye Gábor ur ama vélekedését, mintha a megye alakításával „a Hajdukerület kitöröltetett volna az élők sorából“, — bár tudom azt, hogy a Hajdu városok vezérférfiai közül e nézetet még ma is számosan osztják, — mert megvagyok győződve arról, hogy a lakosság egy nagy része a megye alakításában — velem együtt, — ama kis és nehezen kormányozható hatóság megnagyobbitását és életképesebbé tételét látja kifejezettnek; és ha e mű által sikerül az egyes alkotó és egymástól idegenkedő elemek egymáshoz közelítése, vagy csak az őszintén felmutatott hiányok egy részének — akár a gazdaság, ipar, kereskedelem, forgalom, népoktatás, akár az egészségügy tekintetében — bármi csekély javítása, — akkor a mű célját elérte.

Debreczen, 1882. Augusztus 18.

Dr. Varga Geiza.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

Hajdumegye történeti viszonyai.

	Lap.
I. Hajdumegye alakulása	1
II. Hajdukerület története Sillye Gábortól	1
Függelék: A Szabolcs és Biharmegyéből Hajdumegyéhez átszatolt községek nevezetesebb történeti mozzanatai, Kiszelák Sándortól	113
A Szabolcsmegyéből kapcsolt községek :	
B.-Ujváros	113
Csege	115
Egyek	116
Földes	117
Nádudvar	117
Püspök-Ladány	120
Szovát	122
Tetétlen	123
Téglás	123
A Biharmegyéből kapcsolt községek :	
Kaba	124
Mike-Pércs	125
Sámson	126

MÁSODIK RÉSZ.

A megye természeti viszonyai.

I. Hajdumegye fekvése, alakja, kiterjedése Pretsinszky Páltól	128
II. Domborzati viszonyok ugyanattól	128
III. A megye vizei ugyanattól	131
IV. A megye éghajlata és időjárása Dr. Varga Geizától	132
V. A megye növényzetének ismertetése Dr. Schuk Józseftől	134
VI. A megye állatvilágának rövid áttekintése ugyanattól	141

HARMADIK RÉSZ.

Társadalmi viszonyok.

	Lap.
<i>Első szakasz:</i> A megye közigazgatási szervezetének ismertetése	
Weszprémy Kálmántól	161
<i>Második szakasz:</i> Az igazságszolgáltatás állapota Szinay Gyulától	165
<i>Harmadik szakasz:</i> A megye néprajzi ösmertetése Dr. Varga Geizától	174
<i>Negyedik szakasz:</i> Gazdasági viszonyok Kasztl Lászlótól ..	194
<i>Ötödik szakasz:</i> Ipar és kereskedelmi viszonyok Dr. Varga Geizától	208
<i>Hatodik szakasz:</i> Közlekedési viszonyok Pretsinszky Páltól	215
<i>Hetedik szakasz:</i> Pénzügyi viszonyok Bese Sándortól	221
<i>Nyolczadik szakasz:</i> Egyházak állapota :	
1. Helv. hitv. egyházak, Katona Endrétől	228
2. Róm. kath. „ Kisz elák Sándortól	228
3. Gör. kath. „ Dr. Varga Geizától	229
4. Izraelita „ N. J. adataiból	232
<i>Kilenczedik szakasz:</i> Népoktatás állapota az 1876—1881-ik években	
összehasonlítva. Kiss Józseftől	232
<i>Tizedik szakasz:</i> Felsőbb iskolák :	
1. A büszörményi 6 oszt. gymn. K o z m a Sándortól	242
2. A nánási „ „ Katona Endrétől	244
3. A szoboszlói „ „ S ó l t é s z Lászlótól	245

NEGYEDIK RÉSZ.

A megye egészségügyi viszonyai öt év alatt. Dr. Varga Geizától	249
---	------------

ELSŐ RÉSZ.

HAJDUMEGYE TÖRTÉNETI VISZONYAI.

SILLYE GÁBORTÓL.

I. Hajdumegye alakulása.

Hajdumegye az 1876: XXXIII. t. cz. értelmében alakult következő városokból és községekből:

a) Nánás, Dorogh, Böszörmény, Hadház, Szoboszló, és Vámos-Pércs hajdu városokból, az ezen városok birtokos lakosai által birt pusztákkal együtt;

b) Csege, Balmaz-Ujváros, Téglás, Egyek, Nádudvar, Püspök-Ladány, Szovát, Tetétlen és Földes szabolcsmegyei községekből; továbbá az ugyancsak Szabolcsmegyéhez tartozott Józsa-Szentgyörgy pusztából és szőlőskertből, mely ez alkalommal alakult községgé;

c) Kaba, Mike-Pércs és Sámson biharmegyei községekből.

A megye székhelye: Debreczen.

Miután ezen megye a fentebb idézett törvény által megszüntetett Hajdukerület városaiból, és az azoknak közelében eső szabolcsmegyei községekből kerekítettett ki: ezen alakulás története a Hajdukerület történetét magában foglaló következő szakaszban fog előadatni, minthogy az különben is a hajdukerület történetének befejező pontját képezi.

II. Hajdukerület története.

Jóllehet a hajduk hazánk történetében a XVI. XVII. és XVIII. századok lefolyása alatt jelentékeny szerepet játszottak, mégsem jelent meg eddig rólok oly önálló munka, mely multjokat és működéseket tüzetesebben megismertetné; s a mely irodalmi művek eddig a hajdukra vonatkozólag megjelentek, azok leginkább a törvényhozáshoz s a kormánysszékekhez intézett, s a hajduk sérelmei orvoslását sürgető munkálatok voltak: s azért szükségesnek látjuk a hajduk történetét, azon időktől kezdve, midőn szereplésök kezdődik, törvényhozási s egyéb kutfők alapján ide iktatni.

ELSŐ FEJEZET.

A hajduk neve hazánk törvényeiben először 1514. évben fordul elő, és pedig Ulászló VII. decretumának 60. és 61. cikkeiben, melyek elsőjében azaz a 60. cikkben a barompásztorok köznyelven hajduknak neveztetni mondatnak, és dárda s egyéb fegyverek hordásától eltiltatnak; a 61. cikkben pedig az határoztatik, hogy a parasztok és a szabad városok vagy királyi városok lakosai közül senki ne merészeljen nyájak őrzése és barom vagy aprómarha-tartás végett mezei házakat, vagy közönségesen szállásnak nevezett tanyákat tartani, hogy ezáltal a hajduk gonoszságai megszűnjenek és megsemmisüljenek.

Ugy látszik, hogy ezen intézkedésre az Ulászló király uralkodásának vége felé kitört Dózsa-féle paraszt lázadás szolgáltatott alkalmat; miután az említett törvény (Ulászló VII. decr. 60. cikk) a jobb kéz elvágásának büntetése alatt a parasztoknak is megtiltja a puska tartását és hordását.

Ugyanezen törvényczikk idézte elő aztán azt is, hogy sokan a hajduk nevét a „hajtó“ szótól származottnak hitték; bár valószínűnek látszik az is, hogy a magyar hajdu és a latin hajdo név a „hajadon“ szótól vette eredetét, mert régibb iratokban és jegyzőkönyvekben gyakran fordulnak elő ezen elnevezések: hajadon legény, hajadon leány; és így nagyon valószínű, hogy a törvény által üldözött szegény legények, általában nőtlenek voltak, s innen neveztettek hajadon legényeknek: miből aztán származhatott a magyar hajdu és a latin hajdo elnevezés.

Legvalószínűbbnek látszik azonban az, hogy a „hajdu“ elnevezés régi magyar szó, mely néven hajdan a könnyű, s leginkább gyalog harczosokat¹⁾ értették, kik a szükséghez és körülményekhez képpent a várakból kitörték és az ellenséget háborgatták, s azoknak tábori és élelmi szereiket elfoglalták. Az Esztergom várát védelmezett ilyen hajduk hadnagya volt kezdetben, Horváth Mihály történetírónk szerint, a hatalmas Szapolyai István is, ki midőn Bécsset bevette, kis fiát, a később csakugyan királylyá lett Jánost karjánál fogva fölemelvén, hozzá így szóllott: „csak ekkorára nőttél volna már fiam, most királylyá emelnélek.“

Azonban bár honnan vette légyen is eredetét a hajdu elnevezés, — a mi egyébiránt azon hajdukra, kiknek történetét itt megfogjuk írni, egyáltalában nem, vagy felette kevéssé tartozik — a XVI. és XVII. században a hajdukról hozott törvények összevetéséből bizonyosnak látszik: hogy a hajduk neve alatt azon nemes és nemnemes, és különösen fegyvert viselő emberek értettek, kik nem sokára a szerencsétlen mohácsi vész után, az ország megtarthatott részeiben, azon czélból egyesültek és keltek fel,

¹⁾ Katona: *Historia critica regum Hungariae*, XXVIII. köt. 252 l. — *Memoires historiques du comte Betlen Niklos*, II. Partie, 65 l.

hogy nemcsak megokat és uraikat, hanem más szomszédokat is a közös ellenség ellen védelmezzék. Azért ezek első sorban a közjó védelmére kötelezték magokat, de miután nem ismertek semmi rendet, igazgatást és fegyelmet, az emberi romlottság befolyása alatt, majd kihágásokra, majd más különböző gonoszságokra vetemedtek: és ezen körülmény idézte aztán elő azt, miszerint az 1557: XXIII. t. cikkben az ilyféle hajdukra, nézve az határozatott, hogy az ezen emberek által elkövetett hallatlan gonoszságok és méltatlanságok megakadályozása végett, ezen emberek bűnei világosságra derítettessenek, és a bűnösök érdem szerint büntetessenek meg; sőt azon urak és nemesek és más tisztviselők is, kikre törvényesen bebizonyittatik, hogy ilyes rablókat tartottak vagy tartanak és azok kihágásait büntetlenül elnézik: minden hosszas eljárás nélkül ugyanazon büntetéssel büntetessenek, melyet magok a gonosztevők megérdemeltek.

Dehogyan ezen szabad hajduk nem mindannyian voltak oly elvetemedtek, mint a kiket az 1557: XXIII. t. cz. üldöz, és a kik irányában az említett törvényben előírt szigorú eljárás alkalmazása az ország főkapitányjának kötelességévé tétetik: igazolja az 1563: XXIII. t. cz. melynek értelmé szerint a királyi felség a hajduk egy osztályát a vég helyek védelmére bizonyos számban és zsolddal ellátva alkalmaztatni rendeli, azon czélból, hogy azon gyalogos hajduk a török hódoltsági területeken levő lakosokat a királyi felség iránti hűségben megtartsák és védelmezzék, miután ezen gyalog hajduk könnyebben eljuthatnak az oly helyekre, a hova az utak a lovasokra nézve járhatlanok; midőn pedig a lovasok tesznek kirándulást, a gyalogok a várak őrizetére alkalmaztassanak. Azonban ezen kirándulások vagy kiutések csakis a kapitányok engedelméből történhetnek, és ha a kiküldött hajduk a szegény népet méltatlanul elnyomták vagy megkárosították, azokat kötelesek voltak a kapitányok azonnal keményen megbüntetni, és szorgalmasan felügyelni, nehogy a török császárral kötött béke valamely pontjában megsértessék.

Az idézett törvényből világos:

a) hogy a hajduk kezdetben gyalogok voltak, jóllehet nem sokára azután lovas szolgálatot is kezdtek teljesíteni, mint ezt az 1595: XXXI és 1596: XXIII. t. cikkek igazolják, melyekben már lovas hajdukról is tétetik említés;

b) hogy a fentebb idézett törvény szerint a hajduk két osztályba soroztattak, mely osztályok valamint az idézett törvényben, úgy a később hozott törvényekben is egymástól folytonosan megkülönböztettek, jelesen:

az első osztályba azon hajduk tartoztak, kik a vég helyeken bizonyos számban és zsoldon tartattak a végett, hogy a végvárakat őrizték, és a törökök által meghódított lakosokat a magyar király iránti hűségben megtartsák, kötelességökké tétetvén, hogy a népet méltatlanul el ne nyomják

és meg ne károsítsák, — mely kötelességöket ha nem teljesítették, a végvárák kapitányai által szigoruan meglettek büntetve;

a másik osztályhoz pedig azon hajduk tartoztak, kik nem voltak a véghelyeken alkalmazva, biztos és bátorságos helyen tartózkodtak, és kiket csak prédálás végett tartottak; kikhez tartoztak az 1597: XXIV. t. cz. szerint azon szolgák is, kiket a főurak és nemesek jószágaikon a végett tartottak, hogy uraikat kirándulásaikban élelmezzék, és a kik a török területre való beütés örve alatt a szegény keresztyén adózó nép barmait elhajtották, a népét szájalom nélkül elnyomták és örökös rablásokkal háborgatták.

Mínthogy pedig a hajduknak imént említett fajtát az akkori idők szomoru körülményei miatt sem egészen elnyomni, sem kiirtani nem lehetett, az 1563: XXXI. 1595: XXXI. 1596: XXIII. 1597: XXIV. 1599. III. 1601: XXVII. és 1604: XII. t. czikkek által szabad hajduknak nevezettek, kiknek tartása az örökös hűtlenség esetei közé soroltatott; különösen pedig az 1597: XXIV. t. cz. azt rendeli, hogy a szabad hajduk tartói minden javaikat veszítsék el, a szabad hajduk pedig az 1599: III. t. cz. értelmében fejvesztéssel büntetessenek, és a kiknek kiirtására és megzabolozására a főurak 600 frt, a nemesek 300 frt büntetés terhe alatt fölkelni köteleztessenek. A fentebb idézett szigorú törvények később az 1723: XII. t. cz. által szelidítettek, miután a szabad hajduknak azon veszedelmes faja is részint kiveszett, részint kivesző félen volt.

Az idézett törvényekből kiderül, hogy a törvényhozás valamint az első osztályba tartozó, vagyis jó hajdukat, mint a véghelyek védelmére multhatatlanul szükségeseket egész a XVII. század kezdetéig pártolándóknak tartotta, sőt azoknak zsoldjáról és tartásáról is intézkedett; ugy a másik osztályba tartozó, vagyis rossz és barangoló szabad hajdukat, veszedelmes, erőszakoskodó embereknek, sőt rablóknak nyilatkoztatta, s azokat védelmezőkkel együtt szigorú törvények alkalmazásával kárhoztatta és sujtotta.

A jó és rossz hajduk közt létezett ezen megkülönböztetés megjelölésének, a XVI. XVII. és XVIII-ik század lefolyása alatt hazánk törvényeiben folytonos emlékei találtatnak.

A jó, és a véghelyeken szolgálatot tett s ezen érdemeikért kitüntetésben részesített hajduk közül ugyanis azon 9254 vitézeket, kik akkor 13 kapitány alatt katonáskodtak, s kiknek maradékai a hajdu városokat mai nap is birják, Bocskay István fejedelem az 1605. év november 10-re Korponán összegyűlt országos rendek megegyezésével, ugyanazon év december 1-ső napjáról költ adománylevelével egyenkint és nyilván, a mennyiben azelőtt megnesemesítve nem lettek volna, megnesemesítette; s nehogy bizonytalan lakhelyeikről elszéledjenek s idegen hatóság alá kerüljenek, hanem mindenkor egy bizonyos és állandó helyen lakván, a hazának hasznosabb és alkalmasabb szolgálatot tehessenek és készen állat-

tassanak: Kálló egész város, Nánás, Dorogh, Varjas egész puszták, Hadház, Vámos-Pércs, Sima és Vid helységbeli részjóságok birtokával, s az ezekben levő minden királyi joggal, mindkét nemet illetőleg, rendszeres katonai szolgálatok teljesítésének föltétele alatt, megajándékozta; egyszersmind minden rendes és rendkívüli adózás, bér vagy kamaranyereség, tized, kilenczed és bárminemű paraszti terhek viselése alól örökre fölmentette. Mely adománylevél, a törvényszerű kihirdetésen kívül ünnepélyes beiktatás által is — egyedül Simára nézve tétetvén birtokbeli ellenmondás — ugyancsak törvényes idő alatt megerősítettett.

Mint hogy pedig ezen adománylevél egyik fő alapját képezi a hajdu városok történetének, ide iktatjuk azt magyar fordításban — az eredeti latin szöveg közlésére nem lévén tér — mivel abban elő vannak sorolva a tettek és érdemek is, melyekért a hajduk birtokaikat és személyes megemesíttetésöket nyerték.

Az adománylevél egész terjedelmében következőleg hangzik:

„Mi István Isten kegyelméből Magyarország és Erdély fejedelme, s a székelyek grófja stb. a dolognak örök emlékezetére: Jóllehet a minden dolgok legfőbb intézője az Isten, a ki nemcsak a ragyogó alkotmánynak, t. i. a mennyei örök tartományoknak egyetemét, hanem a földi, halandó és mulandó emberi nemzetet is, s ezen föld kerektségének minden lakóit, a magáét mindenkinek megadni parancsoló szentséges igazság mérlegével, személyválogatás nélkül kormányozza; bár igen gyakran a szerencsés sikerek által fölemelt zabolátlan indulatu gonosz emberek büntetlen maradása miatt a kishitűektől oly béketűrőnek, sokáig várónak, sőt minden neheztelés, harag és gondviselés nélkül valónak tartatik, és ezért a hivek által gyakran hangos kiáltásokkal, majd serkentésekkel és vigyázatra való kényszerítéssel sürgettetik: de mindazáltal bizonyos, hogy Izraelnek őrzője se nem alszik se nem szunnyadozik, hanem hiveinek valamint a szerencse úgy a kísértések közepette is — midőn utaznak, folyókon átkelnek, midőn az ellenség csoportjaiba ütnek — jelen van, és lépéseiket igazgatja, karjaiknál fogva fentartja őket, s ha az alkalom úgy hozza magáva, tanítja ujjaikat a hadakozásra, kiáltásaikat a szükségben nemcsak meghallja, sőt gyakran mielőtt kiáltanának, segédelmet nyújt; kevélyekkel és kicsapongó bűnösökkel szemben pedig, minél biztosabbnak érzik azok magokat a szerencse karjain, azon örök bölcsességnek semmi sem édesebb, semmi sem gyönyörösebb, mint az ily felfuvalkodott kevélységű fenhéjázás megtűrését soha meg nem bánni, tudván, hogy a zabolátlan erős lelkeket az ő erősségökben, a bölcséket az ő bölcsességökben, a ravaszokat az ő ravaszságukban fogja meg, kiket, midőn azok mitől sem tartanak, hirtelen és oly véletlenül megsemmisíti, hogy a gonoszoknak helyök sem találhatik: a mikor aztán a győzedelmes arany igazságot és valóságot, mint a hajnal legfényesebb világát, mint a nap legtündöklőbb fényét, min-

denkinek láthatóvá teszi, és az igazakat a börtönből a szabadba, a sötétségből a világosságra és a fogságból örök szabadságra segíti ;

és jóllehet az ily tiszta egyenességű és mindenkor győzedelmes igazságnak változhatlan kiszolgáltatása — bár az ideig-óráig szünetel is — kezdettől fogva minden jók által észleltetett és mintegy kézzel érintetett :

mindazáltal a mi időnkben a császári felség agyarkodó seregeire a napfénynél világosabban kiderült, hogy azok a török haderő közelgetése miatt, segélyhozás ürügye és színe alatt hazánkba bejövén, annak minden erősebb várait nemcsak elfoglalták, hanem Erdélyországot csaknem végpusztulásra juttatva, iszonyu és hallatlan kegyetlenséggel eltörölván, és az egész nemességet elnyomván, az igaz vallás gyakorlásának, és a hazai törvények kiszolgáltatásának szabadságát a szélesen kiterjedő Magyarországon is háborgatni, sőt végkép eltörölni bátorzkodtak, annyira, hogy azok zsarnoksága alatt senki sem a száját felnyitni, sem a fejét fölemelni nem merészelte, míg a hatalmas Isten, mindenkinek reményén felül ágyékunkat fegyverével fel nem övezte, és belénk bátor lelket adván, Gedeon szerint kevés sereggel nekünk az ellenségén győzedelmeskedni nem engedett.

Ugyanis Barbián János kassai tábornok, különben fogadott fiunk, hallgatva az elébe terjesztett hamis vádakra, minden törvényes ut mellőzésével, Szent Jób nevű várunkat leselkedések által elfoglalta, Kerek nevű várunkat pedig ostrom alá vette, de a nekünk felette kedvező hajdúvitézek fegyverei által onnan visszaveretvén, alattomban és nyíltan — minden lehetőt megkísértve — életünkre tört. Félvén tehát az ő jól felszerelt, és tizezer fegyverest meghaladó seregétől, ugyanazon hajdúvitézek munkája által, Súlyomkeő nevű harmadik várunkból, mely a hegyek meredek kőszikláinak közepén, akadályokkal teljes helyen fekszik, a sík földre kimenvén, és gyorsan erős sereget gyűjtvén, míg a tábornok a nagyságos Petzen Ker. János érkezését várta, ki 3000 gyaloggal és 1500 sziléziai vasassal már közelgett, hogy azután ezekkel egyesülve, dühös mérgét nemcsak a mi, hanem a egész magyar nemzet vesztére kiönthesse : mi az ő csatlakozásukat gyorsasággal és a jelenlevő irgalmas Isten segédelmével megelőzván, hajnal hasadta előtt október 15-én 1604-ik esztendőben Álmossd nevű pusztánál, a Petzen seregét, mely nemcsak megbízhatóbb, de erősebb is volt minden sereg közt, vezérokat elfogván, véletlenül megtámadtuk és megsemmisítettük ; mely csapásról, midőn a tábornok értesült volna, szörnyen megfélemlített és zavart futásban keresett menekülést, s a futókat a mieink hátulról nyomban követvén, részint a Tisza partján rajtok, s különösen a rác seregen szörnyű vérontást követtek el ; a Tiszán pedig átkelvén és Kassá királyi várost elfoglalván, Felső-Magyarországnak nagyobb részét, mely már ezelőtt a császáriaktól sok évek óta, valamint a nemesi, úgy a vallási szabadságra nézve is nagyon el volt nyomva, és azon szabadság visszaszerezhető-

sére az alkalmat várva várták: a lakosok a mi hűségünkre részint önként, részint kényszerülve megesküdtek.

Ezen szélesen elterjedt pusztító tűznek a császári felség elejét venni igyekezvén, Básta Györgynek megparancsolta, hogy azon erős sereggel, melyet ugyanazon évben a törökök és a nagy vezir ellen szervezett, üssön reánk; kivel aztán változó szerencsével harczolván, Osgyán váránál és falunál ugyan némely része a mieinknek szerencsétlenül, Edelény nevű falunál pedig sokkal szerencsésebben harczolván, azután majd győzve, majd győzettel, a szerencse minden játékát és a hadviselés viszályait egész télen által oly állhatatosan és erősen állottuk ki: hogy a következő tavaszon az ellenségre nehányszor reáütni próbálván, Magyarországból, alig figyelve a kellő rendre is, Bástát kimondhatlan sietséggel minden seregével együtt kivetük, kiket a mieink hátulról mindenütt követvén, Pozsonyig kergettek. és ott velök megütközhvén, győzelmeskedtek; minek folytán a mieink egy része tüstént Morvaországot, más része pedig — átkelvén a Dunán — Alsó-Ausztriát és Stájerországot tüzzel, rablással és dúlással szerteszélyel pusztították; miből következett, hogy a császári felség a magyar nemzet-től bizonyos követek által békét kérni és a törvényeknek és vallásoknak letiport szabadságát kedve ellen is és kegyelmesen egész teljességében visszaállítani méltóztatott.

Tehát az ily s annyira dicsőséges és örök emlékezetre méltó érdemeket tekintvén, mindnyájokat és egyenkint a mi hajdu vitézeinket, mint a mi régi szabadságaink visszaadóit, hogy a haza szabadságáért tett erős munkáiknak és mi irántok való hálánknak emlékezetét a késő maradékoknak is fenhagynánk, és hogy azon hazában, a melyben harczoltak főtiszteletet és szabadságot nyernének: Magyarország hongyülésére 1805-ik év november 10-én összegyűlt országos karoknak és rendeknek közmeg egyezésökkal és helybenhagyásukkal, mindnyájokat egyenkint és nyilván, nevezetesen pedig ezen levelünk által, nemes Chomakeözy András és vitézlő Szilassy János, Keövy Miklós, Pallay Pál, Kovács Albert, Somogyi György, Farkas Mihály, Elek János, Chatáry János, Szénássy Mátyás, Nagy Mátyás, Feüzy István és Hajdu György kapitányságuk alatt vitézkedő hajdu katonáinkat, a paraszti és nem nemesi állapotból, a melyben születtek és eddig léteztek, kegyelmesen kiemelni, és a mi Magyar- és Erdélyországunk igaz nemesei sorába és számába számlálni, seregelní, felfogadni és beírni határoztuk; valamint számláljuk, seregelníjük, felfogadjuk és beírjuk, nyilván rendelvén: hogy ugyanazon vitézeink és azoknak mindkét nemü örökösei és utódai, mindnyájan igaz, született és kétségtelen nemeseknek tartassanak és tekintessenek.

Az ő ilyetén igaz és tökéletes nemességök jeléül pedig

következő nemesi czimert, jelesül: egy tojásdad égszínű paizst, melynek a szélét, vagyis belső körületét, egy hasonlólag tojásdad alakban összegömbölyödött, és hármás farkát a nyakán visszahajtó aransárkány övedzi, a sárkánynak hasán tisztán látható lévén egy veres kereszt, melyet nekiek a mi tulajdon nemzetségi czimereink közül, irántuk való kedvezésünk és jóakarunk nyilvánításául adni akartunk; a sárkánynak belsejében pedig és a paizs közepén egy pánczéba öltözött ember jobb karja vértől pirosló horgas szabályát erőssen forgatni, a szablya markolatánál pedig egy elsült kézi lőfegyver golyót kilőni látszik: a paizs másik oldalán továbbá egyfelől füsttel vegyített iszonyu láng, mely az ellenség rettentésére a mi vitézeink által nehányszor győzelmet hozólag alkalmaztatott, nagy lobogással égni, másfelől pedig a ragyogó hajnal pirosló kebeléből fényes sugarakkal fölemelkedő arany nap — a hajnal tájban történt első győzelmünk emlékére — dicsőséges fényben látszik. A paizs felett egy vitézi nyílt sisak van, melyet drágakövekkel és gyöngyökkel fölékesített királyi korona fedez, melyből egy megaranyozott karddal övezett és borostyán füzérrel fölékesített vitéz kiemelkedni, s jobb kezében meztelen tört tartani, és imádkozván, a nyert szabadságért győzelmi éneket énekelni és a győzelmes fegyvereket vigan forgatni illendően látható. A sisak csucsáról pedig innen vörös és égszínű, amonnan pedig arany és ezüstszerű czafrangok és szalagok folynak le, a paizsnek mindkét szélét igen szépen körülveszik és ékesítik, a mint mindezek ezen levelünk közepén a képiro ügyes keze és művészete által világosabban kifejezve és lefestve látszanak: említett hajdu vitézeinknek és azok mindkét ágon levő maradékainak és utódainak, mindnyájoknak, a mi szabad akarattunkból s bizonyos tudományunk és szivességünkéből adtuk, adományoztuk és ajándékoztuk, beleegyezvén és megengedvén, hogy ők a megirt czimert, mint a nemeség jelvényét, más igaz és fegyvertviselő czimeres nemesek szokásuk szerint mindenütt a csatákban, dárdajátékokban, tornázások, bajvivások, párba-jok és bármely nemesi és vitézi gyakorlatok alkalmával, valamint pecsétnyomókon, zászlókon, vitorlákon, gyűrűkön, házakon, paizsokon, sátrakon, és általában a hadi dolgok és hadjáratok bármely nemeiben, mint a valódi és igaz nemesség jelvényét — a mily nemesekül mi őket mindenki által, akármely állapotu, méltóságú és tekintetű emberek legyenek, neveztetni, számláltatni akarjuk — hordhassák, tarthassák és viselhessék, és mindazon különös tisztességekkel, kegyelmekkel, kiváltságokkal, kedvezményekkel, szabadságokkal és mentességekkel — melyekkel Magyar- és Erdélyországunk többi igaz, született és kétségségtelen nemesi és vitéz emberei bármely jog vagy régi szokás szerint élnek és gyönyörködnek — örökké élhessenek és gyönyörködhessenek.

Hogy pedig a mi említett vitézeink bizonytalan lakhelyeikről el ne széledjenek, vagy idegen törvényhatóság alá ne kerüljenek, hanem mindig és minden időben egy bizonyos állandó helyen és kerületben lakván, s így

együtt a mi erdélyországi hiv székelyeink szokása szerint Magyar- és Erdélyországunknak minél alkalmasabb, hasznosabb és sikeresebb szolgálatot tehetnének és készen találtatnának: Szabolcsmegyében létező, és ezelőtt a mi tokaji várunkhoz tartozott Kálló egész városunkat, hasonlóul Nánás, Dorogh és Varjas pusztá birtokainkat, és Hadház, Vámos-Pércs, Sima és Vid nevezetű birtokokbeli részjóságainkat, úgy minden királyi jogunkat, ha valamely azokban akármi módon volna, vagy azok akármi oknál, utnál és módnál fogva a mi adományunkat illetnék, minden hasznaikkal és járulékaikkal, t. i. mívelt és miveletlen szántóföldekkel, rétekkel, legelőkkel, mezőkkel, kaszálókkal, erdőkkel, cserékekkel, berkekkel, hegyekkel, völgyekkel, szőlőkkel, szőlőhegyekkel, vizekkel, folyókkal, halásztavakkal, halászatokkal, vízfolyásokkal, vízi malmokkal és azoknak helyeivel; általában pedig mindennemű bármi névvel nevezett hasznai és járulékaik épségével, melyek azokhoz és ahhoz törvényesen és régtől fogva tartoznak, az ő igaz és régi határuk alatt: a mi említett 9254 vitézeinknek és mindkét nemű örökösöknek s utódaiknak mindnyájoknak azon föltétel alatt adtuk és ajándékoztuk, hogy ők és az ő örökösök s utódaik nekünk, és Magyar- és Erdélyországunknak először esküvel magokat kötelezvé, más adományos nemesek szokásuk szerint, fegyverekkel és hadiszerekkel jól fölkészülve, a mi és utódaink parancsára minden közönséges és részletes hadjáratban jelenlenni és a hazának hiven szolgálni köteleztessenek; egyszersmind a mi fejedelmi kegyelmességünk irántuk való bővebb megmutatására, nevezett Szabolcs vármegyében létező Kálló városunkat, és Nánás, Dorogh és Varjas birtokainkat, úgy Hadház, Vámos-Pércs, Sima és Vid részjóságainkat és járulékaikat, minden, valamint rendes, úgy rendkívüli adóink, béreink, segélypénzeink és kamaráink nyeresége fizetésétől, nemkülönben kilenczed, tized és bármiféle tartomány adásától, és akármi nemű paraszti és polgári szolgálatok teljesítésétől örökre kivenni és felszabadítani rendeltük, valamint örök és megmásolhatlan birtoki joggal adjuk és ajándékozzuk, a mások jogát épségben hagyván, és kivesszük és felszabadítjuk ezen levelünk ereje és bizonyossága által.

Azért tinéktek, közjövodelmeink tekintetes, nagyságos, vitézlő és nemes kormányzóinak, valamint említett Szabolcsmegye fő- és alispánjainak, szolgabíráinak, adókvetőinek, tizedelőinek, összeíróinak és bármi nemű adóink beszedőinek, valamint említett tokaji várunk tisztartójának, végre említett mezőváros biráinak és esküdt polgárainak, szóval mindazoknak, a kiket a dolog illet vagy illétni fog, mindnyájoknak ezen levelünk által, tudtokra adjuk, és erősen megparancsoljuk: hogy ti is mostantól fogva ezután az említett 9254 vitézeinket s azoknak mindkét ágon levő örököszeit és utódait, mindnyájokat az annyszor említett mezővárosra s megnevezett birtokokra és részirtokokra nézve, valamint rendes, úgy rendkívüli adóink, bére-

ink, segedelem és kamaránk nyereségének fizetésére, úgy kilenczedek, tizedek és ajándékok adására és bárminő paraszti vagy polgári szolgálatok teljesítésére kényszeríteni és hajtani, és ezen az okon őket személyökben, dolgaikban és akármilyen javaikban megbántani, háborgatni és terhelni, vagy őket valamiképen megkárosítani semmiképen ne merészeljétek vagy bátorkodjatok; különben nem cselekedvén, s ezen levelünket elolvasás után az előmutatónak visszaadván, melyet mi, midőn hozzánk visszahozatik, kiváltságlevelé alakjába fogjuk öntetni. Mely dolognak örök emlékeztetere és erősségére ezen függő és hiteles pecsétünkkel megerősített levelünket fent említett kilenczezer kétszázötvennégy vitézeiünknek s azok mindkét ágon levő örökösseinek és utódainak mindnyájoknak kegyesen adni és engedélyezni rendeltük.

Kelt a mi szabad Korpona városunkban, december hó 1-én az 1605-ik esztendőben. István s. k. Péchy Simon m. k. titkár." (P. H.)

Az 1606-ik év december negyedik napján Ő Felségének ezen nemesítő és adománylevele a szabolcsmegyei nemes urak közönségének Karászban tartott közgyűlésében előterjesztetett és ugyanazon vármegye hites jegyzője által felolvasztatott, kihirdettetett és ünnepélyesen kikiáltatott. Czeglédy István m. k. jegyző.

Ezen adománylevelé, a kihirdetésen kívül, ünnepélyes beiktatással — mely alkalommal egyedül Simára nézve tétetett birtokbeli ellenmondás — törvényes idő alatt, jelesen 1606. év deczemb. 2-án megerősítettett.

Ugyanazon fejedelem 1606. év szeptember 2-ról Kassán, Halasi Fekete Péter kapitány és Halasi Beödy Mátyás, Abádi Médy István, Maklári Kis Pál, Sarudi Rácz Farkas, Turi Pap István, Chéffi Haty János és Rábéi Makkos Ferencz hadnagyságok alatt vitézkedett hajduvitézeknek, a fentebbihez hasonló értelmű, bár tartalmára nézve nem oly terjedelmes nemesítő és adománylevelet adott: melyszerint, a mennyiben még megnemesítve nem lettek volna, megnemesítettetnek és a magyar- és erdélyországi nemesek sorába iktattatnak; egyszersmind Szoboszló birtokával oly föltétel alatt ajándékoztatnak meg, hogy más adományos nemesek szokásuk szerint fegyverekkel jól fölkészülve, minden közönséges és részletes hadjáratokban jelenlenni tartozzanak, s mint ilyenek, minden rendes és rendkívüli adózás, bér vagy kamaranyereség, dézsma, kilenczed, és bárminemű paraszti terhek viselése alól örökre fölmentetnek; mely adománylevelé aztán Szabolcsmegye közgyűlésében 1607. év február 5-én törvényesen kihirdettetett és annak idejében minden ellentmondás nélküli beiktatással megerősítettett.

A mennyiben pedig ezen adománylevelé másik főalapját képezi a hajdu városok történetének, szükségesnek tartjuk azt szintén egész terjedelmében magyar fordításban ide iktatni, mely következőleg hangzik:

„Mi István, isten kegyelméből Magyar és Erdélyország fejedelme s a székelyek grófja. Adjuk emlékezetül jelen levelünknek rendiben és értelmében, mindenkinek, a kiket illet: hogy miután a fejedelmek kötelességeihez tartozónak látjuk, hű alattvalóinak érdemeit méltólag megjutalmazni, ezért mi is, kik ezen fejedelemséget a jó és nagy isten kegyelméből elnyertük, törvényes szokásainkhoz illőnek tartjuk, tisztünknek e részben is eleget tenni, figyelembe vévén hűveinknek vitézlő és nemes Halasi Fekete Péternek, hű vitézeink kapitányjának, valamint Halasi Beődy Mátyás, Abádi Médy István, Maklári Kis Pál, Sárudi Rácz Farkas, Turi Pap István, Chéffi Haty János és Rábéi Makkos Ferencz századosoknak, és ugyanazon Fekete Péter kapitánysága alatt szolgáló más mezei katonáinknak kétségtelen és kitűnő hűségét, és élénk lelkes kitartását s hűséges szolgálataikat, melyeket ők a haza és ősi szabadság megmentése és megerősítése körül nagy lelki buzgósággal és állhatatossággal tanusítottak és teljesítettek, és jövőben is tanusítani és teljesíteni fognak: nevezett Fekete Péter kapitányt, és Beődy Mátyás, Médy István, Kiss Pál, Rácz Farkas, Pap István, Haty János és Makkos Ferencz századosokat, és az ugyanazon Fekete Péter kapitánysága alatt levő többi vitézeket, ha valakik közülök nemesi kiváltsággal még nem birnának, a paraszti és nemnemesi állapothól, melyben születtek és eddig léteztek, kivévén, valamint azokat is, kik ezen kiváltságot valamely nemes tettök által már elnyerték, ujonnan és ismét a mi különös kegyelmünk és hatalmunk teljességéből, a mi Magyar- és Erdélyországunk igaz nemesei sorába és számába számlálni, seregelni, felfogadni és beírni határoztuk, valamint számláljuk, seregeljük, felfogadjuk és beírjuk; jelen sorainkkal nyilván rendelvén, hogy mostantól kezdve ugyanazon Fekete Péter kapitány, és Beődy Mátyás, Médy István, Kiss Pál, Rácz Farkas, Pap István, Haty János és Makkos Ferencz századosok, valamint az ugyanazon Fekete Péter kapitánysága alatt létező többi vitézek és azoknak mindkét ágon levő örökösei és utódai, mindnyájan igaz és kétségtelen nemeseknek tartásának és tekintessenek.

Ezen igaz és tökéletes nemesség jeléül pedig következő nemesi címert, jelesül: égszín kék vitézi álló paizst, melynek alsó részén zöld mezőben természetes színében lefestett tigris, hátulsó lábán állva, első lábait pedig kiterjesztve, jobb lábában véres szablyát forgatni, és egy erősen felfegyverzett pánczélos lovassal — ki bal kezében kerek paizst, melynek közepét egy lángszínű alak a körület elejétől a végeig ékesíti, jobb kezében pedig vágásra kész kivont kardot tart — párbajt vívni látszik; a paizsra nyitott vitézi sisak van helyezve, melyet drága kövekkel és gyöngyökkel díszített királyi korona fedez, melynek közepéből egy másik tigris emelke-

dik ki, a győzelem jeléül bal lábában az előbbihez mindenekben hasonló ke-
rek paizst, jobb lábában pedig vörös zászlót tartva, melyen egy természetes
színű sas felemelt csőrrel, kiterjesztett szárnyakkal, arany lábakon állva
szemlélhető; a sisak csucscsáról pedig, jobbról sárga és kék, balról azon-
ban fehér és vörösszínű czafrangok és szalagok folyván le mindkétfelől, a
sisak külső széleit a legszebben körülfoltyják és ékesítik, a mint mind-
ezek a mi levelünk elején vagy kezdetén a képiro ügyes keze és művé-
szete által világosabban kifejezve és lefestve látszanak: említett Fe-
kete Péter kapitánynak, Beődy Mátyás, Médy István, Kiss Pál, Rácz Farkas, Pap István, Haty János és Mak-
kos Ferencz századosoknak, valamint ugyanazon Fekete Pé-
ter kapitánysága alatt létező többi vitézeknek, és azok
mind két ágon levő örököseinek és utódainak mindnyá-
joknak, a mi szabad akarattunkból s bizonyos tudományunk és szivessé-
günkben, kegyelmesen adtuk, adományoztuk és ajándékoztuk, beleegyezvén
és megengedvén, hogy ők megirt czimert, mint a nemesség jelvényét, más
igaz és fegyvert viselő czimeres nemesek szokásuk szerint mindenütt a csa-
tákban, dárdajátékokban, tornázások, bajvivások, párbajok, és bármely ne-
mesi és vitézi gyakorlatok alkalmával, valamint pecsétnyomókon, zászlókon,
vitorlákon, arany gyűrűkön, házakon, paizsokon, sátrakon, sirokon és általá-
ban a hadi dolgok és hadjáratok bármely nemeiben, mint a valódi és igaz
nemesség jelvényét — a mily nemesekül mi őket mindenki által, akármely
állapotu, méltóságú és tekintetű emberek legyenek, mondatni, tartatni,
neveztetni és tiszteltetni akarjuk — hordhassák és viselhessék, és mind-
azon különös tisztességekkel, kegyelmekkel, kiváltságokkal, szabadságok-
kal, mentességekkel és előjogokkal — melyekkel említett Magyar- és Er-
délyországunk többi igaz, született és kétségtelen nemesei és vitéz em-
berei bármely jog vagy régi szokás szerint élnek és gyönyörködnek —
élhessenek és gyönyörködhessenek.

A mi jó indolatunknak és bőkezűségünknek bővebb megmutatásául
pedig, melylyel Fekete Péter kapitány, és Beődy Mátyás, Médy István, Kiss Pál, Rácz Farkas, Pap István, Haty János s Makkos Ferencz századosok, valamint az ugyanazon
Fekete Péter kapitánysága alatt levő többi vitézek
íránt viseltetünk: Szabolcsmegyében fekvő Szoboszló faluban levő
teljes és egész birtokrészeinket, melyek egyike ezelőtt tokaji
várunk tartozéka volt, másika pedig ezen zavaros időkben mi reánk és ren-
delkezésünk alá szállott, ugy minden királyi jogunkat ha valamely
említett birtokrészekben akár mi módon volna, ugy azok akármi oknál,
utnál és módnál fogva a mi adományunkat illetnék, minden hasznaikkal és
járulásaikkal, t. i. mivel és miveletlen szántóföldekkel, rétekkkel, legelők-
kel, mezőkkel, kaszálókkal, erdőkkel, cserékkal, berkekkel, hegyekkel,

völgyekkel, szőlőkkel, szőlőhegyekkel, vizekkel, folyókkal, halásztavakkal, halászatokkal, vízfolyásokkal, vizimalmokkal és azoknak helyeivel; általában pedig mindennemű bármi névvel nevezett hasznaik és járulékaik épségével, melyek azon birtokrészekhez és említett királyi joghoz törvényesen és régtől fogva tartoznak, az ő igaz és régi határuk alatt: említett Fekete Péter kapitánynak, és Beődy Mátyás, Médy István, Kiss Pál, Rácz Farkas, Pap István, Haty János és Makkos Ferencz századosoknak, valamint az ugyanazon Fekete Péter kapitánysága alatt levő többi vitézeknek, és azok mindkét ágon levő örököseink és utódainak kegyelmesen adtuk, adományoztuk és ajándékoztuk, hogy azokat örök és visszavonhatlan joggal tartsák, birtokolják és birják, a más jogát épségben, hagyván; és pedig azon kötelezettség és föltétel alatt, hogy ők és örököseik és utódaik mindnyájan, a mennyiben ezen föltételt önként és szabadon elvállalják, a mi erdélyországi hiv szabad székelyeink szokásuk szerint nekünk és hazánknak hadi dolgokban hasznos és sikeres munkát teljesítsenek, más adományos nemesek módjára jó lovakkal, hadi szerekkel kellőleg felszerelve, a mi és utódaink parancsára, a hely és idő kívánalmaihoz képest, a haza védelmére indítandó és folytatandó minden hadjáratokban, úgy az általánosokban, mint a részletesekben jelen lenni és a hazát hűségesen szolgálni minden vonakodás nélkül tartozzanak és köteleztessenek.

Az elősorolt kedvezményeken felül említett Szoboszló faluban megjelölt és birt földeket minden, valamint rendes vagy rendkívüli adóink, béreink és kamaráink segedelme és nyeresége fizetésétől és akárminemű paraszti szolgálatok teljesítésétől, nemkülönbén szőlőiket, szántóföldjeiket, majorságaikat, vetéseiket és bármely jószágait a tized, kilenczed és ajándékok adásától kiveendőknék és fölmentendőknék határoztuk, valamint kivesszük és fölmentjük jelen levelünk erejével. Mit tinéktek nemzetes, tekintetes és nemes hiveinknek, Örvendy Pálnak, közjövedelmeink kormányzójának és kincstárnokának, nemkülönbén tizedelőknék, adókvetőknek, öszeiróknak, és bérminemű adóink beszedőinek és felügyelőinek, és azok helyetteseinek, mostaniaknak és jövődöbélieknek, valamint mindazoknak, kiket ezen intézkedésünk jelenleg illet, vagy jövőben illetni fog, és erről ezen levelünköl értesülni fognak: ezennel meghagyjuk és erősen megparancsoljuk, miszerint mostantól fogva ezután nevezett Fekete Péter kapitányt, és Beődy Mátyás, Médy István, Kiss Pál, Rácz Farkas, Pap István, Haty János és Makkos Ferencz századosokat, valamint az ugyanazon Fekete Péter kapitánysága alatt létező többi vitézeket, és azoknak mindkét ágon levő örököseit és utódait, említett Szoboszló faluban fekvő birtokrészeinkre, és azok jövedelmeire nézve, valamint rendes, úgy rendkívüli adóink, béreink és kamaráink segedelme és nyeresége fizetésére, és akárminemű

paraszti terhek teljesítésére szorítani és kényszeríteni, vagy bármi módon megkárosítani ne merészeljétek; különben nem cselekedvén. Jelen levelünket átolvasván, az előmutatónak visszaadjátok, melyet mi — színünk elébe terjesztetvén — szabadságlevél alakjába fogjuk öntetni.

Mely dolognak emlékeztetére s örök erősségére, jelen függő és hiteles pecsétünkkel megerősített levelünket említett Fekete Péter kapitánynak, és Beődy Mátyás, Médy István, Kiss Pál, Rácz Farkas, Pap István, Haty János és Makkos Ferencz századosoknak, valamint az ugyanazon Fekete Péter kapitánysága alatt létező többi vitézeknek, és azok mindkét ágon levő örökösseinek és utódainak mindnyájoknak, kegyelmesen adtuk és engedtük.

Kelt szabad Kassa városunkban, szeptember 2-án, az Urnak 1606-ik esztendejében. István mk. (P. H.) Keresztury György titkár.

Ezen nemesítő és adomány levél a szabolcsmegyei nemes urak közönségének az Ur 1607-ik éve február 5-én tartott közgyűlésében bemutatott, előterjesztetett, és ugyanazon vármegye hites jegyzője által felolvasztatott. Czeglédy István m. k. jegyző.

Ime ezen két rendbeli okmány alapján telepedtek meg a hajduk lakhelyeiken, hol remélték, hogy mind magoknak mind a hazának hasznos szolgálatokat tehetnek; és jöllehet a Bocskay fejedelem adomány- és nemesítő leveleire nézve, a mindjárt következett bécsi békekötés alkalmával 1606-ban, az okmány 14-ik pontjában a szerződő felek abban állapodtak meg: a) hogy a nevezett fejedelem által tett adományozások a jövő országgyűlésen megvizsgáltassanak, s azok melyek megmaradandók ítéltetnek maradjanak erejökben, és b) hogy ugyanazon fejedelem nemesítései maradjanak erőben, de az azokról kelt levelek mutattassanak be az országgyűlésen oly célból, hogy az általa nemesítettek nemessége tudva legyen, nehogy e részben a törvény ellen valami hiba követtessék el; és jöllehet ezen föltételek — mint alább látni fogják — az 1608 : XVII. törvényczikk által is megerősítettek: de azért még sok küzdelmen kellett keresztül menniök a hajduknak, míg állásuk a nyert birtokokban és kiváltságokban megszilárdulhatott.

Ugyanis míg a már egy idő óta betegeskedett Bocskay fejedelem a hosszsan tartott békealkudozások által utóvégre is létre jött béke birtokában minden figyelmét arra fordítá, hogy a kivivott eredmény épen megtartásék, és hogy nagy műve tulélje őt az alkotót, és e célból 1606. év december 17-én kelt végrendeletében Homonnai Bálintot ajánlá már előre érzett és látott halála esetére fejedelemnek, és e végre mindent elkövetett, hogy az eszmének nemcsak barátait, hiveit s a várak kapitányait, hanem még a törököt is megnyerje, kitől athnamét eszközölt, melylyel Homonnai

utódjává erőssítettet meg; ¹⁾ addig a bécsi kormány a békeokmányban mindenképen réseket szeretett volna hagyni, hogy azokon keresztül az elvállalt föltételek teljesítése alul kibujhasson; mit bizonyít az, hogy jöllehet Rudolf király a bécsi békekötést 1606. augusztus 6-án, a zsitva-toroki békét pedig 1606. év december 9-én kelt királyi leveleivel megerősítette, mégis azoknak végrehajtását akadályozta, daczára annak, hogy Bocskay Isván fejedelem Rudolf király és Mátyás főherczeg által lett a békealkudozások végett mindenekelőtt megkeresve, ²⁾ akadályozta pedig azért: mert a kassai országgyűlés 1606. december 13-án a bécsi békepontokat latolgatta, bár azokat nem felforgatni, csak szigorubbá akarta tenni; a zsitva-toroki béke végrehajtását pedig — nem hallgatván Mátyás főherczegre, magyarországi teljhatalmu kormányzójára — azért ellenezte, mert — állítólag — a törökök a hajdukat ismét fölkelésre birták, s e czélra a török császártól a már csaknem 15,000 főre szaporodott harcosok élelmezésére 30,000 darab aranyat kaptak volna, vagy legalább ígértetett volna nekik segedelemképpen: minek folytán Rudolf a Konstantinápolyba ajándékokkal menendő követet magánál visszatartotta. ³⁾

Rudolfnak Magyarország iránt tanusított ezen ellenséges magatartását méginkább fokozta Bocskaynak 1606. december 29-én, hét hónapi betegség után történt halála. Bocskay halálát a közvélemény Kátay Mihály Bocskay volt cancellárja által lett megmérgeztetésének tulajdonította, mint a ki a bécsi udvar által e czélból meg lett vesztegetve. Ezen gyanu alapján Kátay elfogatott, és vasba veretve tömlöczbe vettetett. Ugy látszik, a közvéleményt a körülmények igazolták, mert Kátay kiszabadittatása érdekében a bécsi udvarhoz egy meghitt szolgálja által levelet küldvén, az ezen küldetésnek tudomására jutott Nyári Pál, a meghalt fejedelem udvarmestere, a levélvivő szolgának utána küldvén, azt elfogatta, s az annál talált levélből tudomásra jött Kátaynak, ura, a fejedelem ellen elkövetett gonoszsága.

Az elfogott levelek tartalmáról elterjedt hir, mint futó tűz, azonnal szétterjedvén, január 27-nek hajnalán a fejedelmi udvar őrsege megrohanta Kátay börtönét s azt onnan kihurczolta a város piaczára és pelengérré állította. Kátay kezdetben tiltakozott az ellene elkövetett bánásmód ellen, majd kegyelemért esdeklett, de mind hiába; mert Ghimes Ferencz, az udvari őrseg parancsnoka, kardot rántván, felkiáltott: halljátok bajtársak! örökké meggyalázott legyen az az áruló, ki ezen szörnyű árulót, kinek gonosz hűtlensége a legjobb fejedelem életét kioltotta, velem együtt meg nem támadja! mire kardot rántván, Kátay fején nagy sebet ejtett; kinek példáját a hajduk követvén, egy percz alatt ezer darabbá vágták az árulót,

¹⁾ Szilágyi Sándor: Báthory Gábor fejedelem története, 7. l.

²⁾ Katona: Historia crit. XXVIII. k. 482. l.

³⁾ Ugyanott, 748. l.

ugy, hogy a végrehajtás után odaérkezett feleségének seprővel kellett a darabokat összeseperni, hogy azokat lepedőbe rakhassa és Misle nevű falusi birtokára kivihesse eltemetés végett.¹⁾

A meghalt Bocskay hullája fejedelmi pompával kiterítettett, a török császártól kapott koronával és a brassóiak által adott moldvai vajda-féle koronával feldiszhittetett, és Homonnai Báliut, Nyári Pál, Szécsi György vezetése alatt, néhány ezer hajdu kíséretében vitetett ki Kassáról. Gyulaféhvárárt eltemettetésén, zászlójára következő szavak voltak írva:

„Memoriae et honoribus serenissimi Stephani Bocskay de Kis-Maria, dei gratia Hungariae Transylvaniaeque, sacri item romani imperii principis et Siculorum comitis, comis, pii, mansueti, obque magni momenti res gestas titulum patris patriae promeriti: qui postquam ruiturum avitae libertatis et salutis Hungariae statum, impeditum praeterea religionis orthodoxae cultum, correptis vindicibus armis, heroica atlanteaque plane virtute reparasset, armaque inter potentissimos orbis monarchas, romanorum videlicet et turcarum imperatores, a continuis decem et sex annis dubio arduoque Marte exercita, fessis rebus christianorum succurrendo, auctoritate sua sustulisset et composuisset; ingenti omnium bonorum dolore, clade penatium grani, et jactura regni inenarrabili, septimo aegrotationis mense, non sine suspitione insidiosa surrogati veneni, o scelus! o nefas! inter continua ad deum suspiria et ardentibus suas preces, Cassoviae, anno Christi MDCVI. decembris die 29-na, hora 5-a matutina, die veneris, aetatis vero suae 49. in domino non minus animose, quam et placide obdormivit.“²⁾

A hajduk nem hiába rendültek meg a nemes szívű fejedelem elvesztésén, ki a török császár által részére felajánlott koronát is csak mint tisztelet jelét fogadta el; és nem hiába aggódtak jövőjük iránt Bocskay halála folytán, mert Rudolf azon lépésein kívül, melyek már fentebb előadattak, még tovább is ment, mert mellőzve testvéreit, különösen Mátyás főherceget, Magyarország kormányzóját, a német birodalombeli fejedelmekhez fordult és azoktól kért segítyt a török ellen indítandó hadjáratra, mit Pető Gergely következőleg ír le:³⁾

A császár Rézen városába gyűlést hirdete, hova Ferdinánd herceget, a gréczi Károly hercegnek fiát, elbocsátá maga képeben, és a török ellen ujabban hadat kére az imperiumbeliektől, hogy evvel a haddal Magyarországnak valami részét ismét meghódíthassa tőlök. Ferdinánd herceget pedig, a maga öcsét megvetvén, római királyá akarja vala tétetni; és ezt az elszánt igyekezetét a császár mind végre is vitte volna, ha a nyughatatlan elméjű emberek békét hagytak volna neki.

¹⁾ Katona, XXVIII. sz. 688. l.

²⁾ U. o. 691. l.

³⁾ U. o. 750. l.

Mely dolgot a magyarok eszekbe vévén, igen megrémülének rajta, és főképen azok, a kik Bocskay pártján voltak és a németsegen több kárt tettek; félvén, hogy ugyanazon haddal a pártütésért, őket is megbünteti a császár. E dolgot azért a budai Ali basának tudtára adták, hogy Rudolphus császár sem a török császárral, sem a magyarokkal nem akarná a békességet megtartani, hanem ujabban rájuk akarna hadakozni; és kéri a basát, hogy lenne minden segítséggel mellettök: ők módot találnak benne, hogy mind a török császárral, s mind a vele való békességnek megtartására rá kényszerítik a császárt. Kiknek a basa minden segítséggel ajánlá magát, mert ő is igen fél vala a török császártól, ha a frigy felbomlott volna.

Másfelől Mátyás herceg is igen megindult volna azon, hogy a császár őt, mint öregbik atyafiát, és a kire első ízben is nézne a birodalom, minden ok nélkül megvetvén, helyette Ferdinándot akarná római királlyá tételni. Továbbá azt is igen nehezteli vala, hogy Magyarorszáért sokat fáradván, és mind a magyar nemzetséggel, s mind a törökökkel nagy munkával békességet szerezhén: az ő végezését a császár semmivé akarná tenni, újabb háborúságot akarna indítani, a magyar nemzetet is, ki sok száz esztendőttől fogva a több országoknak oltalma vala, tellyességgel kiakarná törteni; azért ilyen nagy méltatlanságért ő is a magyarok mellé áll. A magyarok is, látván Mátyás hercegnek eleitől fogva hozzájuk való atyai szeretetét és szorgalmatosságát, rá felelének neki: hogy ő t e m a g y a r o r s z á g i királ y á a k a r n á k t e n n i.

Austria és Morva hasonlóképen a herceg mellé állának, mert ők is elunták vala a sok inséget és hadakozást; tudják vala azt is, hogy az ujonnan való hadakozással elsőben is őket pusztítanak el.

Azért Nagy Andrást a hajduságnak vezérül rendelék, és a hajduságot ismét fellázaszták, kik elsőben is a felföldet Tokajig mind elfoglalák, Kassát is környölveék, kiben Forgáts Zsigmond és Dóczi András vala király képe. Ez lón novemberben.

Az előadottakat még bővebben igazolja Mátyás hercegnek sajátkezű levele a Rudolf által hűtlenségi perbe fogott és üldözött Illésházy Istvánhoz, mely szószerinti fordításban¹⁾ következőleg hangzik:

Kedves Illésházy! Ezen sorok átadójától megértettem irántam táplált vonzalmatod és jószándékat, a miért kegyelmesen hálás leszek. Nem leszek feledékeny jóakaratedért, sőt minden időben a tőlem telhető legkiválóbb háládatossággal viszonzom. És ezt ígérem az összes magyar nemzetnek is, a melyből, mint őseimtől származtam, s melyet honomkint tekintek, kinek szükségében nem leszek távol soha, és védelmétől végső erőfeszítések sem fognak visszariasztani. Erről és egyebekről máskülönben levelem

¹⁾ Pesti Hirlap, 1881. 174—895. számának mellékletében.

vivője bővebben értesít, kinek hitelt adhatsz. Végre óhajtom, hogy boldogul élj. Kelt Bécsben, 1607. novemb. 13-án. Mátyás m. k.,“

A leendő király és nádora közt a szövetség e levélváltással kezdődik, egy évvel a bécsi béke megkötése után. A teendőkkal, úgy látszik már előbb tisztában voltak mindketten, mert nem vajudnak soká tervelgetésekkel, mit különben a körülmények sem tanácsoltak volna, hanem a tett mezejére lépnek.

A dolog ily állásban Rudolf kényszerítve érezte magát a fenyegető baj elhárítása végett 1607. deczemb. 24-én Prágában kelt királyi levelével az országgyűlést Pozsonyba 1608. martius 11-re összehívni, melynek vezetésére Mátyás főherceget teljhatalommal felruházta.

Ezen eseményeket megelőzőleg, Bocskay István halála után nemcsak Erdélyben, hanem azon időben az erdélyi fejedelmek által békekötések alapján birt magyarországi részekben is a megürült fejedelmi szék betöltése foglalkoztatta a kedélyeket; Bocskay végrendeletében — mint már fellebb említettett — Homonnai Bálintot ajánlá utódjául, a közvélemény pedig a még alig 18 éves Báthory Gábort emlegette megválasztandó fejedelmül, mint kit már maga Bocskay is, midőn az 1605 évi novemb. 11 iki találkozásra Budára a nagyvezirhez sietett, a kíséretében volt Homonnai Bálintnak következő szavakkal ajánlotta: „hogy ha énnékem, kit Isten ne adjon, az török miatt mostani menetelemben valami nyavalyám történik: Magyarországot ne hadjad; ha nékem szerencsétlenségem esik ezen utamban, tehát az magyarországi urak között Báthory Gábort mindeneknél fellyebb becsüljed és ő vele értekezzél.“¹⁾

A jelöltek mindent elkövettek, hogy győzelemre juthassanak: Homonnai hivei, kiket testamentomosoknak neveztek, hogy Bocskay végakaratának könnyebben érvényt szerezhessenek, bizottsággá alakultak; Báthory Gábor érdekében pedig Bethlen Gábor 1607. január 10-kén Erdélybe utazott Petki székely kapitányhoz s más urakhoz, kiket viszont szolgálat teljesítésének ígéretével megakartak nyerni, s ha lehet még uradalmak oda ígérésével magát a kormányzót is, ki személye szerint nem is volt idegen attól. S míg Bethlen a kitűzött célra magában Erdélyben munkált, Imrefi — Bocskai tanácsosa, de a Báthoryak régi hive — a részekben a fölkelni mindig kész hajduk közt fogadott hadakat s szerelte fel azokat; sőt maga a hajduság kapitánya Nagy András is meg lőn Báthory részére nyerve, kit a bécsi békekötés végrehajtásának függőben léte miatt jövőendő sorsán aggódó hajduság örömet követ.

Azonban mindezen törekvés és készülődés bizton remélt sikerét megíusították az erdélyi rendek, kik 1607. február 8-ra Kolozsvárra országgyűlésre jöttek össze, melynek kebelében minden párt ki volt egyezve arra

¹⁾ Katona, XXVIII. k. 401. l.

nézve, hogy a fejedelemsválasztás függetlensége megőriztessék, s ezt csak oly módon hívék elérhetőnek, ha a két követelő, Homonnai és Báthory közül egyiket sem választják meg. Mind kettőt kiátszták: az elsőt azzal, hogy törvényt hoztak, miszerint gyermek és éretlen idejű többé ne választassék meg; az utóbbit pedig oly módon, hogy Rákóczy Zsigmondot megválaszták és beigatták.¹⁾

Rákóczy Zsigmond nem sokáig ülhetett a fejedelmi széken, mert mind a Homonnai hívei, mind a Báthory pártjához tartozók, kiknek feje Bethlen Gábor volt, elkövettek mindent a fejedelmi trón megingatására, mit különösen elősegített a hajduk fölkelése, kik a Bocskaytól nyert területen nyugtalanul várták, hogy a bécsi békekötésnek őket illető része, a 14. pont, menjen teljesezésbe. Ezen körülményt felhasználta mind Mátyás főherczeg, ki nagy viszályban volt a császárral, s kinek párthívei számítottak reá, hogy a hajdukat alkalmas perczben zsoldjukba fogadják; mind a török porta, mely egyaránt neheztelt Rudolffra, ki a zsitvatoroki békében kikötött ajánlékokat be nem küldte, és Rákóczyra, ki nem tudott titkot csinálni belőle, hogy szíve mélyéből Rudolffhoz szít. És csakugyan az 1607-ik évi ősz folytán a hajduk főemberei több ízben megfordultak Budán, hova Ali basa által hivattak meg, s hol jelentékeny biztosításokat nyertek, melyek folytán október vége felé Debreczen alatt tartott gyűlésekben — a szolnoki bég s más törökök jelenlétében — elhatározták, hogy Szikszó alatt táborba szállanak, mely határozatukat végre is hajtották.

Vezérek Nagy András és Elek János Létáról október 31-ről Rhédey Ferenczhez intézett levelökben megírták, hogy Erdély és Magyarország megmaradásáért és hitökért készek levén életüket is feláldozni: „soha többé németet nem uralnak, hanem azt, ki magyar fejedelme lészen az országnak, kit az Isten ki is mutatott már tükörül.“ Az, kit e levelök szerint a hajduk Bocskay utódjává akartak választani, nem volt más, mint Homonnai, ki még nem nyilatkozott ugyan, „de tettei után ítélve — írta Mátyás — félelmes, mert, mint nőtlen ifju, nagyratörő lélekkel bír, és a tűz nagyobbra nőheti ki magát, mint Bocskay idejében volt.“²⁾

Az összes magyarországi párt azonban határozottan ellenséges állást foglalt el a hajduk szándékával szemben, s azok leültetésére megtette a szükséges lépéseket: Forgách Zsigmond és Dóczy András, mint a császár akarata folytán Mátyás főherczeg által kinevezett felsőmagyarországi biztosok, Rákóczy Zsigmondot intették, hogy a fejedelemségről le ne mondjon, a megyéken a fölkelést elrendelték, Báthory Gábort felhívták, hogy zászlóaljaival siessen a hajduk ellen, míg a biztosok egyike Forgács, Tokajnál

¹⁾ Szilágyi S. Báthory G. története. 11. l.

²⁾ Ugyanott 20. l.

készült táborba szállani. Maga Mátyás főherczeg is mindent elkövetett a baj növekedésének meggátolására, jelesen: a végvárak parancsnokaihoz rendeletet küldött, hogy főként a Dunánál őrködjenek; irt a budai basának, hogy a hajduk pártolásától álljon el, és utasította Thurzót és Homonnait, hogy a hajdukat „nyugtassák meg, ha lehet szép szerével.“ Sőt Báthory is kész volt fölkelni a hajduk ellen, s ehhez képest intézés, készületeit s e szándékáról értesítette is az erdélyieket; de mintán az egri basa 1607. novemb. 30-ról kelt levelében arra intette őt, hogy a hajdukat ne bántsák, és ne zavarják, kiknek fölkelése sem neki Báthorynak, sem a magyar nemzetnek nincs kárára, mert a ki őket támadja meg, az ellensége a hatalmas császárnak: ez értesítés leleplezé Báthory előtt a dolog valódi állását, s őt magát is eddigi magatartásának megváltoztatására bírta; mert belátta azt, hogy ha szövetkezik a mozgalommal, az őt valószínűséggel Erdély trónjára juttathatja, s éppen azért nemcsak nem támadta meg a hajdukat, midőn még kevesen voltak, hanem elnézte, hogy váraitól nem messze erős haddá tömörüljenek; sőt Rákóczynek, ki hozzá a hajduk leszállítása végett követet küldött, Ecsedről nov. 5-ről leplezetlenül azt válaszolá: hogy „mód már a hajduk leszállításában nincsen, mert azok nemcsak hatezeren, hanem tizenhatezeren is vannak.“ A Budára Ali basához küldött biztosoknak pedig a basa novemb. 19-én azt mondta, hogy miután a hajduk fölkelésének oka nem egyéb, minthogy sajátjukat, azt a földet, mit Bocskaytól nyertek, akarják megtartani: azt tanácsolja, hogy ne fenyegetssék, hanem bánjanak szépen a hajdukkal.¹⁾

Azonban, bár a magyarországi és erdélyi hadak fölkelésére megtétettek a készületek, s az illető rendeletek kiadattak a táborba szállásra, minnek folytán Báthory Tokaj és Tarczal közé szállt seregével, honnan Göncz alá ment, hova gyülekeztek Forgách hadai is, míg a megyei hadak Homonnai főparancsnoksága alatt Szerencsnél állomásoztak, Rákóczy fejedelem pedig Váradra gyűjtötte hadait: az ország nem fegyverrel, hanem alkudozás útján akarta leültetni a hajdukat; s e czélból biztosokat küldtek Nagy Andrásához s a többi hajdu vezérekhez, hogy jelöljenek ki helyet az alkudozásra, hol a megbizottak találkozassanak. A magyarországi megyék részéről, mint biztos Homonnai Bálint, az erdélyi fejedelem képében pedig Sarmasági Zsigmond jelent meg, a Kis-Hernád mellett Ináncson, mint a találkozásra a hajduk által megjelölt helyen; de a kiegyezésről szó sem lehetett, mert a hajduk hallani sem akárván „a németről, mint a ki semmi fogadását meg nem állja, és a Bocskay István adományát sem teljesíti be, mire pedig magát a bécsi végzés szerint kötelezte“: a helyszínén Homonnay Bálintot azonnal fejedelemmé akarák választani, de a ki azt nem fogadta el. Nyolcz napig tartott az alkudozás, de miután belátták, hogy czélt semmi-

¹⁾ Szilágyi S. Báthory G. története, 26. l.

képpen nem fognak érni: ötven napi frigyet kötöttek egymás közt, hogy addig mindkét fél csendességben legyen; a frigy első napja az 1608-ki új év első napja volt.

A fegyverszünet idejét — írja Szilágyi — Báthory felhasználta a hajduk lekötöztetésére, kiknek száma már ekkor megközelíté a tízennégy ezret. Részéről az alkudozásokat Imrefi vezette, a hajduk pedig kívánságait Foktői Máté kálvinista pap, mint a mozgalom egyik vezére által küldék hozzá, melyek következők voltak: ha Báthory elnyeri a fejedelemséget, tegye Nagy Andrást zászlós urrá és váradi kapitánynnyá, Elek Jánost az alvezért pedig nagyságossá s valamely vár urává; „az pápistákat ne szenvedje se tanácsába, se udvarába, se tisztviselésbe, mert ezek nem lehetnek hívek a fejedelemnek.“ E föltételek tulzottak és elfogadhatlanok voltak ugyan, de a kiegyezés mégis létrejött: „Báthory magának kötelezte a hajduságot,“ s hogy tervének teljes mértékben biztosítsa őket, Nagy András mellé maga részéről Imrefit nevezte ki, ki a vezényletet tényleg át is vette.

Ez idő alatt — írja továbbá Szilágyi — Báthory Rákóczyval is folytatta az alkudozást, s Lónyai István és Forgács Zsigmond magyarországi megbízottjai által igyekezett őt lemondásra bírni, ki a lemondást meg is ígérte, s e célból Kolozsvárra indult, hova 1608. febr. 18-án megérkezett.

Fentebb már említve volt, hogy Rudolf a mindinkább fenyegető vész elhárítása végett 1608. márt. 11-re Pozsonyba országgyűlést hívott egybe, azonban Mátyás főherczeg be nem várva a kitűzött napot, az országgyűlést már január 21-én megnyitotta. Az ország rendei Mátyás főherczeghez intézett feliratukban részletesen fejtegetvén a bécsi és zsitvatoroki békekötések végre nem lett hajtásából, s a hajduknak az ezen mulasztás által előidézett fölkeléséből származott bajokat, azok orvoslásának eszközlésére fölkhették; egyszersmind intézkedtek, hogy a budai basához az ajándék átadására megbízottak küldessenek; Magyarország felső részében pedig teljhatalommal az alkudozások vezetésére és — ha lehet — befejezésére Thurzó György, Illésházy István és Zichy György bizattak meg; azonkívül az országgyűlésnek a kitűzött idő előtt lett összejövetele igazolása végett Rudolffhoz felirtak, egyszersmind a birodalmi gyűlést és a szomszéd tartományokat a fenyegető bajok állásáról értesítették.¹⁾

Rudolf értesülvén az országgyűlésnek a kitűzött idő előtt lett összejöveteléről, 1608. január 23-ról Prágában kelt levelében utasította a rendeket, hogy széteszolván, csak az általa kitűzött napra jöjjenek össze. A rendek ezen királyi parancsolatra február 1-ről egy újabb fölterjesztést tettek,²⁾ melyben ismételve fejtegetvén a bécsi és zsitvatoroki békekötések végrehajtásából származott napról-napra fenyegetőbbé váló bajokat, kérték

¹⁾ Katona, XXVIII. k. 758. l.

²⁾ Ugyanott, 760. l.

ő felségét, hogy a haza iránt érzett kötelesség teljesítéséből eredt ezen lépéseket roszt magyarázni ne méltóztassék. Ezzel egyidejűleg, azaz 1608. február 1-én a magyar és osztrák rendek közt a pozsonyi országgyűlésen létrejött és aláíratott azon, Mátyás herczeg által is ugyanazon napról jóváhagyott, és a bécsi és zsitvatoroki békekötések végrehajtását biztosító¹⁾ hires frigylevél, mely végre is Rudolfnak koronájába került, Mátyásnak pedig trónt szerzett. Rudolf megkísérlette ugyan még 1608. febr. 23-án kelt levelében²⁾ a történt intézkedések ellen felszólalni, s megparancsolta a rendeknek, hogy ha legnagyobb nehezteletét s a hűtlenség büntetését ki akarják kerülni, hasonló lépésektől tartózkodjanak; azonban ezen parancs már kiáltó szó lett a pusztában, annyival inkább, mivel a frigylevélhez Morvaország rendei is 1608. ápril 19-én kelt levelökben hozzá járultak.³⁾

Tehát a kettős cél, melyre a hajduk fölkeléseket ügyesen felhasználták, a teljesedés pontján állott; csak a végrehajtás hiányzott, s ezért még egy ideig fegyverben kellett maradniok; de a végrehajtás nem soká késett, mert megtörténtek azon események, melyek a hajduk leszállítására több befolyással bírtak, mint minden alkudozásai s ígéretei a hozzájuk küldött biztosoknak.

Ugyanis Rákóczy Zsigmond 1608. márczius 5-én lemondott a fejedelemségről s harmadnapra eltávozott Erdélyből családjával együtt magyarországi birtokaira. Márczius 7-kén összegyűltek az erdélyi rendek fejedelmválasztásra, s meghallgatván a jelöltnék követei által előadott óhajtatást és ígéreteit tartalmazó levelet: Báthory Gábort megválasztották fejedelemnek; mely választást a nép előtt kihirdetvén, a fejedelmi propositiókat, a tulajdonképeni hitlevelet, nyolcz pontban elkészítették, s azokat Báthoryhoz elküldötték, melyek közül négy pont a hajdukkal szemben követendő eljárásról szól.

Báthory Gábor 1608. márczius 27-én megérkezett Kolozsvárra, hol szeretettel és szívélyesen fogadták, kívánván nékie: hogy „érje föl nagy tettekkel Istvánt, kegyességgel Kristófot, hazaszeretettel Endrét.“ Márczius 28-kán a székesegyházban, az országgyűlés jelenlétében, felesküdt a nemzet jogai és kiváltságainak, az egyesek szabadságának, a szabad vallásgyakorlatnak, az Ecsdre küldött propositióknak, a hozott és hozandó törvényeknek megtartására.⁴⁾

Ugyancsak márczius 28-án lettek végrehajtva a hajdu fölkelésnek magyarországi célzatai is, jelesül: a török biztosokkal márczius 28-án

¹⁾ Katona, XXVIII. k. 775. l.

²⁾ Ugyanott, 773. l.

³⁾ Ugyanott, 783. l.

⁴⁾ Szilágyi: Báthory G. története, 42. l.

Érsekujvárott megújított a zsitvatoroki béke, melynek meg nem tartása egyik lényeges oka volt a fölkelésnek; egy nappal előbb márczius 27-én kiadatott a hajduknak, a budai basa és a magyarországi kormányzó biztosok részéről a hitlevél, melyben ezeknek követeléseik megadattak, s mely szerint általános bünbocsánatot nyertek, és a Bocskaitól nyert birtokaikban és szabadalmaikban megerősítettek. Ezen érdekes okmány eredeti fogalmazása szerint következőleg hangzik: „Nos Joannes Prainer, stb. Georgius Thurzó stb. Stephanus de Illésháza stb. stb. A felséges Mátyás herczeg urunktól, Magyarország gubernátorától, a mostani tractatusra ide Ujvárbá rendeltetett commissáriusok, egy részről; más részről pedig az tekintetes és nagyságos vezér Ali basától, az hatalmas török császárnak budai főhelytartójától, ugyanezen tractatusra tellyes hatalommal küldött követek, valljuk a mi levelünkben: hogy mi a Nagy András mellett (levő) hajduság felől, egyenlő akarathból és értelemből igyekeztünk, hogy azoknak az hajduknak, az mit ezideig cselekedtek, megbocsássuk, és sem nyilván sem titkon, sem magunk, sem más nemzettség által azért megbüntetni őket nem igyekezünk; sőt az minemű földet szegény Bocskai az országgal együtt a kassai gyűlésben, az Tiszán túl nékiek szakasztott volt, azt is nékiek megadják. Mely dolognak elvégzésére az Kassára bocsátandó commissáriusok az mikor az basának irnak, hogy főembereket küldjön az hajduk közibe, és leszállítván őket, az felyül megirt helyeket az commissáriusok közébe bocsássák; de az hajduság ez alatt senkinek kárt tenni ne igyekezzék, hanem mindjárt az Tiszán átlámenjen, és vesztegséggel legyenek, mig az commissáriusok alá érkeznek. Ha pedig azon hajduság nem gondolna a mi végzésünkkel, mégis a gonosz-ságban előmenni igyekeznék: reájok támadván, az mi rajtok esik, magoknak tulajdonítsák. Mely dolognak nagyobb bizonyására és erősségére adtuk ez mi levelünket kezünk írási és pecséti alatt. Actum Ujvárini, 27. die mensis martii, anno 1608.¹⁾

A mint e kiegészéről a felsőmagyarországi tábornak hivatalos tudomása lett, annak vezérei, Homonnai Bálint és Szécsy György, a szerencsi táborban ápril 12-én elkészíték a frigylevelet a hajduk számára. Mindezekelőtt az érsekujvári frigy megtartására kötelezték magokat, s megígérték, hogy Bocskai adományában megtartják azokat, és hogy jövőre Kálló is hajdu kapitányság lesz, ellenkező esetben a vár lerontatik; hogy mindenkinek teljes bocsánat adatik, s a foglyok elbocsáttatnak. De ennek fejében a hajduk is eloszlanak, a zsákmányt visszabocsátják a szegénységnek, az egyezési pontokat megtartják, s nem fogják bántani azokat, kik soraikból az ország zászlója alá álltak.

A hajduk erre 1608. ápril 19-én leszálltak, de soraik közül

¹⁾ Katona, XXVIII. k. 796. l.

hat ezer ember azon sereghez csatlakozott, melyet Mátyás a pozsonyi frigylevél és határozatok ellen tiltakozott Rudolf megtámadására Prága felé vezetett. Ezen hadjárat Rudolft lemondásra kényszeríté, ki Ausztriát és Morvaországot Mátyás főherczegre szállítá, a magyarokat pedig feloldván hűség esküjök alól, s maga helyett királyul Mátyás főherczeget ajánlván, a koronát június 27-én Mátyás táborába küldte. Ezzel bevolt ugyan fejezve a polgárháboru, de Mátyás pártja, hogy a koronát annál biztosabban tehesse jelöltje fejére: augusztus közepére Kassára összehívta a felső-magyarországi megyék gyűlését.

Az ügyek ily állásában remélni lehetett, hogy a hajduk a Bocskay adományából nyert területen véglegesen letelepedvén, nyugodtan teljesíthetik mindazon kötelességeket melyek a fentebb előadott országos szerződésekben elébök irattak, s melyeknek teljesítésére magokat kötelezték; de ezt még egyelőre el nem érheték, s újabb országos tárgyalásokra és egyezkedésekre volt szükség, míg a hajduk ügye közmegelegedésre bejeztethetett: ugyanis Bocskay elsőbbrendű adományleveléből világos, hogy az abban érdeklett 9254 hajdu vitéznek, az ott kijelölt helységekkel és pusztákkal együtt Kálló is örökös joggal adományoztatott, mely várost — mint fentebb láttuk — az 1608. évi ápril 12-iki országos egyezkedés is biztosított azoknak; hanem ezen végzést azóta sem lehetett foganatosítani, mert a kállói várbeli kir. őrsereg, és az ezen várost bíró hajduk közt különböző gyűlölséges viszálykodások eredven, a mennyiben a várórség tagjai nemcsak egyeseket fogdostak el s bántalmaztak a hajduk közül, hanem őket — mint ezt Rhédey Ferenczhez írt levelökben is panaszolták — még „törökkel bélelt ese lelkeknek szidalmazták,” s e miatt engesztelhetlen gyűlölséggel viseltettek a várórség iránt, s megtorlásaikkal nem maradtak adósok: az augusztus közepére Kassára összehívott gyűlés, a Mátyás trónja biztosítása tekintetéből kitűzött egyezkedésnek legfontosabb tárgyát, a hajduk ügyét, akkint intézte el az 1608. augusztus 20-án létrejött, s Illésházy, Imrefi és a többi biztosok által aláírt kiegyezés szerint, hogy Báthory fejedelem a kállói hajdukat Náádudvarra szállítja, a magyarországiak pedig Csegét adják át a kállói hajduknak, mely két helyet ők azon joggal birják, melyel Kállót nyerték Bocskaytól.¹⁾

A kiegyezkedés kérdése a kassai gyűlésen ily kedvezően oldatván meg, a hajduknak már alig lehetett egyéb kívánságuk mint az, hogy ügyöket, s főkép Kálló városnak azzal kapcsolatban álló dolgát is magába foglaló kassai kiegyezkedés az összes Magyarországgyűlés által fogadtassék el. Ez is megtörtént. Szeptember 21-re Pozsonyba országgyűlés lett hirdetve, melyen előbb meghozattak a koronázás előtti törvényczikkek,

¹⁾ Szilágyi: Báthory G. 54. l.

november 16-án Mátyás megválasztott királylyá, Illésházy István, a mozgalom lelke, november 17-én nádorrá, és november 19-én a király megkoronáztatott. Azután újabb törvényczikkek alkottattak, s ezek sorában a kassai kiegyezés megerősített, melyet Mátyás december 4-én aláírt.

Ime így fejeztetett be az a harc, melyet Mátyás Illésházyval együtt, a kormányval elégedetlen magyar rendek közreműködése és a hajduk fegyveres támogatása mellett vivott. II. Mátyásban oly király lépett a magyar trónra, ki absolutistikus hajlamu korban szabadelvű volt, érzéket árult el az alkotmányos institutiók és történelmi jogok iránt, s ki törekvései és kormányzása által mintegy igazságként látszott elismerni amaz, akkor még nagyon vitatható tételt: hogy a trónnak a nép szeretete és meglegedése legalább is oly erős támasza, mint az isteni kegyelem, melyre földi hatalmát alapította. A nemzet méltólag jutalmazta meg Mátyás jó szolgálatait.

De a jutalom és elismerés nemcsak Mátyást érte, hanem Illésházyt is, kit a nemzeti bizalom és királyi hála a haza és trón körül szerzett érdemek jutalmául az ország legelső tisztségére, legfényesebb méltóságára emelt. A nádor ugyan a hatalom polczán rövid ideig szolgálhatta a hazát és trónt kora halála miatt; de azért Mátyás iparkodott az Illésházynak tett ígéretet a nemzet színe előtt beváltani, mit bizonyít az: hogy Magyarország alkotmánya uralkodása alatt oly tiszteletben tartaték, mint soha a nemzeti királyság elenyészte óta, és utána sem a legujabb időkig.

Azonban bár el volt érve a cél, hova a nemzet törekedett, s a miért a hajduk fegyvert fogtak, a történt intézkedések a kállói hajdukra nézve mégsem idézték elő a kívánt eredményt, mert a törvényhozás és a király által megerősített kassai kiegyezésnek a kállói hajdukra vonatkozó része nem hajtatott végre, úgy hogy végre is Báthory Gábor fejedelemnek kellett ketté vágni a gordiusi csomót, ki a kállói várórság és a hajduk közt mindinkább fenyegetővé fajuló viszálykodás elhárítása tekintetéből 1609. év szeptember 13-ról kelt adománylevele által Böszörmény várost és Pród falut a kállói hajduknak — a két udvar közt kötött szerződés erejével — csere és vegyes adományozás czime alatt, és a hajduk részéről százezer forint fizetés mellett, ugyan olyan joggal, milyennel Kállót birták, örökösen általadja.

Míthogy pedig ezen oklevél harmadik alapját Képezi a hajdu városok, különösen Böszörmény történetének, szükségesnek tartjuk azt szintén egész terjedelmében, magyar fordításban ide iktatni; mely csere és adománylevél következőleg szól:

„Mi Gábor Isten kegyelméből Erdélyország fejedelme, Magyarország részeinek ura, és a székelyek grófja, adjuk emlékezetül jelen levelünkben mindeneknek, a kiket illet: hogy miután a megelőzőtt évek-

ben Magyarország, ő cs. kir. felsége parancsnokoló kapitányai és egyéb tisztjei által, régi törvényeiben és nemesi kiváltságaiban sokféleképen megsértetett, és a mi még súlyosabb és bántóbb volt, a bevett evangéliomi eredeti vallás szokott gyakorlatának szabadságában főurak, főrendek és nemesek, valamint az ország összes lakosai nehéz üldöztetések és sérelmeket szenvedtek; és miután panaszai és esedezéseik meg nem hallgatattak, sőt az ország hangos óvástételei után sem érkezett orvoslás: a kezdetben csekély, de a kínálkozó alkalmak folytán növekedett okok alapján, a jogaikban megtámadottak ő császári felsége fenekedő serege ellen, megsértett törvényeik megbosszulására, néhai felséges Istvánnak, Isten kegyelméből Magyar- és Erdélyország fejedelmének, és a mi igentisztelt és jó emlékeztető urunknak és sógorunknak indításából és vezérsége alatt, kényszerültek fegyvert fogni; és miután különböző hadjáratok, s harcz és háboru esélyei folytán felséges II. Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország választott királya, akkor még ausztriai főherczeg, nekünk igen tisztelt urunk, a vallás és említett Magyarország szabadságának visszaállítását ő császári felségének atyailag ajánlotta: említett István fejedelem ő felsége, a megintett oszáglakosokkal együtt ellenséges fegyvereiket azonnal letenni, és ő császári felsége előtt hódolatukat kijelenteni nemcsak készek voltak, hanem egyszersmind a törökökkel és ő császári felségével nemcsak Magyarországnak, hanem az egész világnak hasznos és üdvös békét is kötöttek, melylyel ma is élünk. Nehogy pedig azon vitézeknek munkája, kiknek segélyével említett István fejedelem ő fensége jeles műveit végezte, hiába történt legyen, és azok kiérdemelt jutalmuktól megfosztassanak: többeket különféle ajándékokkal jutalmazott, másoknak pedig az ő mezei katonái közül Kálló egész várost, néhány körülfekvő, és István fejedelem ő fensége levelében elsorolt pusztákkal és falvakkal együtt, a Szabolcsmegyében fekvő ugyancsak Kálló nevű vártól különválasztva, ajándékozta.

Midőn pedig Mi Isten kedvező kegyelméből, ezen fejedelemségre fölemeltettünk, észrevettük, hogy ő királyi felségének nevezett Kálló várában tartózkodó kapitánya s többi várörzői, és a nevezett Kálló város birtokába már beiktatott mezei katonáink közt kölcsönös gyűlölségek és viszálykodások uralkodnak; akarván mindenekelőtt nemes Magyarország közhasznára, békességére és nyugalomára, valamint nevezett felek kényelmére és egyetértésére közreműködni, nehogy a véletlenség valamiképpen fegyveres összeütközést idézzon elő: Kálló város helyett, Szabolcs vármegyében létező egész Böszörmény városunkat és Pród nevezetű falunkat, ugyanazon Böszörmény városban birt vámmal és szokott piacokkal s vásárokkal együtt, mindazon szabadságokkal és kiváltságokkal, melyekkel Kálló várost birták, s azoknak minden hasznaival és bárminemű járulékaival, t. i. mivelt és miveletlen szántóföldekkel, rétekkel, legelőkkel, völgyek-

kel, szőlőkkel és szőlőhegyekkel, vizekkel, folyókkal, halásztavakkal, halászatokkal, vízfolyásokkal, vizimalmokkal, és azoknak helyeivel; általánosan pedig bármi névvel nevezett s azokat jogszerint és régtől fogva illető s hozzájuk tartozó akármilyen hasznok és járulékok épségével, igazi és régi határuk alatt: említett lovas és gyalog hajdu vitézeinknek, s azok mindkét nemű örökösének és utódainak mindnyájoknak, kegyesen és százezer igaz folyó és használatban levő pénzértékű magyar forintokban, csere czime alatt adni, kötelezni és átírni rendeltük; biztosítván egyszersmind, hogy nevezett városnak és falunak, mint szintén István fejedelem által ajándékozott minden birtokaiknak és pusztáiknak használatában, nevezett hajdu vitézeinket és mindkét nemű örökösüket mindnyájokat, mindaddig míg a nekünk és utódainknak, valamint országunknak tartozott hűségben magmaradnak, őket minden törvényes megtámadók, háborgatók, nyugtalanítók, törvénykezők és perlekedők ellen oltalmazni fogjuk; valamint adjuk, kötelezzük és beírjuk, s egyszersmind biztosítjuk és bizonyítjuk, és az előterjesztett mód szerint elvállaljuk, és mindazokat, kiket illetni fog, kötelezzük.

Mely dolognak emlékezetére és örök erősségére jelen függő és hiteles pecsétünkkel megerősített levelünket, említett hajdu vitézeinknek, és azok mindkét nemű örökösének és utódainak mindnyájoknak kegyelmesen adtuk és engedték.

Kelt Várad várunkban, septemb. 13-án 1609-ik esztendőben. Gábor m. k. (P. H.) Kendy István cancellár m. k.

Bemutattatott, felolvastatott és kihirdettetett, Váradon, Biharmegye közgyűlésében 1610. év szeptember 7-kén. Makay János jegyző m. k.

Ezen adomány-, beírvány- és biztosítványlevelével mellett a hajduk a maga idejében törvényesen bevezettettek Bösörmény és Pród birtokába.

MÁSODIK FEJEZET.

A bécsi békekötésnek az 1608: XVII. t. cz. által is megerősített 14-ik pontjából kifolyólag, az 1609: IX törvényczikkben a hajduknak adott adományokról és nemesítésekről az végeztetik, hogy a hajduk leveleiket mutassák be az ország nádorának, ki által a felség a jövő országgyűlésig a hajduk követelése felől értesíttethessék.

Hogy ezen IX-ik törvényczikknek elégtétetet, kétséget nem szenved, mert II. Mátyás király, a nádor által értesítette, 1613. évi országgyűlés folyama alatt, april 1-ső napjáról kelt királyi levelében, a Fekete Péter, Nagy Gergely, Ladányi Gergely kapitányok s több hadnagyok alatt katonáskodó, és Szoboszló, Hadház, Vámos-Pércs és Polgár pusztá falvakban megtelepedett hajduknak minden szabadságait, melyekkel

azon idő óta, midőn nyert javaikban megtelepedtek, élének, megerősítette, oly hozzáadással: hogy az országnak és országlakosoknak kárt ne okozzanak, ő felségének és a szent koronának hűséget esküdjének és meghódoljanak, attól jövőben el ne pártoljanak, és meghódolásukról elismervényt adjanak, a király és a haza ellenségei ellen fegyvert fogjanak, és hogy az ő ilyen szabadságaiknak védelme, szintugy mint a személyes ügyeikbeni bíraskodás is, Felső-Magyarország és a végvárok főkapitányainak, mostaniaknak és jövőendőbelieknek tisztéhez tartozzék; mely kiváltságlevél 1614-ben a helyszínén történt beiktatással meg is erősítettett.

A bécsi békekötéstől II. Mátyásnak most idézett levele keltéig, Bocskay fejedelem adományait illetőleg közbejött országos végzések s maga a királyi oklevél világos tanúságai annak: hogy mind nemzet, mind király a hajduk akkori viszonyait s kétes helyzetökben kitüntetett szilárdságát, méltányolni egyaránt tudták. A nemzet eleven emlékezetben tartva azon érdemeket, melyeket a hajduk a fenyegetett törvényes szabadság megmentésére tettek, bár az ország viszonyai 1609-ig tetemesen megváltoznak: ezek ügyét hiven felfogni, s a felségnek ajánlani kötelességének ismerte, daczára annak, hogy a hajduk időközben, jelesen Báthory Gábornak Sorbán Radul oláhországi vajda ellen folytatott támadó, majd II. Mátyás és Magyarország ellen elfogadni kényszerült védelmi hadjárataiban, elég okot szolgáltatottak maguk tartásával a velők való elégedetlenségre; a király pedig, bár az elébe terjesztett adománylevelekből, de különben is, mint ki a felebbi háborgások kiegyenlítésében tetteleges részt vett, jól ismerte ezen érdemek mivoltát, a mennyiben látta, hogy ezen hajduk a nemzet heborult ege kitisztultával, minden addigi ellenségeskedésekről letéve, a koronás magyar királynak hűséget esküdve, a törvényességnek végre is hódolnak: Bocskay fejedelemnek ezekre kiterjesztett bőkezűségét magáévá, s e lépés által a hajduknak s azok maradékainak szívét magának s utódainak tulajdonivá tette.

Miután azért az idézett IX-ik törvénczikknek ekép elégtétetetett, II. Mátyásnak épen országgyűlés alatt kiadott kiváltságlevele, a bécsi békekötés 14-ik pontjának célja szerint, az ország rendei előtt is ismeretes levén, mindjárt a következő 1618-ik évi országgyűlésnek a törökökkel kötött béke fentartásáról szóló II. czikkelyében a hajduk felől végeztetett: „hogy azok lak helyei Magyarország felső részeiben, a zsitvatoroki béke 17-ik pontjában megjelölt helyekkel és várakkal együtt épségben hagyassanak;”) ugyanazon 1618. évi országgyűlés LXXIII. törvénczik-

1) A törvény szavai szerint: „Villis cum arcibus, in articulo 17. conclusionis sitvatorokianae specificata; nec non residentiis militum hajdonum, in partibus regni Hungariae superioribus, salvis permanentibus.

kében az mondatik: „hogy a hajduk mint más nemesek, Szabolcs vármegye hatósága és biráskodása alatt álljanak.¹⁾

Az 1818: II. t. cikknek a hajdukat illető 3. §-a hozatalára pedig okot nyújtott a zsitvatoroki békekötés, melynek alkalmával a törökök, a meg nem hódoltathatott hajduk elleni engesztelhetlen gyűlölségöknél fogva, a béke több föltételei közt — állítólag — azt is követelték, hogy azoknak lakhelyei elpusztíttassanak, magok pedig török járom alá vettessenek; mit a hajduk megértvén, s ellenszegülésöket a tatárok fenyegető beütésének megakadályozása iránti intézkedés végett Kassán egybegyűlt felső-magyarországi rendek elébe juttatván, ezek 1615. év october 15-ről a nádorhoz intézett felírásukban azt, mint a király s ország közötti közbenjárót kéri és intik: hogy a hajduk elpusztításában semmiképpen meg ne egyezzenek, sőt tiszte szerint ő felségénél közbenjárjon, hogy azok birtokaikban és szabadságaikban megtartassanak.

Oly fontos okmány a felső-magyarországi rendeknek a nádorhoz intézett ezen felírása, s a hajduk azon időkben viselt szerepét annyira jellemző, s azok befolyását az országos ügyekre annyira megvilágosító, hogy szükségesnek tartjuk azt egész terjedelmében ide iktatni, mely következőleg hangzik²⁾:

„Minémű rettenetes tatárhírek érkezenek, érkeznek is naponkint közinkbe, elhisszük, Nagyságod mind generális urunk ő nagysága leveléből s mind egyebek insinuációjából megértette; mely hírekhez, a generális urunk ő nagyságának küldött és az erdélyi fejedelem leveléhez képest, generalis urunk ő nagysága bennünket ide Kassára ad 14. diem praesentis mentis octobris, consultationis gratia convocált; holott és mely terminuson, midőn magunk között arról beszélgettünk volna, qua via et modo kellene a tatárságnak, ha hirtelen országunkba ütnének, ellene állani? azon közben esett értésünkre, mind a hajduknak némely vármegyékre küldött levelekből, mind pedig az okból lett protestációjokból: hogy császár és király urunk ő felsége között egyfelől, másfelől pedig török császár között, a husz esztendeig való frigy ugyment volna végbe, hogy a hajdu városoknak kerítések elvonattassanak, és ő magok a törököknek adófizetők legyenek. Mely dologról mi sanius et late gondoskodván, mint a hajduk levelekből és protestációjokból vesszük észünkbe: hogy ha őket az ő donatiojokban, szabadságokban és la-

¹⁾ A törvény szavai szerint: „Conclusum est, ut milites hajdones, in superiori Ungaria residentes, comitatui ubi residentias habent incorporentur, et instar aliorum nobilium jurisdictioni et iudicatiui comitatus subiaceant “

²⁾ A Hajdukerületnek az 1843-ik országgyűlésre terjesztett emlékirata mellékletei közt 8. sz. a.

kóhelyekben megháborítják; félő, hogy valami nagy veszedelmes tumultust országunkban indítsanak, és arczul reánk forduljanak, nemkülönben mint mostan a Simmerok miatt Lengyelországnak lett dolga.

Tetszett minékünk, hogy Nagyságodat, mint urunk ő felsége után summus justitiáriusunkat, palatinusunkat, és ő felség s az ország közt biránkat requiráljuk, könyörögvén azon országul Nagyságodnak, hogy szeme eleibe vévén mind palatinátusságabeli autoritását, mind országunknak megmaradását, hűségünknek megtartását és végezetre abból következhető nagy romlásunkat és veszedelmünket: interponálja Nagyságod suas partes császár urunknál ő felségénél, ex innata paterna sua gratia, qua ergo fideles suos afficitur, méltóztassék a törökkel való tractatust és frigyét ugy effectuáltatni, hogy velünk egyetemben a hajdu vitézek, kik ad fidelitatis homagium ő Felségének obstrictusok, in ipsorum donationibus, bonis et libertatibus csendességben tartassanak meg. Mert Nagyságos uram! országul nem tagadhatjuk, tartunk ettől, hogy reánk következő nyomoruság miatt, arczal reánk fordulván, az egész Tiszántul való földet maga mellé eskesse, a kik megesküsznek, velek együtt ellenségeink legyenek, a kik pedig meg nem esküsznek s melléjük nem állanak, azokat levágnak és jószágaikat tüzzel-vassal semmivé tegyék; mely dologba ulterius progrediálván, coitis viribus, a Tiszán innét való földet és vármegyéket is subjugálja. Forog ez is eszünkbe, a mi országunkban sem ő Felségének, sem az országnak semmi oly kész hada nincs, a kihez bizhatnánk; ha a hajduságot is jószágokba való megháborítással, szabadságoknak elvételével, töröknek való hódolással, erőltetéssel és házok kerítésének elvonásával ellenségünké tegyük: a török erőtlen állapotunkat eszébe vévén, ezen előttünk való kész hadával, melylyel országunkban vagyunk, arczal reánk fordulván és véletlenül bennünket országhostul elveszessen.

Ex praemissis itaque omnibus rationibus, hogy Nagyságod ezt hasznosabban effectuálhatná, ez mostani ónodi tractatust, ő Felsége annuentiájából prorogálná, szép szót adván a töröknek, interim időhaladással ő Felsége kegyelmesen praevideálhatná a törököknek intentumát, sőt arra a tractatusra deputált commissariusoknak is injungálná, ne sijjetnének a tractatust maturálni, ne láttatnának ez praecipitációjokból valami zürzavarra okot adni; hanem inkább Nagyságod legyen azon, minthogy ez a törökkel való végezés az országnál nem constál, quibus conditionibus lett? Ő Felsége hirdetne országgyűlést, hogy az egész ország együtt lévén, és azokat a conditiókat értvén, végezhetnének országunk megmaradása felől minden jót, kiben efféle reánk következő veszedelmet praeveniálván, távoztathatnánk el; mert ezenkívül, ha mi véletlen fegyver alatt való veszedelem rajtunk történik, Nagyságod, mint biránk előtt solemniter protestálunk, mi okai ne legyünk. — Mely protestációnkról ezennel nagyságodhoz küldött atyánkfia Káthay János által Nagyságodtól testimoniálist is kívánunk.

Végre Nagyságodnak hosszú és boldog életet kívánunk. Kelt Kassán, október 15-én, az Urnak 1615-ik esztendejében. Nagyságodnak legkészségesebb szolgálói, Magyarország felső részeinek összes Karai és Rendei.“

Hogy a nádor a felső-magyarországi rendek imént közölt feliratában foglalt kívánatának megfelelt, kiviláglik abból, hogy II. Mátyás már október 17-ről kiadott királyi biztosító levelében megnyugtatta a hajdukat, hogy nem igazak az ő felsége roszakarói által hintett azon hírek, mintha a zsitvatoroki szerződésben elvégeztetett volna: „hogy a hajduk lakhelyei, melyeket ő felsége királyi adományából bírnak, elpusztíttassanak, kiváltságaik megsemmisíttessenek, magok pedig török járom alá vettesse nek; inti azért őket, hogy ezen s ehez hasonló híreket föl sem véve, a király iránti hűségben ezután is maradjanak meg.

Ezen királyi biztosító levél igazolja, hogy csakugyan nem volt igaz a zsitvatoroki béke pontjainak a hajduk sérelmére célzott megváltoztatásáról terjengett hír, bár ürügyet könnyen lehetett volna találni ily szándék létesítésére, mert a kassai békének az erdélyi fejedeleme s különösen a török frigyre vonatkozó pontjai Mátyás által nem ratifikáltatván; sőt Magyarország részéről a nádor — a bécsi kormány és kétségtelenül a magyarországi urak factiója folytán — Tokajnál táborba szállván oly célból, hogy Báthory ellen menjen: mielőtt a háboru kiűtött volna, már tényleg kitörték az ellenségeskedések, a hajduk t. i. Báthory hadának ezen leghivebb harcosai megkezdették rablásaikat, több főurat s más renden levőket legyilkoltak, s portyázásaikkal oly rémületbe ejtették a vidéket, hogy az emberek „Kassában mindenfelől igen költöznek, futnak.¹⁾ Azonkívül az országtól megfosztott Radul a budai és temesvári pasákat megvesztegetván a végett, hogy vegyék őt pártfogásába, s az Oláhországot Báthory részére meghódított hajduk birtoka ellen intézzenek támadást; s mindkét pasa a a Havasalfölde megtámadását a Törökbirodalmon ejtett sérelemnek nézvé: nem késtek hadakat küldeni a hajduk őrizetlenül maradt birtokaira, melyek ezeket rabolták és égették; miről a hajduk értesülvén, Nagy András és Szilassi János kapitányok vezérlete alatt fölkerekedtek, Oláhországból visszatértek s részökről a magyar király birtokain adták vissza a törökök által okozott kölcsönt; egy Nádudvaron tartott gyűlésökön pedig elhatározták, hogy inkább utolsó csepp vérökig fogják magukat védelmezni, hogysem gyáván meghódoľjanak az ellenségnek.²⁾

Azonban, miután Báthory panaszt emelt a portán a hajduknak török helytartók által történt megtámadásáért, mely panasznak — Bojti szerint — volt is sikere, mert a temesvári basa megfosztatott hivatalától, és Konstantinápolyba hivatott számadásra: nagyon valószínű, hogy a törökök, kik

¹⁾ Szilágyi: Báthory G. 96. l.

²⁾ Ugyanott, 122. l.

a hajdukat Rudolf ellen és Bocskay mellett fellázasztották, nem komolyan vették a hajduk birtokai ellen tett támadást; és a szultán, ki Báthory Gábor fejedelemségét megerősítő athnamé-jében, a megerősítés egyik főokául azt mondja, hogy Báthoryt „császári köntöséhez hűséggel ragaszkodott nagy magyarok generáljának, Nagy Andrásnak és Bocskay Istvánnak derék emberei, kapitányi, hadnagyi kívánják magokon fejedelmeskedésre”: nem kívánhatta a hajduk lakhelyeinek elpusztítását. Sőt nem kívánhatta az e tekintetben szintén gyanúsított Mátyás sem a hajduk megsemmisítését, ki nagyrészen ezek fegyveres támogatásának köszönhetette koronáját; nem kívánhatták az ország rendei, kik szintén kénytelenek valának elismerni, hogy az ország vallási és polgári szabadságának visszaállítására és biztosítása a hajduk győzelme nélkül nem lett volna kiviható: és így őszintén és minden utógondolat nélkül karolták fel a hajduk ügyét mind a törvényhozás kebelében, mind azon kívül.

A hajduk sokszor kérdésessé tett állása az előadottak szerint, a mennyiben az a bécsi béke többször említett 14-ik pontja által, némi föltételektől függesztett vala fel, minden kérdésen felülvalóvá tétetvén: II. Ferdinánd király 1618. évről kelt, s az 1622. évi törvények sorába beiktatott királyi hitlevélnek 16-ik pontjában, a hajduknak királytól nyert szabadságát megerősíti, következőleg: „*milites hajdones, privilegia a sua majestate caeo regia habentes, fruuntur illis, et tempore regiminis sui, majestas sua regia eadem confirmare dignabitur.*” Hogy ezen királyi szóval szentesített ígéretnek elégtételt, az alább következő adatok fogják igazolni.

A fentebb előadottakból kitűnik, hogy a hajduk 1622-ig két legjobb pártfogójukat veszítették el, jelesül: Mátyást, a Révai szerint „hadban szerencsés, békében legjobb és házi körében csendes” királyt, ki miután az 1618. mártius 4-én Pozsonyban tartott országgyűlésen Ferdinánd cseh király javára a magyar trónról lemondott, egy év múlva lemondása után 1619. mártius 20-án életének 62-ik évében Bécsben meghalt; és Báthory Gábort ki nagy reményekkel és még nagyobb szerencsével kezdte uralkodását, de a kit előbb legjobb barátai, azután szövetségesei elhagyván: 1613. október elején a törökök által segített Bethlen Gábor által Erdélyből kiszorítottatott, az erdélyi rendek által fejedelemségétől megfosztatott s helyébe október 23-án Bethlen Gábor választatott, végre Váradon a fejedelemségre vágyakozott Géczi András által, Szilassi János és Ladányi Gergely¹⁾

¹⁾ Ladányit több történetírók, s azok közt Horváth Mihály is (Magyarok története III. szak. 182. l.) hibásan nevezik Nadányi-nak, sőt Szilágyi Sándor is, ki pedig Báthory Gábor történetének 283. lapján Ladányit említ, már a 288. lapon Nadányit ír; mert Zavodszki, s utána Katona (XXIX. k. 503. l.) és Kazy (XI. k. 106. l.) Ladányit emlitenek; mely adatoknak helyes-

hajdu kapitányok, valamint Abaffy tokaji kapitány emberei, u. m. Basa János zászlótartó és Zámbo Balázs közreműködésökkel orozva a Pecze vize mellett meggyilkoltatott és ruháitól megfosztatott, s 13 sebet kapott teste a Pecze vizébe vettetett, honnan Nagy Balázs udvari gyalogok kapitánya által vétetett ki s szállítottatott Ecsedre.

Ugy látszik, hogy Szilassy és Ladányi hajdukapitányok Nagy András hajdukapitány halálát akarták megboszulni, kit Báthory több rendbeli árulásáért 1611. év augusztus 14-én Fehérvárott lefejeztetett; de boszujoknak és árulásuknak megadták az árát, mert a gyilkos név nemcsak örök időkre nevőkön maradt, hanem 1614. márczius 4-én Medgyesen az országgyűlésen, hova „ékes öltözetben, nagy tollasan és emelt fővel“ jutalom követelése végett mentek, a darabantok által egy pusztá toronyból — hova a nép haragja elől menekültek — a velők volt Zámboval együtt lehányattak; az árulás feje, Gézi András pedig Fogaras várában, előrebozsátott kinzás és nyomorgatás után, Balingh János várkapitány által az akasztófa alatt lefejeztetett, és egy ronda tyukkosárban az akasztófa alá temettetett.¹⁾

HARMADIK FEJEZET.

Midőn Mátyás 1618-ban a pozsonyi országgyűlésen Ferdinánd javára lemondott, nem hitte, hogy ezen lépésének mielőbb oly következményei fognak lenni, melyek halálát is siettetni fogják, és pedig úgy történt; mert Ferdinánd megfélemedkezve arról, hogy a megkoronázása előtt elfogadott és esküvel is erősített felavatási föltételeknek 17-ik pontjában arra kötelezte magát, hogy Mátyás életében a kormányzásba avatkozni nem fog: megkoronáztatása után azonnal oly eszközökhöz nyult, melyek felette kellemetlenül hatottak a betegesen fekvő Mátyásra, s melyek előidézői voltak Csehországban a 30 éves vallási háborúnak. II. Ferdinándnak ugyanis terve az volt, hogy a római kath. vallást az evangelika vallások romjain hajdani fényére fölemelje, s ezen eszmétől annyira át volt hatva, hogy nem kételkedett annak mindent alárendelni.²⁾

Azonban bármennyire összefügg is ezen korszak története a hajduk történetével, kik ezen idő viszontagságaiban fegyveres kézzel szerepeltek, a szűk keret, melyben mozognunk lehet, nem engedi, hogy többre terjesz-

ségét legjobban igazolja a hajduk részére Mátyás király által 1613. april 1-ről kiadott s fentebb kivonatban közlött adománylevél, melyben Ladányi Gergely, mint az adományt nyert hajduk egyik kapitánya megneveztetik; de a ki az 1614. február 14-én történt beiktatásról szóló oklevélben már nem fordul elő s nem is fordulhatott, mert ő Szilassyval — a ki a bőszőrményi hajduk kapitánya volt — Medgyesre ment a követelt és meg is kapott jutalom elvétele végett.

¹⁾ Szilágyi: Báthory G. 288. l.

²⁾ Horváth M. Magy. tört. III. sz. 186. l.

kedhessünk, mint annak fölemlítésébe, hogy a hajduk kiváltságleveleik és a törvények értelmében Bethlen Gábor erdélyi fejedelem vezetése alatt mindazon hadjáratokban részt vettek és döntő befolyást gyakoroltak, melyeket említett fejedelem „*Querelae Hungariae*” című nyilatkozatában elősorolt okokból, II. Ferdinánd ellen 1617-ben indított, 1623-ban folytatott, és 1626. év végén a pozsonyi békekötéssel befejezett; mely győzelmes hadjáratoknak az lett eredménye, hogy Bethlen Gábor a besztercebányai országgyűlésen 1620. augusztus 20-án Magyarország és kapcsolt részeinek királyává választatott, ki azonban magát hiveinek unszolására sem engedte megkoronáztatni.

Minthogy pedig ezen országgyűlésen a hajduk is minden egyes városból két követ által voltak képviselve, a hajduk történetével csakugyan szorosán összefüggőnek tartván ezen királyi meghívólevelet, nem mellőzhetjük ennek, mint felette fontos okmánynak, egész terjedelemben való közlését, mely következőleg hangzik:

„Egregii, Nobiles et Strenui, Nobis honorandi, salutem, benevolentiam et prosperitatem! Hogy ez mostani országunk generális gyűlésére eddig kegyelmelektől választott emberek közinkbe nem érkezett, egyéb okát nem gondoljuk, hanem hogy regálissal nem hivatott kegyelmelek, holott azért a gyűlésre regálissal senki nem hivatott; hanem az elmúlt pozsonyi generális gyűlésben egyenlő akaratból végeztetvén ez a gyűlés ide Besztercebányára, kiki ahoz tartván magát, úgy gyűltek be minden rendek; mivel azért mindenkor a kegyelmelek megnevesítése idejétől fogva a gyűlésekben jelen kellett követeknek lenni: most is kívántatott volna eddig is az articulus tartása szerint,¹⁾ mert több dicséretes folyási közt a gyűlésnek, urunkkal ő felségével oly szent és elbomolhatlan uniót, egyezséget, egymáshoz való köteletséget végeztünk, hogy ha Isten a szent békességet engedi jól végbevinünk, abban is egyaránt mind nagy és kicsin rendek tsendesen maradhassanak; avagy ha ugyan kéntelen hadakoznunk kellatik is édes hazánkért, az is egyenlő akaratból, egy közönséges értékkel, erővel, belső visszavonás nélkül legyen; mely szép egyezségből hogy kegyelmelek is ki ne rekessék, sőt abban mentül jobb móddal befoglaltatván maradhasson, és firól-fira megnyughasson kegyelmelek, ebből is kegyelmelekhez akarván gondviselésünket és jóakaratomkat megmutatni: a megirt egyezségről való hitlevelet, hogy kiki jobban megérthesse, magyarra fordítván, hártára iratni,

¹⁾ Az 1618: LVI. t. cz. értelmében gróf Forgách Zsigmond nádor által 1619. november 11-re Pozsonyba összehívott országgyűlés által alkotott, s Bethlen Gábor által 1620. február 18-án szentesített törvénycikkek közül az első, az 1620. május 31-re Besztercebányára kitűzött országgyűlésre a kiváltságolt városokat is meghívandóknak rendeli.

és urunkkal eő felségével együtt a nemzetes és vitézlő Petriházy István uramtól kegyelmekhez küldöttük. Annakokáért intjük kegyelmeket szeretettel és atyafiságosan, hogy meggondolván kedves hazájához és édes nemzétéhez való kötelességét: az nemes országnak mindezideig való s mindezután következendő egyesüléséből és végzéséből kegyelmek magát ki ne vonja, hanem az egyezségről való levelet először városok neveivel, azután kapitányok, hadnagyok és kegyelmek esküdeiknek nevével subscribálván, avagy 'predicátorok által subscribáltatván, először azon városok petsétjével, azután hasonló renddel kapitányok, hadnagyok és esküdeknek petsétjekkel megpetsételvén, mindjárt minden késedelem nélkül ez jelen gyűlésre meghitt fő attyokfiaiit választván kegyelmek, minden városokról kettőt-kettőt költen küldjön ide Besztercze-Bányára, és az nemes országnak ezután leendő szép végzéseiben is értsen egyet kegyelmek. Az mostani időnek állapotjához pedig, minthogy urunk eő felsége Petriházy uramat oly tanusággal is bocsátotta kegyelmek közibe, hogy minden városbeli vitézeket seregenkint meglátogasson: mely dologban azért, ha valamit eő felsége szavával kegyelmek elébe ad, szavát kegyelmek mindenképen elhívén, engedelmes legyen; és noha mi egész országul urunkkal eő felségével azon vagyunk, hogy a békességet megszerezhessük, de mivel a vigyázás semmi időben nem árt: kegyelmek közül minden egyegy paripát, a kin hadakozik, befogva tartson szénával, abrakkal, hogy ha kíváztatik, minden közönséges jó dologban úgy szolgálhasson kegyelmek magának és édes hazájának, hogy urunknak eő felségének fejedelmi kegyelmességét érdemelje, mi pediglen barátságos és atyafiságos szeretettel lehessünk érte kegyelmekhez. Éltesse Isten kegyelmeket jó egészségben. Datum in libera ac regia Civitate Novisoliensi ex generalibus regni comitiis die 20-ma julii anno domini 1620. Kegyelmekeknek jóakarói Ghimesi gróf Forgách Zsigmond, Magyarország nádor-ispánja, és több zászlós és nagyobb urak, vármegyék és szabadvárosok, ez mostani beszterczei gyűlésben együtt levők." (P. H. számra 18.)

Kivülről: „Egregiis, Nobilibus et Strenuis ductoribus, coeterisque universis militibus et inhabitatoribus oppidorum hajdonicalium V.-P érts, Nánás et Polgár nobis honorandis."

Ezen regalis mindenik hajduvárosnak külön küldetett meg, mely meghívólevél nemcsak azt bizonyítja, hogy a hajduvárosok a beszterczebányai országgyűlésre meghivattak, hanem azt is, hogy már a megelőzőt pozsonyi országgyűlésen képviseltettek, sőt hogy megnemesítésök idejétől fogva nemcsak résztvettek az országgyűlésekben, hanem követeiknek mulhatlanul jelen kellett ott lenni, mégpedig minden egyes város részéről külön-külön.

A hajduk által az annyiszor megtámadott polgári és vallási szabadság megvédelmezésében teljesített nagymérvű szolgálatok, és Bethlen Gábort azon czéljában, miszerint családjából egy, a töröktől független, hatalmas fejedelmi házat akart alapítani, elősegítő fegyveres közreműködése nevezett hajduknak idézte aztán elő, hogy nevezett Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1623-ban, a közte és a király közt kötött újabb bécsi szerződés mellett, Ecsedvárát minden járandóságaival együtt örökbirtokul nyervén, a már felebb Báthory Gábor által a kállai hajduknak csereképen adott Bösszörmény várost, mint az ecsedi várnak hajdani tartozandóságát, Pród pusztabirtokkal¹⁾ együtt, 1626. év február 25-én ugyanezen bösszörményi hajduknak, új adományozási czim alatt általadja; II. Ferdinánd pedig, 1632. év novemb. 16-ról kelt királyi levele erejével, ugyanezen új adományozásra, minden lehető királyi jogának átadásával egybekötött jóváhagyását kiadja a következő szavakkal:

„Mi II. Ferdinánd sat. sat. adjuk emlékezetül jelen levelünknek rendiben mindeneknek, a kiket illet: hogy mi sat. sat. egész és minden királyi jogunkat, melyet — Szabolcsvármegyében létező s nevezett Bösszörmény városban és Pród pusztában bármi módon birnánk, vagy azok felségünket akármi oknál, utnál, módnál és tekintetnél fogva illetnék, minden hasznaikkal és járulékaikkal, t. i. mivel és miveletlen szántóföldekkel, rétekekkel, legelőkkel, mezőkkel, kaszálókkel, erdőkkel, berkekkel, hegyekkel, völgyekkel, szőlőkkel, szőlőhegyekkel, vizekkel, folyókkal, halászatokkal, halásztavakkal, vízfolyásokkal, vizimalmokkal s azoknak helyeivel; általában pedig bármi névvel nevezett hasznok és járulékok ép-ségével, az ő igaz és régi határuk alatt, melyek Bösszörmény várost és Pród pusztabirtokot illetik, és azokhoz szükségkép tartoznak: említett bösszörményi szabad hajduknak, és mind két nemű örököseiknek és utódaiknak, adtuk, adományoztuk és ajándékoztuk; sőt adjuk, adományozzuk és ajándékozzuk, örökös megmásolhatlan joggal, a mások joga ép-ségben maradván. sat.“

Ezen királyi jóváhagyás, valamint a Bethlen Gábor új adománya is maguk idejében törvényes beiktatással erősítetttek.

Bethlen Gábor, bátor, nagylelkű és eszélyes fejedelem, ki szigorú rend s igazságszeretetet s hol kelle, bölcs mérséklet által kormányának mindjárt első hónapjaiban közlekedést gerjesztett maga iránt Erdély rendeiben; s ki három győzelmes hadjáratában s azok folyama alatt létre jött nikolsburgi, pozsonyi, szőnyi és újabb bécsi békék megkötésében, mint hadvezér nemcsak szerencsés, de előre is látó, s vitézeit mennyire csak lehet, kimélő volt; s ki életének utolsó évében Pázmányhoz írt levelében elmond-

¹⁾ Ezen pusztabirtok Báthory Gábor adománylevelében 1609-ben még falunak nevezetik.

hatá, hogy rajta „harczon senki győzelmet nem vett,“ és hét évig tartott hadakozása alatt négy ezer magyar el nem vesztett hadaiból; s ki végre mint fejedelem igazságos, kegyelmes, munkában fáradhatlan és takarékos vala¹⁾: 1629. november 15-én meghalt.

Ezen eset nagy csapás volt a hajdukra, a mint azt egy régi krónika-töredék következő versei:

„Gábor király halálára
A hajduság elbusula“ —

kellőleg igazolják, mert attól tartottak, hogy a békekötések pontjai nevezett fejedelem halála után nem fognak megtartatni, s így az ő állásuk könnyen veszélyeztethetik; de aggályuk nem volt igazolt, mert II. Ferdinánd a bősziörményi hajduk részére 1631. év szeptember 6-ról, és a dorogi hajduk számára 1632. évi auguszt. 10-ről hasonló tartalmu kiváltságlevelet adott ki, minőt II. Mátyás 1613. év ápril 1-ről Szoboszló, Nánás, Hadház, V.-Pérts és Polgár részére kiadott, melyben a bősziörményi és dorogi hajduknak minden szabadságait és kiváltságait, melyekkel azon idő óta, midőn nyert birtokaikban megtelepedtek, élének, teljes királyi hatalmával megerősíti; mely kiváltságlevelek a szokott beiktatással törvényesítették.

Ezen királyi biztosító s megerősítő levelek szorgalmazására az indithatta a bősziörményi és dorogi hajdukat, mert ők a Mátyás által 1613. ápril 1-ről kiadott királyi biztosító levélben, sem pedig a felsőmagyarországi rendek felhívása következtében 1615. október 17-ről kelt, s fentebb kivonatolva közölt királyi megnyugtató iratban nem voltak befoglalva, s attól tartottak, hogy ezen körülmény ellenők valamikor fel fog használtatni.

Hogy pedig II. Ferdinánd, daczára Bethlen Gábor halálának, a most közlött biztosító és megnyugtató iratokat, nemkülönben Bethlen Gábornak a bősziörményi hajduk részére 1626. február 25-én kiadott új adományára fentebb közlött s 1632. novemb. 16-ről kelt királyi jóváhagyását kiadta: bizonyossága nemcsak annak, hogy a szerződéseket és a törvényeket királyi esküje szerint hiven megakart tartani, hanem annak is, hogy szükségesnek látta a hajdukat mind magának, mind a hazának lekötelezni. Azonban mielőtt most említett királyi leveleit kiadta volna, biztosítékot s írásbeli kötelezettséget kívánt aziránt, hogy a hajduk esküvel fogadott hűségüket nem fogják megszegni. Egy ily reversalis eredeti párja meg van Bősziörmény város levéltárában, melyet érdekességénél fogva egész terjedelmében közlünk, s mely következőleg hangzik:

„My feő és vice kapitány, hadnagyok, feő legények és minden rendbeli hajdu vitézek, Beőszeörmény városban Szabolcs vármegyében lakosok, adjuk emlékezetül ez mi levelünkben, hogy mivel az elmúlt időkben az hadakozá-

¹⁾ Horváth M. Magy. Tört. III. sz. 222. l.

soknak veszedelmes háborui az nemes országnak nagy kárával, az szegény községnek tovább tovább való nyomoruságát és tartományoknak pusztulását látattanak magokkal hozni; annakutánna az Ur Isten országunkhoz kiváltképpen való kegyelmességéből az fejedelmeknek sziveit úgy igazgatván, hogy ismét az jó békesség római császár és király urunk eő felsége és az felséges Gabriel római imperiumbeli és erdélyi fejedelem urunk eő felsége között megindittatván, azon békesség egymásközt való külön különb instituált tracták által eő felségeik között kelt bizonyos diplomával szerencsésen el is végeztetett volna.

Hogy azért mi is az elvégeztetett szent békességhez való jó igyekezetünket nyilvánban bizonyítanók, az megnevezett eő felségeik között költ diplomának negyedik articulussa szerint császár és király urunkat eő felségét assecuráljuk, és magunkat mi kötelezzük, hogy míg az mi kegyelmes urunk eő felsége él, soha semmi időben császár és koronás király urunk eő felsége és az következő magyarországi kormány szerint való koronás királyok és hívei, s Magyarország ellen, senki parancsolatjára offensive fegyvert nem fogunk és a két fejedelem között szerzett békességnek articulosit minden czikkeiben és pontjaiban, az miben minket illetnek, szentül és felbomolhatatlanul megtartjuk. Az mint erről assecuráljuk eő felségét, és keresztényi hitünkkel ezekre magunkat állhatatosan kötelezzük, ez mi levelünknek erejével és bizonyosságának általa. Datum in oppido Rác-Beőszeőrmény 25-a die mensis may anno 1627. (P. H.)“

Azonban nemcsak reversalist követeltek a hajduktól, hanem katonákat is, sőt postai s egyéb szolgálatokat is, mit igazol Keresztszegi gróf Csáky Istvánnak, Felső-Magyarország főtábornagyának a polgáriak részére Tokajban 1636. augusztus 9-ről kiadott következő véd- és fölmentő levele:

„Meghparancsoltam volt, hogy a polgáriak is tartozzanak az több hajdu városiak közzé katonákat adni, mindazonáltal minthogy másként kglmes urunk eő felséghe szolgáltyában kelletik foglalatoskodniok, és mind Szolnok, s mind penigh másfelé levelekkel s más parancsolataiban s szükséges dolgalban eő felségének fáradozniok: ezeket megtekintvén, meghenged-tük, hogy levelünk mellett megmaradhassanak békével otthon, és semmi katonákat ne tartozzanak az hajdu városiak közé adni. Parancsollyuk annak-okaért generálisí tisztünk s authoritásunk szerint botunk s dispositionk alatt levőknek, senki is az említett polgáriakat eziránt megh ne háborítsa s javukban meghkárosítani ne merészellye. Nec secus facturi.“

Sajátságos ezen védlevelnek azon pontja, melyben a főtábornagy botjára és dispositionális hatalmára hivatkozik.

II. Ferdinánd fia, III. Ferdinánd, Magyarország királyává még atyja életében megkoronáztatván, 1636-ban a koronázási hitlevél 16-ik pontjában

a hajduk királytól nyert szabadságaiknak megerősítése III. Ferdinánd király neve alatt beiktattatik.

III. Ferdinánd király, atyjának 1637. február 14-én történt halála után az ország kormányát azonnal átvevén, kormányzását habár mérsékeltebb vallási buzgalommal, de atyja elveivel sokban megegyezőleg kezdte és folytatta, minek természetes következménye lett, hogy az országlakosok panaszai meg nem hallgattattak, és jogos követeléseik nem teljesítettek, mely elégedetlenségnek maga az ország nádora gróf Eszterházy Miklós is, a királyhoz 1643. január 14-én intézett fölterjesztésében következőleg ad kifejezést: „hogy a meghasonlás, a zavar, a kedélyek ingerültsége növekedik, és ő meg nem foghatja, hogy mik az országnak egyszer már megadatnak, törvényezikkekkel és királyi oklevelekkel megerősítettek, a királynak különben is annyi szorongattatásiban és elfoglaltságában az egyháznak és országnak veszedelmére helytelen szigorral kétségbe vonatnak: azért kívánná, hogy ő felsége igazán megértene s megismerné, mily állapotban legyen a vallás ügye, s azokhoz képest intézkedni méltóztatnék.“¹⁾

A nádor fölterjesztésének és tanácsainak nem lévén sikere, sőt a panasz és elégedetlenség az országban mindinkább terjedvén, az ügyet I. Rákóczy György erdélyi fejedelem vette kezébe, s miután a Kassán táborba gyűlt felső megyei, kivált protestáns nemességtől 1644. január közepén Magyarország fejedelmévé kiáltatott, a háborút III. Ferdinándnak megizente február 17-én kelt kiáltványában, okul adván: „hogy miután a papok, kivált a jezsuiták a nemzeti s vallási szabadságot veszedelembé ejtették, ő mind a kettő helyreállítása végett fog fegyvert, a nélkül, hogy a más vallásukat elnyomni szándékoznék.“²⁾

Ezen hadjáratban is első sorban a hajduk lettek bevonva, és a fegyvert mindaddig le nem tették, míg a király és az ország ügyeit védelmezett I. Rákóczy György fejedelem közt a linczi béke meg nem kötött; de ezen hadjárat leírása nem tartozván feladatunk körébe, s a hely szűke sem engedvén, hogy arra kiterjesszünk: itt csak azért tétetik róla említés, hogy a hajduk még ezen hadjárat alatt is jelentékeny szerepet játszottak.

Helyre állván az országban a béke és rend, Rákóczy György fejedelem az 1647: XX. t. cz. értelmében a linczi békekötés által az ország hét megyéit — melyekben foglaltattak a hajduk birtokai is — megnyervén: 1656. év szept. 2-ről kelt levele erejével, a böszörményi hajduknak II. Ferdinánd által kiadott adománylevelet feleslegesen megerősíti; III. Ferdinánd pedig, ugyanazon év okt. 31-ről Rákóczy Györgynek e levelére királyi jóváhagyását adja, s ezen adománylevél is törvényes beiktatással erősítettik.

I. Lipót királynak 1656-ról kelt hitlevele 16-ik pontjában ismét bevitetett, hogy a hajdu vitézek, ő felségétől nyervén szabadságaikat, azokkal

¹⁾ Horváth M. Magy. Tört. III. sz. 240. l. ²⁾ U. o. 246. l.

éljenek, s ő felsége azokat uralkodásának ideje alatt megerősíteni méltóztatik; mely ígéret hogy teljesített, bizonyítják I. Lipótnak uralkodása alatt a hajduknak különböző időkben kiadott s általok megőrzött többrendbeli megerősítő adomány- s védlevelei jelesül pedig:

Az 1664. szeptember 17-én a törökkel kötött vasvári béke értelmében a hajdu városok Lipót birtokában maradván, a király 1666. év december 1-én kelt kir. levelével II. Mátyás, II. Ferdinánd, Bethlen Gábor és I. Rákóczy György adományleveleiket maguk egész kiterjedésében megerősíti, következő szavakkal: „elfogadtuk, jóváhagytuk, érvényesítettük, helyeseltük, és a szabad hajduknak, vagy a hét városban lakó vitézeinknek, s örököseiknek és utódaiknak, mindnyájoknak megújítván, örökérvényűleg kegyesen megerősítettük.” Ugyanezen évről kelt védlevele által pedig megtiltja Szabolcsmegyét, hogy a hajdukon semmi hatóságot ne gyakoroljon, s a tokaji harminczadost, hogy ugyanazokat semmi fizetésre ne kényszerítse.

Kevéssel a most leirtak előtt a hajduk Wesselényi Ferencz nádornál panaszolván, hogy urak, nemesek s azok szolgálai, s különféle csavargók által folytonosan zaklattatnak, javaiktól megfosztatnak, s csaknem utolsó pusztulásra juttatnak: nevezett nádor ispán 1663. év junius 12-ről kelt védlevelében a hét városban lakó hajduknak, „kik — a védlevél szerint — régi királyoktól nyert szabadságok mellett igaz kardjokkal keresik kenyeröket,” szabadságot ad, hogy magokat minden akár katonai, akár világi háborgatók, megtámadók s csavargók ellen szabadon védelmezhessék, sőt magoknak a megtámadókon elégtételt is vehessenek.¹⁾

Ugy látszik, hogy a nádor már azon súlyos helyzet benyomása alatt adta ezen védlevelet az ország ügyének megnyerni kívánt hajduknak, mely azon időben a hazára és nemzetre nehezedett, jelesül nemcsak a törökök becsapásai rongálták az országot, hanem a német minisztertanács Bécsben oda vitte a dolgot, hogy a magyar ügyek németek által tárgyalattak, s a tisztségek is azoknak osztogattattak, s az ország és nemzet szabadságai ellen a békekötések, királyi eskük és szentesített törvények lábbal tapodásával, halálos csapások intéztettek; mit több főurak, jelesül Wesselényi

¹⁾ Az eredeti védlevél kitételei így hangzanak: „*Authoritate nostra palatinali szabadságot adtunk a hajduvitézeknek, hogy az olyatén csavargókat szabadon mogfoghassák és mindenütt persequálhassák, s érdemek szerint, országunk törvénye is azt dictálván, megbüntethessék; sőt ha az olyan csavargók és prédátűzők opponálnák magukat, ha megölik is in flagranti az olyan tolvajokat és csavargókat, senki azeránt a felebb megirt hajduvitézeket arra ne kereshesse, hanem ha kinek mi praetensiója lészen, azeránt minket requirálván, választ adunk nekie; azt mindazáltal observálván, hogy a bűntelent a bűnösért meg ne sértsék, stb.*”

Ferencz nádor, Zrinyi Péter, Rákóczy Ferencz, Frangepán Ferencz és Nádasdy Ferencz nem szívelhetvén, összeesküvést formáltak, de a mi fölfedeztetvén, az összeesküdtek, Nádasdy, Zrinyi és Frangepán (Wesselényi még a fölfedezés előtt meghalván, Rákóczy pedig kegyelmet nyervén) Bécsben, hadi és alsóausztriai tanácsból alkotott törvényszék által halálra ítéltettek, s 1671. ápril 30-án lefejeztettek. — Ezt követte az ugyanazon évben felállított pozsonyi rendkívüli törvényszék, mely gróf Rothal elnökelete alatt az összeesküvésben résztvetteken kívül, még mintegy 300 nemest és protestáns lelkészt idézett meg, s közülök néhányat kivégeztetett, többet száműzött, legtöbbet vár- vagy gályarabságra vitetett.

Ezután Lobkovicz miniszter életbe akarta léptetni alkotmánytörőlv tervét: német zsoldosokat szállított be az országba s azoknak fizetésére szokatlan adót vetett ki, a nemesek fejeit adó alá vetette, a protestánsok templomait s iskoláit elfoglaltatta, és nyilvánosan oda dolgozott, hogy az országot régi szabadságától megfossza; mi végre a hadi és polgári hivatalokból a magyarok elmozdittatván, helyeikbe németek rendeltettek, és a nádori s kir. helytartói tiszt neve és hatása eltöröltetett. A felállított hadi s eretneknymozó törvényszékek iszonyu jelenetet idéztek elő a megrémült nép közt. A politcái pártdüh, egyesülve a nemzetiségi és vallási türelmetlenséggel, oly szánandó módon dult a hazában, hogy történetünknek ennél — mint Horváth Mihály „Magyarok története” czimű művében mondja — alig van szomorubb időszaka. A kurucz és labancz nevek e korban hallattak először, és mindenik fél a legvadabb embertelenséggel dühöngött az elfogottak ellen, mindenik nyomorgatta a földnépét. Nincs ecset, mely e zsarolások ábrázatát hűn lefesthetné, s nincs toll, mely az elkövetett istentelenségeket leírhatná.

Ily körülmények közt nem csuda, ha a nagyobb részben protestáns vallásu hajduk az 1678-ban a nemzeti és vallási szabadság védelmére fegyvert fogott, s a szabadságháborút „istenért és szabadságért” jelige alatt folytatott Tökölyi Imre körül sorakoztak, s mindaddig mellette maradtak, míg a bécsi udvarnak egy csele folytán Tökölyi a nagyváradi pasa által 1685-ben el nem fogatott és fogolyképen Drinápolyba nem küldetett. Tökölyi elfogatásának az lett az eredménye, hogy a hajduk meg-boszankodván a török hűtlenségén, Petneházy vezérlete alatt mintegy hét-ezeren Caprára gróf kassai főkapitány kassai táborába mentek, s ott mind magok hűséget esküdtek a királynak, mind a kassaiakat reábírták hogy neki hódoljanak.¹⁾

Az imént leírt siralmas állapotát a szegény hazának borzasztó vonásokkal illusztrálja Babocsay Izsák tarczali jegyzőnek „Fata tarcz-a-

¹⁾ Horváth M. Magy. tört. III. sz. 333. l.

liensia“ című egykoru naplója¹⁾ melyben 1686. év elejéről következők vanak följegyezve: „Gróf Caraffa Antal generál Debreczen városában reménytelenül feles hadakkal beszállván, erejek felett való temérdek summából álló, megfizethetetlen portiozásbeli nagy quantumnak megfizetésére kényszeríti a város lakosait, u. m. száznolczvanezer rénes forintokig. Melynek teljesíthetetlen volta miatt sokaknak kezek lábokkal összekötöztetvén, szertelenül kinoztatnak, némelyeknek ujaiknak közeik egész keze-fejéig befürészeltettenek, és hallatlan csigázásoknak nemeivel rongáltatván, iszonyatos kinokkal végezték sokan életüket e hallatlan kegyetlenségű nagy inségben.“

A nemzetet sújtó ily szomorú helyzetben némi vigasztalást és megnyugtatót öntött a honfiak keblébe Budának 1686-ban történt szerencsés visszavétele, s 145 éves török járom alól lett kiszabadítása, mely ostromban Petneházy vezérlete alatt a hajduk is résztvettek, s elsők voltak a falromon, s elsők a vár főutczáján, mely hősies bátorságuk által új erőt öntöttek az Abdi pasa halálcsapásai alatt lankadó németekbe, s így biztosították a fényes győzelmet.²⁾

A hajduk ezen hősies magok tartásának köszönhetik, hogy I. Lipót, a hajduvitézek azon panaszára, miszerint adomány- s kiváltságleveleik ellenére katonatartásra és más közterhek hordozására kezdtek szoríttatni, 1687. augusztus 4-ről részökre oly védlevelet ad, hogy mivel a hajduk jogait és szabadságait dicső elődeinek példájára ő maga is megerősítette, s azon jogokkal azok, mióta nyert jószágaik birtokába léptek, egész 1685-ig folyvást éltek is; mostanában pedig, mintha közönséges emberek volnának, mindenféle teherhordásokra is kényszerítették: ilyenmő terhektől annyivalinkább mentek legyenek, mivel különben is ő felségéhez mindenkor megtartott hűségök miatt fölégettettek, javaiktól megfosztattak, s végső romlásra jutottak; és mivel a királyi bőkezűséget inkább illeti az ily vitéz szolgálatokat teljesítők érdemeit megjutalmazni, mint őket szabadságaikban megzavarva, a katonáskodással össze nem férhető teljesítésekkel terhelni.

Ezzel egybehangzólag ismét később, 1690—1697-ig kiadott több rendbeli királyi oltalmazó leveleiben ugyancsak I. Lipót király őket katonatartás, adófizetés, kilenczed és tizedköveteléstől s a koronának törvénytelen kívánságai alól menteknek nyilatkoztatja. Különösen említést érdemel ezek közt 1695. október 30-ról kelt kir. levele, melyben előadván, miképen a hajduk a felebbi török háboruban tulajdon költségeiken harcoltak, s a császári seregekkel táboroztak; nemkülönben, hogy övéik közül kétezer léleknek török rabságra vitelét szenvedni kénytelenítették, s hadi

¹⁾ Monumenta Hungarica, Rumytól, I. kötet, 95. l.

²⁾ Horváth M. Magy. tört. III. s. 337. l.

költségekre, a téli beszállásolási terheknek az országba behozása óta, tehetségeik végső kimerítésével és tönkrejutásukkal a hadipénztárba háromszázezer forintot önként fizettek, és számtalan szekerezéseket s várak ostromlásakor igényelt szolgáltatokat teljesítettek : ezen szolgáltatok tekintetéből őket, s minden maradékaikat, a szepesi kamara által követelt kilenczed és tized alól örökre kiveszi, s az udvari kamarának e részben kiadott levelét megerősíti.

Megemlítendő még itt, hogy a hajduk részére az erdélyi fejedelmek által kiadott adomány- és kiváltságlevelek, I. Lipótnak Erdélyország részére 1691. december 4-ről kiadott oklevele 2-ik pontjában is megerősítették, és így azon kötelezettség, melylyel a hajduk adomány- és kiváltságleveleik értelmében az erdélyi fejedelmek iránt viseltetni tartoztak, átváltozott a magyar király iránti kötelezettséggé: és talán ezen viszonynak köszönhették a hajduk, hogy daczára Lobkovicz bécsi miniszter által a nemzeti szabadság aláadására elkövetett visszaéléseknek, a bécsi udvarnál, s különösen a királynál némi pártfogásban részesültek; minek valószínűleg az lehetett az oka, hogy a bécsi kormány még mindig tartott a hajduk compact erejétől, habár azok a fentebb idézett védlevelekből is láthatólag, csaknem teljesen kivoltak már merülve, s örültek ha békében lehettek.

Ezen kimerültség kifolyása volt az, hogy a lélekszámban és teherviselési képességben nagyon megapadt és meggyengült hajdu városok nemcsak tűrték, hanem szívesen vették, ha a szomszéd megyékből a munka és szolgálatképes jobbágyok kebelökben letelepedtek. Ezen ügyben az érdekelt megyék hangosan felszóllaltak, s nemcsak közigazgatási, hanem törvénysszéki, sőt törvényhozási uton is követelték a hajdukat a szökött jobbágyok kiadására szoríttatni: s így történt, hogy ezen kérdés, Szabolcsmegyének azon követelésével, miszerint a hajduk által birt szabolcsmegyei pusztákra megyei adót akart kivetni, sőt ki is vetett, gróf Csáky István országbíró elnöksége alatt kinevezett bizottság elébe került.

Ezen bizottság 1697. május 11-én összeült, és a felek által előadott érvek és okiratok meghallgatása és átvizsgálása után azt határozta: hogy a hajduvárosok adóilletősége a megyei adóilletőségtől örökre elválasztassék, s a megyének ide vonatkozó minden adókimetése megsemmisítették; a szökevény jobbágyok kiadására pedig a hajdu városokat minden egyes esetben 300 frt büntetés és az okozott költségek megtérítésnek terhe alatt kötelezte.

Budának 1686-ban történt visszavételét 1687-ben újabb szerencsés esemény követte, a megnyert mohácsi ütközet, melyben a 161. év előtt szenvedett nagy nemzeti veszteség engesztelő áldozataul husz ezer török esett el, és 800 ágyu s az egész török tábor mintegy öt millió értékű maratalékkal jutott a győzők kezébe; de az ezen szerencse feletti öröm a hazában nem maradt háborítatlan, mert Karafta az eperjesieket a király személye elleni, és az egész katholicusság kiirtása iránti összeesküvéssel vá-

dolván, a királytól engedelmet nyert nyomozásra és büntetésre; ki aztán a meghatalmazással visszaélve, egy hozzá hasonló 12 tagból álló vértörvényt alkotott, és saját ablakai előtt emeltette fel a vérpadot, melyen hetvennél több nemes végeztetett ki.¹⁾

Ezen borzasztóságot a felszóllalt vármegyék s a nádor közbenjárása megszüntette ugyan, és Eger, Nagyvárad s több más városok visszavétele a töröktől, úgy Eugen savoyeni herczegnek 1697. szeptember 11-én nyert zentai fényes diadala, mely csatában a török — Horváth Mihály szerint — 30 ezer embert, nagyvezérét, több beglerbéget, összes lőszerét, 9 ezer szekeret, 60 ezer tevét, 15 ezer ökröt, 7 ezer lovat, 25 ezer ágyúgömböt, a sultán ezüstszerzeit, s az egész pénztárt 3 millio forinttal veszítette: némi vigasztalást nyújtott ugyan a dult hazának; de az ország mégsem lehetett nyugodtan, mert a német kormánytanács törvénytelen adókiménetei, s más, az alkotmány felforgatására czélzott tettei, jelesen, hogy az országot fegyverrel meghódított tartománynak tekintvén, a törökön nyert fényes diadalo következtében kötött karloviczi békében, az egyenesen Magyarországot illető béke megkötésére egy magyar sem alkalmaztatott, s a békeoklevélben a magyar királyról szó sem fordul elő, hanem mindenütt „császár, császári birtok, császári alattvalók“ használtak, és a béke megkötése után az új szerzeményi bizottmány felállított, s a fegyverjog a vármegyék és egyes jószágok ellen egész szigorral alkalmazásba vétetett: általános elégtelenséget, és ez Rákóczy Ferencz fölkelését idézte elő.

A bécsi kormánytanácsnak a nemességre behozott azon adóztatását, miszerint a főbb nemeseknek jövedelmeik egy 16-od részével kellett a jobbágyok adójához járulni, a köznemesek pedig a jobbágyokkal mindenben egyenlő adózás alá tétettek, az 1797-ig még mindig királyi védlevelekkel mentesített hajduk sem kerültek ki, mert miután egy valaki 1702-ben a hajdu városok nevében, mint a melyek — állítólag — az ország egyik rendéhez sem tudnák magokat kötni, s így kamarai hatóság alá vetendők volnának, esztendei bér fejében hatezer forintot ajánlott: I. Lipót király 1702. április 15-én kelt rendeletével a hajdu városok összeírását a szepesi kamarára bizta, valószínűleg nemcsak azért hogy meglehessen tudni, mennyi adó vethető a hajdu városokra, hanem talán legfőképen azért, hogy mennyire megy azon compact és hadakozásban gyakorlott erő száma, mely a megelőzőtt egy század lefolyása alatt az ország minden nevezetesebb mozgalmában tetteles részt vett, és legtöbbször a hadviselés eredményeire döntő befolyást gyakorolt.

A hajduk, kik azelőtt ily eljárást irányukban meg nem töltek volna, az általános kimerültség folytán érezvén gyengeségüket, az összeírást megengedték, annyivalinkább, mert a nemzeti sérelmek megbosszulására kelet-

¹⁾ II. Rákóczy F. emlékirata, 48. l.

kezett mozgalom élére állott Rákóczy Ferencz 1701. május 29-én Sárosban elfogatott, utánna csakhamar a mozgalom fejei, Szirmay Endre, Vay Ádám, László Mihály, majd Okolicsányi Pál és Szluha Ferencz szintén elfogattak.

A szepesi kamara küldöttei, Krucsay János egri kanonok, és Kálmánczay István a hét hajdu városok kerületének 1702. május 26-án Nánáson tartott közgyűlésében megjelenván, az összeírást megkezdték, és az előre megállapított összeírási pontok szerint egész befejezésig folytatták minden városon. Az összeírás első rovatában állanak a tulajdonos nemesek azaz a hajduk (nobiles proprietarii, idest hajdones) kik birtokaikat kir. adományból birják; a második rovatban a beköltözött nemesek (advenae nobiles), kik birtokaikat szerzési joron birják; a harmadik rovatban a szabadosok (libertini), kik más törvényhatóságok kebeléből kerültek a hajdu városokba, s kik részint földmivelést, részint kézi mesterséget űztek.

Valóban megdöbbenő az eredmény, melyet ezen összeírás adott, jelesül a Bocskaytól adományozott és Kálló, majd Böszörmény, Nánás. Dorog, Hadház, Vámos Pércs és Szoboszló hajdu városokban megtelepített 15,254 hajduvitéz közül, a Polgáron megtelepedett hajduk száma nem tudatván, az összeírás a Polgáron akkor talált hajdukkal együtt, nem mutat fel többet mint 689 családfőt, a beköltözött nemesek közül 9 családfőt és 284 szabadost.

Ha már most az összeírottak három osztályának számát összevesszük, mert a hajduk nemcsak a beköltözött nemeseket, hanem a szabadosokat is kényszerítették a fegyveres szolgálatra, az összes szám kitett 982 családfőt; ha föltesszük, hogy a családfőn kívül mindenik családban volt még egy fegyverfogható egyén, mert többet azon zavaros idő viszontagságai miatt nem lehet tenni, mert a földek mívelése és a család fentartása végett otthon is kellett munkaképes családtagokat hagyni: a fegyver foghatók száma a hajdu városokban alig ment többre 1964, vagy legfeljebb 2000 főnél; ezen szám pedig oly gyenge erőt képezett, hogy ettől többé nem félhetett a bécsi kormány.

Mielőtt azonban a bécsi kormány ezen összeírás folytán szándékolt tervét, hogy t. i. az 1702. évre már a hajduvárosokra kivetett 20,118 frt adót fölemelhette; vagy csak a már kivetett continenst is behajthatta volna, oly események történtek, melyek az országot lángba és vérbe borították.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az 1701. év május 29-én Sároson elfogott és Német-Ujhelyben 6 hónapig ugyanazon börtönben sanyargatott Rákóczy, melyből nagyatyja a vérpadra vitetett, a megvesztegetett Lehman százados segítségével meg-

szökvén, és ennek daczára az ő elítélésére Bécsben alkotott rendkívüli törvényszék ellene 1703. ápril 30-án a fej- és jószágvesztés büntetését kimondván: Rákóczy az austriai háznak nyílt hadat izent, hires nyilatkozatában, mely e szavakon kezdődik: „Recrudescunt inclytae gentis hungarorum vulnera“ s mely Munkács melletti táborában 1703. június 7-kén kelt, az alkotmány sokféle sérelmeit, a szabadság elnyomását, a nép zsaroltatását, a vallás szabadságának elfojtását, és saját személye ellen elkövetett méltatlanságokat adván támadása okául, mindenkit, kiben még hazája iránt szeretet lobog, fegyverre szólított. A még bejövetele előtt Lengyelországból beküldött zászlóin ezen felirat állott: „az istenért, hazáért és szabadságért.“

Mint a villám, oly gyorsan járta be a hazát Rákóczy bejövetele, mit ő maga „Emlékiratában“ következő szép szavakkal ír meg: „az isteni gondviselés elküldött a puszta hazába, hogy fegyverre és szabadságra kiáltó szózat legyen: és meghallá e szózatot az ország minden népe; a nemes szívek lángra lobbantak a szabadság nevére, és siettek fegyvert fogni annak visszanyerésére.“ És csakugyan alig kezdte meg Rákóczy a hadjáratot, már győzelemről győzelemre hágott: Kállót, Husztot megvette, egyik vezére Deák Ferencz Szolnokot megszállotta, Ocskay és Borbély zászlóit egész a Vágig lobogtatták; a hajdu városok zászlóikat kitűzván, csatlakoztak;¹⁾ Orosz Pál vezér a székelyeket és több erdélyi főurakat Rákóczynak megnyerte, Kővárt és Gyulafehérvárt megvette; Károlyi Sándor pártjához szegődött²⁾ ki a Duna és Tisza közt eső tartományban főtábornagygyá neveztetvén, a német rendnek lett eladatásuk miatt boszus jászokat és kiskunokat is felültette; másrésről Rákóczy a Bányavárosokból a császári hadat egész Pozsonyig visszanyomta, s ezenkívül majdnem az egész felső Magyarországot meghódította; egy kuruczhad pedig Károlyi vezérlete alatt Morvában és Ausztriában egész a bécsi hidakig sőt kapukig kalandozott;³⁾ s így beváltotta a bécsieknek fenyegetőleg tett ígéretét.

De az 1703. június 7-től 1711. május 1-ig, s így 8 évig tartott hadjárat leírása nem tartozván munkánk keretébe, csak azon momentumokat fogjuk rövideden fölemlíteni, a melyekben a hajduk tettelegesen részt vettek; de ezek közül is csak azon adatokat fogjuk felsorolni, melyekből kitűnik, hogy a hajduk, daczára teljes kimerülésöknek, mily megerőltetést követtek el magokon, hogy a haza iránti kötelelességeiket teljesíthessék.

A hajduknak első részvétele a Rákóczy hadjáratában azzal kezdődött, hogy annak felhívására néhány száz három lovas szekeret bocsátottak

¹⁾ II. Rákóczy Ferencz emlékirata, 30. l.

²⁾ Horváth Mihály szerint, midőn elébb Károlyi Bécsből hazatért, a városi vámháznál egy aranyat vettek meg rajta; és ő már akkor megesküdött, hogy eljön azt visszavenni.

³⁾ Horváth M. Magy. tört. III. k. 372. l.

rendelkezésére, mely fogatok a Bóné András vezérlete alatt fegyvert fogott nagyváradi lakosoknak, kiket a Várad-olasziban lakott rácok Diószegnél szétverték, segítséget szállítottak; mely gyorsan nyújtott segélynek az lett eredménye, hogy gróf Bercsényi László estve Diószegről seregével elindulván, hajnal hasadtakor megtámadta Olaszit, mely csak sövénynyel összekötött duczokkal volt kerítve, ezt elfoglalá, felgyújtatá, és rác lakosait kardra hányatá, a hies Kiss Balázs nevű vezérökkel együtt.¹⁾

Ezenkívül a hajduk részt vettek a szatmári ostromzárakban, mely várba a Bercsényi által Somlyó várából kiszorított Klebelsberg német tábornok zárkózott; de a mely vár megkísérlett bevételénél az ostromló sereg nagy kudarczott vallott, és a megbottlott lováról leesett Bercsényi is súlyos sebet kapott.

A hajdu városoknak 1704. június 12-én tartott közgyűléséhez a már akkor erdélyi fejedelemmé választott II. Rákóczy Ferencz egy rendeletet intézett, melyben a hajduknak három nap alatt személyenkint való fölkelését, és az egész fölkelő seregnek a szatmári ostromzárakhoz való küldését megparancsolja. Ezen intézkedésre az imént említett szatmári kudarcz szolgáltatott okot, mely alkalommal a gyűlési jegyzőkönyv szerint, a hajdu fölkelő sereg, melyet Rákóczy emlékiratában „lovassága legjobb részének” nevez, a szatmári német őrség által teljesen megveretett, és sok halott hátrahagyásával, minden tábori és hadi készleteitől megfosztatott;²⁾ mi okból meghagyatik a hajdu városoknak, hogy ne csak a szatmári kudarcz után haza szállingózott lakosokat, hanem az otthon levőket is összegyűjtés és Budai István tábornok vezetése alatt június 15-ig Károlyba küldjék, a gyülekezés helyéül Geszteréd jelöltetvén meg.

A hajdu városok annyira szivőkre vették a szatmári kudarczot és nagy veszteséget, hogy 1704. július 4-én Vámos Pércsen tartott közgyűlésökben elhatározták, miszerint minden szerdán, ételtől, italtól és munkától való tartózkodás mellett, bőjtöljön a nép, és a kapuk bezáratván, három nap egymásután ájtatoskodásra szenteltessék; a lekipászorok pedig megkerestessenek, hogy hiveikkel együtt Istenhez buzgó imákat bocsássanak, s annak szent színe előtt a nemzetről ujjabb szerencsétlenségek elhárításáért, a seregek csüggedés nélküli kitartásáért és az ősi szabadságnak visszaállításáért, és különösen a hajdu városok és azok seregének megoltalmazásáért esedezzenek, hogy így az isteni gondviselésnek nyomorúságokban, megkísértésekben és meggyaláztatásokban nyilvánult haragja rólók

¹⁾ Rákóczy F. emlékirata 3. l.

²⁾ Rákóczy, emlékiratában (84. l.) megemlíti ugyan ezen „gyalázatos kudarczot,” de a veszteség nagyságát elhallgatja, melynek valóságát a Hajdukerület közönségének említett évi jegyzőkönyve nagyon is élénk színnel írja le.

elháríttatván, fegyverők régi fénye és becsülete habár vérrel is viisszasze-reztessék, és a fejedelem ő fensége szárnyai alatt a haza más nemzetek járma alól felszabadíttatván, az ország és a hajdu városok a vérrel szerzett és törvényekkel biztosított szabadság birtokában, a rég óhajtott nyugalmat megszerezhessék. Mintha az újabb kor nagy költője ezen eset alkalmából merítette volna gyönyörű költeményének következő magasztos sorait :

„Isten segits! szabadság istene!
Add, hogy megértsük e nagy szózatot;
Adj csüggedetlen szívet is vele,
Hogy türni tudjuk, mint szent közjogot:
Tiszteljük azt a törvény ércszavában,
S ha vivni kell, a vérnek biborában.“

Rákóczy emlékiratában maga mondja, hogy a nép, s így a hajduság is, „tulajdon lovaival és fegyvereivel szolgálván, az élelmet is maga adá leg-jobb akarattal“; mégis bizony alárendelt vezérei sokszor oly kiméletlenül jártak el, hogy nem lehetne csudálni, ha azon eljárás az ellenségtől száрма-zik; ezen állítás igazolására közlünk egy adatot a hajduvárosok közönségé-nek 1704. július 28-án tartott közgyűléséről fölvelt jegyzőkönyv nyomán, jelesül: a nagyváradi ostromzár parancsnoka Palocsai György, tábori laka-tosát elküldte Szoboszló város hadnagyához, azon izenettel, illetőleg szóbeli parancscsal, hogy a hadnagy azon lakatosnak buzáját takartassa le, mit azonban a hadnagy nem teljesített; ezen oly indulatba jött a parancsnok, hogy következő levelet intézte nevezett hadnagyhoz :

„Isten veled szoboszlói hadnagy! Kegyelmes urunktól ő Nagyságától adatott autoritásomból, parancsolom, sub poena fl. 500, személyed szerint, comparéálj hozzám, hogy informáltathassál tőlem, miképen kell mind kglmes urunk eő Ngha parancsolatját, és az én parancsolatomat fogadni, melyre kglmes urunk mélt. fejedelem adott autoritást; így kell-e paestálni a hajdu-ságot is, illetlen, hamis itt való fogadásod szerint. Minap parancsolatommal menvén hozzád itt való lakatos, mely urunk hadainak éjjel nappal szolgál, méghis a volt a feleleted: mit parancsolok neked. Talán azt tudgyátok, Bakó István kapitányra akadtok; azon dolgot sem hallgatom el: azért ezennel kompareály, másképpen hozatlak. Datum in Castris ad Kis-Mária positis 1704. 26. julii.“

A szoboszlói hadnagy ezen levelet a városok közgyűlése elébe terjeszt-vén, az a fentebb megírt napról következő tartalmu választ irt nevezett pa-rancsnokhoz :

„Sub 26-ta mensis julii Máriából szoboszlói hadnagy uramra emanált Nagyságod bectelen, és soha semmiféle nemzettől hajduvárosi tiszteken el nem követett tenoru levelét előttünk producáltatta eő kglme; bizony meg-tanított minket a német igája, hogy kell kglmes urunk eő Ngha parancso-

latját fogadni, ha Nghod hosszan nem declarálja is, Isten után az eő Ngha hűsége mellett mindent elkövetnünk igyekeztvén, hogy többé a német szolgálatya alá vissza ne essünk. Soha bizony el nem hihetjük, hogy kglmes urunk eő Ngha Nghodnak oly authoritást adott volna, melylyel Szoboszló városa hadnagyát, mint jobbagyát, Te compellációval illesse Nghod; holott kglmes urunk eő Ngha nem te, hanem hűség nevet méltóztat adni hajdúvárosi, bár szegény, mindazonáltal igaz, hiv tiszteinek.“ Ezutánmegczáfolván a parancsnok azon állítását, mintha a hadnagy a hajduságot hamisan szolgálná, így folytatja a levél: „az ott való lakatosnak buzáját hogy fel nem takartatta, nem tartozott vele, mivel a magáét sem takarhatya a hadakozás miatt, és abbul, ha szintén mondta volna is, bizony Nghod igaz, hogy nem parancsol; kglmes urunk eő Ngha azt parancsolja minekünk, hogy a magunk munkáját is elhadgyuk, nem hogy a másét takarjuk.“ Azután hivatkozva az I. R. 9. czimére, melynek védelmére fogott fegyvert a haza, s fogtak a hajduk is, következőleg végződik a levél:

„Nghodat azért most szépen kérjük, ezután az olyan mocskolódásoktól supersedeálván, mi praetensiója, juris via procedáljon; mert mig csak kegyelmes urunk eő Ngha Nghodnak oly authoritást nem ad, hogy bennünket így mocskoljon, s velünk despotice bánnyon, addig bizony magunkat nem subjiaciálljuk, készebbek lévén eő Nghnak illy nagy, és soha ab omni memoria rajtunk el nem követett injuriánkat alázatosan repraesentálnunk.“

Ugy látszik, hogy ezen eset a fejedelemnek tudtára is jött azon alkalmmal, midőn a hajdúvárosok azért esedeztek, hogy miután kebelökből minden fegyverfogható egyén személyesen fölkel, és saját lován és saját fegyverével szolgál, a hajdu csapatok élelmezésétől mentessenek fel, annyi valinkább, mert a szatmári szerencsétlenség után teljesen ki vannak merülve: mert a fejedelemnek a szatmári ostromzár főbiztosához intézett, és a hajdu városok 1704. szept. 8-án Hatházon tartott közgyűlésében kihirdetett rendelete szerint a városok a hajdu csapatok részére addig teljesített élelmi czikkak szállításától fölmentettek.

Ugyanezen gyűlésen a közönségnek tudomására jutván, hogy Lipót és Rákóczy közt Selmeczen békealkudozások fognak megkezdetni, a hajdu városok ez alkalomra Süldő István és Csanády Sámuel követeket küldték el érdekeik képviselésére, különösen szívökre kötven, hogy a szépesi kamara által követelt 6000 frt évi bér aluli fölmentetésök a békeföltételek közzé vétessék fel.

Azonban a békealkudozás sikerre nem vezetvén, a hajduknak nem volt mit tenni, mint teljesíteni a személyes fegyveres szolgálatokat, szeke-rezéseket és terménybeli szállításokat; mit követett 1705. február havában 160 gyalog hajdunak Palocsay György felhívására a váradi ostromzárakhoz lett küldése, és azoknak élelmezése. De ez még nem volt elég, mert Orosz György kerületi hadibiztos által a váradi ostromzáraknál levő Boné András

ezredének élelmezése is a hajduvárosokra rovatván, miután annak gyorsan nem tehettek eleget: nevezett ezredes reá irt a hajduvárosokra, hogy ha az ő ezrede élelmezése végett reájok kivetett illetményeket haladéktalanul be nem szállítják, egész ezredét ki fogja executióra küldeni. Ezen veszélyt csak úgy kerülhették el a városok, hogy Budai István vezérőrnagynak, ki egyszersmind a hajduvárosok főkapitánya volt, négy kocsi lovat, Pápai János főhadbiztosnak pedig 8 lőkröt vittek ajándékba.

1705. év május 5-kén I. Lipót meghalálozván, I. József lépett a trónra, ki még atyja életében lett megkoronázva, s kinek trónraléptét Rákóczy, annak május 18-kán kelt levelére adott válaszában „ugy tekinté, mint egy jóltevő csillagzatot, mely a nemzetet már majdnem elborított vészfölegeket szétozlatandja, a magyarok reménylik, hogy régi szabadságukba őket visszahelyezi; ő maga mély tisztelettel hódol ő felsége személyének, s kész az egész nemzettel visszatérni hűségére, remélvén, hogy ő felsége eltörlendi azon igazságtalanságokat, melyek által a ministertanács, visszaélve a jó fejedelem nevével s hatalmával, a nemzetet zaklatta.“¹⁾ De a béke nem jöhetvén létre, Rákóczy saját szavai szerint, az ő és Bercsényi magán ügyei, és a protestánsoknak adott esküje miatt: a hadakozás ismét megkezdett s tartott egész az előbb Rákosra hirdetett, de a körülmények miatt Szécsénybe áttett gyűlés összejöttéig, mely Angolország és Németalföld közbenjárására szept. 1-re hivatott össze. Valamennyi megyék és sz. k. városok, kivéven 4 vagy 5 várost, melyben német helyőrség volt, megjelent ezen gyűlésen²⁾; a hajduvárosok képviselőit ezen gyűlésre Fogarassy Tamás, Nánássy Jakab és Görög András választattak.

A szécsényi gyűlés nem hozván meg az ohajtott eredményt, sőt az országos rendek az ügyek további vitele végett a lengyelek példája szerint egymásközt szövetségre lépven: vezérül közakarattal Rákóczyt választották meg, ki mellé az ország kormányára 25 tanácsos adatott, az országos jövedelmek kezelésére pedig egy 14 tagu bizottság rendeltetett³⁾; ezenfelül elhatároztatott, hogy a fejedelem udvarában minden megye állandóan két követet tartson, kik a megye érdekeit szemelőtt tartásák.

Ezen gyűlésen a hajduvárosok, egy, az oda küldött követeik által benyújtott emlékiratban azt kérelmezték, hogy a hajduvárosok Magyarországtól választassanak el, és az Erdélyországhoz tartozó magyarországi részekhez csatoltassanak vissza, mint voltak azelőtt: II. Rákóczy F. fejedelem a hajduvárosok közönségéhez intézett s 1705. október 12-én tartott kerületi közgyűlésben felolvasott leiratában tudatja: hogy Erdélyország és kapcsolt

¹⁾ Horváth M. Magy. tört. III. sz. 381. l.

²⁾ Rákóczy F. emlékirata, 106. l.

³⁾ U. o. 110. l.

részeinek gyűlését 1705. október 26-ra Gyulafehérvárra tűzte ki,¹⁾ melyre a hajdúvárosok követeit meghívja. A közönség ugyanazon gyűlésében Nánási Jakabot, Görög Andrást és Kónya Jánost választotta követekül.

De ezen gyűlés meg nem tartathatott, mert Rabutin Rákócynak fejedelemmé lett választatását a rendek egy részével megsemmisítette, Herbeville pedig novemb. 11-én Rákóczyt Zsibónál megvervén, Erdélybe nyomult, s azt a király hűségére egészen visszatérítette.²⁾

Herbeville, hogy Rákóczyt a fejedelmi székhely elfoglalásában és a tartomány birtokbavételében megakadályozza, még a szécsényi gyűlés alatt hadával Erdélybe indult, mely útját Károlyi azzal nehezítette meg, hogy a vidéket, a hol Herbeville elvonulandó volt, elpusztította. Ezen körülmény meg van örökítve a Hajdukerületnek 1705. évről vezetett jegyzőkönyvében, hol élénk színekkel iratik le az utókor tudomására, miszerint a császári sereg Szoboszló városban november 19-én tábort ütött³⁾, s három napi ott időzése alatt a vermekbe és egyéb rejtékhelyekbe eldugott gabonaneműeket és egyéb tárgyakat, valószínűleg árulás útján felkutatóván, a szegény lakosokat minden élelmi szerökből kirabolta, sőt a sereg eltávoztával a városban tűz ütött ki, az egész város és gazdasági épületek legnagyobb része hamuvá égett.

Rákóczy a hajdu városok fiaiból alakított egy lovas ezredet tartott maga körül, melynek parancsnoka Buday István vezérőrnagy s egyszersmind a hajduk főkapitánya volt; minthogy a fejedelem a jó erkölcsöknök nagy elfajulását tapasztalta ezen ezredben, mit a koronkint tartatni kellett isteni tisztelet hiányának tulajdonított: utasította nevezett főkapitányt és vezérőrnagyot, hogy a parancsnoksága alatt álló ezred részére a hajdúvárosoktól egy tábori lelkészt kérjen, kit a fejedelem illő fizetéssel fog ellátni. Ezen lelkész előállítására az 1705. decz 29-kén Nánáson tartott közgyűlésben Andorkó Péter és Deák Gergely gyűlési tagok bizattak meg. Azonban küldöttek nem találván lelkészt, ki a betöltendő állomás elfogadására vállalkozott volna, az 1706. január 13-án Polgáron tartott közgyűlésben elhatározott: hogy a városok lelkészei teljesítsék ezen tisztelet, és pedig felváltva, mindenik lelképásztor hat hetet töltvén a táborban az ezrednél.

Hogy mily nyomasztó és terhes volt a hajdúvárosok állása a hadjárat alatt, bizonyítja az, hogy daczára a szatmári szerencsétlen csatának, az általános kimerültségnek, Szoboszló fölégettetésének, és a fegyverfogható hajduk

¹⁾ Horváth Mihály ezen gyűlés napját novemb. 17-re teszi.

²⁾ Horváth M. Magy. tört. III sz. 382. l.

³⁾ Ezen adat ismét ellenkezik a Horváth Mihály által idézettel, mert ő a zsibói véres csata napját nov. 11-re teszi, itt pedig a német seregek még 19-én is Szoboszlón vannak; azonban meglehet, hogy ezek a német hadnak egy más csapatját képezték, melyek nem is vehettek részt a zsibói csatában. Rákóczy, emlékiratában csak novembert említ, a nap megnevezése nélkül.

fejenkinti fölkelésének, az otthon maradt előjáróság és csekély számra apadt lakosság csaknem elviselhetlen terheket és áldozatokat hordott és teljesített, melyeknek megértésére elegendő legyen egyetlen esetet idézni, jelesül: 1706. január 22-én Károlyi Sándorral és Krucsai Mártonnal egy-résről, Fogarassy Tamással, Kovács Mihálylyal és Hatházy Jánossal más-résről, megkötöttett a szerződés, mely szerint Zemplén és Borsod megyék fölkelő serege Kállóban, az abaujvári Bőszörményben és Ujvároson, a sáros-megyei Nánáson, a szepesi Szoboszlón, a gömöri- és hevesmegyei pedig Dorogon szállásoltatott el huzamosabb időre; a szerződés többi terhes pont-jai közt az is állott, miszerint a husnak mázsáját 1 frtéért kellett szállítani, jöllehet egy tehén ára azon időben 20 frt volt, a szénát pedig ingyen.

Ezen terhes szolgálaton kívül alig volt hét — a jegyzőkönyvek igazo-lása szerint — melyen jelentékeny ajándékok ne küldettek volna a feje-delmi udvar, a parancsnokok és hadbiztosságok részére, lovakban, ökrökben, juhokban, zabban és különféle asztalra valókbán, sőt több ízben pénzben is; de a melyeknek részletes leírására itt nincs sem hely, sem idő.

A hadakozó felek közt Miskolczon május 8-kán junius végeig tartó fegyverszünet köttetvén, az ezen fegyverszünet tartama alatt folytatandó békealkudozásokra a hajduvárosok részéről Nánássy Jakab és Medgyesi Mihály küldettek követekül.

Felebb említettett, miszerint a Károlyi főtábornagy és a hajduvárosok közgyűlése közt kötött szerződés szerint Kállóba is két megye fölkelő se-rege szállásoltatott; ezen rendelkezés onnan származott, hogy Kálló, Sza-bolcsmegye minden ellenzése daczára a hajduvárosokhoz kívánt csatla-kozni, mely szándékukban a fejedelem őket nemcsak nem gátolta, hanem még elősegítette; sőt Kállón kívül a hajduvárosokhoz kívántak csatoltatni, s valóban csatoltattak is, Ujváros és Téglás is: és így a 7 számról 10 számra kiegészített hajduvárosok együtt voltak 1706-tól 1708-ig; de 1708-tól a szatmári békéig Ujváros és Téglás elmaradásával, csak nyolcz város képezi a Hajdukerület törvényhatóságát.

1706. junius havában Budai István vezérőrnagy helyett Szemere László ezredes neveztetett a hajdu városok által állított lovas ezred parancsnokává, s egyszersmind a hajduk főkapitányává; julius 12-én pedig alkapitánynya Andorkó Péter választatott, mely választást Szemere főkapitány julius 27-én megerősítette s egyidejűleg Nánássy Jakabot a hajdu városok hadbírá-jává nevezte.

Rákóczy 1707. év tavaszán végre Erdélyben megjelenhetvén, a fejede-lemséget Marosvásárhelyen, oly föltételek alatt, mint őse, I. Rákóczy György ünnepélyesen átvette.¹⁾

¹⁾ Horváth M. Magy. tört. III. sz. 387. l.

A francia király aziránt szólítván fel Rákóczyt, és a szövetséges rendeket, miszerint mondanának végkép ellene az osztrák ház uralkodásának, különben velők, mint idegen hatalom alattvalóival szövetségre nem léphet: Rákóczy május 16-ra Ónodba gyűlést hirdetett, mely gyűlést József király ápril 12-én kelt körlevelében törvénytelennek nyilatkoztatta, az ország rendeit a megjelenéstől eltiltotta, s az abban résztvevőket, mint hazaárulókat, a törvényes büntetéssel fenyegette; minek folytán Turóczmegye, Okolicsányi Pál és Rakovszky által felbujtva, körlevelet intézett a megyékhez, miszerint vessenek véget a nyomorúságnak, s béküljenek ki a törvényes királylyal, s a háborut egyes önhaszonlesők javára ne folytassák.

Rákóczyt a turóczi körlevél nagyon érzékenyen érintvén, s a gyűlés előtt hálátlanságról panaszkodván, vezéri tisztét letenni akarta; de a rendek tömege viharként felzudulván, Bercsényi kardot rántott, és halálosan sujtotta Rakovszkyt, ki a helyszínén halva is maradt; Okolicsányi azonban menekült, de másnap elfogtatván, és kérdőre vonatván: bakó által lefejeztetett.

Ezen véritélet után a szövetséges rendek az osztrák ház uralkodásának ezen felkiáltással: „eb ura fakó“ közakarattal ellene mondtak, és a függetlenség kikiáltatván, időközi kormány állíttatott, kormányzónak vezéri címmel Rákóczy, helyettesének Bercsényi választatott, az igazság szolgáltatásra 24 tagból álló főtörvényszék alkottatott, s a háboru költségeire József ellen négy millió forintnyi rovat állapíttatott meg.

A most leírt eseményeket azért kellett elmondanunk, mert az ónodi gyűlés által megszavazott négy millióból 4150 frt a hajdu városokra már június 27-én kivettetett, s így az ő terhek ezáltal jelentékenyül szaporíttatott.

A jegyzőkönyvben nincs följegyezve, hogy kik képviselték a hajdu városokat az ónodi gyűlésben; hanem hogy képviselve voltak, igazolja a május 20-án hozott azon közgyűlési határozat, melyszerint az ónodi ablegatioba ment követeknek megszavaztatott: 20 bárány, 25 fehér kenyér, 7 font vaj, 4 véka kása, 3 font árpakása, 18 font szalonna, 10 tyuk, 9 lud, 30 itcze eczet, és ezenkívül Polgár város által szolgáltatandó elegendő hal.

Az 1708. év azzal köszöntött be a hajduvárosokra, hogy az ónodi gyűlés határozata folytán 10,951 frt 3 dr, subsidiális pénz vettetett ki reájok, márcziusban pedig a hadban megfogyott hajdu ezred kiegészítése és két újabb század felállítása, és Polgár részéről egy káplár alatt 20 legény kiállítása tétetett köteleességökké. Ha már most vesszük, hogy az ekkor Szemere László ezredes és hajdu főkapitány parancsnoksága alatt állott hajdu ezred, a Hajdukerület levéltárában eredetben meglevő, s Erős Gábor hadi főmust-ramester által 1708. május 10-ről kiállított generalis mustra-lajstrom szerint, 472 főből állott, s az ezrednek pedig 1000 főből kellestven állani: kide-

rül, hogy a kiegészítésre 528 fő kívántatott; az új két század felállítására pedig 200 fő. Mely számokhoz hozzáadtván a Polgárra vetett 21 fő, nem kevesebb, mint 749 újabb katona kiállítása követeltetett tőlük.

A biharmegyei apró¹⁾ hajduvárosok, kik I. Lipót alatt elvesztették jogaikat, elvesztett jogaik visszaállítását remélvén, Rákócynak felajánlották szolgálataikat, kinek nevében Károlyi tábornagy Nánássy Jakabot nevezte ki alkapitányul, ki azonban Károlynak 1708. szept. 2-án kelt rendeletével, ismét visszahelyeztetett az öreg²⁾ hajdu városok alkapitányjává.

Rákóczy ügyei Trencsén és Nyitra megyékben roszt fordulván, visszahúzódott egész Szatmárig, mint emlékiratában mondja, azért, hogy a Károlyi-féle hadtestet rendbe szedhesse; ezen szándéknak volt aztán azon következménye, miszerint Károlyi a fejedelem nevében felhívta a hajduvárosokat, hogy egy újabb lovas ezredet 600 lóval és 200 gyalog hajdut állítsanak; de már erre a teljesen kimerült városok szept. 17-én V.-Pércsen tartott közgyűlésökben azt mondták, hogy kiváltsággleveleik értelmében, a mig tehetik, fölkelnek, de egy ily újabb terhet nem vállalhatnak magokra.

Rákóczy az orosz czártól vett biztatások alapján novemb. 22-re Tállyára gyűlést hirdetett, mit azonban később Patakra tett áttal. Ezen gyűlésre a hajduvárosok részéről Medgyesi Mihály és Szabó György voltak kiküldve.

A beköszöntött 1709. év a pataki gyűlés határozata folytán ismét csak újabb terheket hozott a hajduvárosokra, jelesül, mindjárt januárban Károlyi 200 hajdu kiállítását követelvén, miután annak kivihetőségét a városok január 24-én Böszörményben tartott közgyűlésökben teljes lehetetlenségnek nyilatkoztattak: Károlyi a követelés megváltására 1500 rfrtot kívánt, mire a gyűlés 1000 német forintot meg is szavazott.

A pataki gyűlés által rájuk vetett 10,145 ft subsidiumot egészen kifizették, még pedig úgy, hogy azt kirótták „szegényre, boldogra, katonára, kinek-kinek facultássát jólelkisímerettel megítélván.“ Ezen összegen felül a fejedelem és Bercsényi részére fizettek minden forint után egy máriást, és ez is minden személyválogatás nélkül vettetett ki.

Az esztendőnek további hónapjairól vezetett jegyzőkönyvek mindig csak újabb terheket követelnek a hajduvárosoktól, de soha egyetlen eset sem fordult elő, hogy ha a követelést nem teljesítették is, hogy zugolódtak volna a városok, habár látták is már Rákóczy szerencsésének hanyatlását, és magukon érezték a teljes kimerülést és fáradságot, melyet a hosszas hadjárat viszontagságai okoztak; hanem azt igenis óhajtották, hogy az ország békéje, ha már fegyverrel nem lehetne, méltányos békekötés által helyreállíttassék: és azért örömmel fogadták és irták alá azon követi meg-

¹⁾ Az utóbbi időkben praetendens névvel fordulnak elő.

²⁾ A mostani hajduvárosok, Polgárral és Kállóval együtt.

bizó levelet, melyet Vay Ádám a fejedelem felhatalmazása folytán, Kecs-keméti István fejedelmi cancellista által a végett küldött a hajdu városok-hoz, hogy azt Nánássy Jakab kapitány a városok nevében aláírván, és a városok és maga pecsétjével megpecsételvén, nevezett fejedelmi cancellista által küldjék vissza Vay Ádámhoz. Az 1709. ápril 30-kán tartott közgyűlésben aláírt és megpecsételt nyilatkozat következőleg hangzik:

„A magyarországi augustana és helvetica confessión levő reformatu-sok, hazánk mostani boldogtalanságában, majd meghanyatlott fegyverkezé-sünk balkimenetelétől tartván, nemzetes vitézlő Körtvélyesi János uramat eő kglmét, a felséges angliai, svéciai, dániai, prussiai királyhoz, lunebur-gumi, alsatiai és hassiai fejedelmekhez, és a hatalmas foederatum Belgium rendeihez követül választották, bizván industriájára a következőzö punc-tumok munkáját, ugymint:

1. Alázatossággal fog azon királyi és fejedelmi felségeknek és hatal-mas rendeknek instálni, hogy a fges ausztriai házat a magyar hazával való békességkötésre, s concomitanter az evangeliumnak azáltal lejendő sza-bad folyásának megengedésére, méltóztassék hathatós mediációjuk által inducálni.

2. Ha penig a praelibált fges ausztriai ház boszut állani kívánó akarattjában arra nem inducáltathatnék, nagy bölcsességek által adveniá-landó valamely uton s módon méltóztassanak ezen haza s vallás fegyverre költ dolgát segíteni.

3. Mivel közönséges hire foly, rövid nap az egész keresztyénség egy-más között való visszavonyásának, és sok ontatlan vér bőséges kiontásának, közönséges békességkötéssel Isten eő sz. felsége szánakodó, s szándékokat boldogító kegyelmességéből, véget akarna vetni: tehát megirt követ ur azon fog alázatosan instálni, hogy azon királyi és fejedelmi fgek, s hatalmas rendek, ezen magyar nemzetnek s vallásnak azon békességbe való befoglal-tatását méltóztassák munkálkodni.

4. Kivánván azért ezen szegény s elnyomorodott országban való refor-mátusok is, mind in religionis fundamentalibus, mind pedig adiaphoris egyetérteni, egy módoni szertartást observálni; ezután is békességesebb idejek adatván, ha minek vel in fundamentalibus vel adiaphoris inmutálta-tás, a hogy akarás, avagy adjiciáltatás kelletik, kívántatik: mindenekben azt fogják követni s cselekedni.

5. Emлитett követ Körtvélyesi János ur, nemes erdélyországi refor-mata vallás követje, nemzetes vitézlő ifjabbik Dobozi István urammal eő kglmével együtt esvén, s magát vele egyben adván: megegyező szívvvel s akarattal munkálkodjanak.

Melynek is hogy nagyobb haszna és sikere lehessen, s azon mondott fgek és hatalmasságok is inkább commoveáltassanak, in preambulo dictae instructionis, bőven exponáltatik: miképen ab ipso reformationis exordio,

ebben a hazában a vallás kezdetett vala opprimáltatni, articulus condáltatván — hogy megégettetnek, kik azt profiteálják — budai gyűlésben; de annak effektuatióját mohácsi clades impediálván, és az evangelium boldog folyamatra indulván, circa finem seculi XVI-ti csaknem eltapodtatik vala, hanem ha isten ő sz. fge annak helyreállítására s békességnak megszerzésére (nem) támasztatta volna néhai nagyemlékezetű Bocskay István fejedelmet; ki is boldogult fegyverével noha a megirt vallásnak békességet szerzett, de ismét a clerus irigységéből az inturbáltatván, ok adattatott néhai Bethlen Gábor és I. Rákóczy György fejedelemnek: a haza megbántódott több szabadsági között, azon vallásnak békessége aránt való fegyverfogásra. Az exercitium passim inhibeáltatik, keresztelés, házasságbeli esketés s tisztességes temetés, sőt még a kereskedés is a reformátusoknak interdicáltatik vala; és nyelvvel nem lehet előszámlálni, mi nem hozatik vala be, a vallás eltörlésére: ha lsten ő sz. flsge kiváltképen való kegyelmességéből, mostani kglmes vezérő fejedelemünket, a mint a haza több megsértődött szabadságának, ugy ezen reformáta vallás exercitiumának is helyreállítására fel nem támasztja s költi vala; kinek is istenes dajkálkodásából mindenütt az egész országban, a meddig birodalma extendáltatik, a templomok visszaadattatván, a vallás exercitiuma nemcsak lábra kapott, hanem régi beneficiumai is a parochiáknak s scholáknak restituáltatván, ugyan virágzék is, az egy Dunántul való reformátusok magok praetensiójának complanatióját ad tempora pacatiora reserválván.

Mivel penig immár ezen instrumentumot sok református uri s főrendek, püspökök, esperestek s praedicatorok subscribálták s pecsételték: praesentibus autorizáltatik megirt kapitány uram is, hogy azt nemes városok nevével subscribálhassa, és a communitás pecsétével pecsételhesse, különben is vallásunk előmenetelére czélzó állapot lévén azon megirt követség.¹⁾

Nem levén terünk, hogy minden előfordult nevezetesebb eseményt leirjunk, mi az 1709. év folytán fölmerült, röviden még csak azt jegyezzük meg: hogy a hadakozás csapásain kívül még pestis is pusztította az országot, s e miatt gyűlést sem lehetvén tartani, a hajduvárosok okt. 17-én Nánáson tartott közgyűlésükben felhatalmazták Nánási Jakab helytartó kapitányt, hogy mind a fejedelemnél, mind a kormánytanácsnál fölmerülő hivatalos ügyekben a városokat képviselje; különösen a debreczeni és tokaji harminczadosoknak a hajduvárosok ellen támasztott követeléseivel a szükséges lépéseket mind a fejedelemnél, mind a kormánytanácsnál tegye meg.

¹⁾ Hogy ezen követség eljárt-e megbízatásában, és minő eredménnyel: a Hajdukerület azon időbeli jegyzőkönyveiben semmi nyoma nem találhatik.

Megemlítendőnek tartjuk még, hogy valószínűleg József királynak július 14-én kelt s a fegyvert letevőknek bünbocsánatot hirdető levele, vagy Pálffy János és Heiszter győzedelmei folytán a visszavonuló hadak a Tiszán átkelvé, a zavarban még az azelőtt őrzött pontokat is odahagyták; vagy talán közelben valahol csata lehetett, de a miről sem a történetírók műveiben, sem Rákóczy emlékiratában nincs említés; pedig vagy egyiknek, vagy a másiknak megkellett történni, mert a hajduvárosok 1709. augusztus 19-én tartott közgyűléséről fölvevő jegyzőkönyvben következő sorok állanak szóról szóra: „Mint hogy a mostan történt futás miatt még ide a Hortobágy mellé semmi had nem commendiroztatott, arra nézve a szélül eső nemes városok oltalmazására, hogy mindenik város itthon levő lakosait minden személyválogatás nélkül, szegényt, boldogot, gyalogot, lovast és szekereset, örökös¹⁾ és jövevényt, insurgáltasson, s együtt a maga hadnagyával compareállyon: statuáltatik.“

Végül megemlítjük még, hogy a hajduvárosok ez év július 16-án és szept. 21-kén tartott közgyűléseken határozták el az adomány-, kiváltság- és védleveleknek egy állandó helyen való őrzését, s azoknak leltározását, s az őrzésnek egy megválasztandó s esküt teendő egyénre való bizását.

Az 1710-ik év csak egymásután gyorsan következő csapásokat hozott a magyar nemzetre, a pestis folyton dult, a fölkelők — biztosítva a király nyílt levele által — tömegestől tértek vissza a király hűségére, s az egész országban, különösen a még a fejedelem mellett megmaradt részekben oly zavar volt, hogy nem tudta már senki azt sem kire hallgasson; a hajduvárosoknak ezen évről még jegyzőkönyvük sincs, s azok folytatása csak a szatmári béke megkötése után kezdődik ujabban. Azért anélkül lépünk át ezen éven, hogy tudnók mit tettek és cselekedtek a hajduk ezen év lefolyása alatt.

Az 1711. év meghozta a régóhajtott békét és nyugalmat az országnak. A kegyetlen Heiszter, József király által elmozdittatván a császári hadak parancsnokságától, helyébe Pálffy János horvátországi bán neveztetett ki főtábornokká, s a béke alkudozásokra felhatalmazott kir. biztossá, kivel Rákóczy Vaján személyesen is találkozott és a béke iránt értekezett. A fejedelem 1711. febr. 2-án Károlyit bizta meg a béke föltételei iránti alkudozással, s a szövetséges rendeknek Husztba gyűlést hirdetvén, maga a tanácsosok javaslatára Lengyelországba indult, s hazáját, melynek szabadságáért magát feláldozta, nem is látta többé.

¹⁾ Az örökösök alatt az adományt nyert hajdu vitézek utódait, a jövevények alatt pedig az időközben a városokba beköltözött és letelepedett lakosokat értették.

József király ápril 17-én meghalván, Pálffy siettetette a békekötést, mely május 1-én megis kötöttetett, és a békeokmány a szövetséges rendek több ezerből álló gyülekezetében, a szatmári mezőn ültött táborban 1711. május 1-én ünnepélyesen megerősítettetett, és 41 főurtól és nemestől aláíratott. Ezen békeokmányt következő nyilatkozat aláírásával fogadták el a rendek: Mi alólírottak, az egész közönség nevében a vezér távollétében is elfogadjuk, még pedig egész alázatossággal elfogadjuk ezen békekötési kegyelmes pontokat, melyeket ő cs. k. felségének e végre kinevezett teljhatalmu biztosa Magyarország és Erdély rendleinek, polgárainak, felsőbb és alsóbb rendű katonáinak, nemzeteinek, lakosainak, sőt még a parasztnak is kiadott; elfogadjuk annyivalinkább, mivel már régóta forrón óhajtottuk, s az esküforma szerint letesszük ő felségének a hódolati esküt, nem kételkedvén a felől, hogy ő felsége is megtartandja kegyelmes elhatározását, s annak minden pontjának eleget tesz.¹⁾ A békekötést, Károly koronaörökös távollétében, Eleonora anya-császárné május 26-án ünnepesen megerősítette.

Ezen békeokmány 5-ik pontjában az mondatik, hogy a hajduk szabadságai a jövő országgyűlésen megvizsgáltatnak, s a meunyiben megsértettek volna helyreállíttatnak.

A békeszerződésnek ezen pontja azt bizonyítja, hogy daczára a számban és erőben annyira történt megfogyásnak és teljes kimerülésnek, a hajduk nimbusa még mindig állott és megnyugtató szükségességnek tartatott.

Az előadottak szerint Rákóczy és szövetségesei csaknem egész nyolcz évig küzdöttek az alkotmányért: a sikert tekintve, hiába; siker nélkül nyolcz évig akkor, midőn a spanyol örökösödési háboru az ausztriai ház minden haderejét megkivánván, csak kevés sereget hagyhatott az országban; hiába, mert az ország gyarmati állapotban maradt, mint volt azelőtt; a vallási szabadság ugyan nem üldöztetett vassal, de azért a valóságban mégsem létezett. Cserey Mihály, ki ugyan nem volt barátja Rákóczy fölkelésének, következőleg ír a szatmári békéről: „ilyen jó pacificatiót szerzének a kuruczok a német hasznára, azért bizony csak tiz magyarnak sem kellett volna magát levágtatni, mert a revolúció előtt mindezeket birták.”²⁾

ÖTÖDIK FEJEZET.

A békekötés folytán szétoszolván a szabadságharczban résztvettek, első dolguk volt a kihirdetett békeokmány 2-ik pontjában kívánt esküt letenni III. Károly király hűségére, minek letételére az összes hajduság nevé-

¹⁾ Ladányi G. Alkotmánytörténete, III. Füz. 450. l.

²⁾ Császár F. Adatok a magyarok történetéhez, I. Füzet XVII. l.

ben az 1711. év június 30-án tartott közgyűlésből, Csanády Sámuel főkapitány és a városok hadnagjai bizattak meg. Ezután pedig rögtön azután láttak, hogy barátokat szerezzenek magoknak, s legelőbb augusztus 12-én tartott gyűlésből Pálffy János tábornaghoz Csanády Sámuel kapitány vezetésével küldöttséget menesztettek Kassára, „hét alkalmas borjas tehén“-ből és 20 köből abrakból álló ajándékkal. Augusztus 25-én a városok érdekeinek védelmére Csanády Sámuel kapitány, Fogarassi Tamás és Jámbor István Bécsbe küldettek jelentékeny pénzeszeggel ellátva. Ugyanazon gyűlésből Böszörményi János és Csiszár Mátyás Kassára küldettek Meskó Jakab kamarai referenshez, Dierer főhadbiztoshoz és Kreuz Tódor tábornagi segédtszhez, és Kingly titkárhoz, 4 lóból, 16 fejős tehénből, 16 ökörből álló ajándékkal; október 1-én pedig Csanády kapitányt, Fogarassi Tamást és Jámbor Istvánt Pozsonyba küldték az alakulási gyűlésre 30 bornyas tehénrel és azon meghatalmazással, hogy a körülmények szerint többet is ajándékozhassanak; továbbá Ebergényi László tábornoknak küldtek 6 fiatal lovat és a konyhájára 40 frt értékű szalonnát; majd december 14-én a Cusani ezred parancsnokának gróf Lantirinek küldtek nagyobb ajándékot, és Meskó Jakab kamarai referensnek 30 köből árpát: mindezen ajándékot azon a jegyzőkönyvben megnevezett célból, hogy a városok lakosainak jóléte és megélhetése a jó kormányzat alatt biztosítható.

És ezen ajándékozás így megy nemcsak évről évre, hónapról hónapra, hanem hétről hétre, sőt némelykor napról napra, úgy hogy a minden hónapban többször is tartott közgyűlésekről fölvevett jegyzőkönyvekben alig van egyéb, mint intézkedés az adókiutésről, és az ajándékok megszavazásáról. Az a csuda, hogy a 8 évi háború alatt emberben és vagyonban annyira megfogyott hajduvárosok miként voltak képesek ezen roppant áldozatok teljesítésére.

A III. Károly által Pozsonyba április 3-ra összehívott országgyűlésre az 1712. év február 29-én tartott gyűlésben követekül Fogarassi Tamás és Jámbor István választottak, utasítván, hogy a szatmári békekötés 5-ik pontja értelmében a hajduk sérelmeinek orvoslását sürgessék. Ezen ülés a dögmirigy pusztításai miatt elnapoltatott ugyan, és úgy látszik a téli hónapokra hivatott ismét össze, mert a hajduvárosoknak 1712. nov. 13-án tartott közgyűlésében „a nemes városok dolgainak folytatására“ Csengeri Illés nánási jegyző és Domokos János dorogi jegyző választottak és küldettek Pozsonyba követekül; de ezen gyűlés is eredménytelenül oszlott el, valószínűleg a leányág örökösödése kérdésének vajudása miatt, úgy hogy Károly az országgyűlést csak 1714. szept. 8-ra hívta ismét össze, mely alkalomkor a hajduvárosokat Csanády Sámuel kapitány és Jámbor István szoboszlói jegyző képviselték.

De daczára a fentebb elősorolt áldozatoknak és ajándékozásoknak, daczára a fejedelmek és királyok által kiadott adomány- s kiváltságleve-

leknek, a hajduk háborgattatása a szatmári béke után is nemcsak meg nem szűnven, de sőt újabb sérelmek és követelések által öregbülven, 1725-ben folyamodtak III. Károlyhoz jogaik oltalmáért, ki is, azon év nov. 3-ról kiadott kir. levele által a hajduknak felebb előadott, minden, ezen megerősítő levelében beiktatott adomány- és kiváltságleveleiket megerősítette; de már azon föltétel hozzáadásával, hogy az adózási terheket, mint eddig, úgy ezután és viselni tartozzanak. És éppen ezen adózási terheknek illetén oklevélszeres reájuk rovását tartották a hajduk mindig legfőbb sérelmöknek.

De fenyegették jogaikat szintugy mint önállásu lételőket más különböző veszélyek is. Szabolcsmegye ugyanis a hajdukról szóló 1618: LXXIII. 1636: LXXVIII. és 1638: LXVII. t. cikkek magyarázatából kivont, s már 1666-ban kezdett hatósági követelését a hajduvárosok ellen 1712-ben fölelevenítette, mely lépéséről Szabolcsmegyének a hajduvárosok követek útján értesülven, 1712. május 21-én tartott közgyűlésökben következő végzést hoztak: „Megértvén Pozsonyban levő becsületes követ uraimék levele által hozzánk irt relatiójokból, hogy régtőlfogva sok futásunkkal, fáradságunkkal, költségünkkel, és édes véreinknek kiontásával szerzetett szabadságunk más egyéb n. vármegyéknek jurisdictioja alá vettessék, és attul függjön; hogy sem pedig azon nemes városaink függjenek a n. vármegyéknek jurisdictiojátul: készebbek leszünk inkább egész lakóhelyeinket pusztán hagyni, és ide s tova az országba szélyel eloszlni.“

Hanem ezen erélyes nyilatkozatra, mely a törvényhozásnak a követek által tudtára adatott, az 1714-ben ujonnan összehívott és 1715-ben végződött országgyűlés nem hajtott, sőt azon évi XCV. t. cikkben megállapított: hogy nemcsak Polgár és Szt.-Margita, mint a melyeket a hajduk a 18-ik század elején törvény útján elvesztettek, hanem a többi hajduvárosok is, a koronaüggyvédnek biztossági uton elhatározandó joga fenhagyatván, Szabolcsmegye törvényhatósága alá vettessenek.

Mínthogy az imént idézett 1715: XCV. t. cz. Polgárnak és Szt.-Margitának Szabolcsmegye törvényhatósága alá leendő vettetése iránt intézkedik, szükségesnek látjuk Polgárra, mint az eddig hetedik hajduváros minőségében szerepelt községre vonatkozólag, némely megjegyzéseket és felvilágosítást tenni.

Polgárt és Szt.-Margita pusztá birtokot a hajduk Bocskay adományából nyerték szintén, mely adományozás II. Mátyásnak 1613. év ápril 1-én kelt királyi levelével megerősítettett; azonban, midőn ezen kir. kiváltságlevél 1614-ben a hajduvárosokban a helyszinén végrehajtott törvényes beiktatással megerősítettett: Polgárra és Szt.-Margitára nézve az egri káptalan a beiktatásnak ellene mondott, miből kifolyólag az ellenmondás okai előadására a királyi táblára megidézettett.

Ezen ellenmondás igazolása végett kezdett per elhúzódott az egész századon keresztül, úgy hogy a báró Klobusiczky Ferencz kir. személynök által aláírt, s Polgárt és Szt.-Margitát az egri káptalan tulajdonának kimondó végítélet, és I. Lipótnak az ítélet végrehajtását 1701. október 29-re kitűző parancsolatja (mandatum executorium) a hajduvárosok közönségének csak 1701. szeptember 10-én tartott közgyűlésében hirdettetett ki; mely alkalommal a hajduvárosok Polgárnak, a szükséges jogorvoslatoknak a végrehajtás napjáig leendő megtehetésére, pénzbeli segedelmet szavaztak meg.

A hajduk igyekeztek ezen birtokterületre, népességre és vagyonságra nézve az elsőbb rendű hajdu városok közt szerepelt, de bíróság útján elvesztett tagjokat visszaszerezni, s e végből oly hibás lépést követtek el, melynek káros következményei alul csak nagynehezen és sok küzdés és áldozat árán tudtak kimenekülni, jelesül: Király Mátyás meghatalmazott által arra kötelezték magokat a hajduvárosok, hogy béke idején fölkelési váltság czimén hat ezer forint évi bért fizetnek a kamarának, ha ő felsége utasítja a kir. fiscust, hogy az, ujjitott per útján Polgárt és Szt.-Margitát az egri káptalantól szerezze vissza. A király 1702. október 17-én a kamara és Király Mátyás meghatalmazott közt megkötött szerződést megerősítette, és ugyanazon év december 14-ről mind a kir. fiscust utasította a szükséges lépések megtételére, mind pedig a kir. kamarának megparancsolta, hogy miután Polgár ügyét a magyar kir. udvari cancellária által revideálatni akarja: ennek megtörténteig Polgár várost és Szt.-Margita pusztabirtokot minden megtámadók, különösen pedig az egri káptalan ellen védelmezni, ismerje kötelességének.

Ezen körülmény, és különösen a hajduknak a szabadságharcban Rákóczy mellé lett állása idézte aztán elő, hogy az egri káptalan nem vehette Polgárt és Szt.-Margitát birtokba egész az 1715: XCV. t. cz. hozataláig; pedig a káptalan a szatmári béke után azonnal megkísérelte azt, de akadályozva lett azáltal is, mert a hajduvárosok 1713. oct. 20-kán tartott közgyűlésökből Csanády kapitány vezetése alatt pénzbeli ajándékkal ellátott küldöttséget menesztettek gróf Pálffy János tábornaghoz Polgár visszavétele tárgyában; sőt ugyan e célból nevezett kapitányt Bécsbe is felküldték, hogy midőn a városok adományleveleit ő felsége által megerősíttetni fogja, eszközölje, hogy ezen királyi levélbe Polgár is befoglalassék. De ezen eljárásnak nem lett a kívánt eredménye, mert a megbízott kapitány I. Lipót fentérintett kir. rendeletét a kamarához, az 1715. július 13-án tartott közgyűlésben visszaadta levéltárba tétel végett, és mert az 1715: XCV. t. cz. már meg volt hozva.

Ezen törvény alapján az egri káptalan a legerélyesebben hozzáfogott Polgár hajdu lakosait jobbágyi járom alá hajtani, de a teljes végrehajtás

csak 1717-ben sikerült, minek folytán a hajdu városok adózási portái is a hat városnak 1718. február 1-én tartott közgyűlésében rectificáltattak, a porták száma 20-ban vagy 80 quartában alapittatván meg.

A birtok nélkül maradt polgári hajdu lakosok csak nagynehezen adták meg magukat sorsuknak, úgy hogy a káptalan az udvari cancellária útján katonai segítségért a hadi tanácshoz folyamodott, mi 1723. mart. 23-ról gróf Pálffy tábornagyhöz intézett rendeletben meg is adatott.

Ekkor egy része a polgári hajduknak megadta magát sorsának, fölvette a jobbágyi igát, jelentékeny része pedig lakhelyei odahagyásával más törvényhatóságokba költözött, Polgár város pedig Szabolcsmegyébe kebeleztetett.

Azonban Szabolcsmegyének nemcsak Polgár és Szt.-Margita, hanem a hajduvárosok bekebelezése iránti követelése is — mint alább bővebben látni fogjuk — mind III. Károly királynak 1733. évben kiadott rendelete, mind pedig későbbben az 1791: XXV. és XXIX. t. czikkek által örökre elenyésztetett, de azzal maga azon megye is, a törvénynek hódolva, végképpen felhagyott; említést e helyen felőle csak azért kellett tenni, mivel az csakugyan a hajduk történetei sorába tartozik, és mivel ezen kérdés egy más, a hajdukra nézve nem kevésbé sérelmes kérdéssel jött összeköttetésbe.

Azalatt t. i. míg ezen szabolcsi követelés tárgya a főkormányzések s különböző biztosságok alatt vitattatnék, a hajduk egyedül azon okleveleiket mutatták fel, melyek a követelések elhárítására elégségesek voltak; sarkalatos adományleveleiket pedig, melyeken alapszik birtokuk erőssége, hihető a Bocskay fejedelem adománylevelének bevezetése miatti tartózkodásból visszatartóztatván: e versengésbe egy harmadik, jelesül a kamara vágott bele, s a fölségnek följelentette, hogy miután a hajduvárosok meghatalmazottja 1702-ben a hajduvárosok nevében évi bér fejében hatezer forintot ajánlott, s miután a hajduvárosok az ország egyik rendjéhez sem, tudnák magokat kötni, kamarai hatóság alá vetendők volnának.

E följelentés, a mint a következés mutatta, legfelsőbb helyen nyílt fülekre talált. III. Károly ugyanis, ugyancsak 1733-ban kamarai előterjesztés útján oly rendeletet adott ki, hogy mivel a hajduk az ország rendei közül egyikhez sem tudták magokat kötni, s ezért ő fölsége fiscusát közvetlen földesuroknak ismerni tartoznak: megparancsolja a maga kamaráinak, hogy azoktól mérséklett bért, jelesül pedig 1732. évi novemb. 1-től számítandó évenkénti 3000 forintot vegyenek be; azután pedig azon hajduvárosokat minden vagyonaikra nézve rendesen írják össze, annak megítélhetése végett, valjon többet lehessen-e tőlök e czimen bevenni háromezer forintnál?

Azonban a hajduk ezen háromezer forintból soha egy fillért sem fizettek, annyivalinkább, mivel a kir. fiscus sem teljesítette azon föltételt, mely I. Lipótnak 1702. október 17 én kelt kir. rendeletében kötelességébe tétetett, hogy t. i. Polgárt ujitott per kezdésével a káptalan kezei közül megmentse; a megrendelt összeírást sem engedték végrehajtani, hanem sérelmeiket sarkalatos okleveleikkel együtt az ország oszlopai és a helytartótanács elébe terjesztvén, kinyilatkoztatták: hogy készebbek birtokaikat s lakjaikat elhagyni, mint a kamarai bért és hatóságot elvállalni. Mely nyilatkozatra a helytartótanács oly felírást terjesztett ő felsége elébe, hogy mivel a hajduk okleveleik értelmében minden adózástól, s jelesen a kamaranyereségtől nyilván mentesítettnek: több terhet azokra róni nem lehet, mint a mennyinek föltételével maga ő felsége III. Károly kiváltságaiakat megerősítte, s így a kamarabérnek semmi alapja nincs.

Sajátságos és a hajduk bajait nehezítő körülmény volt még az is, hogy a hajduknak a kormányiszékek közt fenforgott rivalitásnak súlyját is kellett érezni, jelesen: Csanády Sámuel kapitány Letenyey László szoboszlói jegyzővel az imént irt ügyben Bécsben és Pozsonyban járván, midőn már sikerült a helytartótanácsból említett kedvező felírást kieszközölni, attól tartottak, hogy a cancellárián nem fognak támogatást nyerni, mely aggodalmat Csanády kapitány 1734. mart. 14-ről a kerület közönségéhez intézett levelében következőleg fejez ki: „attul félek, hogy fíges cancellária nehezen veszi fel dolgunkat, mivel a mint itt is hallottam, nagyon apprehendálja azt, hogy fíges bellicum consiliumhoz ragaszkodtunk, és a fíges udvarnak determinatioja interveniált benne.“ A követek azért is aggódtak az ügy iránt, mert attól tartottak, hogy az 1734. mart. 22-re, összehívott országgyűlés, a tatárok közelegésének híre miatt, nem fog sokáig együtt maradhatni.

A m. kir. helytartótanácsnak említett felírása után néhány évig a kamarának e követelése eltemetve hevert, s miután a hajduk remélték, hogy nem is fog az többé feltámadni: annál szívesebben járultak azon fölkelési mozgalom elnyomásához, melyet 1735-ben Peró, másként Szegedinecz Péter, a pécskai rácz milícia kapitánya, Sebestyén János békésmegyei szent-andrási tanácsnok, Vértessy Mihály szent-andrási bíró és Szilassy István, több társaikkal együtt támasztottak, Horváth Mihály szerint azért: hogy a szerbeknek vallási szabadságukban történt megsértését megbosszulják; a Szilágyi Sándor által közölt¹⁾, s az ezen lázadók ellen a kir. fiscus fölperessége alatt felségárulás czimén indított perben, Budán hozott ítélet szerint pedig azért: hogy Rákóczy Ferencz részére az országot fel-

¹⁾ Uj Magyar Muzeum, IX. év. május, junius, 1859. V. VI. füzet.

lázítsák; Matula Pálnak, az ítélet szerint a lázzadás másodrendű mozgatójának, H.-Böszörmény város levéltárában levő vallomása szerint végre szintén azért: (hogy a népet Rákóczy mellett fellázítsák, de a ráczokat illetőleg különösen azért, mert Peró (nem szívelhetvén azt, hogy a rácz nemzet, mely pedig régi idő óta oly dicséretes szolgálatokat teljesített ő felsége mellett, mégis nagyobb adóval terheltetik, mint azon nemzetek, kik ő felsége hűségétől elpártoltak) a felbujtott lázzadóknak azt ígérte, hogy a rácz nemzet szabadságát a többi lázzadók segítségével visszaszerzi.

Ezen ügy nem tartozik ugyan ezen munka keretébe, de a mennyiben a hajduk a kérdéses lázzadás elnyomásába 200 lovas állításával, s Matula Pál lázzadó hadnagy és Tóth János zászlótartó elfogatásával tetteles részt vettek: szükségesnek tartjuk a kezünkön levő vizsgálati jegyzőkönyv, és a fentebb idézett ítélet alapján elmondani azt, hogy voltaképpen ki és mi lehet indító oka ezen más félévig tartott mozgalomnak.

A fent hivatolt ítélet oly szóbőséggel, s oly megemészthetlen irállyal van fogalmazva, hogy abból felette nehéz kivenni a lázzadás indokait; a főbűnösök ítéletének végrehajtásáról 1736. ápril 4-én fölvetett jegyzőkönyv következőleg szól: „Szegedinecz Péter, másként Peró nevezett, Pécska várossában lévő rácz militiának kapitánya, mely az Sebestyén Jánossal, Szilassy Istvánnal és Pásztor Andrással rebelliót indítandó intentióval, és az Arad vára megvétele iránt tanácsot tartván, ugyanis concludáltak elannyira, hogy több népet is királyunk eő felsége hűségétől magok tumultuarius zászlójok alá elámitván, ország békességét irigylették, melynek kezdője és vezére Peró vala.“

Hanem a hajduk által elfogott Matula Pálról és Tóth Jánosról 1735. május 17-én fölvetett vizsgálati jegyzőkönyvből, a lázzadás indokait és menetelét következőkben lehet összefoglalni:

Matula Pál, kiszolgált katona, bizonyos László Andrástól 89 frt követelését akarván behajtani, segédkéznyújtásért az aradi várparancsnokhoz folyamodást vitt; ez alkalommal meglátogatta Pécskán hajdani kapitányát, Perót, ki őt két hétig magánál tartóztatva, az ő felsége ellen indítandó lázzadásra igyekezett megnyerni, és neki a lázzadó seregben hadnagyi rangot ígervén, azzal biztatta: hogy a számkivetésben élő Rákóczy legközelebb be fog jönni az országba, a kinek szolgálatában aztán tisztességre és nagy hirre tehet szert. Matula engedvén Peró felhívásának, a Peró kertjében letette a hitet, megesküdvén a szentháromság nevében: hogy Rákóczy hűségére szövetkezik, és hűségét utolsó csepp véréig megfogja tartani; hasonló esküt tettek le a többi összeesküdtek is, és az eskü letétele után mind ő mind a többiek kuruczoknak neveztettek.

Matula Békés-megyében Körös-Ladánynál csatlakozott a többi lázzadókhöz, hol a gyalogok négy zászlóval mindnyájan felvoltak fegyverkezve, a lovasok azonban fegyvertelenek voltak; Matula saját lován és saját fegy-

verével volt, a többi lovasok egy őrmény három ménesét elrabolván, úgy látták el lovakkal magokat, fegyvereiket pedig falvakban, tanyákon, s mindenütt a hol csak lehetett, tulajdonították el.

Matula azt véli vallomásaiban, hogy a lázzadásnak Perón kívül más fejének is kellett lenni, és hogy több rácز kapitányok megesküdtek és csatlakoztak a mozgalomhoz; de Peró elfogtatván, mielőtt a lázzadás szervezve és harczképes lett volna: a rácز kapitányok azonnal elpártoltak a lázzadóktól, sőt azok ellen kezdtek működni, és e célból Erdőhegy körül lappangtak, a hol a lázzadók tartózkodtak, és a Peró által ígért segélyre várakoztak.

Ekkor érkezett Erdőhegyre Csorba nevű kapitány egy csapat ráczczal, kinek elébe menvén Matula, kérte tőle, ha valjon áll-e még a Perónak tett hite mellett? mire Csorba azt felelte: hogy letett esküjét nem akarja megtartani, mert Peró már úgy is el van fogva. Erre a lázzadók megtámadták a ráczokat, de a ráczok többen levén, legyőzték őket, s 500-at a lovasok és gyalogok közül részint levágtak, részint a vízbe fulasztottak; a többiek eloszlottak, ki a merre tudott.

A lázzadóknak — Matula szerint — a volt céljuk, hogy ha legyőzték volna a ráczokat, Gyulát elfoglalták volna, és onnan intézték volna további működésüket; annyival inkább, mert a gyulai bírák Csike András és Péter a jegyzővel együtt, a tisztartó és alispán beegyezésével, a város nevében támogatást ígértek nekik, csak hogy ki ne rabolják őket.

A lázzadók Erdőhegynél elvesztvén a csatát, a megmaradtak közül mintegy százan összevergődtek, és Sebestyén főkapitány vezetése alatt Telegd felé vonultak, hol az erdőségekben tartózkodtak; de a hol nem maradhattak, mert a nagyváradi és a megyei fölkelő sereg folytonosan nyomta őket, úgy hogy egy elvesztett csata után szétesztek, ki a merre akart.

A lázzadóknak főbb tisztjei voltak: Sebestyén János főkapitány, szt. andrási tanácsnok, Vértessy Mihály őrnagy, szt. andrási bíró, Pap Gáspár a gyalogság főkapitánya; Matula saját előadása szerint hadnagy volt, de a budai ítélet szerint vice-kapitánynak említették.

A Matulával együtt elfogott Tóth János, ki zászlótartói szerepet viselt, következőleg adja elő a lázzadás célját: Sebestyén és Vértessy felszólították őket, hogy álljanak be kuruczoknak, mert a ráczoknak minden tisztjei s azok társai készek mind a rácz, mind a magyar nemzet szabadságának védelmére; a ráczok panaszkodván, hogy a földesuri követelésekkel és a császári adóval felette meg vannak terhelve. Tóth János század magával esküdött fel, a szt.-háromság nevére fogadván, hogy Peró kapitány iránt utolsó csepp véréig készek szolgálni. Vértessy aztán az eskü letétele után zászlótartóvá nevezte ki. Zászlójuk vörös posztóból volt, hosszú mogorófa nyéllel. Tóth János a lázzadóknak a szolnoki katonákkal történt első összeütközésekor is jelen volt már, és pedig saját lován; de fegyvere nem levén, azon bottal volt fegyverkezve, melyet elfogatásakor nálla találtak.

Tóth János szerint a lázadók Erdőhegynél ezernél többen voltak, a kiknek nagy része ugyan lovakkal el volt látva, de fegyvere igen kevésnek, hanem csak botja volt; kik a Gyula és Erdőhegy felől érkező ráczokat három zászló alatt megtámadták, de a ráczok által megveretvén, közülök — nem mint Matula állítja, hogy ötszázan, hanem — 700-an estek el, részint megöletvén, részint a vízbe fulván; a többiek pedig szétszaladtak.

A lázadók — Tóth János előadása szerint — rendes napidíjat vagy fizetést nem kaptak, mert pénzosztás fejenkinti 2 frt 34 krral csak egyszer volt; hanem részint a faluk szolgáltatnak nekik élelmi szereket, részint a rabolt pénzekből szerezték be a szükségeseiket.

A kormány ő felsége nevében két évi adó leengedését ígérte azoknak, kik a lázadás leverésében sikeres részt vesznek; Böszörmény város közönsége 1736. évi április 12-én kelt folyamodásában ezen ígélet alapján a Matula Pált és Tóth Jánost elfogók részére is kérte a két évi adó leengedését, mely folyamodás következtében az elfogásb an tettelesen résztvevett egyének, jelesül: Győrössi Gergely hadnagy, Csekő Mihály főesküdt, Szegedi András, Hagymási András, Kocsis János, Oláh István és Zolnai István, a kir. helytartótanácsnak 1776. okt. 19-kén kelt leirata értelmében csakugyan részesültek két évi adó leengedésében.

Nagy homály borong ezen esemény felett, mert a történetírók némelyike ezt a ráczok nyugtalanságának jelzi, míg a mozgalom Békés és Csánád megyék magyar vidékein szerepel leginkább, és az ítéletben is az egy rácz származású Szegedinecz Péteren, vagyis Perón és Nigró Gornik oláhon kívül, az elítélt 78 egyén mind tiszta magyar, és többnyire protestáns vallású; azonkívül az előbb szövethetni látszott ráczok, azonnal cserben hagyták szövetségeseiket, mihelyt a mozgalomnak tettekben kellett volna nyilvánulni, sőt segédkezet nyújtottak annak leverésére. Valjon nem csel volt-e ez, mely által a magyar vidékek bajba szándékoltattak kevertetni? mert a mozgalmat keltett és vezetett ráczok közül Szevith György, a rácz militia aradi főkapitánya, és Dumithazanin János, a rácz militia nagylaki kapitánya, nemkülönben Szegedinecz Mihály, Perónak a fia, a budai ítéletben, bár a bűnrészesség ellenök be volt bizonyítva, nemcsak szabadon bocsátattak, hanem még tisztí állásaikba is visszahelyeztettek.

Vagy csakugyan összekötetésben volt-e ezen mozgalommal a Rodostóban 1735-ben elhalt Rákóczy Ferencz? vagy a bécsi fogságából 1727-ben megszökött Rákóczy György, a Ferencz idősebb fia, avagy a Bécsből 1734-ben megszökött Rákóczy József, kit a török 1738-ban III. Károly ellen szerencsésen folytatott, és Károlyra nézve a gyalázatos belgrádi békekötéssel végződött hadjáratban fejedelemmé nevezett, és a ki 1738-ban bujtotató leveleket bocsátott Magyar- és Erdélyországba, folytak-e be ezen mozgalom élesztésére? Ezen kérdésekre a történetírás még nem nyújt határozott feleletet.

Hanem borzasztók voltak az ítéletek, melyek a lázadás részesein

végrehajtottak : Szegedinecz Péter, Sebestyén János, Pásztor András és Szilassy István elevenen kerékben törettek, aztán négyfelé vágattak, és a négyfelé vágott testrészek Arad, Nagyvárad, Sarkad és Szent-András mellett akasztófára függesztettek ; Matula Pál, Barta István, Szabó Péter és Szántó Mihály hóhér pallossa által lefejeztettek, és holttesteik az imént említett négy helyre vitettek, és kerékben törettek ; a többi 72 bűnrészes közül négyen lefejeztettek, 68-an pedig nehéz vasban vármunkákra alkalmaztattak ; ezen 68 szerencsétlen közül 8-nak a sorsa még azzal súlyosbitatott, hogy mielőtt a többi 60-al a halálraítéltek vesztőhelyére vezetettek volna, a végrehajtás nézésére, rajtok borbélyok által eret vágattak.

Matula Pál, Szántó Mihály és Szabó Péter és még heten azáltal reméltek a haláltól megmenekülni, hogy áttértek a római hitre ; de mind ez nem szerezte meg nekik a kegyelmet.

Az előadottakból kitűnik, hogy a hajduk a Peró-féle ügyben tett eljárásuk és maguktartása által ujabban hasznos szolgálatot tettek a hazának, mégis merült fel baj, mely lételőket felülről fenyegette, jelesül : Károly király gróf Dietrichstein János Godofréd kamarai elnöknek Biharmegyében néhány községet adományozván, ezek közt foglaltatott Vámos-Pércs is, s a beiktatás 1737. június 4-re tűzetett ki, melyen királyi megbízottként (homo regius) Budai István szerepelt ; ezen beiktatásnak Vámos-Pércs ugyan ellene mondott, és így nem is lett annak semmi komolyabb következménye, s itt csak azért említettük fel, mert ezen esemény is a hajduvárosok történetéhez tartozik.

Ezen bajokon kívül még kebelbeli bajok is nehezítették a hajduvárosokban a kormányzást, a jegyzőkönyvekben ide vonatkozólag megörökített esetek közül csak azt említjük meg, hogy Böszörmény város felmondta a kerületi közgyűlésnek az engedelmességet, azért mert a porták kérdése nem Böszörmény kívánsága szerint intéztetett el, ezen torzsalkodás annyira ment, hogy Győrössi Gergely hadnagy több küldött társaival együtt az 1734. július 27-kén tartott közgyűlésben kijelentette : hogy Böszörmény város küldöttei többé a hatóság ügyeiben nem fognak résztvenni, s azért a gyűlést, az elnök ismételt intései daczára is, oda hagyták ; mely esetet a gyűlés kénytelen volt a kamarai administratornak, mint a hajduvárosok kormányzójának hivatalosan bejelenteni. Hasonló ellenszegülések Böszörmény részéről, a jegyzőkönyvek igazolása szerint, későbbben is több ízben fordultak elő, melyek a közügyek vezetésében sok hátramaradást okoztak.

Csanády Sámuel kapitány, ki még az 1710. évben választatott s 1711-ben erősítettett meg kapitánynya, 1734-ben meghalálózván, helyette a fia ugyancsak Csanády Sámuel választatott meg ugyanazon év szeptember 16-kán, és pedig atyja érdemeiért. Sajnáljuk, hogy nincs terünk mind az első Csanády Sámuel érdemeinek megörökítésére, ki 24 éven keresztül a hajduk érdekében annyit futott fáradott, mind a második Csanyád Sámuel

tetteinek méltatására, ki atyja nyomdokait követte az általa kormányzott hajduvárosok érdekei védelmezésében, s e szűk keretben csak annyit említhetünk fel, a mennyit az események összefüggővé tétele végett mulhatlanul föl kell említenünk.

A második Csanády Sámuel még hivatalába lett beiktatása napján Bécsbe küldetett, hogy a melléje adott küldött társakkal együtt mind a kapitánynya lett megválasztatásának a haditanács utján leendő megerősíttetését eszközölje, mind pedig a városok sérelmeinek orvoslását az illető helyeken sürgesse és eszközölje.

Az új kapitány nem kímélte a fáradságot a hajduk érdekében, de már 1738. május 7-én kelt levelében azt írta, hogy csak a haditanács utján lehetne boldogulni, de a kerék nem gördül ha nem kenik: e czélra tehát áldozni kellene és pedig tetemes összegeket, „mert 12—24 aranyokból álló oblatum keveset téssen. Ugy látszik az iratokból, hogy a kívánt áldozatot meg is hozták a városok, nemcsak ez alkalommal, hanem későbbben is, mert 1741. július 3-kán is ezer frt készpénzt, és minden város részéről több darab fejős tehenet szavazott meg a gyűlés az ügyek előmozdítására, mely ajándékok rendeltetésök helyére is szolgáltattak.

HATODIK FEJEZET.

III. Károly, a Habsburg fejedelmi ház utolsó férfi tagja 1740. október 19-kén meghalván, az 1723. t. cz. által elfogadott pragmatica-sanctió értelmében Mária Theresia lépett a trónra, kinek 40 évig tartott kormányzása alatt felette sokat áldoztak és szenvedtek a hajduk önállóságuk és királyoktól nyert és békekötésekkel erősített szabadságuk megvédelmezéseért.

Mária Theresia mielőtt megkoronáztatott volna, mindenfelől, különösen Frigyes porosz király által megtámadtatván, 1741. május 14-re összehívta az országgyűlést, hogy magát megkoronáztathassa, és az országgyűlés a porosz király ellen küldendő hadsereg szervezése iránt intézkedhessék. Ezzel egyidejűleg a kir. helytartótanács utján felszólították a hajduvárosok is, hogy „bány fegyveres embert küldhetnek őfelsége hadiszolgálatjára“?; és az országgyűlésre küldendő követek részére utasítás küldetett, hogy „milyen színes és milyen gyászos köntösben“ jelenjenek meg az országgyűlésen. Követekül Csanády Sámuel kapitány és Kovács János böszörményi hadnagy küldettek fel Pozsonyba.

Alig végződött be a koronázás, s alig kezdődtek meg a tárgyalások az országgyűlésen, már Szabolcsmegye követe contradicált a hajduvárosoknak képviseltetése ellen, és azokat az 1618: LXXIII. és 1715: XCV. t. czikkek értelmében Szabolcsmegye hatósága alá vettetni kérte, mely kérését az országgyűlésnek ezen kérdés feletti véleményadásra megbízott küldöttsége is támogatta.

Daczára ezen zaklatásnak és még mindig remélve, hogy irányukba jobbra fordul a hangulat, a hajduk 1742-ben a porosz ellen kiállítottak 440 lovas és 150 gyalog katonát, a lovasokat lovakkal, fegyverekkel és minden szükségességekkel saját költségükön felszerelvén; ezenfelül még egy külön militia felállítását is ajánlatba hozták a hajdúvárosok, mely állandóul szolgálna, s annak teljes felszerelését is ígérték. Azonban a támogatás sehonnán sem nyilvánulván, már a városok annyira belefáradtak a sok költsékezésbe, hogy végképen felakartak hagyni sérelmeik orvoslásának sürgetésével; mit igazol, hogy 1743. ápril 20-án tartott közgyűlésből a követekhez írt levelökben következőleg nyilatkoztak: „minden továbbra való képzelődésünkről finaliter letévén, csalárd szerencsénkhez való bizodalommal magunkat táplálni nem akarjuk tovább, hanem mind a katonák ajánlásának, mind pedig a census dolga folytatásának hagyjunk békét, s bizzuk istenre dolgunkat, kinek egyedül való gondviselésének kell tulajdonitanunk ezideig való megmaradásunkat, s ezután is úgy látjuk, nem másutt találhatjuk fel; azért időt tovább tölteni és haszontalan expensákat szaporítani szükséges nem lévén, kegyelmeteket haza várjuk“.

A követek haza jöttek ugyan Bécsből és Pozsonyból, de Csanády Sámuel nem az az ember volt, a ki az egyszer felvállalt ügyet úgy hagyná el ejteni, hogy az többé napi rendre se kerülhessen: azért oda működött, hogy legfelsőbb helyen zörgessenek; és csakugyan a hajdúvárosok a követeket visszaküldvén, azok útján oly felhívást intéztek M. Thérézia királynéhez, melyben előadták: hogy bár az 1741: LXIII. t. cz. szerint csak 34 lovas tartoznának adni, a jelen szükség fölsegelésére mindazáltal 400 lovas kiállítását és felszerelését, jövőre nézve pedig minden nemesi fölkelésekben részvétöket ajánlják; egyszersmind esedezvén, hogy: a) az adófizetés alul mentessenek fel; b) a kamarabér tőlök ne követeltessék, mely követelés a kir. helytartótanácsnak felebb érintett felhívása után néhány évig már különben is eltemetve hevert, és c) Szabolcs megye hatósága alá ne adassanak.

A hajdúvárosok az előttök annyira gyűlölt kamarai kérdést ekként magok fölelevenítvén, kérelmükre s ajánlatukra a felség úgy nyilatkozott 1744, nov. 20-ról: hogy a mennyiben a rajtok felebbi időktől fogva követelt bért teljesíteni különben is elmulasztották, az ajánlott 400 lovas haladéktalanul állítsák ki; melyben azonban, mint újabb sérelmökben meg nem nyughatván, föltételükhöz csatolt ajánlatukat nem teljesítették, hanem újabb esedező levelükben ismét kérték: hogy a kamara és Szabolcs megye követeléseitől mentessenek fel, s rendeltessenek a nádor és helytartótanács hatósága alá.

Sajátságos körülmény az, hogy a hajduk kérelmei azért lettek minduntalan elutasítva, mert ellenségeik éppen a magyar kormány, különösen az udvari cancellária tagjai voltak, mit kellek igazol Csanády Sámuel 1744. decz. 6-án a kerület közönségéhez intézett jelentésének az idézett kir. le-

íratra vonatkozó következő pontja: „ezen ő felsége resolútióján meg ne ütközzön még most klték, mert ugyanis a cancellárián soha sem mondtak nekünk jót, s ha eddig az bellicum (consilium) nem fogta volna pártunkat, eddig bizony elpusztultak volna a hajduvárosok; de valamint eddig megoltalmazott bennünket, reménylem, hogy ezután is hasonló fog cselekedni; országunknak két nagyobb oszlopai nyilván mondták előttünk (kiknek is most neveket pennára nem veszem), vagynak ő felsége körül oly magyarok, kik ezen mi dolgainkban ő felségének hizelegtek az magok privátumokért: és azért nem lett nekünk favorabilis resolúciónk, de fognak találkozni a billicumon, kik ő felségének jobban szívére fogják adni dolgainkat.“

Ujabb rostálás alá kerülván a beadott esedező levél folytán a hajduk ügye egész kiterjedésében, s eziránt az akkori nádor gróf Pálffy János is a tőle kívánt véleményt legfelsőbb helyre terjesztvén, miután e tárgy a cancellária, hadi tanács és udvari kamara között megvitattatott, 1745. július 13-ról oly rendelet adatott ki: hogy a hajduvárosok lakosai az adót ezen-tul is fizessék ugyan, de a kamara követeléseitől mind multra, mind jövőre nézve mentessenek fel; állandó szervezésöket továbbá, valamint Szabolcs-megye követelése iránti végzést is ő felsége a jövő országgyűlésre fen-tartja; addig is azonban a n e m e s i t a r t o z á s u k b ó l ajánlott 400 lo-vast elfogadja oly módon, hogy szükség esetében, kiváltságuk értelmében más 400-at vagy többet is állítsanak, s e kötelezés mellett ugyancsak a jövő országgyűlésig mostani állapotukban maradjanak.

Ezen ügynek illetéknéppen lett befejezésénél megemlitendőnek tartjuk Csanády Sámuel kapitánynak egész az önfeláldozásig ment szívós kitartá-sát, melyet az 1744. nov. 20-ki sérelmes kir. leirat megváltoztatására, és az 1745. jul. 13-ki kir. leirat kieszközlésénél tanusított, ugy, hogy ezen maga-tartásáért a hajduk ügyét vizsgáló, s felebb említett cancelláriai, hadi ta-tanácsai és kamarai vegyes bizottság beadott jelentésében a királynénak azt tanácsolta: hogy a 8 hónap óta Bécsben tartózkodó hajdu kapitány királyi rendelettel hazatérésre és oda utasíttassék, hogy a kir. rendelethez minde-nekben gondolkodás nélkül alkalmazkodni ismerje kötelességének.

Ezen jelentés folytán Csanády Sámuel a bécsi rendőrség útján felhi-vást kapott, hogy 24 óra alatt hagyja el Bécset és térjen haza, különben a rendőrség által fog eltávolíttatni. Azonban Csanádnak sikerült a haditanács elnöke által ő felségénél kihallgatást eszközölni; és csakugyan másnap a királyné előtt megjelenvén, midőn az kemény szavakban kérdezné, hogy merészel még a vele tudatott kir. parancsolat ellenére Bécsben lenni? ezt válaszolta: életem felséged kezében van, de azt hiszem, nem követtem el törvényteleniséget, midőn nem akartam Bécset mindaddig elhagyni, míg csak a hajduknak igazságot nem szolgáltat felséged. Ezen nyilatkozatra a királyné haragja lecsillapulván, azon utasítással bocsátotta el a kapitányt,

hogy csak térjen mielőbb haza a hajduvárosokba, s a hajduk folyamodásában felajánlott 400 lovaszt igyekezzék mielőbb kiállítani.

Ezen kegyteljes elbocsátás után Csanády kapitány haza sietett, és a 400 lovas rövid időn ki lett állítva, és a poroszok ellen hadakozott táborba szállítva.

Az 1745. július 13-ki kir. leiratban a szervezés kérdése a következő országgyűlésre halasztatván, az még sok ideig országgyűlési intézkedéstől várt; a kamarai követelés kérdése pedig, melyről említett kir. leiratban a hajduk mind a multa, mind a jövőre nézve fölmentettek, szintén később, jelesül az 1791: XXV. t. cz. által, a korona ügyvédnek törvényes utkövetésére lett utasításával fejeztetett be.

A megelőző pontban idézett 1745. július 13-ki kir. leiratban Szabolcs-megye követelésének kérdése a következő országgyűlésre halasztatván, alig nyílt meg az 1751-ki országgyűlés, Szabolcsmegye követői azonnal előállottak követeléseikkel, s hogy könnyebben célzt érhessenek mindenféle vádakkal halmozták a hajduvárosokat, s főkép azzal, hogy az 1715: CI. és 1723: LX. t. cikkek ellenére a szökevény jobbágyokat nem akarják kiadni; hogy tehát a hajduk ellenségei jövőre ürügyet ne találhassanak a vádaskodásra, a városaikba más törvényhatóságokból beköltözött lakosoknak összeírását elrendelték; az ide vonatkozó eredeti okmány, mely a hajduvárosoknak akkori helyzetét élénk színekben tünteti fel, következőleg hangzik:

„Elfelejtethetlen, megsirathatlan, és a következők maradványainak emlékeztetben hagyásra méltó nagy károkkal, sőt felséges császároktól és dicsősséges magyarországi királyoktól nyert hajdani szabadságoknak és privilégiumoknak romlásával, és magoknak utolsó pusztulásokkal s veszedelmekkel tapasztalták a vitélő hat hajduvárosok ezelőtt is ugyan, de legkivált a közelebbi mult 1751-ik esztendőben kir. Pozsony várossában tartott országgyűlése alkalmatosságával, midőn tek. nemes Szabolcs vármegye, mostan uralkodó felséges Mária Theresia legkegyelmesebb koronás király-asszonyunk, és eő felsége belső titoktanácsosai, főfő ministerei, nemkülönbön országunknak tek. ns. statusai előtt, palam publice említett hajduvárosok ellen, mind szóval, mind írásban, oly repraesentációkat és vádat tett volna, hogy a fent titulált tek. Szabolcs vármegyei jobbágyok és contribuens lakosok ide közinkbe szökvén és megtelepedvén, ámbár törvényesen repetáltassanak is: mindazonáltal az olyatén szökött jobbágyok ki nem adattatnak. Melylyel ámbár nem vádoltathattunk volna is, mindazonáltal oly hathatós ok vala ellenünk, hogy ha a mindenható Ur Isten felséges király-asszonyunknak könyörülő anyai szívet alázatos esedezésinkre hozzánk nem fordította volna: tek. ns. Szabolcs vármegye jurisdictiójának éppen alája vettettünk volna, honnan hajduvárosok hajdani privilegiumainak csonkulása s következképpen végső pusztulása és romlása minden kétség nélkül következett volna.

Ily szomorú circumstántiák által hajduvárosok megillettetvén, és előre megintettetvén, hogy ennekutánna hasonló argumentumra tk. ns. Szabolcs vármegyének és másoknak is okot ne adnánk, tetszett mindnyájuknak deputátusainkat minden városokra kiküldeni ily instructióval:

1. Hogy elsőben is Szoboszló várossában elkezdvén, és annakutánna Böszörményt s a több városokat is egyenkint eljárván, minden kedvezés nélkül, félretétvén minden atyafiságot, vérséget, sógorságot, rokonságot és barátságot, jó lelkesmerettel és hivatalbeli kötelességek szerint, 24 esztendőök elfolyása alatt megtelepedett minden idegeneket és jobbágyokat szorosan investigáljanak és conscribáljanak.

2. Ámbátor pedig 24 esztendőök határozattak meg, mindazonáltal ha kiknek jobbágyok felől csak legkisebb suscipió volna is, akármennyi esztendőktől fogva telepedtenek, hasonlóképpen conscribáltassanak.

3. Az olyatén idegeneknek egy holnapi terminus engedtetik magok legitimítációjára, úgy hogy azalatt a kik megbizonyíthatják, hogy nem jobbágyok, vagy ha jobbágyok voltak is, de magokat megváltván manumittáltattak: ezek eránt a hajduvárosok bővebben fognak végezni. A kik pedig nyilvánvaló jobbágyok lesznek, egy hónap után hajduvárosokból kitakarodjanak, vagy ha önként nem akarnának kimenni, városbeli hadnagy és magistrátuális tiszt uraimék kötelességek szerint száz-száz forint büntetés alatt, respectu singulorum jobbagionum irremissibiliter desumendorum, kikülgyék, és lakni tovább meg ne engedgyék, ezeránt tett ns. városok régi statutuma szerint.

4. Fent nevezett deputátus uraiméknak kötelességek lészen bizonyos ideát és módot feltalálni, miképpen az mondott idegenek és jobbágyok kinyomozása legjobban végbe mehessen, nevezetesen tellyes activitás és auctoritás adattatik eő klk, hogy hadnagy uraimékat, nemes tanácsot és communitást, tartozó kötelességeikre úgy in concreto, vagy pedig in particulari, minden tizedből négy-négy hazafit (kiket t. i. tetszik deputatus uraimék magoknak denominálni) hittel is kényszerítsék azoknak egytől egyig előadására, vagy ha ez móddal procedálni nem lehetne, házanként is conscribáljanak.

5. Az ekképpen végbenviendő conscriptiót deputátus uraimék tartoznak legközelebb celebrálandó ns. városok gyűlésére felhozni és suo modo elkészítvén, praesentálni.

6. Ezen közönséges jóra és hajduvárosok további megmaradásokra célzó jó munkát, ha hadnagy uraimék vagy nemes tanács és communitás impediálván, ellentállának; vagy pedig privatus lakosok is kérdőre vétettetvén, elő nem adnák vagy eltitkolnák: nemes hajduvárosok közönséges magistratussa által mint refractáriusok evokáltatván, toties quoties száz-száz forintokon irremissibiliter convincáltatnak.

Kelt a hajdu városoknak Dorog városban 1752. január 24-én tartott közgyűlésében. N. N. kapitány, hadnagyok és a hajduvárosoknak többi küldöttei.

A küldöttség tagjai voltak: Marton István helyettes kapitány elnöklése alatt, Máté másképp Győri Gergely bősörményi, Földvári Péter náncsi, Szabó István hadházi, Kuk Mihály dorogi és Berke Mihály vámospércsi tanácsnokok; továbbá Pelsőczy János bősörményi és Cseppán Benjámin szoboszlói jegyzők.

Ezen utasítást mindenik város elfogadta, aláírta és saját hivatalos pecsétjével megpecsételvén, az abban foglaltaknak végrehajtására magát kötelezte.

Az összeírás megkezdett és 1752. február 19-én be is fejeztetett, s össze lett írva V.-Pércsen 15, Szoboszlón 162, Bősörményben 182, Nánáson 180, Dorogon 96, és Hadházon 101, s így összesen 736 család; ha minden családra átalában legalább 3 munkaképes tagot számolunk, ki kellett volna költeni 2208 egyénnek, mi szörnyű nagy csapás lett volna a nagy terhet viselő hajdúvárosokra nézve.

De a hajduk nemcsak Szabolcsmegye üldözéseinek, s a kir. kamara zaklatásainak voltak kitéve, hanem egyesek haszonlesésének is, jelesül: bizonyos Martonossy Zsigmond nevezetű ember, a ki gyakrabban megfordult a hajdúvárosokban, s a kit a hajdúvárosok némely ügyeikben — jó fizetés mellett — ismételt ízekben meg is bíztak, kiismervén a hajdúvárosi birtokviszonyokat, Mária Thérézia királyné előtt 1751. november 9-kén kelt beadványában a hajdúvárosok által birt pusztabirtokokat¹⁾ mint fiskalistásokat följelentette, mely följelentés folytán a királynénak 1753. márt. 22-én kelt rendelete folytán az ügy megvizsgálása a m. kir. udv. kamarára és a kir. ügyek igazgatójára lett bízva. A vizsgálódás, a Martonossy által előterjesztett okiratok alapján megtörtént, és az egész ügy véleményezés végett áttétett a kir. ügyek igazgatójához; de a kinek a hajduk részére kedvező véleménye folytán az egész ügy elejtetett.

Hasonló sors érte a hajdu városokban 1752. évben összeírt jövevény lakosoknak a városok kebeléből Szabolcs-megye által követelt kihajtását is, mert azt az erélyes és fáradhatlan Csanády Sámuel kapitány megakadályozta, felsőbb helyre terjesztett folyamodásokkal oda terelvén a kérdést, hogy Mária Thérézia királyné 1754. sept. 7-ről kelt kir. rendeletével még az ugyanazon év június 26-án elrendelt összeírását a hajdubirtokoknak is felfüggesztette, miután a hajdúvárosok tejhatalmu megbizottjai, Csanády Sámuel kapitány és Kovács János bősörményi hadnagy 40,000 frt ajánlatot

¹⁾ Ezen pusztabirtokok voltak: Vid, Varjas, Tedej — Nánás; Szegegyház — Dorog; Bót, Geszteréd, Bököny, Parlag — Hadház; Ártánháza, Filep, Ábrám, Martonfalva, Buzita — Vámos-Pércs; Pród, Vid, Szt.-György, Zelemér, Szokoly, Mács és Szennyes — Bősörmény; Kis-Szoboszló, Angyalháza, Sziget, Köteles és Nádváron egy rész — Szoboszló városok birtokában.

tettek azon esetre, ha az általok írásban benyújtott emlékiratban foglalt egyezkedési pontok a királyné által elfogadtatnak, és kiváltság alakjába foglaltatnak.

Azonban ezen tárgyalások mikint lett lefolyásának megírására nem lévén helyünk e szűk keretben, ezt csak azért említettük itt fel, hogy ezen újabb lépése a hajduknak megakadályozta mind a beköltözött lakosok ki-bebevezését, mind Szabolcsmegye követelésének végrehajtását, a kamarai bér kérdése pedig a fentebb idézett kir. rendelet által az udvari cancelláriának és kamarának tagjaiból alakított újabb bizottság véleményezése alá bocsáttatott. Hogy pedig ezen vélemény kedvezőleg üssön ki, oly tanácsot kaptak Bécsben és Pozsonyban, egy a hajduk ügyét pártoló befolyásos férfitől, hogy jó lesz a cancellária és kamara tagjai közül a befolyásosabbaknak állásuk szerint 24 — 50 darab aranyat ajándékozni, mit a meghatalmazottak meg is tettek, de haza azt irták, hogy kevés a magokkal hozott 500 drb arany, mert csak egy helyre is 400 darabot ígértek.

Daczára ezen soha meg nem szűnő áldozatoknak, a hajduk helyzete nem hogy könnyebbült volna, hanem még mindig súlyosodott, s a rendes adókon¹⁾ kívül a teherviselésnek minden kigondolható nemei reájok neheztedtek; mihez járult még az is, hogy M. Théréziának 1757. márt. 10-én kiadott kir. rendeletében gróf Haller István és Szögyéni János Máté kir. biztosok által kényszerítették a hajduvárosok, hogy a katolikus vallás terjedése tekintetéből a beköltözködni kívánó katolikusokat és görög egyesült vallásuakat a birtokszerzésben ne akadályozzák, s a tanácsba minden ellenzés nélkül bevegyék, sőt ha oly vallásuak a városokban nem találhatnának, olyanokat másunnét is behívjanak; azonkívül a szepesi kamara adminisztrátorának, mint a hajduvárosok legfőbb igazgatójának engedelme és befolyása nélkül tisztviselők választásába bocsátkozni ne mérészeljenek.

Igy lett jutalmazva az 1742. 1745. és 1756. években teljesen fölszerelt 1240 lovas és 145 gyalog kiállításával a porosz háborúk alatt hozott nagyszerű áldozat.

Azonban daczára ezen irányukban tanusított mostoha eljárásnak, a hajduk nem szüntek meg minden követ megmozgatni; így történt, hogy báró Szentiványi József szabolcsmegyei befolyásos főurat is megnyerték ügyöknek, ki midőn Csanády Sámuel kapitány Kovács János böszörményi hadnagygyal együtt, a hajduvárosok megbízásából egy újabb kísérletet tettek Szabolcsmegye követelésének ellensúlyozására, az országbiróhoz 1715. év november 9-én kelt következő ajánló levelet adott Csanády kapitány kezébe :

¹⁾ Az 1751. évben megállapított 39 kapu után 22,657 rft.

„Ezen alázatos levelemet megadó emberséges ember az hat hajduvárosoknak kapitánya, mely városokat elmúlt országgyűlésen csak egy hajszálon függött, hogy ő felsége Szabolcs vármegyéhez nem csatolta, és hatalmunk alá nem vetette.

Én nemes Szabolcs vármegyéhez nagy kötelességgel viseltetem ugyan, de sokaknak ezen helytelen szándékát eddig is akadályoztattam, és az menyire gyenge erőcskémtől kitelhetik, ezután is akadályozom, mindazért, mivel ennek nem csak valóságát, de nyomát is az törvényben fel nem találhatom, mindazért, mert azon hat várost mink hat esztendő alatt bizonyosan elpusztítjuk, és azoknak terhe az vármegyebelieken maradván, azokat is koldussá és földönfutóvá tesszük.

Azonban mit irigyeljük mink azt szegényeknek, hogy ők egy fő, ugymint magok kapitánya által kormányoztatnak; lám ők nem irigylik nekünk, hogy az mi szegénységünknek egy feőispán, két v. ispán, két notárius, két szolgabíró, két esküdt, négy commissariusnak parancsol; mégis közöttünk az a különbözés, hogy ezen hat helység többet fizet mint fél Szabolcs vármegye két ezer forinttal, és ők igen ritkán szenvednek executiót, az mi falunkból pedig soha ki nem szakad.

Ezen okokra nézve ezen emberséges embert igaz ügyében elsőben idvezült drága öreg primásunk által, azután pedig az jó öreg legényünk judex curiae által gyámoltattam; de teljes tudományom lévén az dologban, sok ízben együgyű ítéletemet minden tartózkodás nélkül letettem ő felsége lábaihoz.

Én voltam első az mult diétán az, kinek megigérni méltóztatott fghes asszonyunk, hogy az hajduvárosokat meg nem keseríti; általam üzente meg ezen emberséges embernek, kérjen audentiát; vele alkalmas üdeig szólván ő fghe, csakhamar utánna engemet szólított ő fghe parancsolatjából gróf Eszterházy Dániel, és mihelyt bementem, ő fghe önként előhozta: hogy az régi törvények mellett meghadgya őket régi szabadságok mellett.

Kérem azért exdat alázatosan, méltóztassék lenni kegyes szószólók és pártfogók, védelmezvén őket contra omnes illegitimos impetitores. Az regimentet ők erigálták, oly tiszteket rendeltek, az kiknek hire és dücsössége megvayon az egész armadánál, mégis azokat elhadgyák és ujjakat hoznak be az regimenthez; melyről és másokról engedelmesen kérem, méltóztassék excd meghallani ezen emberiséges embereket, kik alázatos levelemet megadgyák exdk.“.

Csak az ily támogatásoknak köszönhatték a hajduvárosok, hogy a mindenfelől jövő nyomások ellen nemcsak fen tudták magokat tartani, hanem a királynénál a beköltözöttek által megtámadott birtokaik védelmére védlelet is tudtak eszközölni, jelesül: midőn Bösörmény város közönsége ő felségéhez intézett körlevelében azért esedezett, hogy a katholi-

kusok letelepedése ügyében 1757. mart. 10-én kiadott rendelvénny értelmében ne kényteleníttessék a kebelébe beköltözni szándékozó jövevényeknek és szökött jobbágyoknak kiváltságos joggal szerzett birtokainak veszeléyztetésével telepedési jogot engedni, M.-Therézia királyné 1757. junius 6-ról kelt kir. rendelvénnyében a kérést nemcsak méltányosnak találta, hanem egyszersmind kijelentette: miszerint anyai szívének nem az a szándoka, hogy az ily jövevényeknek és szökevény jobbágyoknak, habár katolikusok vagy gör. nem egyesültek volnának is, a beköltözés megengedtessek, és hogy még részökre föld is szakittassék; hanem az, hogy azon szabad személyeknek, kik a hajduvárosokban birtokot szerezni akarnak, a letelepedés ne akadályoztassék.

Ezen kir. rendelvénny nagyon szelidítette, sőt lehet mondani, nagy részben megváltoztatta az 1757. mart. 10-ki sérelmes kir. leiratot.

Ezen szelidebb bánásmód idézte aztán elő, hogy a hajduk a következő években, katonákban, lovakban és készpénzben hozott áldozatokat szivesebben teljesítették, s a harmadik porosz háboru alkalmával 1778-ban 328 lovast minden szükségességgel fölszerelve, minden ellenmondás és nehézség nélkül kiállítottak.

Megemlítjük még itt, hogy ezen lovasok kiállítását még azon Csanády Sámuel kapitány kezdeményezte, ki 43 évig küzdött és fáradott a hajduk érdekében, és a kinek nevét csak hálás kegyelettel említheti az utókor, de a ki 1777-ben bevégezte küzdelmes földi pályáját, s helyét mint főkapitány, fia, Csanády Sámuel alezredes, e néven már harmadik, foglalta el 1778. május 12-én.

HETEDIK FEJEZET.

Mária Therézia a hajdukra nézve felettébb küzdelmes 40 évi uralkodás után 1780. nov. 22-kén meghalván, helyét József foglalta el, a kinek uralkodásától, nem akarván magát megkoronáztatni, kezdetben nem sok jót reméltek a hajduk; de a ki mégis a birtokviszonyok kérdésében oly rendeletet adott ki, mely a jövevények követelésétől megvédelmezte a hajdukat, jelesül: némely nánási beköltözött lakosok panaszlevéllel járultak Józsefhez, hogy a városi tanács és más előljárók tőlök, az azelőtt általuk birt és használt földeket elvették, és többé semmi ilyenemű jótékonyságban nem akarják őket részesíteni. József ezen panaszoknak megvizsgálását gróf Sztáray Mihály akkori kassai kamarai igazgató, s a hajdu városok kormányzójára bízta.

A vizsgálat folytán kitűnvn mind a városi, mind a kerületi tanácsok jelentéseiből és felvilágosításaiból, mikint a panaszolkodóktól az általok használt földek azért vétettek el, mivel a kiváltságok és ado-

mánylevelek értelmében, azok csak egyedül az adományosokat illetik, s azoknak bizonyos ideig a panaszolkodók által lett használását az adományos hajduk csupán jóakaratból, ideiglenes joggal és azon föltétel alatt engedték át, hogy azt, ha kívántatni fog, akármikor visszabocsássák, nehogy az adományból eredő jogok és birtokok a pénzen szerzettekkel összezavartassanak : 1781. június 25-ről kelt kir. rendelvényében „a panaszolkodóknak előadásait alaptalanoknak nyilvánítá, s kijelenté, hogy a kiváltságos földek birtokához — melyeket a hajdu adományosok eldődei annyi vérök kiontásával, s a felséges ausztriai ház iránt tett áldozataikért, és királyok s törvények által számos ízben elismert, és adomány- s kiváltságlevelekbe foglalt és törvényczikkekbe iktatott érdemeikért nyertek — csak úgy juthának el, ha mindazon terheket, melyeket az adományosok eldődei, s magok az örökösök régidőktől fogva teljesítettek, készpénzben lefizetnék, mire pedig éppen nem lennének képesek; továbbá kijelenté ő felsége, hogy ha a panaszolkodóknak kérése teljesítenék, a városok kiváltságain gyógyithatlan sérelem ejtetnék, s azonkívül a városok rendszere, a béke, nyugalom és fentartás végkép felforgattatnék, a mint ő felsége már 1767-ben is Dorogh város nemhajdu lakosainak hasonló érdembeli alaptalan folyamodásukra kijelentette.“

Azért ő felsége kijelentvén meg egyszer, hogy „ha a panaszolkodó jövevény lakosok vagy zsellérek azon jogokban részesítenének, melyek egyedül a törzsökös hajduktól származott telekbirtokosokat illetik, nem csak az annyi királyok kiváltságlevelei s törvények által megerősített kiváltságok állása és ereje felforgattatnék, hanem az igaz hajduk és jövevények közt a béke és csend is megháboríttatnék, s szomorú következményekre szolgáltatnék ok: kegyelmesen elhatározta, hogy a tulajdonos hajduk, vonatkozólag az 1767-ki kir. rendelvényre is, a kiváltságos földekre nézve jogaikban és kiváltságaikban, s azoknak használatában továbbra is megtartassanak, és a panaszolkodók követeléseiktől elmozdítottassanak.“

Ezen kir. rendelvény alapján az apja nyomdokait követni egész buzgósággal megkezdett 3-ik Csanády Sámuel főkapitány hozzá fogott a hajdu városokban a birtokrendezéshez, s a Hajdukerület közönsége az ő elnöklete alatt 1782. febr. 7-én tartott ülésében elhatározta : hogy a beköltözött jövevényektől és zsellér lakosoktól az általok használt földek elvételén, azok a még osztatlan állapotban levő földekkel együtt a hajdu származású telekbirtokosok közt osztassanak ki. A főkapitány mindenik hajduvárosban saját elnöklete alatt kezdette meg a földosztás kulcsául szolgáló belső telkek statificatióját, és azt a legnagyobb buzgósággal végre is hajtotta, úgy hogy 1784-ben már Böszörményben is végre lett hajtva a földosztás, mely városban pedig legtöbb akadály gördült a statificationalis munka elébe.

Az ezen birtokrendezés céljából tett intézkedésekre vonatkozó iratokból úgy látszik, hogy minden kiosztott földbirtok a törzsökös hajduktól származott telekbirtokosok közt osztatott ki; azonban csakhamar merültek fel panaszok, először ugyan azon jövevény és telketlen lakosok részéről, kiktől a felsőbb rendeletek és törvények értelmében a jogtalanul használt földek elvételtek, s kik azzal vádolták Csanády kapitányt, hogy földjeiket erőhatalommal elvette, gróf Sztáray kerületi főkormányzót pedig azzal, hogy daczára a felsőbb rendeleteknek, nem akarja őket jogaikba s birtokaikba visszahelyezni; későbbben pedig az adományos hajduk részéről is, kik azt állították, hogy a felosztott földekből egyaránt kaptak a jövevények beköltözött jobbágyok és idegenek is: és ezért a nánási hajduk 1791-ben az 1784-ki földosztásnak, mint reájok nézve sérelmesnek, a nagyváradi káptalan előtt ellene mondtak; 1792-ben pedig az egész Hajdukerületben lakó hajduk ugyanily értelmű emlékiratban az országgyűléshez, és 1798-ban a királyhoz intézett folyamodványaikban, a kérdéses földosztásból származott sérelmek orvoslásáért esedeztek.

A jövevény és telketlen lakosok a hajdu birtokok ellen irányzott követeléseikkel mindannyiszor elutasítottak, de a törzshajduk által emelt panaszok és követelések a hajduvárosok némelyikében még mainapig is függő elintézetlen kérdést képeznek; azonban ezen panaszos kérdésre itt kiterjeszkedni a hely szűke miatt lehetvén, itt csak azért tétetik róla említés, mert ez nagyon is a hajdu városok történetéhez tartozik és mert ezen ügy egy századot meghaladott idő óta elintézésre vár, és mert ezen kérdés miatt, mint alább látni fogjuk, 39 évig lakott a királyi biztosság a hajduvárosokban, a nélkül, hogy a bajt orvosolta volna.

E helyen megemlítendőnek tartjuk még, hogy az annyszor fenforgott kamarai kérdés keletkezése alkalmával a követelésnek annyival biztosabb sikerülése tekintetéből, miután a felső magyarországi kapitányság, mint a hajduknak kiváltságleveleik értelmében addig rendes kormányzósága, akkor különben is meg szűnt, az 1733. febr. 16-án kelt rendelet által a kassai kamarai administrator rendeltetett a hajduk kormányzójául; s bár 1745-ben a kamara követelése elenyésztetett legyen is, ez azonban mindaddig tartott, míg a József rendszere alatt 1786-ban a hatóságok rendszere is megváltozván, megtörtént az, a mi ellen oly hosszú időn keresztül, s annyi áldozattal küzdöttek a hajduk, jelesül: a királyi helytartótanácsnak 1788. január 9-ről 1179. szám alatt kelt intézvénye értelmében, a hajduvárosok Szabolcsmegyével egyesítették. Ezen intézkedésnek azonban a József halálával, az összes hajduvárosok által II. L i p ó t k i r á l y h o z az 1790. év ápril havában a végett intézett folyamodására, hogy a hajduk régi jogaikban megtartassanak, a kamarai director kormányzósága alól fölmentessenek, és az országgyűlésre a szokásos királyi levelekkel, megvihassanak: mind a királynak 1790. ápril 29-ről az udvari can-

cellária útján kiadott hátíratos leirata, mind az országgyűlés, hova a hajduk folyamodásukat szintén beadták, az 1791: XXIX. törvényczikk hozatala által véget vetvén, azontul a hajduknak minden kamarávali viszonyai és bajai megszűntek.

Az 1791: XXV. és XXIX. törvényczikk ekép Szabolcsmegye követelését örökre, a kamaráét pedig addig, a meddig elenyésztették; de az adó kérdését, a mennyiben az említett XXV. törvényczikk azt mondja: „*quaevis obligationes iisdem legitime actu incumbentes, servata recta proportione in salvo maneant*“, eldöntetlen hagyták; mely adózási kérdésnek történeti vázlatát czélszerűnek látjuk megismertetni, a mennyiben ez nagyon is szorosan a hajduk történetéhez tartozik.

Lipót király uralkodása alatt néhány évre megszűnván a hadviselés, ezen okból, de a királyi kincstár szükségein akkori szorult állapotjában segiteni kívánván a hajduk, időközben ő felségének bizonyos pénzbeli segedelmet ajánlottak; mely önkéntes segedelem később mint rendes adótartozás követeltetett tőlök, úgy hogy már III. Károly szabadságaikat — mint fentebb láttuk — azon föltétel mellett erősítette meg, „hogy az adót mint eddig, úgy ezután is fizessék“. De az adózási tehernek ilyen behozási módjában a hajduk sem Károly ideje előtt meg nem nyugodván, s e részbeli terheltesők a királynak több-rendbeli véd- s fölmentő levelei által méltatlannak nyilváníttatván; sem pedig a következő időkben ezt törvényesnek el nem ismervén, s avagy csak annyiban is, a mennyiben ugyanezen időszakról katonai és így nemesi kötelességeiket is, valahányszor arra szükség volt, minden készséggel és bővmértékben teljesítették, olyanak el sem ismerhetvén; sorsuknak illetén nem nemesi és nemesi ellentéte végre törvényhozási úton törvényesen soha el nem intéztetvén: igen természetes, hogy az így behozott adózási teherre nézve, valamint egészben tekintve, magukat a statushoz mérve, úgy magok között fejenként, s főkép a hajduvárosok különböző sorsu lakosaira nézve, soha tisztába nem lehettek. És épen ezen bizonytalanságból folytak a Hajdukerületnek később minden belső bajai; e szülte azon nyugtalanságokat, panaszokat, melyek több egymást felváltó királyi biztosságokat foglalkoztattak, ezek működései nyomán több kir. rendeleket eszközöltek.

Ezen, az előadottakból láthatólag folytonosan rajtok maradt méltatlan adózási terhet a hajduk következőkép teljesítették. Míg még a hajdunemesség magát, a városokon lakó más osztályoktól el nem különböztethette, különösen a fentebb elősorolt viszontagságos időkben, melyekben a nyomasztó katonáskodási és egyszersmind adózási terhek elől még magok a hajduk közül is sokan városaikat elhagyván, másuvá költöztek: a városok-

han megmaradt hajduk kénytelenek voltak minden, s azok közt az adózási terheket is, magok közt szigorú arányban, javaikra és tehetségeikre felosztani; s mivel igazságtalannak tartották a hajdu s nem hajdu nemeseket e tekintetben magok terhelésével kimélni, azokat minden általuk viselt terhek hordására szorították; mitől a nemesek, tudván, hogy hajdu fundusokat birnak, eleinte nem is vonakodtak; sőt később is, midőn az idők, s hazánk körülményei javultával a másunnan beköltözőekkel időről-időre szaporodott a nemesség száma: a hajduvárosi terheket, a fenállott gyakorlat szerint épen úgy, mint a hajduk, minden javaiktól egyformán viselték. Időmultával azonban a számára és értelmességére nézve is mindinkább növekedő nemesség, azon hajdunemesek nevezetesen, kik a Bocskay fejedelemtől nyert megnevesítés előtt is már országos nemesek voltak, s adomány- vagy czimeres leveleiket honunk előbbi királyaitól nyerték, a beköltözött nemességgel együtt, nagyobb mentességet látván országos nemesi, mint hajdui kiváltságaikban, s tudván, hogy polgári alkotmányunk s törvényeink szerint ingó vagyonaiktól adót fizetni nem kötelesek: országos nemesi kiváltságaikhoz ragaszkodva, az adófizetéstől megmenekülésre csendes és nem csendes utakat megpróbáltak, panaszkodtak és ellenszegültek. Mi azon körülményt idézte elő, hogy azon hajduk, kik nemességüket — ország törvényei szerint nemesek lévén — más úton bebizonyítani szükségtelennek tartották, méltatlanságnak tartván azt, miszerint az ő eldődeik által vérrel szerzett s annyi áldozatokkal megtartott javaikat bíró s azokból élő, másunnan is bejött nemesek vagyonaiktól adót nem fizetnek: magoknak, kivált az 1805: I. t. cz. hozatala után oly mentességeket követeltek és vívtak ki, melyek ismét, bár a népesség növekedésével türhetlenek, vagyis a nép alsóbb osztályát fölülte terhelők nem valának, mindazáltal a sem nem hajdu, sem nem nemes lakosokban kedvetlen érzéseket, azoknál fogva szinte nyugtalanságokat, panaszokat, sőt lázzadásokat gerjesztettek, s királyi biztosságok munkálataira, s királyi rendeletekre adtak alkalmat.

A dolgoknak ily állásában neveztetett ki a kir. helytartótanácsnak 1809. ápril 9-én kelt intézvénye által királyi biztosul Ibrányi Farkas, a tiszántúli kir. ker. tábla ülnöke, ki működését 1809. decz. 5-én meg is kezdette.

Midőn ez történt, már akkor a kerületben a rend és nyugalom tökéletesen alá volt ásva, s a népességi különböző osztályok egymás ellen, és ezek mindannyian az előljáróság ellen annyira fel voltak ingerülve, miszerint minden órán lehetett rettegni, hogy a legveszélyesebb zabolátlanság fogja felütni fejét. Érezte ezen visszás állapotok feletti neheztelését a királyi biztosság is mindjárt kezdetben, midőn beköszönő beszédében, melyet a kerületi tisztikar és a városok hadnagyaihoz mondott, következőleg szolt: „tartsák szem előtt a kerületi tisztviselők azon alapigazságot, hogy az a boldog város és társaság, hol a törvények, nem pedig a tisztviselők akarattja uralkodik, a hol a nép törvénnyel, de egyszersmind jó példával is kormá-

nyoztatik, a hol a becsület és törvény teljesítése fődolog, a haszon pedig mellékes tárgy, hol a felebaráti szeretet szent kötelességnek, az egyetértés és bizalom pedig a polgári alkotmány alapjának tartatik: mert így valóban eléretik azon boldog cél, hogy az előljárók is parancsolni, az alattvalók is engedelmeskedni tudnak és akarnak.“

Ily föllepése a kir. biztosnak beköszönése alkalmával kellemetlen hatást gyakorolt különösen a kerületi tisztikarra, mely a kir. biztos nyilatkozatában a tisztikart már előre hibásnak nyilatkoztatja; mihez járult még az, hogy daczára annak, hogy az 1805: I. t. cz. értelmében a hajdukról az adó a kerületi hatóság által levétetett, azok még sem lettek megnyugtatta: mert az 1812. évben Nagy Demeter böszörményi lakos vezetése alatt a nyugtalanok ismét mozogni kedtek, miután Nagy Demeter azzal kecsegtette őket, hogy nemcsak az adófizetéstől, katonatartástól, előfogatozás és városi szolgálatok teljesítésétől mentekké fogja tenni, hanem teljes szabadságba s ősi jogaiba visszahelyezvén a hozzá csatlakozókat, azok közt a hajduvárosi osztatlan földeket felfogja osztani.

Ezen nyugtalanság ugyan Nagy Demeternek 1813-ban a kerületi törvényszék által 3 évi fogságra kimondott, azonban a kir. tábla által egy évre leszállított ítéletben lett elmarasztaltatása folytán egyelőre elnyomatott; de a fő nélkül maradt nyugtalanok azért nem maradtak békében, hanem Böszörményből, Hadháztól és Szoboszlóról Cseke István ügyvéd vezetése alatt Szabolcsmegyéhez egy oly panaszlevelet adtak be, melyben a hajduvárosi nememes előljárókat azzal vádolják, hogy azok a nemeseket törvényes idézés és elmarasztalás nélkül üldözik, elfogatják, bebörtönözik és botoztatják: kérvén ezen sérelmeiknek orvosoltatását, és Szabolcsmegye hatósága alá leendő vettetéseket, addig is pedig a nemtelen előljárók üldözései elleni védelmeztetéseket

Szabolcsmegye ezen esedező levelet ő felségéhez terjesztvén, az onnan Nagy Demeternek fogságából leendő kibocsáttatásáért az udvari cancelláriához intézett folyamodásával együtt megvizsgálás végett Ibrányi kir. biztoshoz küldetett le. A Hajdukerület ő felségéhez intézett fölterjesztésében az elrendelt vizsgálat megszüntetését, és Ibrányi Farkasnak a kir. biztosságtól való elmozdítását kérte, kérését azzal indokolván: hogy Ibrányi Farkas a hajduvárosok és hajduk iránt köztudomásulag ellenséges indulattal viseltetik.

Ezen lépése által a kerületnek a kir. biztos megsértve érezvén magát, további működését azzal kezdette meg, miszerint a panaszolkodók fejeit oda utasította, hogy a hajduvárosokat feljárván, a lakosoknak adják tudokra, hogy panaszaikat írásba foglalván, hozzá adják be; minek folytán a panaszolkodók panaszaikat összeírták és „liber querelarum“ czím alatt a kir. biztossághoz benyújtották; mely panaszkönyvvel a kir. biztos a hajduváro-

sokon személyesen megjelenvén, s a megidézett lakosok előtt a panaszokat felolvastván, azokat mintegy meghitelesítette.

Ezen bajokat nevelte még az, hogy a kerületnek a kir. biztos elmozdítása iránt ő felségéhez intézett kérelme meg nem hallgattatván, sőt a kir. biztos iránti engedelmességre utasítatván: a kir. biztos megbízása teljesítésére utasított; ezenkívül a fogságából kiszabadult Nagy Demeter ismét átvette az általa kezdett és szíttott mozgalom vezetését, és egyesülve dorogi születésű, de Pesten tartózkodott Urbányi József nevű ügyvéddel, felsőbb és legfelsőbb helyekre oly folyamodásokat és vádleveleket adott be, melyekben a kerületi tisztviselőket a vétkeknek és bűnöknek minden kigondolható nemével bectelenítette; miért a kerület által ismét perbe fogatott és makacsságból 6 évi fogságra ítéltetett. Azonban ezen ítélet ő felségének 1818. sept. 1-ről kelt legfelsőbb elhatározásával, azon indokból, mert „mind a városi, mind a kerületi tisztviselők önkényes eljárása és a gyakori visszaélések több lakosoknak csakugyan okot és tárgyat szolgáltatottak a panaszkodásra“ megsemmisített, és a kerület Nagy Demeter ellen szabályszerű és törvényes eljárásra utasított.

Ezen ügynek terjedelmesebb előadását ezen munka szűk köre nem engedvén meg, itt csak azért kellett rövideden fölemlíteni, mert ez összefüggésben áll az általunk tárgyalt adó kérdésével, a mennyiben a Nagy Demeter által beadott panaszok is a kir. biztoshoz tétettek át megvizsgálás végett, ki jelentését a kir. helytartótanácsához beadván, annak véleménye alapján keletkeztek az 1821. mart. 21-ről, és 1824. november 30-ról kelt rendeletek, melyeknél fogva a nemesség minden ingó vagyonai, úgy szintén a hajduk fejei összeíratlak és adó alá vettettek; miáltal a sem nem nemes, sem nem hajdu lakosok megnyugtattak ugyan, de mivel ezen intézkedés a nemesek ingó vagyonait illetőleg is, csakugyan a törvényekbe, s az ezeken épült 1827: VII. t. cz. által a nádori porták igazítása végett rendelt országos összeírás elveibe ütközött: belőle ismét panaszok, adónak részletes megtagadása származtak. Ezekből pedig végre a következett, hogy a nemesség ingó javai ugyancsak legfelsőbb k. rendeletnél fogva, a rovatos összeírás alól 1820-ban kihagyattak, és az 1821-től fogva eddig reájok rovat, de meg nem fizetett adó elengedtetett; későbbben pedig, nevezetesen 1836-ban ismét legfelsőbb rendelet erejével, a nemesség, a jobbhagytelkektől vett hasonlatosságnál fogva, mely ennyiben ismét a hajdu adományos birtok sérelmét tetézi, egyedül csak legelői adó vettetett fel reájok.

Az imént említett 1821. évi mart. 21-diki és 1824. nov. 30-diki rendeletnek oly zavart idéztek elő, hogy annak hova fajulását s vég kimenetelét nem is lehetett gyanítani; a fejetlenség, a panaszokon és adó megtagadásokon kívül, naponkint nagyobb tért nyert, s 1824-ben már annyira fajult, hogy a hajdúvárosokban böszörményi lakos Pipó Mihály, és szoboszlói lakosok Dóró István és Szalai Mihály, mint a nyugtalanság fejei és

vezetői által, a kir. kisebb haszonvételek személyes élvezhetése, az osztatlan földeknek a nyugtalanok és azokhoz csatlakozók közötti felosztása, az adó elengedése, és a hivataloknak a hajdufiak és azokhoz csatlakozók közt leendő megosztása reményével megbiztatott és félrevezetett nép tettlegességekre és önhatalmaskodásra vetemedett: jelesül az 1824. évi november hónapban hatóságilag megkezdett tisztujtásnak szabályszerű keresztülvitelét Nánáson, Böszörményben és Dorogon rakonczátlankodás által részint megzavarta, részint megakadályozta; Szoboszlón pedig a régi tanácsot és esküdt közönséget kihányván, a kerületi küldöttség befolyásának kizárásával, Dóró Istvánt hadnagynak választá, s egészen izlése szerinti tanácsot és képviselő testületet alakított; hasonló eljárást követvén Vámos-Pércsen is, a hadnagynak erőszakos kilökése és ujnak választása által.

Ezen eseménynek a királyi biztosság és a kerületi hatóság érelyes fellépése lett a következése, minek folytán a vizsgálat sok nehézség közt végrehajtatván, a nyugtalanok fejei az 1826. márt. 12-kéről kelt kir. biztosi rendelet alapján, „mint a megyebeli városok lakosait a szabadság és függetlenség kieszközlésével kecsegtetők, azokat a törvényes előjáróság ellen lázítók, velök titkos gyűléseket tartók s azoktól feles összegekre menő pénzt kicsalók, s a pártosok által alakított hajdu-társaságnak vezérei,“ a többiek pedig, „mint a pártütés részesei, előmozdítói és eszközlői,“ számra 140-en fenyítőperbe fogattak, s ellenök 1827. ápril 3-án tartott bünyenyítő törvényszéken ítélet hozatott, mely ítélet a felsőbb törvényszékeken is felülvizsgáltatott és módosításokkal helybenhagyatott. Ezen ítélet szerint a perbefogottak, a bűnrészesség fokozata szerint 3, 2, 1, $\frac{1}{2}$ és $\frac{1}{4}$ évi börtönbüntetésre, s mindannyian botbüntetésekre ítéltettek, még azok is, kik börtönre nem ítéltetvén, szabadon bocsáttattak, nehogy azt gondolják mintha ők ártatlanoknak találtattak volna. Dóró István, az egyik főszereplő, mielőtt ítélet hozatott volna felette, a Hajdukerület földalatti pinczebörtönében végezte be zaklatott életpályáját.

Az 1836-ban kiadott azon legfelsőbb rendelet által, mely a nemesekre csak legelőadót rendel kivetni, a nemesség nehézsége és sérelme enyhítettett ugyan, de éppen ezen mód által a hajduság méltatlanságérzete visszaállított; minek következtében a Hajdukerület, nehogy ennek veszélyes következményei, az általános erkölcsi romlás, a közigazgatás zavarba jövése, szorgalom csökkenése, s a vizáلكodásnak és elnyomattatásnak minden anyagi és erkölcsi inségei előálljanak: a hajduk sérelmeit összeszedte s azt az 1835-ben, az 1791: LXVII. t. cz. értelmében a hajduk panaszaí megvizsgálása körül foglalatoskodott országos küldöttség munkálátára tett észrevételeivel együtt, oly kéréssel terjesztette mind az 1839. mind az 1843. évi országgyűlés elébe: hogy a mennyiben az imént érintett országos küldöttség is az 1791: XXV. és XXIX. t. cz. által jövő elintézés-

től felfüggesztett adózási teher kérdését nemcsak a régi állapotban hagyni véleményezte, hanem még a hajduk nemességét, s kir. adományos birto-kaiknak nemesi tulajdonságát is kétségbe vonta, sőt a kerület törvényke-zési rendszerének megváltoztatását is — mint a mely által lehetne csak remélhető, véleménye szerint, a Hajdukerületnek a kir. biztosságoktól, panaszoktól és törvénykezési dolgokban létező sok felakadásoktól megszaba-dulása — kívánta: eredeti valóságukban előmutatandó okleveleikkel támo-gatott ügyök maga egész tartalmában fölvetetvén, az abban egymással ellenkezni látszó elvek törvényes összhangzásba hozassanak; azon nyom-masztó helyzetből, melynélfogva minden csak kigondolható nemesi és nem-nemesi terhek viselésére kényszerítettnek, kiemeltessenek, s így vérrel és tömérdek áldozatokkal szerzett jogaikkal, kötelességeik egyensúlyba tétes-senek; mint adománylevelek erejénél fogva valóságos nemesek, az ország többi nemesei módjára tractáltassanak; és végre minden önkény ellen, mely az ingatagságot, a polgári tökélyesbülés és jobblétrejutás legnagyobb ellenségét szüli, örökre biztosittassanak.

Ennek következtében az 1840-ik évi országgyűlés már felfogta a haj-duk ügyét, és a sérelmek 194. pontjában kimondta, hogy „nem feledkezvén meg a hajduknak azon érdemeiről, melyeket ők azon háborgós időkben a csatatéren szereztek, midőn hazánk a felvilágosodásnak, polgárisodásnak és a keresztyén vallásnak esküdt ellensége ellen a nemzet függetlensége-ért, szakadásaért és életéért halálos harczot vívott; és igazságosnak ta-lálván, hogy a hajduk atyáik vérével szerzett s a maradékok által későbbi minden nemesi fölkelések alkalmával is köteleességeknek hű teljesítésével megérdemlett nemesi kiváltságaikban megtartassanak: a hajduk adózta-tása iránt az 1824. nov. 30.-ról 29,538. sz. a. kelt intézményt azon hajduk nemesi kiváltságaival megegyeztethetőnek nem találja, és azon intézmény-nek visszavonása, ugy az abból eredett sérelmök orvoslása iránti kívána-tukat egész kiterjedésben pártolja;“ egyszersmind kijelentvén, mikép a kerületnek municipális rendtartását törvénnyel kívánja szabályozni.

Az 1844-ik évi országgyűlés pedig egészen magáévá tette a hajduk ügyét, a Hajdukerület rendezéséről törvényjavaslatot készítettett, és azt a rendezési munkálatok sorában mindjárt a kir. városok után vette tárgyalás alá; de a rendezés, jöllehet a sérelmek s az orvosoltatás szükségai elismer-tetének, a két tábla közt némely kérdések körül az egyezség meg nem történhetvén, ez alkalommal is elmaradt.

A most előadottakkal összefüggőleg főlemlitendőnek tartjuk, hogy az 1844. évi országgyűlés folyama alatt, a fentebb említett Pipó és Dóró-féle eseményekhez hasonló eset történt Böszörményben, jelesül: Szálkay István böszörményi, és Halasi Fekete Mihály szoboszlói lakosok a hajduk sérel-meinek orvoslása végett kérvényt intézvén az adót és katonatartást megta-gadó több megbízóik nevében mind a m. kir. helytartótanácshoz, mind pe-

dig az országgyűléshez, és erről értesülvén a kerületi hatóság, s 1844. július 22-kén tartott közgyűlésében magát azon reménynyel biztatván, „hogy ha a megindult mozgalom feje Szálkay István megzabolázva, s követőinek például felmutatva leendő, hogy a bujtogatás vezetője nem megbánthatatlan, ezáltal az elem, mely a többiek keblét ezideig bujtogatása tüzével elárasztá, mintegy elfojtva, és az orvoslásra egy sikerteljes lépés teljesítve lesz: Szálkay Istvánnak tüsténti befogatását és közfenyítő kereset alá leendő vetését, s egyszersmind többi társainak közgyűlés színe előtt leendő megintését s a megtagadott adóért foglalás alá vételét határozta.”

Ezen végzés alapján még ugyanazon napon, a délutáni órákban Szálkay István a kerületházhoz felhivatván, ott ellenmondásai ellenére letartóztatott, vásra veretett és bebörtönöztetett. Azonban alig jutott ezen esemény a vásár alkalmából a piacon és a szomszédos korcsmákban együtt volt nép tudomására, azonnal a székesház előtt seregelték össze, hol elébb lármázva követelték Szálkay István kibocsáttatását; miután pedig ennek sikere nem lett, a székesház kapuját megrohanták, és azt darab ideig tartott ostromlás után betörték. A feldühödöttek a tört résen betolulván az udvarra, egyenesen a Szálkay István foghelyére rohantak és annak ajtaját betörvén, a foglyot kiszabadították, s a vasat lábairól levágták; ezután pedig a közéjük csillapítás végett lement főkapitány ellen vakmerően ütést intézve, lakszobájának ajtaját, midőn előlük menekülne, betörték. Ezen szomorú eseménynek a katonaság közbejövetele vetett véget, a midőn a lázzongók közül a főbb vétkesek elfogattak, és Szálkay István ismét befogatott.

Ezen vétkes merény megtorlására a Hajdukerület másnap, azaz július 23-kán tartott közgyűlésében, Szálkay István és a merényletben résztvevő 21 egyén ellen a bűnvádi keresetet elrendelte, s azt rögtön folyamatba is vétette; s azonkívül a belbátorság biztosítására nagyobb számú katonaságnak Böszörménybe leendő rendelése iránt a kellő lépéseket megtette, s a katonaságnak az adót megtagadók házaihoz leendő beszállásolása iránt intézkedett.

A merényletben résztvettek az 1844. szept. 11-kén hozott fenyítő törvényszéki ítélet szerint a vétség és kihágás fokozatához képest, 3 hónaptól 4 évig terjedő fogságra és súlyosbitott rabságra ítéltettek, mely ítéletet a királyi tábla is némileg szelidítve, némileg súlyosbitva, de azért lényegében változatlanul elfogadta, s az ítélet, leérkezése után azonnal végre is hajtattott.

Azonban daczára ezen elkeseredésnek és szigornak, a kerület csakhamar belátta, hogy a választott ut nem fog célhoz vezetni, s a felizgatott kedélyek nem hogy csillapulnának, hanem még naponkint izgatottabbá válnak; mihez járult még azon leverő körülmény is, hogy az országgyűlés 1844. november hónapban berekesztetvén, a Hajdukerületről készített

törvényjavaslat — mint már fentebb is említve van — a törvények sorába nem iktattathatott; azért a kerület deczemb. 9-én tartott közgyűléséből felirással járult ő felségéhez, melyben esedezett, hogy miután felette leverő hatást fog gyakorolni a hajdukra, ha az országgyűlés mindkét táblája által hozott azon egyező végzés, mely a hajduk személyi és vagyoni jogain elkövetett százados sérelmek orvoslását czélozza s a hajdufiakat az ország más nemeseivel egyenlő rangra emeli, életbe nem fog lépni: méltóztassék ő felsége az érintett országgyűlési végzésnek addig is, míg királyi szentesítéssel törvénynyé válnék, előgondoskodási módon leendő életbeléptetését megrendelni; annyivalinkább, mert a böszőrményi nyugtalansághoz hasonló baj már Dorogon is mutatkozik.

A királyi biztosság a kerület ezen lépése mellett a helytartótanácsához pártolólág irván fel, egyidejűleg azt javasolta: hogy az adományos hajduk kétségtelen maradéki az 1702. és 1804. évi összeírások nyomán összeíraszanak, illetőleg az eddigi összeírások kiigazittassanak.

Az 1847-ben összehívott országgyűlésen a követi tábla deczemb. 13-án tartott üléséből a Hajdukerület rendezése ügyét választmányhoz utasítván, egyszersmind határozatilag kimondta: hogy a választmány az 1844. évi országgyűlési munkálkodások nyomán járjon el, a fonalat ott fogja fel, a hol megszakadt, a két tábla közt már határozatilag megállapított pontok érintetlenül maradván; és csakugyan az 1844. évi országgyűlési munkákat ki is nyomtatott és a ház asztalára tétetett, annyivalinkább, mivel ezt több száz aláírással ellátott folyamodványban, s a Hajdukerület viszonyait és bajait ismertető ahoz csatolt röpiratban¹⁾ a hajduk különösen sürgették.

Azonban az 1848. év tavaszán közbejött események megakadályozták az országgyűlést a codificationális munkálatok teljesítésében, s az nem érezvén többé magát arra hivatva lenni, hogy mindazon törvényeknek részletes kidolgozásába ereszkedjék, melyek a nemzet felvirágozására általában szükségesek: a Hajdukerület törvény általi elrendezésének ügyét is, márt. 17-én 134. sz. a. hozott határozatában, a képvisleti rendszer alapján néhány hónap alatt Pesten tartandó országgyűlésre halasztá.

Hogy pedig a reményeik teljesedését és sérelmeik orvoslását oly rég váró hajduk a következő törvényhozásig is megvigasztaltassanak, az országgyűlés az 1848: XXVI. t. cikket alkotta, melynek 1. s következő §§-ban a hajduknak a kerületi és városi tisztviselők, ugy az országgyűlési követek választásába való befolyhatási joga visszaállittatik, illetőleg szabályoztatik; a 13. §-ban pedig „az adományból eredő magánjogi viszonyok és haszonvételek a törvény további rendeletéig világosan fentartatnak;“ és a Hajdukerületben működő királyi biztosság, és egyéb a Hajdukerület belszerkezetére, illetőleg a hajdu-

¹⁾ Silye Gábor, Szózat a Hajdukerület ügyében, Pozsony, 1847.

kerületi lakosok közötti személyes álladalmi viszonyokra vonatkozó eddig kibocsátott, s e törvénnyel ellenkező kormányrendeletek megszüntetettnek.

Minthogy pedig a törvényhozás az 1848: VIII. t. cikkben kimondta, hogy „Magyarország és a kapcsolt részek minden lakosai, minden közterheket különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselik,” igen természetes, hogy az 1848: XXVI. t. cz. 14. §-a az érintett kormányrendeletek megszüntetése által csakis utólagos igazságot szolgáltatott a hajduknak, azaz elismerte, hogy méltatlanul sujtattak azon rendeletek által; de az adózási teher a fentebb idézett törvénycikk értelmében rajtok maradt.

Az országgyűlési követeknek, Fogthű Jánosnak és Kövér Györgynek, zárjelentése a befejezett országgyűlésről a Hajdukerület 1848. ápril 27-én tartott közgyűlésében olvastatott fel, melyben azon meggyőződésüket s erős hitüket fejezték ki, hogy miután „a kerület országgyűlési szavazatjoga az V. t. cikkben kedvező arányban van megállapítva, a XXVI. t. cz. pedig megszüntetvén a kir. biztosságot, s megadván azt, hogy a kerület népe tisztviselőit és képviselőit szabad néphez illőleg szabadon választhassa, sőt saját ügyei felett saját képviselői nyílt ülésben tanácskozhassanak: a kerület régi és folytonos sérelmei orvosolva vannak, és elérve mindaz, mit különösen óhajtott, s jelen körülmények közt kivihető vala.”

Igy végződött be ezen hosszú korszak, melynek utolsó királyi biztosa Detrich Miklós az 1809. évtől kezdve folytonosan szerepelt királyi biztosság 39-ik évében, 1848. ápril 9-kén kelt bucsulevelében, azon jó kívánsággal vált meg a kerulettől: hogy miután a dolgoknak új fordulata „meghozta a Hajdukerületnek is törvényes elrendeztetése és a kir. biztosság megszüntetése iránti régi óhajta teljesülését, engedje a gondviselés, hogy a szabad hajduvárosok a béke, rend és testvéri egyetértés által a virágzás legfőbb pontjára juthassanak.”

Minthogy ezen lefolyt korszakban több királyi biztosok működtek a Hajdukerületben, történelmi hűség tekintetéből ide iktatjuk azok neveit, jelesül:

1. A földet követelő dorogi jövevények panaszának megvizsgálásával 1766-ban meg volt bízva gróf Döry Ferencz zemplénmegyei főispán.
2. A földet követelő nánási jövevény lakosok panaszának megvizsgálása 1779-ben gróf Sztáray Mihály kamarai igazgatóra bízott.
3. A gróf Sztáray kerületi főkormányzó és Csanád főkapitány ellen beadott vádak megvizsgálására 1784-ben gróf Majláth József kamarai alelnök küldetett ki.
4. Az 1784-ki földosztás folytán fölmerült és egyéb más panaszok megvizsgálásával következő kir. biztosok lettek megbízva:

az 1-ső királyi biztos Ibrányi Farkas, a tiszántuli kerületi kir. tábla ülnöke, működött 1809. ápril 14-től, 1819. év elejéig;

a 2-ik Pálffy József 1819. ápril 13-tól, 1829. május elejéig;

a 3-ik gróf Majláth József 1829. június 2-től, 1835. ápril végeig;

a 4-ik Kállay István, Hevesmegye volt alispánja, 1825. május 25-től, 1842. október derekáig;

az 5-ik, a fentebb említett Detrich Miklós, a tiszántuli kerületi kir. tábla ülnöke, 1842. nov. 15-től, 1848. ápril 9-ig.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Az 1848. évet megelőzőt időben nemcsak a kormánynyal, kamarával és más egyéb hatóságokkal volt a hajduknak baja, hanem a hajduvárosokban lakozó különböző sorsu lakosoknak egymásközt és a tisztviselőkkel szemben is, úgy hogy az 1835-től 1842. évig működött Kállay István királyi biztosnak felsőbb intézmények értelmében 1839-ben kiadott rendelete szerint, a hajduvárosi lakosok által az 1790. év óta felmerült, fensőbb és legfensőbb helyeken, valamint a kerület kebelében 1809. év óta működött királyi biztosságok előtt beadott panaszokat és sérelmeket következő öt főpontba lehet összevonni, jelesen:

a) panaszolták, hogy adomány- és kiváltsággleveleik és az ország törvényei szerint nemesek levén, mégis ezen előjogaikkal ellenkező paraszti dolgok teljesítésére köteleztetnek;

b) hogy tölők, mint nemesektől adó követeltetik;

c) hogy osztatlan állapotban levő adományos földjeiket a jövevényekből alkalmazott tisztviselők nem engedik a tulajdonos hajduk közt felosztatni;

d) hogy a jövevény tisztviselők a város jövedelmeit, melyek tulajdonképpen a hajdukat illetnék, elpazarolják, s azokról számot adni nem akarnak, s a számadást és sérelmek orvoslását követelő hajdu lakosokat üldözik; és végre

e) hogy legfelsőbb helyekre sérelmeik orvosoltatása érdekében intézett kérelmeikre s panaszaikra keletkezett kedvező rendeletek és királyi parancsolatok a kerületi tisztikar és a városi előjáróságok által visszatarthatnak, s velök nem közöltetnek.

Ezen panaszok közül az a) és b) alatt foglaltakat, a mennyiben Kállay kir. biztos fentérintett rendelete által el nem intéztettek volna. az idő és körülmények elenyéztették, mert az 1848: V. t. cz. polgári jogok tekintetében az ország minden törvényesen bevett vallásu lakosait egyenlőkké tevén, a nemességi előjogok értelme megszűnt; az 1848: VIII. t. cz. pedig a közteherviselés elvét az ország és a kapcsolt részek minden lakosaira nézve megállapítván, a hajduknak az adó kérdésében tett panaszai általános törvénnyel lettek elintézve, illetőleg elutasítva.

A mi pedig az érintett panaszok közt a c) d) és e) alatt állókat illeti: ezek közül a d) és e) alattiak, t. i. a jövevény tisztviselők ellen intézett és a felsőbb rendeletek állítólagos visszatartása ellen emelt panaszok, az 1848: XXVI. t. cz. által orvosolva lettek, mert a hajduk a törvények kihirdetése után csakhamar következett tisztujításban és követválasztásban jelentékeny befolyást nyervén, mind tisztviselőket, mind képviselőket olyakat választottak, kik bizalmukat teljes mértékben birták, a kerületi és városi levéltárakból pedig mindazon okiratokat és felsőbb rendeleteket kiirathatták, melyek felől azt hitték, hogy az ő kárukkal lettek visszatartva; csupán az c) pont alatti, t. i. a birtokviszonyok rendezetlenségére vonatkozó panasz maradt elintézetlenül, a mennyiben az 1848: XXVI. t. cz. 13. §-a csak annyit mond, hogy „az adományból eredő magánjogi viszonyok és haszonvételek a törvény további rendeleteig világosan fentartatnak.”

Mínthogy azonban az 1848-ki események minden figyelmet az akkor történt dolgokra vontak; s miután a hajduk a választásokra nézve nyert jelentékeny befolyás, s ennek folytán saját embereiknek a városi képviselő testületekbe lett bejutása által nagy mérvben meg lettek nyugtatva; miután továbbá tudták azt, hogy a törvény életbeléptetésének nehéz munkája még hátra van, mely törvényekben a hajduk is számtalan magán érdekét áldoztak a haza közjáváért, hogy a haza közös boldogságából és közös szabadságából mindenki egyaránt részesüljön: a birtokviszonyok rendezetlenségéből eredő régi panaszok szüneteltek, annyival inkább mivel a józan gondolkozásu hajdu nép megvolt győződve, hogy a szabadság nem fogy, hanem nő, ha megosztatik, hogy a jog nem gyengül hanem erősebb lesz, ha többek tulajdona, és a közboldogság nem sorvad, hanem gyarapodik azoknak száma által, kiket kebelébe fogad.

Hogy a hajduk így gondolkodtak, igazolják azon nehéz megpróbáltatások, melyeken a nemzetnek az 1848. és 1849-ki események folytán keresztül kellett menni, megtámadott szabadságaért és függetlenségeért. Azonban nem lévén tér a nagy eseményekben gazdag 1848-ki szabadságharcz leírására, itt csak azon körülményekre terjeszkedünk ki, melyek megmutatják, hogy a hajduk híven régi történelmük nagy emlékeihez, mennyire feleltek meg hazafiui kötelességöknek.

Az uralkodó ausztriai ház megbánván az 1848. évi törvényekbe lett beleegyezését, azoknak visszavétele, megsemmisítése, és az országnak osztrák tartományná tétele czéljából megtámadván az országot: a nemzet kényszerítve volt önvédelmére minden intézkedést megtenni, és az országnak minden lakossát a szabadság és nemzeti függetlenség megvédelmezésére hívta fel; az 1848: IX. t. cz. értelmében Pesten összeült országgyűlés, július 11-kén tartott ülésében kétszázezer honvédet s az ezek fölszerelésére szükséges pénzerőt megszavazván, megtétette a miniszteriummal a

szükséges lépéseket a nemzet fiainak fegyverbe állítására. A miniszterium és a képviselőház a haza védelmére irányzott intézkedéseiben a hajdukról sem feledkezett meg, mert Bőszörmény városnak akkori országgyűlési képviselője Sillye Gábor az 1841. szept. 19-ki ülésben Kossuth Lajos felhívására azon megtisztelő megbízást kapta, hogy menjen le a hajduvárosokba és szedje össze Bocskai hajduit.¹⁾

A vett megbízás folytán nevezett képviselő szept. 29-kén megjelenván a Hajdukerületben, kitűzte Bocskay zászlóját, és a történelmi nevezetességű hajduk utódait felhívta a zászló alá sorakozásra. Felhívásának azon eredménye lett, hogy az azon időben 61,032 lelket²⁾ számlált hajduvárosokból kiállított egy teljes lovas ezredet, „Bocskay huszárezred“ név alatt, egy teljes létszámu tartalék lovasosztályt, az 52. és 53-ik számu gyalog honvéd zászlóaljakat; Erdélybe, Bem parancsnoksága alá küldött két század gyalog honvédet.

Ezen fényes eredményt megelőzőleg a Hajdukerület közönsége a rácok ellen 1848. október havában küldött egy saját költségén teljesen felszerelt osztály lovas nemzetőrt, és a Görgey táborába egy zászlóalj gyalog nemzetőrt, kiknek élmezését is a törvényhatóság teljesítette, és kik csak 1849. ápril havában tértek vissza a városok kebelébe, de a kiknek jó része ismét beállott vagy a honvédhuszárok vagy a gyalogok közé. Ezekon kívül ugyancsak a Hajdukerület küldött Erdélybe Kolozsvárra két század gyalog nemzetőrt, kik szintén a törvényhatóság költségén élmezettek; 1849-ben adott egy lovas osztály felszerelésére szükséges lószerszámot.

A tisztikar legnagyobb része mind a rendes honvédeknel, mind a nemzetőrségnél a kebelbeli értelmiség tagjaiból neveztetett ki, csak a parancsnokok és néhány önként jelentkezett szolgálatban levő tisztek vettek át a rendes hadseregből.

Ily áldozatot az ország egy törvényhatósága sem hozott, s a hajdu népen meglátszott, hogy kezdettől fogva szabad nép volt, s meg volt arról győződve, hogy a szabadság az embernek legfőbb kincse: mert mint hajdan, azonnal fegyvert fogott a megtámadott szabadság védelmére, s csakis akkor tette azt le Világosnál, Erdélyben és Komáromban, midőn Világos-váromjairól a nemzeti zászló lehanyatlott.

A nemzet nagy részének élénk emlékezetében van még ezen korszak, midőn az országot az orosz hatalom segítségével a bécsi kormány rabigába

¹⁾ Ezen megbízatás az országgyűlési naplóban következőleg van megörökítve: „az elnöki jelentések közt a nevezetesebbek közé tartozott Sillye Gábor engedelemkérése távozásra, minthogy ő a miniszterium által van megbizva, Bocskay nevét viselő ezred kiállításával, mi a ház által tetszéssel fogadtatott.“ Nemzetgyűlés 1848-ban. Pap Dénes V. füzet 212. l.

²⁾ Sillye Gábor, városi titoknok, Pozsony, 1847. 60. l.

verte, a feloszlott magyar hadsereg fiai az osztrák hadseregbe soroztattak, vezérei gyalázatos bitófán végeztettek ki, s a nemzet nagy fiai közül többen részint golyó által, részint bitófán fosztattak meg életöktől, legtöbben pedig vasba verve, súlyos fogságra ítéltettek. Ezen sorok írója sem került ki képviselői és kormánybiztosi működéséért a hatalom kezének súlyát, mert hét havi keserves bujdosás után, Dobsa nevű szolgabíró által Biharmegyében Kójon, Gönczy Pál vendégszerető házában, néhány csendőr és vagy 30 vasvillás paraszt segédlete mellett, midőn nyitott ajtók mellett a boldogok álmát aludná, elfogatván, előbb Debreczenbe, majd Nagy-váradra, onnan pedig vasba verve Budapestre hurczoltatott, hol 1850. októb. 7-kén oly ítélet hirdettetett ki felette: mely szerint kötél általi halálra ítéltetett ugyan, de ezen ítélet kegyelem útján 10 évi várfogságra lett átváltoztatva.

Ezen 10 évből hét évet ezen sorok írója ki is töltött, részint Olmüczban, részint Józsefstadtban, honnan csak 1856. december 10-én szabadult ki kegyelem útján.

A Hajdukerületnek a szabadságharcz idejében volt derék főkapitánya Pély Gábor 1849. július hónapban meghalt; Böszörményben közgyűlést tartott, hol intézkedni akart a hatóság, hogy az orosz hadseregnek a Tiszán átkelését mikint lehetne megakadályozni. A gyűlés alatt érkezett a tudósítás a kormánybiztoshoz (ki ezen sorok írója volt) hogy az oroszok már Nyíregyházán sőt Hadház alatt vannak. Midőn Hadházra — hol lakott — haza ért, az oroszok már házáat megszállva tartották, s miután őt a muszkákat vezetett császári biztos Drevenyák felakasztással fenyegette: menekült a szántóföldekre, hol meghűlvén, a muszkák által már különben is behozott cholérának esett áldozatul.

Ezen eseményeket azért említettük fel, mert ezek szorosan a hajduk történetéhez tartoznak, s a működött egyéniségek megnevezése nélkül alig lehetne a megtörtént dolgokat leírni.

A ki ismerte a hajduvárosokban egy század óta folytonosan dult bajokat, csak bámulhatta a hajdu népnek a most előadott áldozatkészségét, s komoly és higgadt magatartását; mert a hajdu nép, daczára annak, hogy az adónak az ország minden lakosaira kiterjesztése által, az adóztatás tárgyában felsőbb helyekre annyi ízekben intézett kérelmeitől elűtetett, mégis nyugodt volt: miután némi sérelmei az 1848: XXVI. t. cz. által már orvoslást nyertek, és nem irigylvén azt, hogy kiváltságos jogai másokkal is megosztattak, bizton hívé, hogy a birtokviszonyok rendezetlenségéből származott panaszai orvosoltatni fognak, és pedig törvényhozás útján, mint ez az 1848: XXVI. t. cz. 13. §-a által kilátásba is lett helyezve.

Azonban alig zúgott el az 1849-ik viharos év a nemzet felett, a hajduk azonnal belátták, hogy a dolgok új alakulása folytán alig lehet remé-

nyők ahoz, hogy a sérelmek rendes uton orvosoltassanak; és miután a nép befolyása a közügyekből egészen kizárattott, s a hajduvárosok kormányzata, a kerületi hatóság felosztásával, új alakot nyert: különösen a bősziroményi hajdu lakosok közigazgatási uton igyekeztek célhoz jutni; de miután ez uton nem sikerült, törvényszék elébe vitetett a 39 évig királyi biztosságok által tárgyalt, de soha meg nem oldott kérdés, a birtokrendezés ügye. A birtokrendezési per 1856-ban a debreczeni akkori cs. kir. törvényszék előtt megkezdett, és abban 1857. sept. 23-kán ítélet hozatott, tagosítás és arányosítás kulcsául az 1840: XXXI. t. cz. értelmében a jelenlegi birtok állapittatván meg; mely ítélet a felsőbb forumok által is helyben hagyatván, a végrehajtásra 1859. márt. 26-ról kelt törvényszéki határozattal határidő is tűzetett; de ezen ítélet a vesztes feleknek a közigazgatási hatóság útján tett panaszai és kéréseik folytán az akkori megyei hatóság által felfüggesztetvén, s az 1860. október 20-kán megjelent kir. diploma folytán beállott politikai változások is a végrehajtást megakadályozván: a per az eljáró bíróság által levéltárba tétetett, annyival inkább, mert az ítéletek végrehajtása iránt a nyertes felek, a közigazgatási hatóság által közbevetett akadály megszűnése után sem tettek semmi lépést.

Szoboszló szerencsésebb volt, mert ott az arányosítást és tagosítást a birtokosság az előjáróság közreműködésével minden kedélyeket megnyugtatólag végrehajtotta és életbe léptette; Nánáson is megkíséreltetett a határ egy részére a birtokrendezés, de itt már a lakosság egy részének ellenkezésével találkozott a tagosítás, hanem azért mégis végrehajtatott, a nélkül hogy bíróság elé kerül volna az ügy.

Azonban ezen kérdés ily szűk keretben, mely a Hajdukerület történetének megírására rendelkezésünkre áll, tárgyalható nem lévén: itt csak azért említettett fel, mert ez csakugyan a Hajdukerület történetéhez tartozik. Ha azonban valaki netalán érdekelné magát a hajduvárosokban egy századott meghaladt idő alatt a birtokviszonyokból fölmerült bajok és zavarok története iránt, utasítjuk a Hajdukerület volt főkapitányjának s ezen sorok írójának 1866-ban a magyar királyi helytartótanácsához intézett ily című fölterjesztésére: „Előterjesztés és vélemény a bősziroményi hajdu birtokosok sérelmei orvoslása tárgyában”; mely fölterjesztés az alkotmány visszaállása folytán a bel- és igazságügyi miniszteriumok elébe, és egyidejűleg az 1867-ki országgyűlés elébe is került.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Az uralkodóház a szabadságharcznak orosz fegyverek segítségével történt leverése után követett abszolút kormányzás sikertelenségét belátván, megtette az első lépést a magyar nemzettel való kibékülésre: I. Fe-

rencz József ő felsége kibocsátotta 1860. október 20-án azon diplomát, mely a szétdarabolt Hajdukerület törvényhatósági állását is visszaállította.

Alig csilapultak le az ezen diploma megjelenésére keletkezett politikai átalakulások szülte kedélyhullámzások, alig tért vissza szokott medrébe a higgadt gondolkodás: a hajdu nép azonnal kormányosról kezdett gondolkozni, ki a Hajdukerületnek a lefolyt nehéz évek alatt megrongált hajóját biztos révpartra vezethesse; az összes nép figyelme tehát az üresedésben volt főkapitányi szék betöltésére volt irányozva. A végzet úgy akarta, hogy a hajdu nép tekintete ezen sorok írójára essék, és 1861. január 9-én a Hajdukerület hat városában, ugyanazon órában, 10,960 választó egyhangulag kiáltá ki Sillye Gábort, a kerület főkapitányjává, és ő felsége február 12-kén kelt legfelsőbb elhatározásával ezen választást megerősítette.

Az új főkapitány megrendült a páratlan bizalomtól, mely feléje fordult, s küzdött magával, ha valjon a hivatal elfogadása által magát és családját kitegye egy bizonytalan jövőnek? annyivalinkább, mert a február 16-ki patens már akkor megjelent. Végre is győzött a szülőföldje és a hajdu nép iránt érzett szeretete: feláldozta tisztességes és nyugalmas polgári állását; és 1861. február 25-kén Böszörményben elfoglalta székét a tisztelő és szeretetet tanusító nép ezereinek örömrivalgása közt, és ősi szokás szerint Isten szabad ege alatt, a nép előtt ünnepélyes esküt tett, hogy valamint ura királya szolgálatát hiven fogja teljesíteni, úgy a hajdu népet soha el nem fogja hagyni, és annak érdekeit és jogait el nem fogja árulni.

A főkapitány megkezdte a hivatalos működést, hanem csakhamar borult hazánk egén a politikai láthatár, a katonai executió a legnagyobb mérvben sujtott le a Hajdukerületre, különösen annak székhelyére Böszörményre; azonban a főkapitány nem rettent vissza, hanem sietett mindent megtenni a baj elhárítására. De beállottak a még rosszabb napok, 1861. november 5-kén a provisorium kihirdettetett, és a hazában az alkotmányos élet rövidre nyult fonala kettémetszetett. A megyék feloszlottak, a tisztviselők és kormányzók leléptek; hasonlótt cselekedett a Hajdukerület, és az egyes hajduvárosok is, és a főkapitány hivataláról leköszönt. Azonban ő felsége nem látta a főkapitány lemondását elfogadandónak, s azt hivatala tovább folytatására utasította; azonkívül a katonai executióval megszállott nép zúgolódott, hogy választott tisztviselői és kormányzója akkor hagyják el, midőn legnagyobb szükség volna reájok.

A főkapitány, ki daczára annak, hogy egy fillér adóval sem tartozott, mégis egy szakasz katona által volt megszállva, ingadozott az örvényszélén; egyfelől a közvélemény sujtó szava intette a lelépésre, míg másfelől a királyi akarat és a köteleesség parancsszava szólították a megmaradásra. De végre is győzött a szív, mert szerette a népet, melynek élére állíttatott: megmaradt hivatalában, hogy kormányzása alatt az irás szavai szerint „la-

kozzék ítélet a pusztában, és igazság üljön a termő mezőn“; hódolt a fejedelem akaratának, hogy a királyi kegyelem szárnyai alatt a hajdu nép bajain segíthessen, s annak sérelmeit orvosoltathassa; és engedett a Hajdukerület 1861. október 3-án tartott közgyűlése azon határozatának, mely utasította, hogy helyét el ne hagyja; végre megfogadta hazánk nagy fiának, Deák Ferencznek azon tanácsát, hogy ha gondolja, hogy megmaradása által hasznot tehet a hajdu népnek, nincs miért tétovázni. Felhívására a városi tanácsok és képviselő testületek, nemkülönb a kerületi tisztikar is, egy kettő kivételével, tömegesen visszafoglalták 1861-ben a néptől nyert hivatalaikat.

A főkapitány a belviszonyok tanulmányozása folytán meggyőződéséről, mikint a kerület több városainak, különösen Bőszörménynek életfáján egy századot megközelítő idő óta rágódó féreg nem egyéb, mint a birtokviszonyok rendezetlensége, mely a szeretetlenség és irigység öldöklő szellemének nyitott tágas tért, mely fájdalom! a barátot barátja, a honfit honfitársa kebeléről szakasztotta le, s mely a kölcsönös bizalomnak gyökerét is kitépni, s az isten jóságából itten nyerhető életerőt mérges lehelletével el-lankasztani, megölni képes leendene, ha meg nem gátoltnék: ugyanazért igyekezett figyelmét oda fordítani, hogy a sem per, sem barátságos kigyvezkedés útján létre nem jöhetett tagosítás kérdése föleleveníttessék, és ha lehet minden kedélyek megnyugtatóásával keresztülvitessék.

Első kísérletet tett e téren 1862-ben, midőn Bőszörmény város kérése folytán az 1862. évi augusztus 3-án tartott képviselői közgyűlésben megtette a tagosítás megkezdésére s keresztülvitelére vonatkozó indítványát; a városi közgyűlés ezen indítványt elfogadta ugyan egyhangulag, és a birtokosságnak egyénenkénti meghallgatása iránt intézkedett is; de miután éppen a birtokosok nyilatkozatának bejegyzése végett nyitott jegyzőkönyvben egyes birtokosok ellene nyilatkoztak a tagosítási munkálatok megkezdése végett megállapított alapelveknek: az ügy boldogabb időkre halasztatott.

Ezen idő el is érkezett. Bőszörmény város közönsége 1868. január 31-én tartott közgyűlésében, a legeltetés aránytalansága miatt fölmerült számtalan panaszok folytán, a legeltetési arány behozatalára vonatkozó egy küldöttségi munkálatot vett tárgyalás alá; ez alkalommal a tárgyalás folyamán fölmerült indítvány alapján elhatározta: hogy a legelőarányosításon kívül, az 1840: XXXI. törvényczikk által a Hajdukerületre is kiterjesztett 1836: XII. törvényczikk 2. és 4. §§-ai értelmében az arányosítást az összes haszonvételekre is kívánja kiterjeszteni, s e végből a Hajdukerület közönségét, a határozat közlése mellett, fölkerlte, hogy az arányosítási munkálatok vezetésére az 1840: XXXI. törvényczikk értelmében egy ünnepélyes választmányt nevezzen ki. A Hajdukerület közönsége 1868. április

6-kán tartott közgyűlésében örömmel üdvözlőlvén ezen lépését Bőszörmény város képviselőtestületének, a fölterjesztett határozatot jóváhagyta, és a törvény által rendelt ünnepélyes választmányt kinevezte, s annak elnökségét a főkapitányra ruházta. Az ünnepélyes választmány alakuló ülését 1868. december 28-án tartotta, a midőn körvonalozta saját hatáskörét, arányosítás kulcsául megállapította az 1784. évben statificált belső telkeket, megjelölte az arányosítás tárgyait, és az arányosítás keresztülvitelére vonatkozó alapelveket megállapítván, a birtokosokat ezen alapelvek iránti nyilatkozatra felhívta.

A birtokosok többsége írásban az arányosítás keresztülvitele mellett nyilatkozván, ellene pedig sem szóval, sem írásban senki, a választmány a munkálat megkezdése és befejezésére kebeléből a főkapitány elnöklete alatt egy állandóul működő bizottságot küldött ki, mely a munkához hozzá fogott, azt egész erélylyel folytatta, és egész a végrehajtás stádiumáig vezette. Ekkor a bizottság 1875-ben a végrehajtási költségek folyóvátétele végett megkeresvén a városi közönséget, mint a közbirtokossági pénztár felügyelőjét, ez alkalmából egy városi képviselő felebbezése folytán az ügy a bel- és igazságügyminiszteriumok elébe került; ez utóbbi miniszterium az 1877. mart. 15-ről kelt leiratával, azon oknál fogva, mert az 1871: XXXI. törvényczikk az urbéri, tagosítási és arányosítási ügyeket a kir. törvényszékek hatáskörébe sorozza: a Hajdukerület törvényhatóságának a h. bőszörményi arányosítási ügyben az 1871: XXXI. törvényczikk életbelépte után tett intézkedéseit és határozatait, megsemmisítette, s az érdekletteket utasította, hogy a birtokrendezés véglegzését az illető kir. törvényszék előtt szorgalmazzák.

Ezen miniszteri leirat folytán az ügy a bíróság elébe került, s ott várja végelintézését mai napig is, hogy a kedélyek megnyugtatótását illetőleg minő eredménnyel, azt a jövő fogja megmutatni.

Itt a hely szűkvolta miatt is azért kellett ezen ügyről említést tenni, mert ez azon kérdés, mely egy század óta izgatottságban tartotta, sőt tartja még ma is a kedélyeket, s mely a Hajdukerület több városában, különösen Bőszörményben annyira feldulta a társadalmi viszonyokat, hogy a Hajdukerület 1835-ben, a kerületi bajok elhárítása végett ő felségéhez intézett feliratában, a helyzet ecsetelése tekintetéből kénytelenítettve érezte magát következőleg nyilatkozni:

„Egy terhes nyavalyában sinlő, s a gyógyulást éppen azért annál forróbban óhajtó betegkint, a legtisztább nyílt szívűséggel és bizodalommal fedezzük fel felséged előtt, hogy egész kerületünkben, annak minden rendű lakossáiban, sőt még előljáróiban is, különböző véleményekből és elvekből eredt egyenenetlenség, meghasonlás és egymással ellentétes helyzetben álló törekedések uralkodnak; hogy ezen pártokra szakadás miatt felbomlott a nép közt az egyedül boldogító egyetértés, elenyészett a népnek mind

egymás, mind előljárói iránti szeretete, bizalma és engedelmessége, s ezek helyébe kölcsönös torzszalkodás, féltékenység, irigység, gyűlölség, engedetlenség, sőt fejtelenség állott be; hogy mindezen szerencsétlenségek eloltották a nép szívében a kötelesség teljesítésére való készséget, felforgatták a jó rendet és a szolgálatok rendszerét, rémitő adóbeli tartozásokkal öntötték el a kerületet, megzavarták a közigazgatás minden ágát, egyszerűen: mind a városi, mind a kerületi kormányokat csaknem általános tehetetlenségre, s az egész kerületet a legveszedelmesebb fejtelenség megalapítása által azon gyászos helyzetbe juttatták, melyben az sem a haza és királya iránt tartozó kötelességeit pontosan teljesíteni, sem tulajdon belső csendességét huzamosan fentartani nem képes.

Csaknem ily állapotban vette át a főkapitány 1861-ben a Hajdukerület, különösen annak székhelye Böszörmény kormányzását, s azért tűzte főfeladatául a birtokviszonyok rendezését minden érdekek kiegyenlítésével barátságos uton keresztülvinni, hogy valahára „legyen itélet a pusztában és igazság üljön a termő-mezőn“, s midőn már azt hitte, hogy czélt ért: ismét az önzés és visszavonás lelke halomra döntötte a nagy munkát, s ki tudja, mikor lesz a birtokrendezés kérdése csak oly stádiumban is, melyben azt megbuktatták. Sujsa a felelősség az utókor előtt azokat, kik megakadályozták, hogy helyreálljon az oly rég nélkülözött egyetértés, felebaráti szeretet és béke.

Midőn 1861. február 23-án a kerületi főkapitány hivatalába leendő beiktatás végett Böszörményben megjelent, a szokásos üdvözletek mellett azon felhívás intéztetett hozzá az egyházak részéről, hogy miután az iskolák a népesség elszaporodása folytán, a növendékeket már nem képesek befogadni: kövessen el mindent hivatali állásánál fogva is, hogy a népnevelésnek tisztességes csarnokok emeltessenek. A főkapitány ünnepélyes ígéretet tett, hogy ezen felhívásnak teljes erejéből igyekezni fog eleget tenni; hogy ígéretét be is váltotta, a következők igazolják.

Első hivatalos körutja alkalmával az illető városi és egyházi hatóságokkal tartott összejövetelek alkalmával fölmerült eszmecserékből meggyőződött, hogy a hajduvárosoknak mind szellemi, mind anyagi előmenetele végett reformok eszközlendők mielőbb, és ide vonatkozó nézeteit és indítványait, körutjáról a kerületi közgyűléshez tett jelentésében előterjesztette, melyeknek czélszerűségét és szükséges voltát a törvényhatóság 1861. szeptember 2-kán tartott közgyűlésében beismervén: fölkerlte a főkapitányt, hogy azon reformoknak élére állván, azoknak életbeléptetésére a városi és egyházi hatóságok közreműködése mellett, a czélszerű intézkedéseket tegye meg. Ezen megbízatás birtokában munkáját legelsőbbben is Böszörményben kezdette meg.

Az inséges év csapásai 1863-ban meglátogatván Böszörmény város

határát is, a kormányszatnak azon kellet igyekezni, hogy a szűkölködő népnek kenyeret és munkát szerezzen. Ezen cél elérhetése tekintetéből Böszörmény város közönsége 1863. augusztus 2-án tartott közgyűlésében elhatározta, hogy 132,190 pftról szóló államkölcson-kötvényei elárusíttassanak, s a bejövendő összeg részint az inségesek segélyezésére és kamatozó inségi kölcsönre, részint hasznos intézetek felállítására fordíttassék; és a kötvények kicserélésének és elárusításának kieszközlésére ugyanazon gyűlésből a kerület főkapitányját felkérte. A főkapitány a kezéhez adott kötvények elárusítását eszközölte, és az azokért kapott, s a fölmerült költségek fedezése és Böszörmény város 6000 frtot meghaladó adóhátralékának levonása után fenmaradt 110,042 frt 7 krt 1863. okt. 16-án átadta a város közönségének

A városi közgyűlés hatósági felhívás folytán tárgyalási időt tűzött ki, a mikor ezen összeg miként leendő hasznos elhelyezése iránt határozandó vala. A gyűlés meg is tartatott, és a képviselő-testület, a kerületi főkapitány indítványa értelmében, 1863. nov. 3-án elhatározta:

- a) hogy az inséggel meglátogatott lakosoknak 60,000 frtot kölcsön ad;
- b) hogy 50,000 frtot egy Böszörményben felállítandó takarékpénztár alapjául letesz;
- c) hogy a helybeli helvét hitvallásu egyház részére az összes elemi fiúiskolák és egy hat osztályu gymnasium befogadására szükséges épületet, a helybeli gör. kath. egyház részére pedig egy két osztályból és egy tanítói lakból álló iskolahelyiséget fog építtetni.

Hogy pedig ezen kitűzött teendők mielőbb végrehajthatassanak, elhatározta a városi közgyűlés az államkölcson alapját tevő, s a lakosoknál még kint volt 63,020 frt 32 krnyi összegnek is beszedését, mely összeg befizetése az államkincstár részére ő felsége által épen ily nemes czélokra leendő fordíthatás tekintetéből engedtetett el még 1858-ban.

Ezen határozatok alapján megtörténvén a szükséges előintézkedések, melyek a kitűzött czélok mielőbbi létesítéséhez vezettek, a városi közönség 1864. febr. 7-kén tartott közgyűléséből küldöttségeket nevezett az inségi kölcsön kiosztása, az iskolaépítés vezetése és a takarékpénztári alap beszedése végett, minek folytán: az inségi kölcsön csakhamar ki lett osztva, és az inséges lakosok aggodás nélkül nézhetek a jövőbe; a helvét hitvallásuak fitanodája, a főkapitány, mint egyházi főgondnok és építési bizottmány elnökének vezetése alatt fölépíttetett, valamint fölépíttetett a gör. katolikusok leányiskolája és tanítói lakais; a takarékpénztári alap kitisztáztatott, s az alapszabályok a főkapitány által elkészíttetvén, s jóváhagyás végett felsőbb helyre fölterjesztetvén, az a maga idejében megnyittatott, és a közforgalomnak átadatott; végre a fenmaradt pénzalapból a ref. iskolák tanítói fizetésének javítására 6000 frt alapíttatott 6% jövedelmezés mellett a takarékpénztárnál.

A helvét hitvallásuak 59,803 frt 34 krba került fitanodája egész nagy-szerűségében, és homlokzatán vörös márványba vésett aranyos betűk hirdetik H.-Böszörmény város közönségének és a hajdu birtokosságnak a nevelés szent ügye és a város anyagi felvirágzása körül tanusított buzgóságát és áldozatát; s ennek előállítóit és hű napszamosait azon lélekemelő öntudat jutalmazta, miszerint eszközlői voltak annak, hogy a hajduvárosok fejedelmi alapítójának, a nagy Bocskay Istvánnak Böszörmény város kebelében örök időkre szóló elismerésül állandó emlék emeltetett. Az ajándéklevél, mely mellett az épület a ref. egyháznak átadatott, következőleg hangzik :

„Mi Hajdu-Böszörmény város tanácsa és közönsége, adjuk tudtokra mindeneknek, a kiket illet, hogy midőn a mai alulirott napon és esztendőben tartott közgyűlésünkben ő felsége szolgálatának teljesítése, és városunk jólléte előmozdítása körül kötelességünk szerint munkálkodtunk volna, beadatott hozzánk azon bizottmányunk jelentése, melyet 1863. nov. 4-én és 1864. febr. 7-ről kelt határozataink alapján az 1864. febr. 23-áról 94. sz. a. kelt határozatunkkal a végett küldöttünk ki, hogy a Vecsey Imre építőmesterrel kötött szerződés alapján, a reformált egyház részére, a kerületi hatóság előre kinyert jóváhagyása mellett, általunk építtetni elrendelt fiúiskolának a hozá áttett s általunk jóváhagyott terv és költségvetés szerinti fölépíttetését eszközölje és hajtsa végre; mely jelentésből kitünvén, hogy az iskola már a mai kor építészeti ízlésének is megfelelő állapotban, a kitűzött célra készen van, s a mi további intézkedésünkre készen vár; hogy az épület rendeltetésének mielőbb átadathassék, és mi dicső őseinknek, a vallási és polgári szabadság kivívása körül annyi érdemeket szerzett hajduk-nak, jóakarattunkkal legalább nyomdokaiba léphessünk, ezennel határozzuk, a mint következik :

1-ször. Miután megvagyunk győződve, hogy elvész a nép, mely tudomány nélkül való, s azért nekünk oda kell törekednünk, hogy a hajdu nép gyermekei egy jól rendezett iskolában jó hazafiakká, s hasznos és értelmes polgárokká neveltessenek: ezen új iskolaépületet, mely mind az elemi fiúiskolák, mind egy hatosztályu gymnasium befogadására van fölszerelve, úgy a mint áll, a tanszobákkal, azoknak fölszerelvényeivel, kilencz bolttal, és az azok alatt levő 11 pinczével, s a boltok és pinczék jövedelmeivel együtt adjuk és ajándékozuk a h.-böszörményi ref. egyháznak, teljes és szabad rendelkezési joggal, nem tartván fel magunknak ezen épületre s annak jövedelmeire nézve a hazai törvényekben és helyhatósági szabályokban és százados gyakorlaton alapuló felügyelési jogn kívül semmi egyéb jogot.

2-szor. Szívünkön hordozván városunk és a hajdu nép anyagi felvirágzását is, s fejleszteni kívánván városunkban a mezeti gazdaságot, ipart és kereskedelmet, az ezekhez vezető segédeszközök nyújtása által, és e célból városunkban már az iskolaépítés iránti intézkedésekkel egyidejűleg,

egy takarékpénztár felállítását határozván el: az új iskolaépületnek nyugot felől a nánási útfélen eső azon szöglet-helyiségét, melyre fel van írva a „T a k a r é k p é n z t á r” elnevezés, és a mely három kisebb-nagyobb helyiségből áll, — megtartjuk magunknak a takarékpénztár részére oly kijelentés mellett: hogy ezen helyiség mindig a megnevezett célra fordíttassék; azon esetre pedig, ha netalán a takarékpénztárt jónak látnánk valamikor máshova áthelyezni, avagy az intézet megszűnne létezni: azon esetre és időre fentartjuk magunknak ezen helyiség iránt teljes jogunk és akaratunk szerint intézkedni.

3-szor. Midőn az előadottak szerint a dicső emlékezetű Bocskay fejedelem által őseinknek adományozott, és azokról reánk szállott hajdu adományos javakból a nagy fejedelem és a vitéz hajdu ősök nevének örökítésére, mint ezt az épület következő homlokfelirata is: „A t u d o m á n y o k n a k e m e l t e H.-Böszörmény város közönsége és a hajdu birtokosság 1865.” igazolja, a nevelés szent ügyének ily nagy áldozatot hozunk, — bizton reméljük és elvárjuk: hogy a h.-böszörményi ref. egyház s annak igazgató testülete, az egyháztanács, az új iskolában jó tanerőkkel ellátott hat osztályu gymnasiumot állítson fel, s azért az épület alatti boltoknak és pinczéknek jövedelmeit, az épület adóján, és az épület fentartási költségein kívül, tisztán és egyedül a nevelés ügyének előmozdítására fogja fordítani, s így ezen épület jövedelmeiről és kiadásairól évi számadásaiban külön rovatot nyitand, s az iskolaépület jövedelmeiből felmaradandó többletet tőkésíteni, ennek kamatait is tisztán és egyedül iskolai és nevelési célokra fogja fordítani.

Mely ekképpen történt akaratunkat és határozatunkat ajándék- és átadási levél alakjába foglalni, s azt három egyenlő példányban és városunk szokott pecsétjével ellátott hiteles alakban kiállítani, s annak egy példányát a ref. egyház részére ünnepélyesen átadatni, másik példányát a kerületi hatóság részére hivatalos uton tudomás és törvényekben gyökerező felügyeleti jog gyakorolhatása végett megküldeni, harmadik példányát levéltárunk részére megtartani rendeltük és határoztuk.

Kelt H.-Böszörményben, 1865. évi október 25-én tartott közgyűlésünkben. — H.-Böszörmény város közönsége. Kovács András msk. főhadnagy. Kiadta Karap Imre jegyző. (P. H.)

Ime így váltotta be a főkapitány a Hajdukerület közönségének 1861. szept. 2-án kelt közgyűléséből kelt megbízatása folytán adott szavát; ezenkívül igyekezett a fatenyésztés előmozdítása iránt is a városokban közrehatni, minek élő bizonyosságai a városokba vezető országutak ákáczzsugélyei, és ugyanazon időben alakult faiskolák és gyümölcsös kertek.

A pénzüintézetek előállítása körül is követték a hajduvárosok Böszörmény példáját, jelesül Nánás és Szoboszló, takarékpénztáraik felállítása által.

TIZEDIK FEJEZET.

Az 1865. decz. 10-re összehívott országgyűlés a közbejött olasz és porosz háborúk miatt 1866. június 24-én elnapoltatván, az ismét csak a téli hónapokra hivatott össze; a közbejött események és hazai mozgalmak köztudomásúlaga oda érlelték a hazafiúi keblekben az ország megsértett jogainak orvoslása iránt táplált reményeket, hogy I. Ferencz József ő felsége az ország alkotmányát 1867. február 17-éről az országgyűléshez intézett kir. leiratában helyreállította, s gróf Andrássy Gyulát egyuttal miniszterelnökkül kinevezvén, megbizta őt, hogy a kormány alakítása iránti javaslatát haladéktalanul terjessze elő.

Mindenkinek élénk emlékezetében van még ezen forduló pontja hazánk történetének, s miután ezen korszak történetének megírása csak a későbbi időkben eszközölthetik tárgyilagosan: itt az alkotmány visszaállítása után történt eseményeket csak rövideden regisztrálhatjuk, annyivalinkább, mert ezen szűkkörben nem is tehetnénk egyebet.

A megyékben a főispánok és főkapitányok kinevezése után a megyei bizottmányok kiegészítettek, a tisztújítások megtartattak, s a közigazgatás és törvénykezés a választott tisztviselők kezeibe tétetett le; a költségvetések elkészítettek, és a belügyministerhez, a jegyzőkönyvek fölterjesztése mellett, jelentés tétetett az alakulás megtörténtéről; az ujonczozás eszközése iránt a kellő intézkedések megtétettek, valamint az adók behajtása és az államjövdelem biztosítása iránt az utasítások kiadattak.

A Hajdukerületben Sillye Gábor főkapitányi hivatalában ő felsége által továbbra is megerősítettvén, az új szervezéskor megválasztattak: Veszprémy Gáspár 1-ső alkapitányul és törvényszéki elnökkül, Oláh Jakab pedig 2-od alkapitányul, a közigazgatás vezetésére.

Ő felsége I. Ferencz József, 1867. június 6-kán aláírta a királyi hitlevelet, 8-kán pedig megkoronáztatott, és megesküdött, hogy Magyarország és társországai jogait, alkotmányát, törvényes függetlenségét, szabadságát és területi épségét szentül és sértetlenül meg fogja tartani.

Hogy minő intézkedések történtek aztán törvényhozásilag a közigazgatás és igazságszolgáltatás, valamint a nemzet és haza szellemi és anyagi fölvirágoztatása tekintetéből: az alkotott törvények kellőleg igazolják, melyekre itt kiterjeszkedni nincs sem tér, sem idő.

Megemliténdőnek tartjuk, hogy a hajdukerületi honvédegylet, az alkotmány és szabad nemzeti élet visszaállításának hatásától buzdittatva, az 184^{8/9}. évi szabadságharcban elesett honvédek s egyéb honfi harczosok emlékére 1867. szept. 1-én gyászünnepelet tartott, s az egylet elnöke Kálmán György egy alkalmoszerű emlékbeszédben méltatta a honvédség s különösen a hazáért elvérzett harczfiak érdemeit.

Alig csillapultak le a politikai átalakulások által előidézett mozgalmak, s alig jött rendes kerékvágásba a közigazgatás és törvénykezés, és még az országgyűlés el sem oszlott, már azon hír terjedt el az országban, nemcsak hírlapok, hanem egyes jólértesültek útján is, mintha a ministeriumnak az volna a szándéka, hogy a kisebb törvényhatóságokat a nagyobbakba olvassza, s ezáltal fináncziális tekintetben az államkincstár javára némi előnyöket szerezzen, mely hírrel egyidejűleg fölmerült azon pessimistai kombináció is, miszerint a Hajdukerület Szabolcsmegyéhez csatoltatnék, mi ellen pedig a hajduvárosok 261 évig folytonosan küzdöttek, s minek megakadályozásáért annyi áldozatot hoztak.

A Hajdukerület ezen megtörténhető veszély elhárítása végett, a főkapitány előterjesztésére, lépéseket tett a kerületi székesház kiépítésére a m. kir. belügyministeriumnál országos segílyt kieszközölni, hogy így aztán, azon esetre, ha a törvénykezésnek a közigazgatástól már rebesgetett elválasztása megtörténik is: a kiépítendő helyiség elegendő legyen mind a közigazgatási, mind a törvénykezési hivatalok befogadására és elhelyezésére.

A kerület kapott a kiépítésre 40,850 frtot, az építkezésre 1868-ban csőd hirdtetett, s az épület 1870-ben már át is adatott a használatnak. Az épületben a gyűlésterem 60 □ öl belterülettel bír, mennyezetén a hajduknak Bocskay István fejedelem által adományozott, s fentebb az adománylevélben leírt czimere van a Hajdukerületnek kifestve, mintegy emlékül az adományozónak. Az új épületen kívül, melyek hivatali helyiségeknek voltak előre tervezve, új börtönhelyiségek is építettek 120—150 fegyencz részére, a legujabb börtönrendszer elvei szerint.

A kiépített székesház birtokában a kerület nyugodtan nézett azon mozgalom elébe, melyet az egész országban a törvényszékek munkába vett rendezése idézett elő, mert közhiedelem volt, hogy a hol közigazgatási hatóság van, ott fog lenni törvényszék is; de azért a kerület mégis aggódván a szomszédok mozgolódásai miatt, 1870. június 1-én tartott közgyűléséből felírt a képviselőházhoz, mely kérelemben első sorban is azon óhajának adott kifejezést: hogy az alkotmányos köztörvényhatóságok területi épsége törvénykezési tekintetben is fentartatnék.

Időközban meghozatván az első folyamodásu bíróságok szervezéséről szóló 1871: XXXI. t. cz., a Hajdukerület törekvése azon tekintetben, hogy Böszörményben is alakíttassék egy kir. törvényszék, figyelembe vétetett; hanem a képviselőháznak a járásbíróságok szervezése körül nyilvánult azon tervezése, miszerint Szoboszló a debreczeni első folyamodásu kir. törvényszékhez beosztandónak kimondatott, újabb aggodalomba ejtette a kerület fenmaradásáért aggódó kebleket: és ennek megakadályozása végett 1871. május 1-én tartott közgyűlésében a kerületi hatóság ismét az országgyűléshez folyamodott; de ezen lépésének nem lett sikere, mert Szoboszló csakugyan a debreczeni kir. törvényszék területébe osztatott, a kerület többi

városaiban pedig három járásbiróság alakított, jelesül: Böszörményben, Nánáson és Hadházon, az utóbbi két járásbiróság telekkönyvi hatósági körrel is felruházotván.

A megalakult h.-böszörményi kir. törvényszék elnökéül Kovács Miklós kerületi volt alkapitány neveztetett ki.

A kerületi közigazgatás szervezésének befejezése, vagyis a tisztujítás az 1870: XLII. t. cz. értelmében az 1871. december 30-ára kitűzetvén, a törvényhatóságot eddig kormányozott főkapitány a tisztujítást megelőzőleg decz. 22. és 23-án még a régi alakban tartott közgyűlésben minden tárgyat elintéztetett, az azután érkezettek elnökileg elintézte, az ujjonczozásra vonatkozó munkálatokat elkészíttette: s így az új rendszerbe való átmenetelt megkönnyítette.

A tisztujítás a kitűzött napon megtartatván, alkapitányul Weszprémy Gáspár volt első alkapitány választatott meg.

A Hajdukerület tisztikara e szerint megalakulván, miután az 1870. XLII. t. cz. 58. §-a értelmében mindazon hivatali teendők, melyek azelőtt a főkapitányi hivatal által végeztek, az alkapitányra lettek ruházva: felhívta a városi tanácsokat és közönségeket, valamint a Debreczenben székelő katonai parancsnokságokat, hogy jövőre mindazon jelentéseket és bejelentéseket, valamint hivatalos megkereséseket, melyeket eddig a főkapitányi hivatalhoz intéztek, jövőre az alkapitányi hivatalhoz intézzék.

A közigazgatás szervezésének illetéknéppen lett befejezése után azt hitte a Hajdukerület, hogy miután a kir. törvényszéket és telekkönyvet is elhelyezte székházában, nyugodtan nézhet a jövő elébe; azonban rég megíratott már az a sors könyvében, hogy valamint nemcsak kezdete, midőn t. i. a hajduk az ő városaikban megtelepedtek, hanem egész életfolyása is a hajdúvárosoknak folytonos hányattatásokból s küzdelemből állott, úgy most sem maradhattak sokáig nyugodtan: mert a böszörményi kir. törvényszék 1875. végével s a hadházi járásbiróság pár év múlva kitöröltetett az élők sorából; a Hajdukerület pedig mint önálló törvényhatóság, szintén nem soká örülhetett alkotmányos önállóságának, a mint ezt azonnal fogjuk látni.

Fentebb már említettük, hogy a belügyi ministerium a közigazgatás szervezésére vonatkozólag, egy tervet, illetőleg törvényjavaslatot készített 1873-ban a megyék kikerekítését illetőleg, és ezen javaslat szerint a Hajdukerület Szabolcsmegyébe lett volna beolvasztandó; mely javaslatra a belügyminister már ő felsége jóváhagyását ki is nyerte. Miután ezen csapást minden áron elakarta a Hajdukerület magáról hárítani, 1873. november 12-iki közgyűléséből felírást intézett mind ő felségéhez, mind a képviselőházhoz, melyben elsorolván a hajduknak érdemeit mind a multból, mind a jelenből; s kifejtvén, hogy a Hajdukerület népére mily nagy veszteség lenne az szellemi és anyagi tekintetben, ha ezen vegyítetlen tiszta

magyar elem a helyett, hogy államérdekek szempontjából felkaroltatnék, kitörültetik az élők sorából: esedezett, hogy a czélba vett közigazgatási javítás a kerület jogállásának és nevének épen tartásával eszközöltessék.

Ezen kérvényeket a főkapitány vezetése alatt egy számos főből álló küldöttség vitte mind ő felségéhez, mind a képviselőházhoz. Ő felsége a küldöttséget 1873. november 29-kén kegyesen fogadván, és annak kinyilatkoztatása mellett, hogy a „Hajdukerület törvényhatósági állásának megszűnése veszteség és kár lenne a hazára nézve“, legkegyelmesebben megígérte, hogy a benyújtott kérvényt figyelembevétel végett a belügyminiszterhez át fogja tenni; mi meg is történt.

Annak elsorolására, hogy mi történt továbbá ez ügyben, legcélszerűbbnek tartjuk a kerületi főkapitány 1874. márczius 16-ról a kerület közönségéhez intézett jelentésének ide vonatkozó lényegesebb pontjait közölni, mely jelentés következőleg hangzik :

„Az 1873. év december 30. és 31. napjain tartott bizottsági közgyűlésnek 229. szám alatt kelt határozata értelmében aziránt levén megbízva, miszerint fölmenvén a fővárosba, tegyem meg mindazon lépéseket, és készíttessem el mindazon munkálatokat, melyek a Hajdukerület törvényhatósági állásának fentartása és biztosítása érdekében megteendők és elkészítendők; és hogy figyelemmel kísérvén az országgyűlési 21-es bizottság működését, már ennek tagjait igyekezzem a Hajdukerület ügyének megnyerni: van szerencsém megbízatásomban miként lett eljárásomról következőkben terjeszteni be jelentésemet.

Mihelyt a szükséges iratokat a jegyzői hivataltól kezemhez kaptam, azonnal fölmentem Budapestre, mivel a 21-es bizottság folyó évi január 12-én megkezdte működését; előbb Debreczenben megtettem a szükséges lépéseket, hogy az emlékirathoz szükséges kimutatását a Hajdukerület és Szabolcs megye adóképeségének a debreczeni pénzügyigazgatóság számvevő-osztályától megkaphassam.

Budapesten az első napokat arra használtam fel, hogy a 21-es bizottság minden tagját személyesen eljártam, és a Hajdukerület ügyének támogatására megkértem; azonkívül ezen bizottságnak különösen egy befolyásos tagját arra kértem fel, hogy ügyünknek belügyminiszter ő nagyméltóságánál kegyeskedjék szószólója lenni, mielőtt én oda a kerület javaslatát bemutatnám: ki szíves is volt ezen közbenjáró szerepet nemcsak elvállalni, hanem ügyünket mind a belügyminiszter urnál, mind a 21-es bizottság egyik ülésében is nyilvánosan pártfogásába venni.

Igy előkészítvén az utat, a kerületi közgyűlés által megállapított térképet, az emlékirat csatolmányait, a statisztikai kimutatásokat és rajzokat magamhoz véve, elmentem belügyminiszter ő nagyméltóságához, kinek azokat bemutatván: ő nmltsága azokat helyeslő tudomásul vette, azon megjegy-

zéssel, hogy a Hajdukerület által tervezett „Hajdu- és Alsószabolcsmegye“ röviden „Hajdumegyének“ lenne czimezhető, utasított, hogy azok sokszorosítását eszközölvén, egy példányban hozzá adjam be, a többi pedig az országgyűlés tagjai közt osszam ki.

Már meglevén kötve az alku a könyvnyomdákkal a térkép- és épület-tervek sokszorosítása iránt, azokat azonnal munkába adtam, nemkülönben az emlékiratot is csatolmányaival együtt; de minthogy ily munkákkal nevezett intézetek tul voltak halmozva, gyors előállításra nem lehetett számítani.

Nehogy pedig azon idő, míg a munkába adott tárgyak elkészülnek, haszon nélkül fusson le: sorba vettem az országgyűlés befolyásobb képviselőit mindenik pártból, úgy hogy összesen 135 képviselőt kértem meg személyesen a Hajdukerület ügyének támogatására, kik közül egyetlen egy sem bocsátott el a nélkül, hogy támogatását meg ne ígérte volna.

Ezen házról-házra járás tartama alatt elkészülvén az emlékirat fől-szerelvényeivel együtt, annak egy példányát azonnal belügyminiszter ő nagyméltóságának benyújtottam, azután mindenik miniszterhez, és az országgyűlés mindenik nevezetesebb tagjához, és különösen a 9-es és 21-es bizottság tagjaihoz vittem egy-egy példányát, s azokat az ügy támogatására ismételve fölkértem.

Benyújtottam végre ezen emlékiratnak egy példányát az országgyűléshez, és eszközöltem a kellő példányoknak az országgyűlési képviselők közt lett kiosztását.

Ezen sok utánjárásnak és küzdelemnek mi lett az eredménye? Kezdetben remény táplált mindenkit, hogy miután mindenütt csak biztatás nyújtatott, s a belügyminiszter is 1874. augusztus 6-kán kelt leiratában megnyugtatta a kerület közönsége a jövő iránt, annyival inkább, mivel a kerület főkapitánya 1875. január 11-kén ő felsége által Debreczen város főispánjává is kineveztetett, ki hivatalát 1875. február 4-én foglalta el, székfoglaló beszédében a lehető jó közigazgatás felé való törekvést hangsúlyozván, ez irány támogatására, és ez érzelemben való közreműködésre mind a törvényhatósági bizottságot, mind a tisztikart felhívta. Nevelte a Hajdumegyének Bőszörmény székhelylyel való alakulása iránt táplált reményeket még az is, hogy az 1874 : XXXV. törvényczikk folytán Bőszörményben, a bőszörményi királyi törvényszék területére kiterjedő hatáskörrel 1875. augusztus 1-én királyi közjegyzői hivatal is állíttatott fel, királyi adóhivatal már volt Bőszörményben. Hanem miután már megvolt írva a sors könyvében, hogy a Hajdukerületnek nem lesz szabad belépni az ígért földjére : a sorsnak ezen szigorú végzete csakhamar teljesedésbe ment.

A törvényhatóság kikerekítésére vonatkozó törvényjavaslat 1876-ban a képviselőházban tárgyalás alá vétetett, a Hajdukerület által tervezett

Hajdumegye megalakított ugyan, hanem a kerületi tervnek jelentékeny megcsonkításával, és azon változtatással, hogy Bőszörmény székhely elejtésével, Debreczen állapított meg a megye székhelyeül; mint ez ezen munkának elején meg van írva.

Megszűnván eszerint a Hajdukerület, annak utolsó főkapitánya nemcsak főkapitányi állásától, hanem Debreczen város főispánságától is fölmentetett következő miniszteri leirrattal:

„Ő. cs. és ap. kir. felsége f. é. aug. 8-án kelt legfelsőbb elhatározásával, az 1876: XX. és XXXIII. t. czikkek folytán lett előterjesztésemre, méltóságodat hajduváros-kerületi főkapitányi és Debreczeni városi főispáni állásától legkegyelmesebben fölmenteni méltóztatott.

Miről méltóságodat azon megjegyzéssel értesitem, miszerint 3000 frt évi fizetését a h.-bőszörményi magy. kir. adóhivatalnál f. é. aug. hó végével egyidejűleg beszünttettem.

Végül, midőn működéseért elismerésemet fejezném ki, elvárom, hogy august. végeig főkapitányi teendőit kellő buzgalommal végezni szives leend.

Fogadja méltóságod tiszteletem nyilváníását. Budapesten, 1876. aug. hó 17. Tisza mk“.

A főkapitány 1876. augusztus 31-ről a hajduvárosok közönségeihez intézett körlevelében visszapillantást tevé 15 és $\frac{1}{2}$ évi hivataloskodására, búcsúzó sorait következőleg zárja be:

„Ha visszatekintek ezen megfutott, és mai nappal bevégzett pályára, nyugodt lélekkel és kezemet szívemre téve, fölemelt fővel elmondhatom: mikint kitűzött vezérigémhez (legyen itélet pusztában, és igazság üljön a termő-mezőn) állandóul hű voltam, uram királyom szolgálatát hiven teljesítettem, s a Hajdukerület és hajduvárosok érdekeit és jogait el nem árultam, s azoknak a hol és a mikor lehetett teljes szívvel és lélekkel szolgáltam. Működésemről és tetteimről tegyenek bizonyosságot a kerületi és városi levéltárak, de különösen a szemmel látható és észlelhető eredmények.

Az én életem nyílt könyv, melynek minden lapjáról leolvasható, hogy hivatalom folytatásában nem az önérdek, hanem a közügy előmozdításának érdeke vezetett. Tudom, hogy sokszor félre voltam értve, és ezek miatt számos kellemetlenségeim is voltak; de azt is tudom, hogy nem lehet mindenkinek tetszeni, valamint arról is megvagyok győződve, hogy jövő idő, midőn azok, kik félreértettek, befogják látni tévedésöket: azért legyenek feledve a multnak kellemetlenségei, s tartsuk mindnyájan szemeink előtt hazánk és városaink jövő felvirágoztatását, és e célra működünk közre mindnyájan.

A mai nappal bevégződik a Hajdukerületnek mint törvényhatóságnak élete, és én megszűnök annak főkapitánya lenni: nyugodjanak meg a nemes városok és azoknak egyes polgárai a törvényhozás intézkedésében, és az ujonnan alakult Hajdumegyébe (mely név a hajdu nép történelmi nevét

fentartotta) lépjenek be a törvény iránt tartozott tisztelettel, és a közügyek iránti érdekeltséggel; engemet pedig, ki mint utolsó főkapitánya a Hajdukerületnek, bezárom a főkapitányok diszes névsorát, és a ki a mai nap lehunytával visszaléptem a szerény polgárok sorába, fogadjanak szíves barátságukba, és tartsanak meg jó indulatukban.”

Ezen búcsúlevélre több város résztvevő érzelmeiket tolmácsoló levélben válaszolt a lelépett főkapitánynak, valamint Debreczen város bizottsági közgyűlése is, a hozzá intézett búcsúzó soraira a volt főispánnak.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Mielőtt bezárnók ezen dióhéjba összeszorított történelét a történelmi nevezetességű hajdukak, nem mulaszthatjuk el, hogy csak felületesen is összeállítva fel ne mutassuk azon áldozatokat, melyeket a hajduk lételőkért és fenmaradhatásukért hoztak.

A hajdu nép azonkívül, hogy a XVII. század viharos folyama alatt a török háborúkban saját költségén harczolt, hogy lakhelyei az ellenség által elpusztítottak, hamuvá égettettek, hogy közüle sokan estek az ellenség fogságába, kiknek kiváltása roppant áldozatba került, hogy barmai közül több mint 30,000 darab zsákmányul vitetett el az ellenség által:

1687. évtől kezdve 1693-ig I-ső Lipót király ő felségének 1699-ről szóló védlevei igazolása szerint hybernialis portiók czime alatt fizetett készpénzben 300,000 forintot.

1693-tól 1802-ig, 32 nádori kaputól járó adó, s katonai deperditákon kívül legkönnyebb számítással 4.000,000 forintot.

1693-tól—1790-ig teljesített rendkívüli segedelemkép 807,169 forintot.

1694 ben adott 2000 p. mérő gabonát és 2600 p. mérő zabot.

1695-ben 4000 p. mérő gabonát.

1696-ban terménybeli adó megváltásának czime alatt 666 forintot.

1697-ben szállított Gyulára 700 mérő gabonát.

1698-ban ő felsége élelemtára segedelmére adott 2000 mérő gabonát.

Ugyanazon évben 3000 m. buzát.

Ugyanazon évben József király ő felségének tiszteletdíjába 226 forint 14 krt.

Ugyanazon évben októberben 1000 m. buzát.

Ugyanazon évben a Kollocsiány ezred számára szállított 18 darab vágó marhát,

1704-ben a hajduk fejenként fölkeltek, a szathmári ostromzárakban hadiszolgálatokat teljesítettek, a váradi ostrom-zárhoz pedig 59 gyalogot állítottak.

1705-ben azonkívül, hogy folytonosan fegyverszolgálatokat tettek, a váradi ostromzárakhoz 160 gyalogot küldtek, és két császári királyi ezredet egy egész hónapig tartottak.

1709-ben saját költségükön állítottak és tartottak 472 lovas katonát s ugyanannyi lovat.

1711-ben Pálffy tábornok megkeresésére a rablók üldözése végett személyesen fölkeltek.

1717-ben a tatárjárás alkalmával azonkívül, hogy fejenkint fölkeltek, Károly Sándor megkeresésére Lökhöz lóval ellátva 200 lovaszt küldöttek.

Ugyanazon időben Eugén vezér megkeresésére a törökök ellen állítottak 200 lovaszt és 200 lovat.

1735-ben Péró Sebestyén, Törő és Matula rablók ellen állítottak 200 lovaszt, a Haller-ezred tisztjének segítségére mentek, Matulát elfogták és társait elszélesztették.

1742-ben az első porosz háborúba kapu szerinti vagy fölkelési katonáskodás czime alatt 40 lovaszt és 40 lovat, kiváltsági kötelezettség czime alatt pedig 400 lovaszt és 400 lovat állítottak fegyverrel és minden szükségességekkel felszerelve. Ezenkívül még 145 gyalogot is állítottak.¹⁾

1744-ben menyegzői ajándék czime alatt fenséges Mária Anna főherczeg asszonynak fizettek 100 kőrmöczi aranyat.

Ugyanazon évben Ő Felsége tiszteletdíjában 700 forint 42 krt.

1745-ben a második porosz háborúba saját költségükön felszerelt 400 lovaszt és 400 lovat.

1748-ban a m. kir. udv. kancellária részére szükséges ház megvételeire 100 aranyat.

1750-ben a budai kir. palota építésének folytatására 420 forintot.

1756-ban ismét 400 lovaszt és lovat.

1758-ban a nádori ezred kiegészítésére ruhával és minden szükséges-sel felszerelt 48 ujonczot és 90 felszerelt lovat adtak, azonkívül a porosz fogságból ezredükhöz visszatért agg katonáiknak szükséges katonai öltönyöket s más hadikészületeket szolgáltattak.

1777-ben minden szükségesekkel felszerelt 328 lovaszt, és 328 lovat küldtek a harmadik porosz háborúba.

1787-ben a török háborúba ismét 328 lovaszt és 328 lovat.

1793-ban az országgyűlésileg kivetett, s az első Barkó ezredbe sorolt 63 ujonczon kívül még 40 pót-lovat, és 600 jól felszerelt lovaszt állítottak, azonkívül segedelem czime alatt készpénzben fizettek 24,108 forintot.

1795-ben állítottak 100 katonát.

1796-ban ismét 200-at.

¹⁾ Szatmár vármegye ez alkalommal csak 396 lovaszt állított, Szabolcs-vármegye pedig még kevesebbet.

Ugyanazon évben szállítottak Szabadkához 6000 mérő gabonát.

1797-ben állítottak 223 katonát;

Ugyanazon évben 259 lovat, 118 ökröt és 36,467 m. gabonát.

1799-ben pedig 112 ujonczot és 5500 m. gabonát adtak.

1800-ban az ujonnan alakított Nádor-ezredbe egy egész osztályt állítottak ruhával fegyverrel és mindenféle készülettel ellátva, tehát 400 lovast és 400 lovat.

1804-ben adtak 25 ujonczot.

1805-ben ismét 79-et, és 100 fölkelő lovast, kiknek hajduknak és nemeseknek kellett lenni; ezen fölkelők felszerelésére Böszörményre 5252 frt esett.

Ezen hajdu fölkelőkkel történt azon eset, hogy midőn Mack osztrák tábornok 1805. okt. 17-kén 24,000 emberrel Ulm-nál Napoleon előtt letette a fegyvert, és fogolylyá lett, ezen hajduk Hertelendy ezredesüket közbe fogván, kivágták magukat keresztül a francia hadseregen, és zászlójukkal együtt hazajöttek, mely zászlóra a szalagot maga a királyné ajándékozta.

1808-ban 45 ujonczot, és segedelem czime alatt készpénzben 36,976 forintot 48 krt adtak.

1809-ben állítottak 304 ujonczot, fölkelőket pedig saját költségükön felszerelve és kitartva 72-öt.

1809-ben a Ludovica katonanevelő intézetre ajánlottak 10,000 frtot.

1812-ben adtak 10,942 m. gabonát.

1813-ban önkéntes ajánlat czime alatt 36,976 forintot 48 krt.

1814-ben 261.

1815-ben 101 ujonczot állítottak.

Ugyanazon évben adtak 42,452 forint 30 kr. segedelmet.

És így, vég-összvegekben fejezve ki a Hajdukerület elősorolt rendkívüli áldozatait, s mellőzve az 1830-ik évi ujonczállítást, koronázási fizetést, 1832/6-ban a nemzeti muzeumra, és Jankovichkönyvtárra, 1840-ben a nemzeti színházra szükségelt költségekbeni részesülését, és 1840-ből csak a 143 ujoncznak kiállítását említve még fel, a Hajdukerület 1687-től 1840-ig tett áldozatai következő eredményt mutatnak fel, ugymint:

katonában	5,799
lóban	4,057
gabonában	81,809

készpénzben kerek számmal 5.265,489 forintot.

Ilyenek voltak a kis Hajdukerület népének érdemei a multban; míg a jelenben több nagyobb megyét túlhaladó arányban fizeti évenként 300,000 forintot megközelítő egyenes adóját, a közel 200,000 forintra számítható indirect adón kívül, úgy hogy a hajdúvárosok több évi adót fizetnek az egyetlen böszörményi kir. adóhivatalba, mint a besztercebányai pénzügyi kerület 23 adóhivatalba; melyből a Hajdukerület mig fennállott, közigazgatási, árva- és gyámhatósági költségeinek fedezésére 1875. évben

csak 25,744 forintot kapott vissza; és teljesítette az aránytalanul nagy véradót is. Ezenkívül rendezett tanácscsal bíró községei, az állam segélyének igénybevétele nélkül viselték közigazgatásaik összes költségeit, valamint viselték az első folyamodásu kir. törvényszékek felállításáig az igazságszolgáltatás kiadásait is mind az egyes hajdúvárosokban, mind a Hajdukerületen; általán véve díszes iskolákat tartanak, melyek 3 nagyobb községben gymnasiummal, s ezek közt kettő 6 osztályu gymnasiummal van ellátva, s így maguk erején áldoznak a nevelés szent ügyének is oly mérvben, minőt sok nagyobb megye nem képes fölmutatni; mely érdemekkel szemben mégis az állam részéről oly mostoha bánásmódban részesült, hogy — kivéve a strategikus szempontból — leginkább jelentéktelen községeit érintő vasutvonalakat, 16—20,000-nyi népségségű községei, melyek közt Böszörmény 35-ik nagy községe a magyar államnak, nemcsak a vasuti hálózat jótéteményéből kirekesztvék, de még csak országos utai építésére sem nyert eddig segélyt az államkormánytól.

Miután a most elősorolt kiadásokban a közigazgatás és igazságszolgáltatás költségei is fel vannak említve a mult időkből, óhajtottuk volna a Hajdukerületnek közigazgatási és törvénykezési rendszerét is megismertetni a multból egész azon időig, midőn a megyék szervezése és az igazságszolgáltatásnak a közigazgatástól lett elválasztása megtörtént; de erre ezen szűk keretben terünk nem lévén, nem tehetünk egyebet, mint az e tekintetben netalán érdeklődőket a Hajdukerület volt főkapitányjának s ezen sorok írójának 1862-ben megjelent következő című munkájára: „Szabályrendelet a hajdúvárosok mint helyhatóságok részére, közigazgatási és törvénykezési tekintetben. Összeállítva a törvények, törvényes gyakorlat és felsőbb rendeletek alapján.“

Némi ismertetéseül ezen munkálatnak felemlítjük, hogy ez összeállítása a multból a Hajdukerületre vonatkozó hazai törvényeknek, szokásoknak és felsőbb rendeleteknek; s eltérés ezektől csak annyiban van, a mennyiben a muka megjelenése idejében megjelent felsőbb intézkedések és a kor igénye folytán mulhatlanul kellett tenni. A szerző a törvényt minden időben tisztelte és megtartotta, s midőn a törvényes gyakorlaton alapuló régi szokást — az ide vonatkozó törvényhozási anyagok felhasználásával — egy rendszeres egészbe állította össze a hajdúvárosok javára: azt hitte hogy csak a törvénynek igyekezett a hajdu nép szívében állandó tiszteletet biztosítani.

Ezen munkáról megjelenése után azonnal, szerzőhöz intézett megisztelő leveleikben kedvezőleg nyilatkoztak: a m. kir. udvari cancellár, az országbíró, a kir. személynök, s az akkori kir. kerületi táblák és kir. váltó-

törvényszékek elnökei, sőt később ugyancsak szerzőhöz intézett szóbeli nyilatkozatában a budapesti m. kir. egyetem tanára, a jelenlegi igazságügyminiszter is.

Óhajtottuk volna még a kerületi főkapitányoknak, a kerületnek egy fő alatt lett egyesülésétől kezdve, rövid életrajzát összeállítani, mert az egyesítés előtt mindenik városnak külön főkapitánya volt; de erre sem tér sem idő nem lévén, egyszerűen szorítkozunk azoknak névszerinti felsorolására.

Dézsány István választatott 1669-ben, lemondott 1701-ben.

Nánási Oláh Jakab, választatott 1701-ben és hivatalban volt 1711-ig, ki helytartó kapitány volt, mert Budai István vezérőrnagy és Szemere László ezredes, mint a hajduk főkapitányjai, nem választattak, hanem Rákóczy fejedelem által nevezettek ki, és a hajduvárosok kormányzásával nem foglalkoztak.

Csanády Sámuel 1-ső, választatott 1711-ben, és szolgált 1734. évig.

Csanády Sámuel 2-ik, választatott 1734-ben, és hivataloskodott 1777-ig.

Csanády Sámuel 3-ik, választatott 1777-ben, és meghalt 1790-ben.

Jablonczeni Petes János, választatott 1790-ben, meghalt 1809-ben.

Nánási Oláh Mihály, választatott 1809-ben, szolgált 1835-ig.

Pély Gábor, választatott 1835-ben, hivatalban volt 1848. július hónapig, midőn az orosz hadsereg beütött az országba. Ezen főkapitány sok érdemeket szerzett és nagy munkásságot fejtett ki a hajduk panaszainak szándékolt orvosoltatása körül. Ő írta, az „Origo et status privilegiorum oppidorum hajdonicalium” című terjedelmes emlékiratot, melyet a Hajdukerület az 1790/1: LXVII. t. cz. értelmében a hajduvárosok kerületének rendezése ügyében 1835-ben összeült országos küldöttség elébe terjesztett; s ugyanazon főkapitány szerkesztette azon már magyar nyelven írt emlékiratot, melyet szintén a kerület az 1840., majd az 1843. évi országgyűlések elébe terjesztett. De ezen tisztelt férfi is elmondhatta pályája végén: ingratis servire nefas.

Sillye Gábor, választatott 1861-ben, hivatalában maradt 1876. aug. 31-ig, s ekkor megszűnván a Hajdumegyévé átalakult Hajdukerület: bezárta a hajdu főkapitányok névsorát.

Az 1876. sept. 1-én életbe lépett új megye életéből csak annyit emlíünk fel, hogy midőn ő felsége Miskolczon 1881. sept. 11-én a megyék s kir. városok küldöttségeit fogadta, ez alkalommal a Miskolczy Lajos főispán vezetése alatt megjelent küldöttségnek, a főispán üdvözlő beszédére követ-

kezőleg válaszolt: „Örvendve fogadom ezuttal először az önök által képviselt Hajdumegye hódolatát, s azt a trón iránti ragaszkodásuk zálogául tekintem, melyet mint nem kétkem, e megye mindenkor kész leendő tettleg is bebizonyítani. E hűség, valamint a józan és valódi hazafiság tanúsításában, s megyéjük belügyeinek buzgó és lelkiismeretes felkarolásában jóakaró hajlamomra mindig számíthatnak. Biztosítsák ez érzelmeimről küldöiket is szíves üdvözetemmel, és fogadják őszinte köszönetemet itteni megjelenésükért.“

ZÁRSZÓ.

Ha visszatekintünk a hajduknek s a hajduvárosoknak közel háromszázados multjára, egy körülmény vörös fonalkint vonul keresztül ezen annyit zaklatott néposztály viszontagságos életén, jelesen: hiába áldoztak annyi vért és vagyont a hazáért, a polgári és vallási szabadságért s a nemzet függetlenségeért, mégis a hazai kormányok folytonosan üldözték őket; firól-fira, századról-századra adta át örökségül egyik kormány a másiknak a hajduk elleni ellenséges indulatot, s az azok megsemmisítése iránti törekvést, a mint ennek igazolásául számos adatokat soroltunk fel ezen munka folyamán; és a kormányoknak ezen rossz akarata tetőpontját érte a magyar királyi helytartótanácsnak 1824. november 30-ról kelt intézményében, melyben nem tekintve a hajdukat védelmező számtalan törvényeket, nem a kétségbevonhatlan érvényű s királyoktól és fejedlemektől kiadott adomány-, kiváltság- és védleveleket: a hajduk csaknem pariókká aljasítottak le. Lehet-e csodálni aztán, ha ők igyekeztek minden utat és módot megkísérteni, melyen életüket és vagyonukat védelmezhetnék. Beszélhetett a koronás király az ő kiváltság- és védleveleiben a hajduk jogainak oltalmára, az soha figyelembe nem vétetett; mert a kamara és kormány érdekei azt kívánták, hogy a hajduk üldöztessenek, s ha lehet utolsó fillérökből is kifosztassanak.

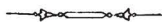
Ezen abnormis állapot megszüntetése tekintetéből utolsó kísérletül a Hajdukerület volt főkapitánya a kormányhoz és országgyűléshez intézett, s ezen munka VII. fejezetében említett fölterjesztésében elmondott mindent, mit a hajduk érdekében szíve és lelke sugalt, elmondta mit hivatalos állása és kötelessége parancsolt, és elmondta úgy, mint előtte senki el nem mondta, és utána még kevésbé fogja elmondani; előre érezte, sőt mutatkozó előjelek folytán csaknem meg volt győződve, hogy azon munkálaf hatyudala lesz a szegény hajduknek, és ő utolsó főkapitánya a Hajdukerületnek, de legalább bizonyosságot fog tenni arról, hogy volt egy ember, ki könyeket hullatott a siron, melyben egy annyit szenvedett és jobb sorsra érdemes néposztály el

van temetve. Zárszavaiban esedezett, hogy a népeit szerető és boldogító magyar király, és a törvénynek és igazságnak rendithetlen bajnoka az országgyűlés, az irás szavaival mielőbb így vigasztalja meg az annyit szenvedett hajdu népet: „meghallottam a te imádságodat, láttam a te siralmaidat, ime én meghosszabbítom a te életedet.“

Kérése most az egyszer meg is hallgattatott, mint felebb elő van adva, csakhogy kérésének ezen teljesítése halálos ítélet volt: a Hajdukerület az 1876: XXXIII. t. cz. által Hajdumegyévé kerekítettett ki, de ezáltal a hajdu nép kitöröltetett az élők sorából.

A hajduk, kik szereplésök kezdete óta egy század lefolyása alatt döntő befolyást gyakoroltak a haza fegyverrel védett ügyeiben; kik oltalmazói voltak a vallási és polgári szabadságnak; kik hatalmasságokkal, királyokkal és fejedelmekkel szerződési viszonyban állottak; kiknek jogait, polgári és vallási szabadságát, kiváltságait és politikai önállóságát a bécsi, zsitvatoroki és linczi békekötések, koronázási eskük, és az ország szentesített és sarkalatos törvényei biztosították; kik a XVII. században, s a XVIII. századnak elején is még egyik rendszeres hadtestét képezték az országnak; kik még az 1849-diiki szabadságharcban is bebizonyították, hogy ereikben dicső apáik vére foly; kik önállásuk fentartásáért oly temérdek vért és anyagi áldozatokat hoztak; kik vallásukhoz — melyért egykor oly sokat küzdöttek — ragaszkodásukat bebizonyították azáltal, hogy a vallásnak fényes templomokat és jövedelmes paróchiákat alapítottak; kik a civilizációnak is tehetségeikhez mérve gazdagon dotált elemi és gymnázialis iskoláik fentartásával, oly sok és jelentékeny áldozattal járultak a haza oltárára; kik takarékpénztáraik felállítása által az iparnak, kereskedésnek és mezeti gazdaságnak is hasznos szolgálatot törekedtek tenni: ezen hajduk nem léteznek többé, a hajdu nép csak „névben él és többé nincs jelen.“ Elvesztették a multból még fenmaradt egyetlen kincsüket, törvényhatósági állásukat, el törvényszékeiket: és részökre nem maradt fen egyéb, a súlyos adófizetésnél és a nép virágát évenként kiszedő hadkötelezettségnél.

Sic transit gloria mundi!

FÜGGELÉK.

A SZABOLCS- ÉS BIHARVÁRMEGYÉBŐL HAJDUMEGYÉHEZ ÁTCSATOLT KÖZSÉGEK NEVEZETESBB TÖRTÉNETI MOZZANATAI.

IRTA : KISZELÁK SÁNDOR

NÁDUDVARI RÓM. KATH. LEKÉSZ, A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TAGJA.

Ugy e műnek nagyon szűkre szabott kerete, valamint az egyes dolgozatok elkészítésére fenhagyott rövid idő nem engedik, hogy e kapcsoltsó községek története kimerítő terjedelemben adassék. De meg különben is ily kimerítő terjedelmű történelmi ismertetéshez nagyobb levéltárakban való hosszabb buvárkodás szükséges; nekem pedig alkalmam és módom sem vólt eddig ily nyomozásokat eszközölnöm, miért is nagyobb részben csak a már sajtó útján megjelent történelmi munkák felölelt tárgyamhoz szolgáltatott adatainak csoportosítására kelle szorítkoznom. Ezért is, de a tér kimélése tekintetéből is, a források idézését mellözöm. Sajnálattal kell végre kijelentenem azt, hogy ezen községeket — melyek közöl többeket csak hirtől ismerek — nem látogathattam meg személyesen, a mi bizonyára történelmi adataimat nem kis mérvben gyarapította volna.

A Szabolcsvármegyéből kapcsoltsó községek :

Balmaz-Ujváros.

Ha több vólna, mint szép történelmi hypothesis, mit Révész Imre „Etel laka“ című érdekes kis munkájában igyekszik bevitatni, akkor hajdan nevezetes hely vólt e község határának egy része, mert szerinte itt vólt Attila hun birodalmánnak székhelye. Csakhogy igen sok a versenyző e dicsőségért, longus est ordo idem petentium decus.

Hajdan „Balmaz“-nak neveztetett, s ennek — valószínűleg a tatárjáráskor történt — elpusztulása után az ujabban megült hely kapta az

Ujváros nevet. Mint Debreczenhez tartozó hely mindig azokat uralta, kik Debreczent birták. A 14-dik század elején Debreczent a Dózsa (Dowza) család birta, mely a 15-dik elején kihalván, Debreczen Zsigmond király birtokába jutott, ki azt ismét 1421-ben Brankovics György szerb despotának adományozta, de ez tőle 1450-ben elvétellett s Hunyady János lett Debreczen urává. Ő Máta és Balmaz pusztákat Kapitán Pálnak adományozta, de megtudván, hogy nevezett puszták mindig Debreczen városához tartoztak, adományozását 1452-ben visszavonta. Hunyady János halálával Debreczen s ezzel Ujváros is nevére Horogszegi Szilágyi Erzsébetre szállott. Mátyás király anyjának kérésére 1465-ben a Szabolcsmegyében fekvő „Wywarus“-nak, más néven „Bolmaz“-nak évenként 3 vásártartást és minden csötörtökre hetivásárt engedélyez. Szilágyi Erzsébet is adott ki egy szabadságaikat megerősítő okmányt 1473-ban, melyben különösen megengedi, hogy a balmaz-ujvárosiak papjok és más jámbor férfiak előtt végrendeletet tehessenek. Mátyás király, édes anyjának elhunytával, Balmaz-Ujvárost törvénytelen fiának Corvin Jánosnak adta, ki 1493-ban megerősítette szabadságaikat. Ezen megerősítő okmányban Papa István mint az ujvárosi „keresztények“ bírása s Nagy Gergely és Virágh János mint ugyanazok esküdtjei említetnek. Zeleméry Mihály 1499-ben panaszt emelt Corvin János azon tette ellen, hogy némely birtokát, mint a Hathnevühalom és Kajdánhalom közötti mintegy két ezer holdnyi szántó- és kaszálóföldjét, úgy az Ethelaka, Fyzes és Maladon nevezetű pusztáit Ujvároshoz csatolta. Ezen időszakban Ujvárost Corvin Jánostól Magyar Benignának, Kinizsi Pálnének második férje Horváth Mark zálogba birta. A Hunyadiaknak Corvin János és két kiskoru gyermeke kora elhunytával magvaszakadván, Ujváros Debreczennel II. Ulászló király kezére jutott, ki azt előbb Szakmáry György pécsi püspöknek, és azután csakhamar Szapolyai Jánosnak ajándékozta. A mohácsi vész után Debreczen s így Ujváros urául is majd Móré Lászlót, majd megint Ártándy Pált találjuk, sőt ilyennek említik némelyek Serédy Gáspárt és Laszky Jeromost is. — 1536-ban enyingi Török Bálintnak adta Szapolyai János Debreczent s vele Ujvárost zálogba, és birták azt az ő elhalálózása (a török fogságban, Konstantinápolyban) után János és Ferencz fiai és István unokája is. Török János — Biharmegyének 1552-diki összeírásakor (Bieleknél) az 1216 portájú (melyben minden bizonynyal Ujváros is befoglaltatik) Debreczen városnak birtokosául van feltüntetve. Török István Bocskay alatt nótáztatván, Ujváros bedeghi Nyári István birtokába jutott, a mit igazol Báthory Gábornak követei számára adott utasításának következő pontja: „Az mi az Nyári István Ujváros nevű faluját illeti, stb.“ (1610-dik évben.)

Török István ugyan még visszakapta Debreczent, de 1618-ban az ő elhalálózásával az erdélyi fejedelmek lettek annak birtokosai. Ujváros az

erdélyi fejedelmek kezéből I. Lipót király hatalmába jutott s a királyi fiscus kezelte, migsem a mult század hetedik tizedében a siklósi Andrásy családnak ajándékozott, mely családnak magvaszakadván, ugyancsak a mult század végén I. Ferencz király Ujvárost semsei Semsey Endrének adományozta, és ezen család bírja azt napjainkban is.

A török időből két csatának emlékezete fűződik Ujvároshoz. János Zsigmond 1566-ban Tokajt ostromolta. Midőn meghallotta, hogy Szulejman Szigetvárnál meghalt, felhagyott az ostrommal s Erdélybe húzódott vissza seregével. A Szulejman parancsára Magyarországra betört tatár-csordák elárasztván az ország felső részét, dultak, raboltak mindenfelé, s midőn ezeknek is értésére jutott a szultán halála, tömérdek rablott vagyonnal és keresztény fogollyal haza felé igyekeztek. Ezeknek mintegy 15—20 ezernyi seregét támadta meg Debreczen és Ujváros között „a böszörményi nagy gátnál“ János Zsigmond alig 8 ezernyi seregével s őket teljesen megvervén, igen sok keresztény rabnak adta vissza szabadságát. A magyarok közül 200 vitéz esett el, kik között a nevezetesebbek: Pogány Menyhért és Horváth Mihály. — A törökökkel második összecsapás az előbbeni után 30 évvel történt. A mezőkeresztesi csata után Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmet Nádasdy Ferencz haza kísérte. Az ezen utjából 300 lovasával hazatérőt a szolnoki törökök bégje ezer emberrel Debreczen és Ujváros (Ortelius szerint „Tegretz“ és „Varacs“) között megtámadta, de vesztére! mert a vitéz magyar és lovagjai a törökökből hatszázat leapritottak, 70-et foglyul ejtettek, és 30 lovat más egyéb jószággal és drágaságokkal zsákmányul ejtettek. Nádasdy vitézei közül 50 maradt a csatatéren. — A török hódoltság idejében „Ujváras“ Khalilbég deftere (adólajstroma) szerint a szolnoki szandzsákhoz tartozott.

Csege.

Vályi András „Magyarországnak leírása“ 1-ső kötet 391. l. ezeket írja: „Csege, hajdan Csákvár, a legrégibb Csáki Nemzettségnek eredetéről híres hely; Turóczy azt írja felőle, hogy Zabolts Kapitány, kitől a Csáky nemzettség származott, e helyen telepedett meg, melyen Csákvárnak elpusztult helyén ma Csege látszik. Először Szaboltsnak hivatott vala, azután Csákvárnak, míg Bélától parancsoltatván, a Magyaroknak közönséges megegyezésekkel szélyel verettetett. E szomorú esete után falunak változtatták által e volt erősséget, nevét is elváltoztatván, Csegének nevezék.“ Ugy látszik, ez csak Thuróczynak és Béla király Névtelenének félreértésén alapszik, mert hiszen Szabolcs földvára — „Zobolsu juxta Thisciam castrum fortissimum aedificavit de terra“ — még mindig meg van, csak hogy nem Csegénél, hanem jóval följebb, Balsa és Timár faluk között Szabolcs község mellett.

Okmányainkban Csege először 1248-ban fordul elő, midőn azt IV-dik Béla király mint tulajdonát „villam nostram propriam,‘ prope Tyciam sitam, Csege vocatam“ az egri püspökségnek adja cserébe a sárosi tizedért. 1299-ben pedig a Rathold nemzetségből való Domonkos tárnokmester III. Endre király beleegyezésével elcseréli Ohat-Monostor, Hodos, Árkusd, Syles és Csege nevű birtokait a Sarthyvanweche nemzetségből származó István (Gyulának fia) Márton és Demeternek (Miklósnak fiai) Poroszló nevű birtokukért. Mindkét okmányban Csegének a Tiszán szedetni szokott vámja is említettik. — A vácsi káptalannak 1511-ben örkanonokja Csegei Lőrincz volt. — Midőn ezen vidék a töröknek hódolt, az adózó helyek között Khalilbég lajstromában Csege is előfordul „Cseke“ név alatt, mint a szolnoki szandzsáksághoz tartozó hely. — 1572-ben Miksa király parancsolja az esztergami káptalannak, hogy Pásztóy János özvegyét, Bajomy Zsófiát a csegei részbirtokba igtassa be. — Miksa főherczeg megvervén 1596-ban Mező-Keresztesnél III. Mahomed szultán seregét, a Tiszán Csegénél hajóhidat veret, s azon átkelvén, egész erejével Török-Szt.-Miklós török kézben lévő erődítvény ellen fordul. A 17-dik század elején a Parlaghy család birtokos volt Csegén. — Bocskay István erdélyi fejedelem a hajduknak több helyekkel együtt Nagy-Kállót is oda ajándékozta, de a Kállay család visszakövetelte ősi birtokát. Hosszabb tárgyalás után oly egyezés jött létre, hogy a Kállóban lévő s Magyarországhoz tartozó hajduk Csegét kapják éppen olyan kiváltságokkal, mint a hogy Kállót birták. Azon urak és nemesek, kik jogot tartanak Csegéhez, ki fognak elégittetni. Ekkor birtokos volt Csegén Nagy András hires hajdukapitány is. Ezen áttelepítés azonban elmaradt, mert a következő évben Báthory Gábor erdélyi fejedelem Kállóért a hajduknak Böszörményt és a pródi pusztát adta. Ugy látszik, hogy ezen időben Csege elpusztult hely volt. — Rozsályi Kun László neje Ábránffy Katalin és Dengeleghy Miklós özvegye Parlaghy Anna között 1617-ben létrejött egyezséglevélben is előfordul „Chege.“

Egyek.

Szabó Károly kitűnő tudósunk azt írja, hogy a Priscusnál előforduló Ἐδέκων (Edekon) hun követnek a neve a görög ων végzet elvetésével lesz Eḏex = Edek, mely névnek megfelel a lágy-kiejtéssel Egyeknek nevezett falu közel a Tiszához. — Hogy Egyek ősnépek telephelye volt, kitűnik abból, hogy midőn 1868-ban a községtől délnyugatra szőlő ültetett, a földből igen sok urna (régí cserép-edény a holtak hamvainak befogadására — hamvveder —) és bronz-tárgy ásatott ki, melyek részint egyesek birtokában maradtak, részint a közellévő vidéki muzeumokba kerültek. A XV-dik században a Zelenay család birta Egyeket, s attól, nevezetesen pedig Zelenay Illés, András és Gergelytől két ezer magyar tiszta arany

forintért megvette azt nagy-luchei Dóczy Orbán egri püspök, kinek unoka-öccse Dóczy István szerémi püspök 1492-ben oly föltétel alatt adta Egyeket az egri káptalannak, hogy a káptalan tagjai Orbán püspök lelke üdvéért az egri székesegyház sz. kereszt oltáránál bizonyos számú sz. miséket ajánljanak fel Istennek. — A török világban a szolnoki szandzsáksághoz tartozott s Khalilbég defterében mint a töröknek adózó hely fel van említve. — 1572-ben Miksa király meghagyja az esztergami káptalannak, hogy Bajomy Zsófiát több más helyekkel együtt az egyeki részbirtokba is iktassa be. — 1706-ban a rácok Rabatin tábornok alatt Egyeket fölperzselték. — Az 1685-ben a török által elpusztított Török-Szent-Miklósra az egyeki reform. vallású lakosok közül 1720-ban többen átköltöztek. 1774-ben a ref. vallású lakosok helyébe római kath. vallásúak telepítették Egyekre, s a 140 ref. család innen többfelé, mint Debreczenbe, a sárréti Bakonszegre és Bácskába széledt el.

Földes.

Jerney szerint már 1198-ban mint személy- és helynév előfordul „Feldes.” — A gyulafehérvári káptalan egy okmánya szerint Mátyás király 1465-ben Nagy István fiainak Bencze, Imre és Tamásnak Nagy-Földes, Szent-Miklós és Sáp szabolcsmegyei és Szántó biharmegyei községben lévő birtokaikat Parlaghy Gergely, Bajomy István és Stár Jánosnak adományozta. — A wittembergi egyetem 1571-dik évi tanulói között találjuk Földesi Gergely magyar tanulót is. — Özv. Pásztoy Jánosné Bajomy Zsófiát 1572-ben Miksa király az esztergami káptalan által a földesi részbirtokba is beiktattatja. — Szapolyai János itt átutaztában szívesen fogadtatván, Földest kiváltságokkal ajándékozta meg. — A Szeidi Achmet budai basa dulásakor 1666-ban Földes is elpusztítottatott.

Nádudvar.

Régiségét igazolja a Váradi Regestrum, melyben — a 13-dik század elején — Nádudvar négyszer említettik, u. m. a 105, 115, 118 és 157-dik §-okban. (Endlicher kiadása.) A 105-dik § szerint itt lakott Mika biharmegyei főispánnak Zacheus nevű prisztaidja. A 115-dik § szerint Bertalan nádudvari lakos az ugyanodavaló Henriket, Pous fiát, Fata nevű szolgáljának erőszakos elvételeért bevádolja. A 118-dik § szerint Bansa és Ysou nádudvari lakosok panaszt emeltek Uisatan nevű lakostársuk ellen, mint a ki két szolgáljokat megvert s nekik nyolcz marka erőszakos elvételeivel kárt okozott. A 157-dik § szerint olyan vád emeltetett nádudvari lakos Bansa és ennek Coma, Isou s Elek fivérei ellen, mintha ők nem volnának birtokosok Nádudvaron, de ők igazolták, hogy 3 ekényi (a mi = 780 kis holddal) földbirtokuk van ott nekik. — Nádudvarnak később

birtokosa a Miséthei család volt, a mit igazol a leleszi conventnek 1407-ben kelt okmánya, a mely szerint Miséthei Kuthurnak a fia Péter és ennek fia János Nádudvar birtokuknak harmadrészét annak mindenféle hasznával és a Nádudvaron alapított és épített egyház fölötti kegyuraság megillető részbeni jogával át- és eladják Petri Ders fiának Lászlónak és László gyermekeinek : Péter, János, Bencze és Erzsébetnek, részint mint László anyját — ki a Miséthei családból való volt — illető leánynegyedet, részint pénzéért. — 1422-ben Petri Ders László és gyermekei : Péter, Bencze, Gergely, Ágoston és Márk panaszt emeltek Zsigmond király előtt, hogy Laczknak fia Jakab erdélyi vajda nádudvari részbirtokukat magának erőszakkal elfoglalta és erőszakkal birja. 1492-ben Magh Pál, mint petri Ders Benczenek Margit leányától származó unokája Báthory István országbíró előtt a Ders családbeli rokonoktól részt követel több községben s ezek között Nádudvaron is. — Báthory István nádor és a kunok bírása 1521-ben Nádudvaron keltezte és irta alá azon okmányt, melyben Kakadhegyes (ma Kunhegyes) határa iratik le. — Szapolyai János magyar király, midőn 1528-ban visszajött Lengyelországból, itt Nádudvaron ment keresztül. November 7-kén érkezett ide s Biró Gáspárnál volt szállva, ki keservesen panaszkodott a királynak, hogy az Ártándiak által egészen ki van fosztva és elnyomva. Másnap Szerémi György udvari káplánjával misét olvasztatván, innen Kenderesre ment. Oláh Miklós esztergami érsek „Hungaria“ czimű művében Debreczenhez közel mint nevezetesebb helyeket említi Angyalházát, Nádudvart és Ostupalt, és azt mondja, hogy az itt lakók között ismert bizonyos Biró Gáspár nevű polgárt, kinek gyakran volt tíz ezer darab eladó szarvasmarhája. Ezen Biró Gáspár volt az, ki a nádudvari mostani reformatus templomot — a mely még akkor a római katolikusoké volt — nagyobbította s javította. — A Zeleméry és Parlaghy családok 1539-ben Nádudvar, Angyalháza stb. szabolcsmegyei és Sámson biharmegyei jószágok iránt Szapolyai János király törvényszéke előtt pert kezdettek, mely per az országbíró Pöstyéni Gergely elébe lett föllebbezve; de időközben mind a király, mind a nevezett országbíró elhalván, a per függőben maradt. A Zeleméry és Parlaghy családok Miksa királytól 1571-ben királyi kegyelem mellett nyertek a perujításra engedélyt. 1562-ben Parlaghy Pál és György kabai Eszi Mihálytól visszaszerzték a nádudvari pusztájokat. — Miksa király 1572-ben megparancsolja az esztergami káptalannak, hogy Bajomy Zsófiát, Pásztóy János özvegyét több más birtokkal együtt a nádudvari részbirtokba is igtassa be. — Nagy Iván „Magyarország családai“ czimű művében azt írja, hogy Kubinyi László 1575-ben Rudolftól több adományt nyert, így Szabolcsban : Miháldi, Petneháza, Zokoly, Búd, Rakomaz, Gelse, Nádudvar és Balsa falukat. — Nevezetes Nádudvar történetében a törökkel itt 1580, július 19-kén vívott diadalmas csata. A magyarból törökké lett Sásvár Szolnoki bég

gyakori rablókalandokkal nyugtalanította a Tisza vidékét. Borbély Endre és Rácz István, az egri vár hadnagyai, Geszthy Ferencz diós-győri várnagy és Raibitz Albert a Szendrő várban őrködő sléziai vértések parancsnoka, mintegy 800 főre menő seregökkel Nádudvar mellett megtámadják Sásvár bégnek túlnyomó — mintegy harmadfélezernyi főből álló seregét s azon tökéletes diadalt arattak. Elesett 300 török; 400-at elfogtak s 13 zászlót zsákmányul ejtettek. A szultán sáfárja Ali vajda is elfogott s Geszthy Ferencztől 11 ezer aranyon váltá meg magát. E gránit és márványban oly gazdag hon bányáiból még eddig nem került ki egy szerény darab, melyre őseink e vitéz tettét, e dicsteljes napját a kegyelet följegyezte volna — hálából a multra s tanulságul az új nemzedéknek.... — Derüre boru! E közmondás igazságát bizonyítja Nádudvar története is, melynek lakosai 1594-ben a vérszomjas tatárok által csaknem mind levágtak. — Midőn a hajdukat Kállóból ki akarták telepíteni, cserébe Kállóért az Erdélyhez tartozó hajduknak Nádudvar jelöltetett ki, mely végzésre ők a következő föltételt szabták: „hogy addég Kálló városából semmiképen ki nem megyünk, hanem elsőben Nádudvartt egy kastélt építsenek, ki enyett bizvást letelepedhessünk.“ Ugy látszik, hogy ezen kastély, vagyis helyesebben palánk, elkészült, mert későbbben a hajduk hires kapitánya Nagy András — ki Nádudvaron birtokos volt — a nádudvari palánkot a törökök kivánságára elhányatta. A törököknek hódolva, Nádudvar a szolnoki szandzsáksághoz tartozott, bár Khalil bég defterében neve hibásan „Tadvár“-nak van írva. — Fuló Mihály mint Parlaghy örökös 1622-ben több más birtokkal együtt nádudvari részbirtokát is Bába Jánosnak zálogba adja. — Solymossy Péter 1633-ban II-dik Ferdinánd királytól adományban nyeri Chukát Lénárt magvaszakadtán más birtokkal együtt a nádudvari részjóságot is. — 1650-ben Kékedy Balázs mint Parlaghy örökös, nádudvari részbirtokát más egyéb birtokaival együtt a Debreczenben lakó Bornemissza Istvánnak öt évre zálogba adja. — Hogy Nádudvar újra elpusztult, és pedig valószínűleg 1660-ban a Szeidi-járásakor, kitűnik azon török levélből, mely a község levéltárában őrzetik. Ezen okmány kelt az egri divánban 1673. június 16-kán, melyből érdekesnek látom a következőket idézni: „a szolnaki sánczolsághoz kapcsoltatott nád-udvari hatalmas császáruink jószága és városa, mely hatalmas császáruink városában lakó s igaz adófizető jobbágyok jüvének hozzánk az egri dévánban. Alázatos suplicatiójokat adák be az egri dévánban, mely suplicatiójokban adák értésünkre, hogy ennek előtte az hatalmas császáruink hadaitól, de leginkább az alá- s feljáró kóballó katonák kártételek miatt elpusztultanak volt, mostan ujobban haza szállottanak régi lakóhelyekben.“ Következő adó rovatott rájuk: „adjanak szolnaki emegs uraknak számszerént 200, azaz kétszáz forintokat, 40

iczeze vajakat, egy fejős tehenet és egy vágó tehenet, tíz kaszás embereket; „a nádudvariak pedig önmaguktól vállalták, hogy Szolnok várához minden esztendőben adnak 30 szál palánk fát és tíz gyalog embert; — „így lévén az dolog, mi is megengedtük nekik, hogy felül való megírás szerint adózzanak és helyeket szállják meg, tovább rajtok semmit ne vehessenek, valamig jobban meg nem épülnek.“ — II. Rákóczy Ferencz szabadságharczának vége felé, midőn az osztrák teljhatalmu hadparancsnok Pálffy János gróf a királyi hadakkal a Tiszán Szolnoknál átkelt és egész Nádudvarig nyomult előre, a hozzá Rákóczy és Károlyitól alkudozás végett küldött Komáromy György biharmegyei alispán és Debreczen város bírása 1711. január hó 7-kén „a nádudvari templomnál“ szemközt találkozott vele és Szoboszlóig együtt menvén, hosszasan beszélgettek, melynek végeredménye — a szathmári békekötés lett. — Midőn 1849 elején az országgyűlés és kormány Pestről Debreczenbe menekült, a menekülők január 4-kén itt Nádudvaron mentek s vitték a szent koronát keresztül. A fagyos rossz úton sok kocsis feldúlt — míg Karczagról idáig jöttek. A szekeret, melyen a szent korona viteték, hasonló sors érte, s a kísérő hadnagy fején kapott sebet, egy közgránátosnak pedig karja sérült meg. A korona előtt és után néhány szekeren azon tisztetekintetű gránátosok ültek, kik Budán a koronaórzésben öszültek meg. A koronaőr Bónis Samu volt. — Nevezetesebb szülöttai Nádudvarnak : Kövy Sándor magyar író s híres jogtudós (született 1763. július 15.) és Sisvay Márton (született 1808. november 10.), ki előbb Pyrker László egri patriarcha-érseknek titkára, majd Eger városának plebánosa volt. Részt vevén a forradalomban, majd meg később a menekültekkel közlekedvén, elfogatott s fogságában Bécsben meghalt 1853. január 27-kén. — A római katolikus temetőben nyugszik az itt 1868. április 1-én meghalt Lukács Dénes, a forradalomban honvéd tüzérezredes, kinek sírját a kegyelet, közadakozásból emelt díszes sírkövel jelölte.

Püspök-Ladány.

II. Ulászló királynak 1506-ik évben kelt okmányában találom először említve Püspök-Ladányt és pedig csak egyszerűen „Ladan“ név alatt. Birta azt akkor Thurzó Zsigmond váradi püspök. Azon okmány szerint az asszonyszállási és karczaguzszállási kunok panaszt emelnek a király előtt, hogy a püspök ladányi jobbágysai némely földeket, melyek hozzájuk tartoznak, el akarnak foglalni. Ezen ügy megvizsgálására a király kiküldötte Verbőczy István és Mezőgyány Máté országbírói ítélőmestereket, kik azután a czivakodók között a határt ki is jelölték. — Biharmegyének 1552. évi összeírásában már „Püspök-Ladány“ név alatt jó elő, s a 76 portájú községnek birtokosául a váradi püspök iratik. Hogy eddig Püspök-Ladány, mint már előneve is gyaníttatja, egyházi birtok volt, kitűnik a fönnebbi

két adatból, de — úgy látszik az 1566-ik évi tordai országgyűlés végzése folytán — a váradi püspöktől elvétellett s többeknek adományoztatott. Ezt igazolja Miksa királynak 1572-ik évi rendelete, melyben meghagyja az esztergomi káptalannak, hogy Pásztóy János özvegyét Bajomy Zsófiát a p.-ladányi részbirtokba is iktassa be. — 1610-ben Kékedy György, ifj. Fuló Mihály stb, mint Parlaghy örökösök Dengelegi Miklósnak, Parlaghy Anna férjének némi jószágokat engednek át használatul mindaddig, míg azon költségei ki nem telnek, melyekbe neki a parlaghi, monostori, zeleméri, geszterédi, angyalházi, p.-ladányi, szent-ágotai, csegei, tiszabői és sámsoni jószágoknak Parlaghy Pálné, majd Prépostvári Bálintné Csáky Annától való visszaszerzése került. — A váradi püspökségtől elvett Püspök-Ladány, Kis-Rábé, Báránd, Udvari, Túr-Pásztó és Füred helységek ügye többször felmerült az egyezkedéseknél. Pethe Márton püspök (1583—1597) úgy látszik birtokában volt e helyeknek. 1619-ben a nagy-károlyi értekezletben Telegdy János püspöknek e helyek visszaadattak. Sanyaru helyzetben lehettek akkor e községek, mint a püspök megbízottja Kőrösy Márk írja, ki azt ajánlja a püspöknek, hogy adja azokat haszonbérbe, mert ne gondolja, hogy oly állapotban volnának azok, mint Pethe idejében, hanem jóformán el vannak pusztulva. Püspök-Ladány adott évenként a váradi püspököknek: 8 tulkot, 8 meddő tehenet és 1 csődört. 1622-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ezen községeknek jóvedelmét, mely — a mint írja — ő reá szállott, Pyber János püspöknek saját személyére visszaadta. — Ugyancsak 1622-ben Fuló Mihály több más birtokkal együtt p.-ladányi részbirtokát is zálogba adta Bába Jánosnak. — 1633-ban II. Ferdinánd királytól Chukát Lénárt magvaszakadtán Solymosy Péter a p.-ladányi részjószágot adományba kapta. — 1650-ben Kékedy Balázs a „Parlaghy-rész“-nek nevezett birtokait, ezek között Püspök-Ladányt is Bornemissza Istvánnak 5 évre zálogba adja. — III. Ferdinánd királytól Vay Péter P.-Ladányt adományba nyerte s abban 1651-ben statuáltatott. Püspök-Ladányt azonban csakhamar a Rákóczyak kezén találjuk s nevezetesen P.-Ladányt — mint Szalárdi írja — és több fő baromtartó helyeket Várad és Belényes vidékén Rákóczy György fejedelem maga kezelte. E korból való a reformátusok templom-tornyában lévő ugynevezett „Rákóczy-harang“, melyet „ezen helységnek akkori Földesura néhai fejedelem Rákóczy György eő Felséghe, midőn ezen határban gulyát kezdett szerezni, adott ezen P.-Ladányi reformáta szent ekklezsia számára összeválogatott egyszörű és természetű 30 szemők tehenekért.“ Zrinyi Ilonának van egy adománylevele a Baranyay családnál, melylyel nekik P.-Ladányon birtokot adományozott. II. Rákóczy Ferencz önkéntes száműzetésekor P.-Ladány a kir. fiscus kezébe került. A mult század utolsó tizedében Telecky Sámuel gróf ohajtotta a p.-ladányi uradalmat megnyerni. Erre nézve Keresztési J. írja, hogy Biharmegye rendei az

1790-ik évben tartott nagy-gyűlésen „a locumtinentiale consiliumot kérték, hogy a királyt bírja arra, hogy a fiscalis jószágokat kótya-vetyén el ne adja, hanem érdemes hazafiaknak conferálja. Mely punctum úgy látszik Teleky Sámuel ellen volt, ki éppen akkor akarta a püspök-ladányi domini-umot megszerezni.“ De már 1798-ban azt írja Hadik az egri püspöknek, hogy P.-Ladányt a király Teleky Sámuel grófnak adta. Hogy birta-e s meddig Teleky P.-Ladányt? nem tudom; de hogy a p.-ladányi uradalmat 1819-ben József nádor királyi adományként kapta s azt a vallás-alapnak acsai uradalmával — melyhez Alcsút is tartozott — elcserélte: köztudo-másu dolog. Azóta a püspök-ladányi uradalmat a vallás-alapítvány bírja, mely itt egyházvédnöki jogot is gyakorol. — A törökök uralma alatt Khalil-bég adórajstroma szerint „Pispekladán“ a szolnoki szandzsáksághoz tartozott. — II. Rákóczy Ferencz háboruja idején 1707-ik év június havá-ban Rákóczy tábora P.-Ladánynál volt, a hová június 20-án jött Károlyi Sándor generális s innét harmadnapon ment a Hortobágyhoz. — Az 1840. év ápril 27-ke szomoru emlékü a p.-ladányiak előtt. Ugyanis délelőtt 9—10 óra között a község északkeleti részén tűz ütött ki, mely a nagy szélben néhány óra alatt 299 lakóházat, 545 gazdasági épületet (ezet közt hét mal-mot) emésztett meg s tett semmivé. 1254-re ment a semmi nélkül maradt éhező szerencsétlenek száma, s az összes kár 100,687 frt 15 kr-ra becsülte-tett. Emberbarátilag siettek az éhezők segélyezésére Karczag, Nádudvar, Báránd, Udvari, Kaba, Bajom, kiknek élén a legszebb példával maga a vallás-alapítványi uradalom járt. — Jelesebb szülöttjei P.-Ladánynak: Karacs Ferencz (sz. 1769. † 1838. ápr. 14.), nevezetes magyar térképeiről; Lázár Sándor honvéd százados, József főhg. s honvéd főparancsnok segéd-tisztje; Vései (Dlabigh) Rezső pécsi és Szilágyi Gábor egri kir. törvény-széki bírák.

Szovát.

Biharmegyének 1552-ik évi összeírásában Szovát birtokosai így soroltatnak elő: Bajomy Ferencz birt 35, Szepesy György 59, a debreczeni plebános 18, Szepesy Ferencz 7, Derecskey Imre 2 portát. Bajomy Zsófia, özv. Pásztóy Jánosné Miksa király parancsára az esztergomi káptalan által 1572-ben a szováti részbirtokba be volt igtatandó. — 1581-ben Tárkányi János Szepesy Petronellának a fia elzalogosítja Debreczen városának az ebesi, szováti, szepesi s a többi részjószágokat. — 1594-ik évben a tatárok a szovátiaikat csaknem mind egy lábíg levágták. — Az előbb emli-tett Tárkányi Jánosnak a fia Ferencz (másképp nagy-tárkányi Hagit Fe-rencz) magára vállalván idősb fivére István és többek terheit, 1609. február 25-én elzalogosítja Debreczen városának részjószágait, u. m. Külső-Boldog-falva helységben 13 telket, azonkívül Ebes, Szepes, Szovát, Pacz és Bodóháza pusztabeli részjószágokat. — 1613-ban Lónyay Farkas

élethossziglan való birtoklásra kapta Báthory Gábor erdélyi fejedelemtől Bajom, Nagy-, és Kis-Rábó, Dancsháza, mind a két Szt.-Miklós, Szerép, Szovát és Derecske helységek adó és dézma jövedelmét. — A 18-ik század elején Szováton közbirtokos volt Csipkés Komáromy György, Biharmegye alispánja. — Vályi szerint egy századdal később Szavát földesurai: Komáromy Ur és Debretzen Városa. Fényes Elek szerint pedig 1839-ben: Debreczen városa és Komáromy Györgyné asszonyság. — Szovát a Khalilbég defterében mint a szolnoki szandzsáksághoz tartozó hely említettik. Buday Ferencz, a „Magyarország polgári históriájára való Lexicon“ című jeles történelmi munkának szerzője a szováti ref. ekkléziának volt predikátora.

Tetétlen.

A Tetétleni család Pestmegyének régi kihalt családja, mely nevezett megyében a Tetétleni pusztát birta, a mely puszta Béla király névtelen jegyzőjénél is előfordul, hol a honfoglaló Árpád a tetétleni halomnál — juxta montem Teteu-etlen — táborozott. 1441-ben élt Tetétleni Kelemen; 1488-ban Tetétleni Kelemennek fia György; 1552-ben Tetétleni Anna, kinek Bernáthfalvi Bernát bujáki várnagytól való leányát Zsófiát Földváry Mihály vette el s azzal tetemes birtokot öröklött. Hogy a mi Tetétlenünk volt-e s mily viszonyban ezen kihalt családdal? adatok hiányában eldönteni nem tudom. Okmányilag legelőször 1572-ben találom Tetétlent említve, a mikor Miksa király az esztergami káptalannak azon parancsolatot adja, hogy Bajomy Zsófiát, Pásztóy János özvegyét több más helyekkel együtt az egész Tetétlen birtokába igtassa be. — 1715-ben Tetétlent Károlyi István birta. 1726-ban a bajomiak a szepesi kamarától szenvedett sérelmeikért kárpótlásul a tetétleni pusztát kérték, de ennek régi birtokosa már igazolva volt. 1734-ben Tetétlen birtokosa Komáromy György volt. A pusztává lett Tetétlen 1775-ben lett Bónis Ferencz földesura által benépesítve. A jelen század elején ismét a Komáromy családot találjuk annak birtokában, a mely családtól azt a gr. Zichy család szerezte meg. Tetétlen jelenlegi birtokosa Zichy Géza gróf, ki mind az irodalom, mind a zene terén ismert névvel bír.

Téglás.

Régisége mellett bizonyosságot tesz az, hogy a 14-dik század negyedik tizedében, a pápa részére szedett tizedről vezetett lajstromban már mint pappal bíró község fordul elő „Teclas“ név alatt, a midőn Lőrincz nevű papja első ízben 5 garast, második ízben 2 garast fizetett a pápa részére. — Okmányilag kimutatható legrégibb birtokosa Téglásnak a dobi Dorogh család volt. Ezen családból való István az egész Téglást és Sámson helységbeli birtokát 1347-ben az egri káptalan előtt Dózsa nádor Pál és Jakab

fainak 50 márkáért örök joggal átengedi. — Hunyady János Magyarországnak kormányzója 1447-ben Szokoly Miklósnak Tégláson részbirtokot adományozott. Ezen adományozás ellen Brankovics Györgynek a neje Ilona a váradi káptalan előtt ünnepélyesen tiltakozott mint azon részjóságnak törvényes birtokosa. I. Ferdinánd király 1551-ben Téglást a birtokszomszjas és kielégíthetlen Szerédy Gáspárnak adja. — A 17-ik század elején több más helyekkel Téglás is a hajdu-szabadalmakat kezdte gyakorolni, de II. Ferdinánd alatt 1635-ben az országgyűlés által hozott 68-ik törv. cz. attól eltiltotta s a jobbágyi állapotba visszahelyezendőnek kimondotta. — Birtokos volt Tégláson ruzkai Dobó Ferencz, utánna Perényi Zsófia, ennek halálával Székely Jakab. Ezen Dobó-féle birtokot öröklötték Lorántffy Mihálynak a leányai: Zsuzsánna és Mária, 1615-ben.

A Biharmegyből kapcsolt községek.

Kaba.

Már a 13-ik század elején a Váradi Regestrum 101-ik §-ában említve van ezen Kaba helység. A 2-ik §-ban Tamás pristald lakhelyeként említett Kaboy hely, valamint a 375. §-ban Abram nevű vádlónak lakhelye Kaba, nem a mi Kabánk. Téved tehát Osváth Pál a Sárréti járás leírásában, midőn Kabát Som pristald lakhelyének mondja. — A nagy-váradi egyházmegye névkönyvei szerint Kabán hajdan parochia volt. Biharmegyének 1552-ik évi összeírásában Kabát a nagy-váradi püspök birtokában találjuk. Bocskay István erdélyi fejedelemtől Kaba hajdu-szabadalmakat nyert, de ettől később megfosztatott s az Eszterházyak kezébe került. — A Kállóból kiköltöztetni szándékolt erdélyi hajduknak 1608-ban „az erdélyi fejedelelem ő Nagysága, megtekintvén igaz hűséget, és hogy ő Nagysága tekinteteiért mennek erre, hogy Kállóból kivegyék kezeket, ő Nagysága N á d u d v a r h o z a d j a K a b á t, ki most pusztá, ki Bánffy Dienes uramé.” Ezen csere azonban, mint már Csegénél és Nádudvarnál láttuk, másképp történt meg. — Szomorú sors érte Kabát 1660-ban, midőn Szeidi Achmet budai basa seregével „mindenütt széljel az egész hajdu-városokat, úgy mint ama jó emlékezetű Bocskay István fejedelemtől a szegény haza jóvára megtelepített és immár megtösgyökeresedett és mindenféle jókkal elbővült, többire egymást érő szép helyeket, a melyek Erdélynek s még Magyarország részeinek is oltalmazó első erős falai és gyepei valának, mint valami rettenetes árvíz elborította, elkezdvén Kaba városán (honnan a hajduság elszaladott vala), egyről egyig rettenetes tüzzel felvetteté és megemészteté, kiknek az eget verdeste lángja és a fényes napot is elborítá temérdek fekete füstje.” — Ismét elpusztított Kaba 1707-ik évben szept. 9-én a rácok által. — 1719-ben Kabáról töb-

ben elköltöztek és a 17-ik század végén elpusztult békésmegyei községet Szent-Andrást kezdték újra megülni. — Érdekesnek tartom itt felemlíteni, hogy 1857-ben ápril hó 15-én esti 10 óra tájban egy 7 font nagyságu lebkő esett le Kaba mellett, mely arról nevezetes, hogy szerves anyagokat is tartalmaz.

Mike-Pércs.

Először is mint Upori-féle birtok tűnik fel. 1468-ban Mátyás király Upori Lászlónak egyéb birtokok között Mike-Pércs és Kőteles biharmegyei birtokokra új adományt ad hű szolgálataiért, különösen azokért, melyeket a morvaországi cseh eretnekek ellen tanusított. 1469-ben Upori László az említett két birtok felét bírja már csupán; pár év múlva pedig, valószínűleg a Vitéz-féle összeesküvésben volt részes, ezt is elveszi tőle a király minden javaival együtt. Czékei János, Upori leányának Borbálának férje azon alapon, hogy Upori László birtokai a női ágat illeték, visszaperlé elkobzott birtokait, de e közben csinált 25 ezer forint adósságot s ennek terhe alatt nyög özvegye 1498-ban is. Upori Lászlónak Borbálán kívül még hat leánya volt. Ezek közül Zsófia, ruszkai Dobó Domokosné, anyja lőn négy fiúnak, kik: Ferencz, László, István az egri hős és Domokos. Ezek atyjokkal egyetemben 1521-ben eltiltják Perényi Ferenczet, Gábort, Pétert, továbbá Pálóczi Antalt és endrédi Szepessi Jánost Mike-Pércs valamint kőteles eladása, zálogba vetése, szóval elidegenítésétől. E szerint Upori László halála után sok apróbb részre oszlott mind Mike-Pércs, mind Kőteles, t. i. a hét leány között, kik úgy látszik mindnyájan férjhez mentek. 1498-ban Borbálán és Zsófián kívül Petronella somkerekai Erdélyi Jánosné, Katalin özvegy Nagymihályi Gáspárné, Krisztina nagymihályi Ödönné Imréné, Potentiana, Jeronima s Ilona pedig ugyanakkor mint menyasszonyok említettnek. — Mint pércsi és kőtelesi birtokosok szerepelnek 1503-ban Ártándi Balázs és Guti Zsigmond; 1511-ben Tárczai Miklós, de ez utóbbinak birtoka per tárgya lőn. — A Dobóknak az Upori-féle jószágokért folytatott perében 1525-ben, ők egyik alperes Szepessi János Mike-Pércs és Kőteles birtokosa ellen végrehajtást és restitutiót viltak ki. E szerint a leleszi convent embere Jászai Pál áldozár és szecsődi Tharródi Péter a királyi kisebb kancellária jegyzője, mint király embere, átadják ruszkai Dobó Ferencznek azon kőtelesi és pércsi birtokrészt, mely Szepessi Jánosnál volt zálogban. Nevezetesen Pércsen az elpusztult nemesi kuriát s az ahhoz tartozó rétek hatodrésztét, egy jobbágy telket, melyen Zalai Bálint lakott Zalai Tamás zsellérrel, ezenkívül 3 pusztas jobbágytelket, végre két darab erdőt, melyek egyike „Nyáras,” másika „Szénégető” nevet viselt. A Szénégető erdő a bagosi ut s a váradi út közt esett; a Nyáras erdőt kelet felől az „Árpádszállása” nevű erdőtől a Csordanyom nevű út választá el, nyugatról pedig a pírcsi Bodó András

„Kötelesi erdő“ nevű erdejétől a „Mykeswth.“ — Biharmegyének 1552-dik évi összeírásában Mike-Pércsen birt Pércsy György 16, Szepessí György 15 és Dobó Ferencz 6 portát. A Dobó Ferencz által birt rész az ő halálával Perényi Zsófiára, ennek kimultával pedig Székely Jakabra szállott. 1615-ben pedig Lorántffy Mihálynak leányai: Zsuzsánna és Mária voltak annak jogos örökösei. — Mint a töröknek hódolt falu Khalilbég adóajstromában „M i k a p e r e c z“ név alatt jó elő. — Most a nagyváradí káptalan birtoka.

Sámson.

Legrégibb említése a meszesi apátság priora által 1248-ban kiadott azon oklevélben található, melyben Mocsolyai Benedek tiltakozványt tesz le a meszesi monostornál az iránt, hogy mivel testvére Péter, az anyjok által tett osztályt megvetve, az ő Meszes kapuján tul Szigethen, S á m s o n o n levő tulajdon fekvő javait erőszakkal elfoglalta, s midőn ő védelmért Urbán erdélyi vajdához folyamodott, attól azon feleletet nyerte, hogy a kérdéses jók a Meszes kapun tul, következőleg az ő hatalomkörén kívül esnek, tehát ő azon ügybe nem avatkozhatik: ez okból'nevezett Mocsolyai Benedek addig is, mig orvoslásért a királyhoz folyamodhatnak, a nevezett monostorhoz javainak erőszakos elfoglalása ellenében formaszzerű óvását tette be. — A Dózsa család itteni birtoklását igazolja azon 1327-dik évben kelt levél, melyet Dózsa nádor fiának Jakabnak a neje Kállay Ivánhoz intézett, melyben felszólítja, hogy azon két ökröt, mentét és fejszét, miket ennek emberei a t ú r - s á m s o n i jobbágyoktól a bagaméri erdőben elvettek volt, adassa vissza. — 1338-ban a dobi Doroghcsaládbeliek birtokaikat egymás között ujra felosztották; ezen osztálynál T w r s a m p s o n — mely a Dózsa fiak részirtokától elkülönítve volt — Konrádnak és Kelednek, T h a m a s y pedig Istvánnak jutott. 1347-ben a dobi Doroghok és Dózsa nádor fiai Téglás és Sámson helységbeli birtokok iránt egyezsége lépnek, úgy hogy dobi Doroghnak az unokája István, a maga és fia nevében Thursampson-i birtokrészöket és Téglást Dózsa nádor Jakab és Pál nevű fiainak örökre átengedik, kik ezért 50 markát fizetnek. — 1437-ben Sámson Zsigmond király Héderváry Lőrincznek adományozta. — Hunyady János Magyarország kormányzója 1447-ben Szokoly Miklósnak Sámsonban részirtokot adományozott. Ezen adományozás ellen Brankovics Györgynek a neje Ilona a váradí káptalan előtt ünnepélyesen tiltakozott, mint azon részjóságnak törvényes birtokosa. — Parlaghi László 1461-ben kelt okmányával Parlaghi Antal leányai Margit és Erzsébet részére biztosítja a sámsoni birtokot, ha fiörököse nem lenne. — Biharmegyének 1552-diki összeírása szerint Sámsonban birt Zólyomi László özvegye 20, Parlaghi László özvegye 8½, Varkóczi Tamás 3, Bornemissza Miklós özvegye 4½, Bajomi Ferencz 1, Török János 2, Paksy

Jób 1, Félegyházi Ferencz 9, Forgács Zsigmond 5 portát. 1562-ben Parlaghi Pál és György kabai Eszi Mihálytól visszaszerezték sámsoni pusztájokat. — A Zeleméry és Parlaghy családok pere Sámson iránt már Nádudvarnál említettett. — 1572-ben Miksa Király meghagyja az esztergami káptalannak, hogy Bajomy Zsófiát, özvegy Pásztóy Jánosnét azon részbirtokaiba, melyek Tamassy- és Sámsonban vannak, igtassa be. — Egy 1590-diki okmány tanúsága szerint Parlaghi László és neje Dersi Borbála Sámsonban birtak. — 1609-ben Parlaghy Anna, Kékedy György, Fuló Mihály, rozsályi Kun Lászlóné Ábrahámffy Katalin, ecsedi Csapó Ferencz, Uray György, Dengeleghy Bernát és Dersi Ferencz mint Parlaghy-örökösök a sámsoni puszta benépitése iránt szerződnek. — A Parlaghy-örökösöknek Dengeleghy Miklóssal 1610-ben kelt szerződése Sámson is érdeklőleg érintve volt P.-Ladány történetében. — 1617-ben birtokaikra s ezek között Sámsonra nézve is egyezsége lépnek rozsályi Kun László neje Ábrahámffy Katalin és Parlaghy Anna Dengeleghy Miklós özvegye. — 1622-ben Fuló Mihály sámsoni részbirtokát zálogba adta Bába Jánosnak. — Mint a törököknek hódolt és adózó hely van említve Sámson Khalilbég defterében; tartozott a szolnoki szandzsáksághoz. — II. Rákóczy Ferencz Sámsonnál lévő táborában 1703. július 27-kén védlevelet ad a konyáriaknak.

MÁSODIK RÉSZ.

A MEGYE TERMÉSZETI VISZONYAI.

I. Hajdumegye fekvése, alakja, kiterjedése.

Hajdumegye a $38^{\circ} 30'$ — $39^{\circ} 38'$ geographiai hosszúság, és $47^{\circ} 12'$ — $47^{\circ} 57\frac{1}{2}'$ geographiai szélesség közt terül el, délkeletről délről Bihar, nyugot délről Békés, nyugotról Jász-N.-Kun-Szolnok és Heves, — éjszak nyugotról Borsod, — nyugot éjszokról, s éjszokról, kelet éjszak, éjszak kelet és keletről Szabolcs megyék által határolva.

Fekvése róna, — legmagassabb része a megye keleti oldalán van, honnét nyugot és délnyugoti irányban a tiszra felé lejt.

Hajdumegye jelenlegi területét 3353.₂₂ □ kilométerre becsülik, melyből azonban Debreczen város határa 1012.₂₄ □ kilométert foglal el és így a megye 2340.₉₈ □ kilométer.

Alakját illetőleg éjszaki részén párirányos alakban keskenyedik közén kelet és nyugot felé kiszélesedik, déli oldalon trapéz alakban ismét keskenyedik; a megye közepét keletről nyugotfelé Debreczen határa foglalja el a megyét két részre osztva.

II. Domborzati viszonyok.

A megye róna sík területén hegységek nincsenek, a helyenkint elszórt domborulatok, és halmok alakulása, részint a vizár hullám játékának, részint, — mint homok buczkák — a szél befolyásának, s némelyek alakját tekintve emberi erőnek tulajdonítható, — ez utóbbiak annyiban érdekelnek megemlítést amennyiben egyes pontokhoz, vagy némely elkülönített s mesterséges uton létrehozott halmokhoz, történelmi emlékek fűződhetnek.

Ezen domborulatok s halmok elnevezését, s helyekévsét illetőleg, az 1880. évben kiadott katonai térkép szolgáltatott adatokat; e szerint:

1. „Királydomb“ fekszik a Hajdu-Nánástól — Polgárra vezető út mellékén közel a szabolcsmegyei határhoz, — ettől keletre

2. „Fűrj halom“ Hajdu-Nánástól nyugati irányban Nánás közepétől 4.₅ kilométernyire 96.₇ méter tengerszin feletti magasságban; e felett észak felé

3. „Nagy Fekete halom“, — utána északi irányban

4. „Dinnyes halom“, ettől keletészakra

5. „Bene halom“ 125.₁₈ méter tenger viz szin feletti magasságban Hajdumegye határán; — ettől a határ mentén délre szinte a határon

6. „Gyűlős halom“ 108.₁ méter tengerszin feletti magasságban.

Hajdu-Nánás s H.-Dorogh községek közt középtájon fekszik —

7. a „Háromhát“ domborulat lánczolata Nánástól Dorogig emelkedőleg Nánás felől 98.₆ méter, Dorogh felől 100.₅ méter tenger szin feletti magasságban ezen domborulatok vékony elágazó megszakgatott vonalakban a megye határáig kinyulnak; ugy Nánás, mint Hajdu-Dorogtól, ez utóbbitól még délnek is, látszólag kapcsolatot képeznek az előbbi s a 8. 9. számok alatt felsorolt pontokkal.

Hajdu-Dorog s Böszörmény közt a megyei uttól keletnek fekszik

8. „Debeje halom“ 113.₆ méter tenger szin feletti magasságban, utánna dél irányban

9. „Czakótó“ hegy 106.₂ méter tenger szin feletti magasságban továbbá szinte Böszörményfelé

10. „Török metélő halom“ 130.₈₆ méter tenger szin feletti magasságban; H.-Böszörmény és Hadház közt a

11. Csőszház táján van egy 132.₆ méter tenger szin feletti magasságban feltüntetett emelkedés.

Hajdu Böszörménytől délnek a Debreczennel közlekedő megyei ut keleti oldalán Böszörménytől 4.₄ kilometer távolságban fekszik:

12. „Messzelátó“ 147 méter tenger szin feletti magasságban, s ettől délnek 3.₇ kilométernyire

13. „Csegei halom“ 155.₅ méter tengerszin feletti magasságban, mely egyike a megye legmagassabb emelkedéseinek:

A csegei halomtól nyugotra Böszörmény és Ujváros közt:

14. Hati halom, 147.₈₈ méter tenger szin feletti magasságban továbbá következnek Debreczen határán:

14. a Józsan alul eső dombozat

15. Debreczeni basa halmok s Nagy Sándor halma

16. Létai csárda tájékán a megye határszélén vámos pércsi határban van egy 155.₅ tenger szin feletti magasságban levő dombozat

ismét a megye határán

17. Mike Pércsnél levő domborulatok és halmok

18. „Szöröshalom“ Szováttól keletnek fekszik.

19. „Giros halom“ szováttól észak nyugotnak a Kösély ér kanyarulatánál.

20. „Gyepáros halom“ Földeshez közel, ettől kelet északnak

21. „Kettős halom“ P.-Ladányi határban

22. „Hegyes halom“ P.-Ladánytól északnak.

23. „Szelenczés halom“ Nádudvartól északra ettől 5.₅ kilométernyi távolban; és ettől nyugotra

24. „Szabolcsi halom,“ — e felett északra

25. „Mátai kettős halom“

26. „Földvár halom“ Ohat, Egyek és Heves megye határán.

27. „Csehfertő halom“ Egyek déli oldalán.

27. „Mátai halmok“

28. „Arczu Péter halom“ Szelenczés halomtól Ujváros felé kelet északnak

29. B.-Ujváros s H.-Szoboszló községek közt középtájon nyugotról keletnek elnyulva, fekszik az ugy nevezett Gyulai rész szomszédságában a „vérvölgy“ nevezetű vízmedret szegélyező domborulat, melynek nyugoti végén a tenger színe felett 121.₄ magasságban déloldalon ugynevezett „cifra halommal,“ keleti végén déli oldalon fekszik

30. „Kun Pál halma,“ 110 méter tengerszin feletti magasságban

31. B.-Ujvárostól délnek az ugynevezett „Czucza“ domborulat látható keletről s nyugotra kinyulva, ezzel kapcsolatban

32. „Bánom kert“-i domb mely a Czucza nyugoti végén északi oldalon fekszik

33. „Látó telek“ nevű magaslat pedig a Czucza keleti végén éjszaki oldalon a tenger szin felett 117 méter magasságban, ettől nyugotra B.-Ujváros felé a Czucza közép táján látható

34. a vinyói magaslat. — B.-Ujvárostól H.-Nánás felé egymásután következnek

35. „Tacsilló halom“

36. „Strázsa halom“ 94.₈ méter tenger szin feletti magasságban

37. „Pródi halom“

38. „Nagyvidi halom“

Ezen domborulatok és halmok fekvését illetőleg a térképen megfelelő számok utasítják az olvasót.

Vannak ezeken kívül még számos hasonló halmok és emelkedések, elegendőnek tartjuk azonban a felsoroltakat is azon czélból, hogy ezen nagy részint tábori őrségi czélból alkotottnak látszó halmok bővebb tanulmányozására az illető történet és régiség buvárok figyelmét felhívjuk.

Helyi földirati fekvés és magasság méretek a megye egyes pontjain. *)

Sorszám	Város vagy község neve	Hosszuság			Szélesség			Meghatározó	Magasság bécsi lábakban
		o	'	"	o	'	"		
1	H.-Böszörmény	39	10	20	47	39	45	Lipszky	390 trig.
	" ref. torony	39	10	25. ⁸⁵	47	40	25. ⁷⁶	cs. kir. földr. int.	
	"	39	11	7. ⁶⁵	47	41	58. ⁷⁰	orsz. épít. igazg.	313
2	Debreczen	39	16	55	47	31	40	Lipszky	
	"	39	17	—	47	32	—	Blöden	
	" fűvészkert	39	20	39	47	31	42. ¹ 31. ⁸	Kreit	422. ⁵⁴
	" főtemp. torony	39	17	33. ²²⁵	47	31	46. ³⁶⁵	cs. kir. földr. int.	403. ³²
3	H.-Dorogh	39	9	36	47	48	33	Lipszky	
	" torony	39	10	3. ⁶⁹	47	49	7. ⁹⁸	cs. kir. földr. int.	
	"	39	10	11. ³⁶	47	50	39. ⁰³	orsz. épít. igazg.	
4	Egyek kath. temp. torony	38	32	20. ⁰⁴	47	37	58. ⁰⁴⁵	cs. kir. földr. int.	
	"	38	32	18. ⁰⁶	47	38	50. ⁶¹	orsz. épít. igazg.	274. ²² trig.
5	Földes " torony "	39	2	4. ⁶⁷⁵	47	17	20. ⁵⁵⁵	cs. kir. földr. int.	291. ⁴² trig.
	"	39	0	57. ⁰⁶	47	18	44. ¹⁸	orsz. épít. igazg.	
6	Hadház	38	19	2	47	40	30	Lipszky	
7	Kaba	38	55	44	47	21	50	"	
	" torony	38	56	32. ⁷⁵	47	21	25. ¹²⁵	cs. kir. földr. int.	342. ⁵⁴ trig.
	"	38	55	17. ⁴⁶	47	22	42. ⁰⁵	orsz. épít. igazg.	
8	Püspök-Ladány	38	45	48. ⁴⁰	47	20	0. ⁵⁰	" " "	
9	Nádudvar	38	49	15	47	25	32	Lipszky	
	" h. h. torony	38	49	34. ¹⁷	47	25	46. ⁹⁹⁵	cs. kir. földr. int.	316. ³²
	"	38	48	13. ⁰⁶	47	26	55. ⁹⁶	orsz. épít. igazg.	283. ³⁰
10	Nánás	39	5	6	47	50	15	Lipszky	
	" h. h. torony	39	5	49. ³³⁵	47	50	45. ²⁷⁵	cs. kir. földr. int.	303. ⁶⁶
	"	39	5	52. ²⁷	47	52	11. ⁸¹	orsz. épít. hiv.	321. ⁹⁰
11	Szoboszló	39	2	58	47	26	41	Lipszky	
	" h. hitv. torony	39	3	25. ¹⁴⁵	47	26	39. ⁹⁵	cs. kir. földr. int.	
	legmagasabb	39	2	2. ⁵⁴	47	28	4. ⁸⁴	orsz. épít. hiv.	298. ⁴⁸
12	Téglás h. h. torony	39	20	43. ⁶⁹³	47	42	52. ¹³⁵	cs. kir. földr. int.	399. ⁹⁶
	"	39	21	10. ¹⁵	47	44	38. ⁷⁴	orsz. épít. hiv.	426 trig.
13	B.-Ujváros	39	59	20	47	36	45	Lipszky	277. ¹⁴ trig.
	" h. h. torony	39	0	35. ⁸⁸	47	36	43. ⁸¹⁷	cs. kir. föld. int.	
	"	39	1	15. ³¹	47	38	4. ⁸⁷	orsz. épít. hiv.	
14	Csege a tiszta szintje	—	—	—	—	—	—		271. ³⁰ trig.

3. A megye vizei.

Tulajdonképeni folyóvize a megyének nincsen, csak is a belvizek lefolyása által képződött medrek azok melyek esős nedves években a meggyült hó és eső vizet levezetik, többnyire mesterségesen is idomítva és irányukat gyakran a szükséghez képest változtatva kanyarognak a leginkább szikes talajon.

*) Hunfalvy János Magyarország természeti viszonyainak leírása.

Mindazáltal megemlítendőnek tartjuk a következőket :

1. A Tisza, mely a megye északnyugati Borsod-megyével határos részét mintegy 16—18 kilométer hosszúságban érinti, ma már ez sem nevezhető Tiszának, mert ez csak a régi meder, az ugynevezett „holt Tisza“ a tulajdonképeni új meder átmetszések által a megyétől távolabb vezetetik el; mégis tavasszal magas vízállásnál ezen régi meder is megszokott telni vízzel részint a belvizek, részint magából a Tisza mederből, úgy hogy ilyenkor egészen a megye területén elvonuló védgátakig terjedő sík tengernek látszik s gyakran kiöntéssel fenyegetve rémületbe ejti ott fekvő két községünk Csege és Egyek lakosait.

2. A Hortobágy — eredetét veszi a megye északnyugati részén az u. n. Bágy laposból, a Hollós és Szandalik erekből, s igen csekély eséssel déli irányban kanyarogva halad keresztül a debreczeni határhoz tartozó Hortobágy és Mátá pusztákon, a Zám-i pusztá táján bal partjával smét a megye határát képezi, alkotván a Szoboszlóhoz tartozó Angyalháza pusztá nyugati háttérét, aztán egészen a Nádudvari határba jutva, kanyargásaival inkább nyugati irányt véve, a p.-ladányi határban a szt.-Ágota-csárda alatt délre lép át Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyébe, hogy ott a Berettyó holtágában elvesszen.

3. A Kösely a megye déli részéből indulva Szoboszló és Nádudvar községeket érinti kacsakaringós pályájában, inkább nádas ér mint folyó nevet érdemel, s bár régibb időkben jelentékeny folyó lehetett, mely malmokat is hajtott, ma már teljes joggal ráillik a költő ama búskomor verse, „hallgat az én műzsám mint a Kősi (Kösely) malma Szoboszlón“!

4. A Kálló nevű erecske a megye déli részét érinti Derecske és B.-Ujfalu felől jöve, a földesi határban a szt.-Miklós pusztán kanyarog s a megyéből csakhamar kilépve szintén a Berettyóba tér meg.

5. A Kadarc s szintén rendetlen kacsakaringós folyású vízmeder, részben a böszörményi határban, részben az ujjvárosi laposokon eredvén, a Köselyvel egyesülve szakad a Hortobágyba a megye délnyugoti részén.

Ezekon kívül nagyszámu tavak és mocsarak vannak a megye területén, melyek fenekét szikes talaj képezi s esős időkben kedvencz helyéül szolgálnak a vad szárnyasoknak, száraz időjárás alkalmával azonban mély epedéseket mutatnak s egyáltalán hasznavehetetlen föld területet képeznek.

Pretsinszky Pál kir. mérnök

VI. A megye éghajlata és időjárás viszonyai.

A megye — mint a nagy magyar medenczének kiegészítő keleti részire — körülbelől egyenlő sík területen terjed el, sem nagy kiterjedésű emelkedések, sem nagy erdőségekkel nem bir, folyóvizek által is csak igen

kis részben érintetik; a tenger szín feletti magasság is alig néhány méternyi különbséget tüntet fel a megye legmagasabb pontja és a legalantabb Tisza vízszintje között; enélfogva éghajlata az egész területen azonos: t. i. enyhe, szelid, a minden irányból jövő és igen gyakran váltakozó szelek szabadon frissítik és változtatják a körléget, ez által az egyes laposabb helyeken képződő mocsárok elpárolgása nagy mértékben könnyítettik, másrésről a könnyű laza alluvium- és diluviumból álló talaj a nedvességek, álló vizek felszivárgását eszközölvén, e két tényező együttműködése által van kevesbitve azon veszély, mely a víz lefolyására alkalmatlan sík fekvésből s a rothadási termékeknek a körlégbe jutása által a légmegromlásából származik.

A tavasz korán, már gyakran február végén kezdődvén, a földeket borító hó olvadásnak indul s gyorsan felszivatik és elpárolog; a mint a föld fagyos kérge enged már márczius közepén megindul a tenyészet, mely buján növekedvén csak az április, május hó folyamán igen gyakran mutakozó kései fagyok által van veszélyeztetve.

A nyár rendesen előbb köszönt be kelletténél, sokszor május utolsó napjai rekkenő hőséget hoznak, mig junius ismét hűvös esős idővel jár, a legmelegebb hónap rendesen a julius és augusztus egy része, legkellemesebb az ősz szeptembertől—novemberig, sokszor egész december végeig eltart az enyheidőjárás s a hó csak ritkán borítja már novemberben állandóan a földeket többnyire csak december végén köszönt be.

Ritkán van zord telünk, s a leghidegebb napok rendesen januárban és február elején észleltetnek, hogy újra a kikeletnek engedjék át a helyet a hó vége felé.

A megye területén hivatalos meteorologiai észlelde csupán a székhelyen Debreczenben van, és ez körülbelől jelzi a megye időjárási viszonyait is igen kevés különbözettel a távolabb helyekre vonatkozólag is, nagyobb városainkban rendesen kerül egy kettő az orvosok vagy gyógyszerészek közül, a kipuštán magán szorgalomból és érdeklődésből rendes jegyzéseket tesz az időjárást illetőleg, ezek azonban a meteorologia mai kívánalmainak — leginkább a szükséges megbízható eszközök hiánya miatt — alig felelhetnek meg, ezokból elégnék tartom, hogy saját 16 év óta tett jegyzeteimből egy évi táblázatot — és pedig a legutóbbi 1881-ik évről — ide iktassak, úgy is a kit ezen tárgy bővebb leírása érdekelne, kimerítőben és pontosabb észleletek alapján nyerthet felvilágosítást a központi időjelző állomás kimutatásaiból.

Az 1881-ik évi időjárásról következő táblázat ad némi ismertetést :

Hónap	Legmelegebb nap	Hőmérsék C fok	Leghidegebb nap	Hőmérsék C. szerint	Havi közép hőmérséklet	Légsulymérő legma- legalan- gasabb tabb állása	Bécsi vonalakban ^o	És napok száma	Csapadék millim.	Leginkább uralgó szélirány
Január	5d. ^o	+7.5	17 r.	-16.25	-3.70	7=346	20=333	10	41	Észak-keleti
Február	28 d	+9.6	24 r.	-13.2	-1.20	23=245	12=331	4	20	
Márczius	21 d.	+18.7	4 r.	-5.6	+4.62	16=343	11=336	12	38	Déli és délnyug.
Április	18 d.	+20	5 r.	+1.2	+9.40	10=341	21=334	11	80	Észak-keleti
Május	27 d	+31.2	1 r.	+4.3	+17.86	7=345	14=335	10	60	Keleti és északk.
Junius	25 d.	+33	11 e.	+8.75	+20.40	25=342	9=334	17	35	Déli és délnyug.
Julius	21 d.	+34	28 e	+13.5	+22.58	29=343	23=333	8	45	Északi és északk.
Auguszt.	2 d.	+35	29 e.	+14	+22.39	4=342	18=335	9	24	Nyugati és délny.
Szeptem.	11 d.	+26	25 r.	+7	+16.01	30=342.5	23=337	6	30	Észak-keleti
Október	10 d	+19.5	28 r.	+7	+9.54	8=345	25=333	15	66	
Novemb.	15 d.	+4	6 5 r.	-4	+3.53	4=347	2=337	5	30	Déli és délkeleti
Deczemb.	22 d	+5	8 r	-6.2	-0.17	27=346	22=337	7	29	Észak-keleti

Dr. Varga Geiza.

V. A megye növényzetének ismertetése.

Hajdumegyének földrajzi fekvése nem éppen kedvező arra nézve, hogy dús növényzetnek legyen hazája; hiányzanak a hegyek, folyók; egy része homok; van elég, síkságon elterülő tölgy erdeje; futó homok halmai között sok vizállással bir. Három évi kutatásom eredményét röviden, könnyebb áttekintés végett betűsoros rendben adom az egyszikűek kihagyásával, melyek, a fűvek kivételével gyéren vannak képviselve a rejtve nőszőkkel együtt s vizsgálódásaim tárgyát ez ideig nem is képezték.

Achillea millefolium L.

„ *pectinata* W.

„ *setacea* W. K.

„ *lanata* Spr,

Aegopodium podagraria L.

Aethusa cynapium L.

Agrimonia eupatoria L:

Agrostemma githago L.

Actaea spicata L.

Ajuga pyramidalis L.

„ *genevensis* L.

„ *reptans* L.

Ajuga chamaeptythis Schrb.

Alchemilla arvensis L.

Alchemilla vulgaris L.

Adonis aestivalis L.

„ *vernalis* L.

Adoxa moschatellina L,

Alsine graminifolia L.

„ *verna* Bartl.

„ *rubra* Wahl.

Althaea officinalis L.

„ *pallida* W. K,

„ *cannabina* L.

^{*)} d. jelent déli időt délután 2—3-ig. r. a reggelt és e. estvelit 10 órákor.

^o) a légsulymérő mindig reggel 7 órákor jegyeztetett

Alyssum incanum L.
 " calycinum L.
 " tortuosum W. K.
 " minimum W.
 Amaranthus Blitum L.
 " retroflexus L.
 " prostratus Balb.
 Amygdalus nana L.
 Anagallis arvensis L.
 " caerulea Schrb.
 Anchusa officinalis L.
 " arvensis M. B.
 Androsace maxima L.
 Anemone nemorosa L.
 " Pulsatilla L.
 " ranunculoides L.
 " pratensis L.
 " sylvestris L.
 Anthemis arvensis L.
 " tinctoria L.
 " austriaca Jacq.
 " cotula L.
 Anthriscus vulgaris Pers.
 Arabis hirsuta Scop.
 " arenaria Scop.
 " auriculata Lam.
 Anthyllis vulneraria L.
 Arenaria serpyllifolia L.
 Antirrhinum oroncium L.
 Aristolochia Clematidis L.
 Artemisia absinthium L.
 " vulgaris L.
 " campestris L.
 " scoparia W. K.
 Asperula odorata L.
 Asperugo procumbens L.
 Aster amellus L.
 Astragalus exscapus L.
 " virgatus Pall.
 " asper L.
 Atriplex nitens Reb.
 " patula L.

Atropa Belladonna L.
 Ballota nigra L.
 Barbaraea vulgaris R. Br.
 Bellis perennis L.
 Betonica officinalis L.
 Bidens tripartita L.
 " cernua L.
 Bryonia alba L.
 Bupleurum perfoliatum L.
 Caltha palustris L.
 Callitriche verna L.
 Campanula glomerata L.
 " sibirica L.
 " patula L.
 " persicifolia L.
 " rotundifolia L.
 " rapunculoides L.
 " trachelium L.
 " urticaefolia Wallr.
 Capsella bursa pastoris L.
 Cardamine pratensis L.
 Carduus nutans L.
 " acanthoides L.
 " collinus W. K.
 Caulis daucoides L.
 Carlina acaulis L.
 " vulgaris L.
 Centaurea cyanus L.
 " jacea L.
 " scabiosa L.
 " paniculata Lam.
 Cerastium semidecandrum L.
 " triviale Link.
 " glomeratus Thuill.
 Ceratocephallum demersum L.
 Cerinthe minor L.
 Chaerophyllum sylvestre L.
 " sativum Bauch.
 Chelidonium majus L.
 Chenopodium album L.
 " Bothrys L.

Chenopodium bonus Henricus L.
 " *urbicum* L.
 " *olidum* L.
 " *rubrum* L.
 " *murale* L.
Chenopodium hybridum L.
Chrysanthemum inodorum L.
 " *corymbosum* L.
 " *leucanthemum* L.
Cicuta virosa L.
Cichorium Intibus L.
Cineraria campestris L.
Circaea lutetiana L.
Cirsium arvense Scop.
 " *canum* All.
 " *lanceolatum* Scop.
Clematis vitalba L.
Clinopodium vulgare L.
Conium maculatum L.
Convolvulus arvensis L.
 " *sepium* L.
Cornus sangvinea L.
Coronilla varia L.
Corydalis bulbosa Pers.
 " *digitata* Pers.
Corylus avellana L.)
Crataegus oxyacantha L.
Crepis tectorum L.
 " *biennis* L.
Cucubalus bacciferus L.
Cuscuta europaea L.
 " *epithymum* L.
Cynoglossum officinale L.
Cytisus austriacum L.
 " *nigricans* L.
 " *supinus* L.
 " *capitatus* L.
Datura stramonium L.
Delphinium consolida L.
Dianthus prolifer L.
 " *carthusianorum* L.

Dianthus plumarius L.
Dictamnus albus L.
Dipsacus sylvestris L.
 " *laciniatus* L.
Diploxix muralis Cand.
Doronicum austriacum Jacq.
Doronicum plantagineum L.
Digitalis ochroleuca Jacq.
Draba verna L.
 " *muralis* L.
Dracocephalum austriacum L.
Echinops sphaerocephalus L.
Echinospermum Lappula Lehm.
Echium vulgare L.
 " *italicum* L.
 " *rubrum* Jacq.
Epilobium angustifolium L.
 " *parviflorum* L.
 " *hirsutum* L.
Erigeron acris L.
 " *canadensis* L.
Erodium cicutarium Herrih.
Eryngium planum L.
 " *campestre* L.
Erysimum alliarria L.
 " *odoratus* Ehrh.
 " *canescens* Roth.
 " *crepidifolium* Rech.
Eupatorium cannabinum L.
Erythraea centaureum Pers.
 " *pulchella* Fries.
Euphorbia amygdaloides L.
 " *cyparissias* L.
 " *virgata* W. K.
 " *salicifolia* Hort.
 " *gerardiana* Jacq.
 " *platyphylla* L.
Euphrasia officinalis L.
 " *lutea* L.
 " *odontites* L.

Evonymus europaeus L.
 " *verrucosus* Ait.
Filago arvensis L.
 " *germanica* L.
Filago minima Fries.
Fragaria vesca L.
 " *collina* Ehrh.
Fumaria officinalis L.
 " *parviflora* Lam.
Galeobdolon luteum Huds.
Galeopsis versicolor Curt.
 " *ladanum* L.
 " *pubescens* Bess.
 " *tetrahit* L.
 " *ochroleuca* Lam.
Galium aparine L.
 " *cruciatum* Scop.
 " *pedemontanum* All.
 " *mollugo* L.
 " *sylvaticum* L.
 " *verum* L.
 " *vernum* Scop.
Genista tinctoria L.
 " *pilosa* L.
 " *germanica* L.
Geranium dissectum L.
 " *rotundifolium* L.
 " *sanguineum* L.
 " *pusillum* L.
 " *Robertianum* L.
 " *molle* L.
Geum urbanum L.
Glechoma hederacea L.
Gnaphalium uliginosum L.
 " *luteo album* L.
 " *arenarium* L.
 " *dioicum* L.
 " *sylvaticum* L.
Gratiola officinalis L.
Globularia vulgaris L.

Gypsophila muralis L.
 " *paniculata* L.
 " *fastigiata* L.
Hedera helix L.
Helianthemum vulgare Gaertn.
Helichrysum arenarium Cand.
Herniaria glabra L.
 " *incana* Lam.
Heliotropium europaeum L.
Hieracium pilosella L.
 " *aurita* L.
 " *praealtum* Koch.
 " *cymosum* L.
 " *pratense* Tausch.
 " *umbellatum* L.
Hibiscus trionum L.
Hippuris vulgaris L.
Humulus lupulus L.
Hyosciamus niger L.
Hypericum perforatum L.
 " *quadrangulum* L.
 " *hirsutum* L.
Hypochaeris maculata L.
Hyoseris foetida L.
Inula pulicaria L.
 " *britannica* L.
 " *ensifolia* L.
 " *hirta* L.
Isatis tinctoria L.
Jasione montana L.
Knautia arvensis Court.
Lactuca scariola L.
 " *virosa* L.
 " *perennis* L.
Lamium amplexicaule L.
 " *album* L.
 " *maculatum* L.
 " *purpureum* L.
Lappa major Gaertn.
 " *minor* Cand.
 " *tomentosa* All.

- Lapsana communis* L.
Laserpitium latifolium L.
Lathyrus pratensis L.
 " *sylvestris* L.
Lavatera thuringica L.
Leontodon autumnalis L.
 " *hastilis* L.
Leonurus cardiaca L.
Lepidium draba L.
 " *ruderales* L.
Lepidium campestre R. Br.
Ligustrum vulgare L.
Limosella aquatica L.
Linaria elatine Mill.
 " *vularisg* Mill.
 " *arvensis* Desf.
Linum austriacum L.
 " *tenuifolium* L.
 " *perenne* L.
 " *flavum* L.
Lithospermum arvense L.
 " *purpureo-coeruleum* L.
 " *tinctorium* Cand.
Loranthus europaeus L.
Lotus coerniculatus L.
Lychnis viscaria L.
 " *coronaria* Lam.
 " *flos cuculli* L.
 " *vespertina* Sibth.
Lycopsis pulla L.
Lycopus europaeus L.
Lysimachia Nummularia L.
 " *vulgaris* L.
Lythrum salicaria L.
 " *hyssopifolium* L.
Malva sylvestris L.
 " *rotundifolia* Fr.
 " *vulgaris* Fr.
Matricaria chamomilla L.
Marrubium vulgare L.
 " *peregrinum* L.
Marrubium remotum Kit.
Medicago falcata L.
 " *lupulina* L.
 " *minima* L.
Melampyrum arvense L.
 " *nemorosum* L.
 " *barbatum* L.
 " *cristatum* L.
Melilotus officinalis Desr.
 " *vulgaris* Willd.
 " *alba* Lam.
Mentha aquatica L.
 " *arvensis* L.
 " *sylvatica* L.
Mercurialis perennis L.
 " *annua* L.
Myagrum perfoliatum L.
Myosotis intermedia Link.
 " *hispida* Schl.
 " *palustris* With.
 " *versicolor* Pers.
Myosurus minimus L.
Nasturtium officinale R. Br.
 " *sylvestre* R. Br.
 " *amphibium* R. Br.
Nepeta cataria L.
 " *nuda* Jacq.
Nigela arvensis L.
Oenothera biennis L.
Ononis hircina L.
 " *spinosa* L.
Oenanthe Phellandrium Lam.
Origanum vulgare L.
Onopordon acanthium L.
Orobus vernus L.
 " *niger* L.
Orobanche scabiosa Koch.
 " *cearulea* Will.
 " *ramosa* L.
 " *caryophyllacea* Sm.
Onosma echiioides L.

Papaver Rhoeas L.
 " *dubium* R.
Peucedanum arenarium W. K.
Physalis alkekengi L.
Phyteuma spicata L.
Plantago major L.
 " *media* L.
 " *lanceolata* L.
 " *arenaria* W. K.
Pedicularis palustris L.
Polygala vulgaris L.
 " *amara* L.
Polygonum amphibium.
 " *aviculare* L.
 " *persicaria* L.
 " *convolvulus* L.
 " *dumetorum* L.
 " *hydropiper* L.
 " *arenarium* W. K.
Populus alba L.
 " *nigra* L.
 " *tremula* L.
Portulaca oleracea L.
Poterium sangvisorba L.
Potentilla anserina L.
 " *argentea* L.
 " *recta* L.
 " *reptans* L.
 " *Tormentilla* Schrk.
 " *supina* L.
 " *cinerea* Clair.
 " *verna* L.
Praeanthes purpurea L.
Primula acaulis Jacq.
 " *officinalis* Jacq.
Prunella alba Pall.
 " *grandiflora* L.
 " *vulgaris* L.
Prunus spinosa L.
 " *chamaecerasus* L.
Pulegium vulgare Mill.

Pulmonaria angustifolia L.
 " *officinalis* L.
Pulicaria vulgaris Gaert.
 " *dysenterica* Gaert.
Pyrus communis L.
 " *malus* L.
Quercus pedunculata Ehrh.
 " *cerris* L.
 " *robur* L.
 " *pubescens* Willd.
Ranunculus acris L.
 " *arvensis* L.
 " *auricomus* L.
Ranunculus aquatilis L.
 " *ficaria* L.
 " *flammula* L.
 " *sceleratus* L.
 " *bulbosus* L.
 " *repens* L.
 " *pedatus* W. K.
Reseda luteola L.
Rhamnus Frangula L.
 " *catarthica* L.
Raphanus Raphanistrum L.
Rhinanthus major Ehrh.
 " *minor* Ehrh.
Rosa canina L.
 " *arvensis* Huds.
 " *pimpinellifolia* L.
Rubia tinctorum L.
Rubus fruticosus L.
 " *agrestis* W. K.
 " *caesius* L.
Rumex acetosa L.
 " *acetosella* L.
 " *aquaticus* L.
 " *nemolapathum* Ehrh.
 " *hydrolapathum* Huds.
Sagina procumbens L.
Salix caprea L.

Salix repens L.
 " *fragilis* L.
 " *viminialis* L.
 " *alba* L.
 " *purpurea* L.
Salvia pratensis L.
 " *verticillata* L.
 " *sylvestris* L.
 " *austriaca* L.
Salsola arenaria W. K.
 " *Kali* L.
Sambucus ebulus L.
 " *nigra* L.
Sanguisorba officinalis L.
Saponaria officinalis L.
Saponaria vacca L.
Saxifraga tridactylites L.
 " *bulbifera* L.
Scabiosa arvensis L.
 " *ochroleuca* L.
 " *sylvatica* L.
Scleranthus annuus L.
Scrophularia aquatica L.
 " *nodosa* L.
Scutellaria galericulata L.
Scorzonera austriaca Willd.
 " *humilis* L.
Sedum acre L.
 " *Fabaria* Koch.
 " *telephinum* L.
 " *sexangulare* L.
Sempervivum tectorum L.
Senetio Jacobaea L.
 " *sylvaticus* L.
 " *vulgaris* L.
Serratula tinctoria L.
 " *blanda* M. B.
Sida Abutilon L.
Silene inflata Sm.
 " *oties* Sm.
 " *nutans* L.

Silene conica L.
 " *viscosa* Pers.
 " *multiflora* Pers.
 " *viridiflora* L.
Sinapis arvensis L.
Sisymbrium officinale Scop.
 " *Alliaria* Scop.
 " *Sophia* L.
 " *pannonicum* Jacq.
Solanum dulcamara L.
 " *nigrum* L.
Sium Falcaria L.
Solidago virgaurea L.
Sonchus arvensis L.
 " *oleraceus* L.
Spergula arvensis L.
Spiraea filipendula L.
Stachys sylvatica L.
 " *germanica* L.
 " *recta* L.
 " *annua* L.
 " *palustris* L.
 " *tomentosa* Jacq.
Statice Limonium L.
Stellaria graminea L.
 " *glauca* With.
 " *media* Willd.
 " *viscida* M. B.
 " *holostea* L.
Succisa pratensis Mönch.
 " *australis* Wulf.
Symphitum officinale L.
 " *tuberosum* L.

Tanacetum vulgare L.
Taraxacum officinale Wigg.
Thalictrum aquilegifolium L.
 " *angustifolium* Jacq.
Thlaspi arvense L.
 " *perfoliatum* L.
Thymus serpyllum L.
 " *acicularis* W. K.

Teucrium Botrys L.
 " *chamaedrys* L.
 " *montanum* L.
Torilis anthriscus Gm.
Tragopogon pratensis L.
 " *orientalis* L.
 " *major* Jacq.
 " *floccosus* W. K.
Trifolium arvense L.
 " *ochroleucum* L.
 " *medium* L.
 " *pratense* L.
 " *procombens* L.
 " *repens* L.
 " *angulatus* W. K.
 " *strictum* L.
 " *diffusum* Ehrh.
 " *striatum* L.
 " *montanum* L.
 " *rubens* L.
Tribulus terrestris L.
Turritis glabra L.
Tussilago Farfara L.
Urtica urens L.
 " *dioica* L.
Valeriana officinalis L.
Valerianella olitoria Mönch.
Verbena officinalis L.
Viburnum Lantana L.
Veronica agrestis L.
 " *anagallis* L.
 " *arvensis* L.
 " *Beccabunga* L.
 " *chamedrys* L.
 " *hederifolia* L.
 " *prostrata* L.
 " *scutellata* L.
 " *serpyllifolia* L.

Veronica spicata L.
 " *officinalis* L.
 " *austriaca* L.
 " *praecox* All.
 " *triphyllus* L.
 " *vena* L.
Vinca herbacea W. K.
Viola arvensis Mur.
 " *campestris* M. B.
 " *lactea* Sm.
 " *arenaria* Cand.
 " *canina* L.
 " *hirta* L.
 " *odorata* L.
 " *sylvestris* L.
 " *tricolor* L.
Verbascum Blattaria L.
 " *nigrum* L.
 " *phaeniceum* L.
 " *thapsus* L.
 " *thapsiforme* Schrad.
 " *phlomoides* L.
 " *Lychnitis* L.
 " *rubiginosum* W. K.
Vicia cracca L.
 " *dumetorum* L.
 " *sepium* L.
 " *villosa* Roth.
 " *hirsuta* Koch.
 " *pisiformis* L.
 " *lathyroides* L.
 " *annonica* Jacq.
 " *purpurescens* Cand.
Viscum album L.
Vincetoxicum vulgare Schult.
Xeranthemum annuum L.
Xanthium spinosum L.
 " *strumarium* L.

VI. A megye állatvilágának rövid áttekintése.

Kedvezőtlen helyi viszonyok, szegény növényzet mellett az állatvilág sem lehet kielégítő. Különösen szegény megyénk halakban. Rövid áttekintését adom megyénk gerinczeseinek, úgy azon rovaroknak, melyek növénykutatásaim alkalmával általam észleltettek.

Emlősők.

Canis lupus L.
 „ *vulpes* L.
Cervus capreolus L.
Cricetus frumentarius Pall.
Erinaceus europaeus L.
Felis cattus L.
Hypudaeus arvalis Pall.
Hypudaeus terrestris L.
Lepus timidus L.
Mus musculus L.
 „ *rattus* L.
 „ *sylvaticus* L.
 „ *agrarius* Pall.
Meles taxus Schrb.

Mustela Foina L.
 „ *putorius* L.
 „ *vulgaris* L.
Myoxus glis Schrb.
Plecotus auritus L.
Sorex araneus L.
Sciurus vulgaris L.
Spalax typhlus Pall.
Spermophilus citillus L.
Sus scrofa L.
Talpa europaea L.
Vesperugo serotinus Daub.
Vespertilio murinus L.

Madarak.

Anser cinereus M. W.
 „ *segetum* L.
Anas strepera L.
 „ *querquedula* L.
 „ *leucophthalma* Bechst.
 „ *ferina* L.
 „ *clypaeata* L.
 „ *acuta* L.
 „ *boschas* L.
Ardea cinerea L.
 „ *stellaris* L.
 „ *minuta* L.
 „ *nycticorax* L.
Alauda arvensis L.
 „ *cristata* L.
Anthus arboreus Bechst.

Alcedo ispida L.
Astur palumbarius L.
 „ *nisus* L.
Buteo vulgaris Bechst.
 „ *lagopus* L.
Crex praxensis Bechst.
Ciconia alba Bechst.
Coturnix dactylisonans Mey
Columba palumbus L.
 „ *aeneas* L.
 „ *turtur* L.
Corvus corax L.
 „ *coronae* Lath.
 „ *frugilegus* L.
 „ *cornix* L.
 „ *monedula* L.

Coccothraustes vulgaris Pall.
Charadrius hiaticula L.
Caprimulgus europaeus L.
Carduelis elegans Steph.
Coracias garrula L.
Cuculus conor L.
Certhia familiaris L.
Circus cyaneus L.
Emberiza hortulana L.
 " *citrinella* L.
 " *miliaria* L.
 " *schaeniclus* L.
Falco tinniculus L.
Fringilla caelebs L.
 " *chloris* L.
 " *spinus* L.
 " *cannabina* L.
 " *montifringilla* L.
 " *linaria* L.
Fulica atra L.
Glareola austriaca Gm.
Grus cinerea Bechst.
Gallinula chlorops L.
Garrulus glandarius L.
Hirundo rustica
 " *riparia* L.
 " *urbica* L.
Ibis falcinellus L.
Jynx torquilla L.
Lanius excubitor L.
 " *collurio* L.
 " *minor* L.
 " *ruficeps* Bechst.
Larus ridibundus L.
Mergus merganser L.
Motacilla alba L.
 " *flava* L.
Muscicapa grisola L.
 " *atricapilla* L.
Milvus regalis Briss.
Otis tarda L.
Oriolus galbula L.

Passer domestica L.
 " *montana* L.
Picus martius L.
 " *viridis* L.
 " *major* L.
 " *minor* L.
Parus caeruleus L.
 " *caudatus* L.
 " *major* L.
Pyrhula rubicilla Pall.
Pica caudata Ray.
Perdix cinerea Brill.
Podiceps cristatus L.
Rallus aquaticus L.
Regulus cristatus Koch.
 " *ignicapillus* Brehm.
Strix otus L.
 " *flammea* L.
 " *aluco* L.
Surnia passerina L.
Sylvia phylomela Bechst.
 " *luscini* L.
 " *atricapilla* L.
 " *arundinacea* Bechst.
Saxicola oenanthe L.
 " *rubicola* L.
Sturnus vulgaris L.
Scolopax rusticola L.
 " *major* L.
Scolopax gallinago L.
 " *gallinula* L.
Sterna hirundo L.
 " *nigra* Briss.
Sitta europaea L.
Troglodytes punctatus L.
Turdus merula L.
 " *viscivorus* L.
 " *pilaris* L.
 " *musicus* L.
Upupa epops L.
Vanellus cristatus M. W.

Hüllök.

Anguis fragilis L.
Bombinatorigeneus Meer.
Bufo cinereus Schw.
 " *viridis* Gm.
 " *calamita* L.
Coluber flavescens Gm.
Coronella laevis Meer.
Emis europaea Schw.
Hyla arborea L.
Lacerta viridis Daud.

Lacerta agilis L.
 " *muralis* Meer.
Rana esculenta L.
 " *temporaria* L.
Salamandra maculata Laur.
Triton palustris L.
 " *punctatus* Meer.
 " *cinereus* Meer.
Trepidonotus tessellatus Fitz.
 " *natrrix* L.

Halak.

Cobitis fossilis L.
Cyprinus carpio L.
Carassius vulgaris Nils.
Esox lucius L.

Leuciscus rutilus L.
Perca fluviatilis L.
Tinca vulgaris L.

Rovarok.**I. Téhelyröpűek.**

Amara vulgaris Panz.
 " *apricaria* Payk.
 " *trivialis* Gyllh.
 " *communis* Panz.
 " *fulva* De Geer.
Aleochara fuscipes F.
Anthophagus caraboides L.
 " *abbreviatus* F.
Attagenus pelli L.
Anthrenus scrophulariae L.
 " *museorum* L.
Anomalia vitis F.
Anisoplia fruticola F.
 " *agricola* F.
Aphodius fossor L.
 " *granarius* L.
 " *erraticus* L.
 " *foetens* F.

Aphodius fimetarius L.
 " *ater* De Geer.
 " *sordidus* F.
 " *nitidulus* F.
 " *inquinatus* F.
 " *tessulatus* Payk.
 " *porcus* F.
 " *merdarius* F.
 " *castaneus* Jllig.
 " *contaminatus* Herbst.
 " *rufipes* L.
 " *porcatus* Jllig.
Agriotes obscurus L.
 " *pilosus* F.
 " *sputator* L.
Anthaxia umbellatarum F.
Agrilus biguttatus F.
Agrilus nocivus Ratzb.
 " *angustatus* Jllig.
 " *cyanescens* Jllig.

Agrilus sinuatus Oliv.
Anthonomus pomorum L.
 " *druparum* L.
Anobium pertinax L.
 " *paniceum* L.
 " *tesselatum* F.
Apoderus coryli L.
Apion pomonae F.
 " *craca* L.
 " *aeneum* F.
 " *malvae* F.
 " *frumentarium* L.
Aromia moschata L.
Astinomus aedilis L.
 " *griseus* F.
 " *atomarius* F.
Adimonia tanaceti L.
 " *rustica* L.
 " *capreae* L.
Anthicus antherinus L.
 " *floralis* F.
 " *hispidus* Rossi.
Anaspis frontalis F.
 " *flava* L.
Brachinus crepitans L.
 " *explodens* Duft.
Bembidium celere F.
 " *paludosum* Panz.
 " *pallipes* Meg.
 " *pumilio* Duft.
 " *ustulatum* L.
 " *andreae* F.
 " *quadriguttatum* F.
 " *flavipes* L.
 " *4 maculatum* L.
Byrrhus pilula Jllig.
 " *fasciatus* Gyllh.
Balaninus nucum L.
Bostrychus monographus F.
Bostrychus dispar F.

Bruchus pisi L.
 " *granarius* L.
Blaps mortisaga L.
Cicindela campestris L.
 " *hybrida* L.
 " *sylvicola* Meg.
 " *germanica* L.
 " *littoralis* F.
 " *biguttatus* F.
 " *palustris* Duft.
 " *rufipes* Curt.
Cychnus rostratus F.
Carabus catenulatus F.
 " *Preyssleri* Duft.
 " *arvensis* F.
 " *morbillosus* F.
 " *granulatus* L.
 " *auratus* F.
 " *gemmatus* L.
 " *intricatus* L.
 " *convexus* F.
 " *violaceus* F.
 " *nemoralis* F.
 " *scabriusculus* Oliv.
 " *cancellatus* Jllig.
Calosoma sycophanta F.
 " *inquisitor* F.
Cephalotes vulgaris Bon.
Calathus cisteloides Jllig.
 " *fulvipes* Sturm.
Colymbetes fuscus L.
 " *notatus* F.
Cetonia marmorata F.
 " *metallica* F.
 " *aurata* L.
 " *hirtella* L.
 " *viridis* F.
Copris lunaris L.
Cardiophorus ruficollis L.
Cantharis fusca L.
 " *rufa* L.

Cantharis testacea L.
 " *pallida* F.
Cryptorhynchus lapathi L.
Ceutorhynchus echii F.
 " *erysimi* F.
 " *floralis* Payk.
Cionus verbasci F.
 " *scorphulariae* L.
 " *thapsus* F.
Clerus formicarius L.
Cis boleti Scop.
Calandra granaria L.
Chlorophanus viridis L.
Cleonus sulcirostris L.
 " *albidus* F.
 " *ophthalmicus* Rossi.
Callidium violaceum L.
 " *sanguineum* L.
 " *variabile* L.
 " *alni* L.
 " *femoratum* L.
Clytus arcuatus L.
 " *ornatus* F.
 " *floralis* Pall.
 " *verbasci* F.
 " *mysticus* L.
 " *detritus* L.
Cassida nebulosa L.
 " *nobilis* L.
 " *atrata* F.
 " *equestris* F.
 " *austriaca* F.
 " *vibex* L.
 " *thoracica* Kug.
Chrysomela graminis L.
 " *limbata* L.
 " *sanguinolenta* L.
 " *cerealis* L.
 " *lamina* F.
Cryptocephalus minutus F.
 " *bipunctatus* F.

Cryptocephalus bipustulatus F.
 " *bilineatus* L.
 " *coloratus* F.
 " *coryli* L.
 " *sericeus* L.
 " *violaceus* L.
Coccinella mutabilis Scrib.
 " 19 *punctata* L.
 " 5 " L.
 " 7 " L.
 " 11 " L.
 " 22 " L.
 " 14 *guttata* L.
 " 4 *pustulata* L.
 " 14 " L.
 " *impustulata* L.
 " *marginata punctata* Schal.
 " *bipunctata* L.
 " *livida* De Gaer.
 " *variabilis* Jllig.
 " *inquinata* Muls.
Cistela sulphurea L.
 " *aterrima* Dej.
 " *collaris* Dej.
 " *laevis* Gm.
Dytiscus marginalis L.
 " *latissimus* L.
Dermestes lardarius L.
 " *vulpinus* L.
 " *laniarius* Jllig.
 " *Frischii* Kug.
Dorcus parallelopipedus L.
Dorcadion morio F.
 " *fulvum* Scop.
 " *rufipes* F.
 " *fuliginator* L.
Donacia sagittariae F.
 " *lemnae* F.
Elaphrus cuprerus Meg.
 " *riparius* F.
 " *littoralis* Meg.
 " *uliginosus* F.

Elater niger F.
 " *rufipes* F.
Ergates faber F.
Feronia cuprea Dej.
 " *vernalis* F.
 " *melanaria* Jllig.
 " *nigra* F.
 " *striola* F.
 " *picimana* Dej.
 " *cylindrica* Herbst.
 " *carinata* Duft.
Gyrinus natator F.
Geotrupes stercorarius L.
 " *sylvaticus* Panz.
 " *vernalis* L.
 " *mutator* Marsh.
Gymnopleurus pilularius Herbs.
Harpalus aeneus F.
 " *azureus* F.
 " *ruficornis* F.
 " *impiger* Meg.
Hydrophilus piceus L.
 " *caraboides* L.
Homolota circellaris Graw.
 " *elongatula* Erich.
 " *socialis* Payk.
 " *analis* Graw.
Hister unicolor L.
 " *sinuatus* F.
 " *cadaverinus* Ent. Heft.
 " *quadrinaculatus* L.
Hammaticherus heros F.
 " *cerdo* F.
Haltica oleracea L.
 " *rufipes* L.
 " *nemorum* L.
 " *modèeri* L.
Halyzia ocellata L.
 " 16 *guttata* L.
 " 14 " L.
 " 18 " L.

Halyzia 14 punctata L.
 " *tigrina* L.
Leistus caeruleus Clair.
Lethrus cephalotes F.
Lucanus cervus L.
Lacon murinus L.
Limonium parvulum Panz.
 " *bipustulatum* L.
Ludaeus aeneus F.
 " *ferrugineus* L.
Lampyris noctiluca L.
Lepyrus binotatus F.
 " *colon* L.
Lamia textor L.
Leptura rubrotestacea Jllig.
 " *scutellata* F.
Lema merdigera L.
 " 12 *punctata* L.
 " *melanopa* L.
 " *asparagi* L.
 " *cyanella* L.
Lagria hirta L.
Lina populi L.
 " *tremulae* Gm.
 " *aenea* L.
Lytta vesicatoria L.
Melolontha vulgaris F.
 " *hippocastani* F.
Magdalinus violaceus L.
 " *cerasi* L.
 " *pruni* L.
Malthinus biguttatus L.
Malachius aeneus L.
 " *bipustulatus* L.
Molorhus major L.
 " *minor* L.
Mesosa curculionoides L.
Mordella fasciata F.
 " *aculeata*
 " *humeralis* L.
 " *variegata* F.
Meloe proscarabaeus L.

Meloe violaceus Manh.

" *decorus* Brandt.

" *reticulatus* Ziegl.

" *brevicollis* Panz.

Mylabaris variabilis Pall.

Necrophorus germanicus L.

" *humator* F.

" *vespillo* L.

" *ruspator* Erichs.

" *mortuorum* F.

Ocypus olens Müll.

" *cyaneus* Payh.

" *simplicis* F.

" *picipennis* F.

" *cupreus* Rossi.

" *ater* Graw.

" *morio* Graw.

Okytelus rugosus F.

" *piceus* L.

" *nitidulus* Graw.

" *depressus* Graw.

Oryctes nasicornis L.

Osmoderma eremita Scop.

Onthophagus taurus L.

" *nuchicornis* L.

" *fracticornis* Preysl.

Otiorhynchus niger F.

" *ligustici* L.

" *gemmatus* F.

" *picipes* F.

" *ovatus* L.

Orchestes quercus L.

" *salicis* Schönh.

" *almi* L.

" *fagi* L.

Opatrum sabulosum L.

Oedemera podagraria L.

" *marginata* F.

Procustes coriaceus Bon.

Polyphylla fullo L.

Philonthus splendens F.

" *laminatus* Creutz.

" *aeneus* Rossi.

" *atratus* Grw.

" *politus* L.

" *bipustulatus* Panz.

Philonthus varians Payh.

" *aterrimus* Grw.

Poederus riparius L.

" *ruficollis* F.

Phyllopertha horticola L.

Phytonomus punctatus F.

" *rumicis* L.

" *plantaginus* De Geer

Phyllobius calcaratus F.

" *pyri* L.

" *argentatus* L.

" *oblongus* L.

" *vespertinus* F.

" *uniformis* Schönh

Ptinus fur L.

Polydrusus micans F.

" *flavipes* De Geer

Prionus coriarius L.

Pachyta virginea L.

" *collaris* L.

" *octomaculata* F.

Purpuricenus Koehleri F.

Rhizotrogus sostitialis L.

" *aequinoctialis* F.

" *ruficornis* F.

" *assimilis* Herbst.

Rhynchites cupreus L.

" *Bacchus* L.

" *populi* L.

" *betuleti* L.

" *betulae* L.

Rhagium mordax F.

" *inquisitor* L.

" *bifasciatus* F.

" *indagator* F.

Silpha thoracica L.

- " *rugosa* L.
- " *obscura* L.
- " *sinuata* F.
- " *quadripunctata* L.
- " *verticillata* F.
- " *atrata* L.

Staphylinus hirtus L.

- " *maxillosus* L.
- " *nebulosus* F.
- " *murinus* L.
- " *pubescens* De Geer
- " *erythroptera* L.
- " *caesarius* Cederh
- " *fossor* Scop

Stenus biguttatus L.

- " *buphthalmus* Grw.
- " *binotatus* L. jungh
- " *Juno* F.

Sitones lineatus L.

Saperda populnea L.

- " *carcharias* L.
- " *scalaris* F.
- " *punctata* L.

Strangalia atra F.

- " *quadrifasciata* L.
- " *melanura* L.

Trechus minutus F.

- " *discus* F.

Tachinus silphoides L.

- " *rufipes* De Geer
- " *marginellus* F.
- " *subterraneus* L.
- " *flavipes* F.

Trichius fasciatus L.

Trichodes apiarius L.

- " *alvearius* F.

Toxotus cursor L.

- " *quadrimaculatus* L.
- " *humeralis* F.

Tenebrio molitor L.

Valgus haemipterus L.

Xantholinus fulgidus F.

- " *glabratus* Grw.
- " *punctulatus* Payk
- " *tricolor* F.
- " *linearis* Oliw

II. H á r t y a r ö p ü e k.

Apis mellifica L.

Andrena labialis Illig.

- " *vestita* F.
- " *thoracica* Illig
- " *cunicularia* Illig

Alysia manducator F.

Alomyia ovator Grw.

Allanthus notha Klg.

- " *bifasciata* Klg.

- " *pusillus* Klg.

Anthidium manicatum F.

Anthophora hirsuta Latr.

- " *parietina* F.

Ammophila sabulosa L.

- " *hirsuta* Kirb.

Anomalon circumflexus L.

Athalia spinarum F.

- " *rosae* F.

Aphidius varius N.

Aylax rhoadis Klg.

Bassus sulcator Grw.

- " *laetatorius* F.

Bombus lapidarius F.

- " *terrestris* F.

- " *hypnorum* Illig.

- " *equestris* Illig.

- " *hortorum* Illig.

- " *muscorum* Illig.

Bembex rostrata F.

Banchus falcator F.

Bracon variator N.

Campanotus ligniperdus Latr.

Campoplex pugillator L.

- " *difformis* Grw.

Chelonius similis N.

Chrysis ignita L.
 " *cyanea* F.
 " *nitidula* F.
 " *fulgida* L.
 " *coerulipes* F.
 " *bidentata* L.
Cleptes semiaurata Latr.
 " *purpuralis* F.
Cryptus viduatorius F.
 " *cyanator* F.
Cladius albipes Klg.
 " *difformis* Panz
Cimbex variabilis Klg.
 " *amerinae* F.
Cephus pygmaeus F.
Chalcis clavipes L.
Cinips quercus folii L.
 " *calicis* Burg
 " *malpighii* F.
Crabro cribrarius L.
Cerceris labiates F.
Ceropales maculata F.
Colletes fodiens Latr.
 " *succincta* Panz
 " *hirta* Lep
Chelostoma maxillosum Latr.
Dasypoda hirtipes F.
Dichroa Gibba Illig
 " *analisis* Illig
Dolerus eglanteriae Klg.
 " *gonager* F.
 " *niger* Klg.
Eumenes pomiformis Spin.
Elampus Panzeri F.
Emphytus grossulariae F.
 " *cinctus* L.
Ephialtes manifestator L.
Exetastes fornicator F.
Eucera longicornis L.
Faennus jaculator L.
 " *appendigaster* Klg.
Formica rufa L.

Formica flava L.
 " *fusca* Latr.
 " *nigra* Latr.
 " *sanguinea* Latr.
 " *fuliginosa* Latr.
 " *pratensis* De Geer
 " *congerens* Foerst
Glypta bifoveolata Grw.
Hylotoma rosarum Klg.
 " *enodis* L.
 " *atrata* Klg.
 " *berberidis* Schrk.
Holopyga ovata Dlb.
Hedychrum lucidulum F.
Hylaeus fulvocinctus F.
 " *quadriceinctus* F.
 " *flavipes* Klg.
 " *grandis* Illig.
 " *arbustorum* Illig
Ichneumon fusorius Grw.
 " *pisorius* L.
 " *castigator* Grw.
 " *luctatorius* L.
 " *extensorius* Grw.
 " *multiannulatus* Grw.
Lasius niger F.
Lyda sylvatica L.
 " *pyri* Schrk.
Lissonota bellator Grw.
 " *setosa* Grw.
Mutilla europea L.
Megachile muraria F.
 " *ligniseca* Klg.
Mesostenus ligator Grw.
 " *gladiator* Grw.
Mesoleptus ruficornis Grw.
 " *laevigatus* Grw.
Metopius necatorius F.
Microgaster nemorum Klg.
 " *glomeratus* L.
 " *globatus* L.

Myrmica laevinodis N.
 " *fuscula* N.
 " *rubida* Latr.
Mellinus arvensis F.
Macrophia ribis Schrk.
Nematus ventricosus Klg.
 " *salicis* L.
Ophion luteus L.
 " *merdarius* Grw.
 " *obscurus* F.
Omalus coeruleus De Geer
Odynerus acutus F.
Osmia bicornis L.
Pimpla flavicans F.
 " *varicornis* F.
 " *stercorator* F.
 " *instigator* F.
 " *scanica* Will
Philanthus pictus Panz.
 " *coronatus* Panz
Pompilus viaticus F.
 " *fuscus* F.
Polister gallica F.
Phygadeuon pteronorum Htg.
Pterochilus sipinipes L.
Pezomachus fasciatus Gwr.
 " *instabasis* Faerst
Paniscus testaceus Gwr.
Porizon bedeguaris Christ.
Pteromalus puparum L.
Panurgus lobatus F.
Prosopis anulata F.
Psithyrus rupestris F.
 " *vestalis* Four
Psammophila affinis Kirb.
Rogas collaris Spin.
Rhodites rosae L.
Sirex gigas L.
Stilbum calens L.
Scolia signata Panz
Selandria aethiops F.
 " *morio* F.

Spathius clavatus Panz
Trogus flavatorius "
Tryphon rutilator L.
Tenthredo lutea L.
 " *histrio* L.
 " *atra* L.
 " *coryli* Panz
 " *flavicornis* F.
 " *coerulescens* F.
 " *scalaris* Klg.
 " *viridis* L.
 " *bicincta* L.
Torymus bedeguaris L.
 " *ater* F.
Teleas phalenarum N.
Tiphia faermorata F.
Vespa crabro L.
 " *vulgaris* L.
Xylocopa violacea Latr.

III. Pikkelyröpűek.

Apatura Iris L.
 " *Ilia* L.
Argynis adippe L.
 " *aglaja* L.
 " *euphrosine* L.
 " *latonia* L.
 " *paphia* L.
 " *pandora* H.
Atychia statices L.
 " *appendiculata* M.
 " *globulariae* Ochs.
 " *pruni* F.
Acherontia atropos L.
Aglia Tau L.
Acronyctia aceris L.
 " *megacephala* F.
 " *auricoma* F.
 " *rumicis* L.
 " *tridens* L.
 " *perla* L.

Anthophila malvae H.
 " *aenea* H.
 " *purpurina* F.
 " *argentula* Esp.
 " *sulphurea* H.
Agrotis segetum H.
 " *exclamationis* L.
 " *graminis* L.
 " *tritici* L.
Amphypira pyramidaea L.
 " *tragopogonis* L.
Apamaea latruncula H.
Acontia solaris H.
Acoenasambucaria L.
Aspilates purpuraria L.
 " *palumbaria* F.
Amphidasis betularia L.
Acidalia brumata F.
 " *ochrearia* W. V.
 " *albulata* F.
 " *impluviata* H.
 " *rhamnata* F.
 " *osseata* F.
Asopia farinalis L.
 " *flammealis* H.
Aspis solandriana L.
Adela De Geerella L.
 " *Schiffmüllerella* H.
 " *scabiosella* Scop.
 " *schwammerdamella* L.
Alucita ochrodactyla L.
 " *rhododactyla* L.
 " *pterodactyla* L.
 " *pentadactyla* L.
Anacampis ligulella L.
Brephos puella Fr.
 " *parthenias* L.
Boarmia cinctaria H.
Botys purpuralis L.
 " *verticalis* L.
 " *urticalis* H.
 " *forficalis* L.

Colias edusa F.
 " *myrmidone* H.
 " *hyale* L.
 " *rhamni* L.
Cossus ligniperda L.
 " *aesculi* L.
Cymatophora flavicornis L.
 " *fluctuosa* Tr.
Cosmia trapezina L.
Cucullia verbasci L.
 " *chamomillae* F.
 " *chrysanthemi* Tr.
 " *umbratica* L.
Calpe libatrix F.
Catocala fraxini L.
 " *elocata* Esp.
 " *nupta* L.
 " *electa* H.
Caradrina alsines Brch.
 " *cubicularis* H.
 " *trilinea* H.
Cerastis cerasina Fr.
Crocallis elinguaris L.
Cabera pusaria L.
 " *pendularia* L.
Cidaria ferrugaria W. V.
 " *ocellata* L.
 " *moeniaris* F.
 " *chenopodiata* L.
 " *galiata* H.
Carpocapsa pomonana L.
 " *Woeberiana* F.
Cochylis citrana H.
Crambus dumetellus H.
 " *pascuellus* L.
 " *pratellus* L.
 " *perlellus* Scp.
Endromis versicolor L.
Deilephila elpennor L.
 " *porcellus* L.
 " *euphorbia* L.
 " *galii* F.

Eyprepia caja L.

- " *purpurea* L.
- " *maculosa* F.
- " *mendica* L.
- " *menthastri* F.
- " *lubriciperda* F.
- " *dominula* L.
- " *fuliginosa* L.
- " *grammica* L.

Episema coeruleocephala L.*Ennychia octomaculata* Tr.*Euclidia mi* L.

- " *glyphica* L.

Ennomos dolabraria L.

- " *crataegata* L.
- " *prunaria* L.
- " *Syringaria* L.
- " *lunaria* L.
- " *erosoria* H.
- " *alniaria* L.
- " *amataria* L.
- " *apicaria* H.
- " *notataria* H.

Ellopiamargaritaria F.*Ennychia cingulalis* H.

- " *octomaculalis* Charp.
- " *anguinalis* H.

Elachista Clerckella H.*Fidonia atomaria* L.

- " *clathrata* L.
- " *defoliaria* L.

Gastropacha quercifolia L.

- " *trifolii* W. V.
- " *lanestris* L.
- " *rubi* L.
- " *populi* L.
- " *processionea* L.
- " *neustria* L.
- " *crataegi* L.

Geometra papilionaria L.

- " *viridata* L.
- " *cythisaria* H.

Geometra bajularia L.*Gnophos carbonaria* L.*Grapholitha dorsana* H.

- " *hypericana* H.

Galleria cerella H.*Hipparchia Galathea* L.

- " *janira* L.
- " *hyperanthus* L.
- " *egeria* L.
- " *megaera* L.
- " *medea* H.
- " *pamphilius* L.
- " *arcania* L.
- " *dejanira* L.
- " *maera* L.
- " *praserpina* H.
- " *semele* L.
- " *phaedra* L.

Hesperia malvarum Hfsg.

- " *alveolus* H.
- " *comma* L.
- " *tages* L.
- " *steropes* H.
- " *linea* F.
- " *sylvanus* F.

Harpyia vinula L.*Hepiolus humuli* L.

- " *lupulinus* F.

Heliothisa opalina Tr.

- " *cardui* H.
- " *ononis* F.
- " *purpurites* Tr.

Hadena typica L.

- " *atriplices* L.
- " *nebulosa* Tr.
- " *leucophae* H.

Hypaena proboscidalis F.

- " *rostralis* L.

Hercyna strigulalis H.*Halias quercana* H.

- " *prasinana* L.
- " *clorana* H.

Heterogenea testudinana H.
Herminia crinalis Tr.
 " *tentaculalis* L.
 " *derivalis* H.
Haemylis populella H.
 " *verbascella* H.
Idaea dealbata L.
 " *vibicaria* L.
 " *aureolaria* F.
 " *aversata* L.
 " *ornata* W. V.
Limenitis populi L.
Liparis chrysorrhoea L.
 " *auriflua* F.
 " *salicis* L.
 " *monacha* L.
 " *dispar* L.
 " *morio* L.
Lithosia pulchra F.
 " *quadra* L.
 " *irrorea* H.
 " *complanata* L.
 " *eborina* F.
Leucania comma L.
 " *pallens* L.
Larentia mensuaria W. V.
 " *psittacata* F.
 " *centaureata* H.
Lipse cribrella H.
Melitaea artemis F.
 " *cinxia* L.
 " *athalia* Esp.
 " *matura* L.
 " *didyma* F.
Macroglossa stellatarum
 " *fuciformis* L.
Miselia aprilina L.
 " *oxyacanthae* L.
Mamestra persicariae L.
 " *pisi* L.
 " *oleracea* L.
 " *brassicae* L.

Mamestra genistae Tr.
Mythimna lithargyria H.
Mania maura L.
Minoa euphorbiata F.
Notodonta ziczac L.
 " *camelina* L.
 " *dictaea* L.
 " *palpina* L.
Nycterina anthracina Ochs.
Noctua c. nigrum L.
 " *festiva* H.
 " *gothica* L.
 " *triangulum* Hfsg.
Nymphula litoralis H.
 " *potamogalis* L.
 " *nymphoealis* L.
 " *lemnalis* H.
Oregyia antiqua L.
 " *pudibunda* L.
 " *fascelina* L.
 " *gonostigma* F.
Ophiusa lunaria F.
 " *ladicra* H.
Ornix struthionipennella W. V.
Orthosia Stabilis H.
 " *instabilis* F.
 " *munda* F.
 " *ypsilon* H.
Papilio machaon L.
 " *podalirius* L.
Pontia crataegi L.
 " *brassicae* L.
 " *rapae* L.
 " *napi* L.
 " *daplidice* L.
 " *cardamines* L.
 " *sinapis* L.
Polyomma tusacis Ochs.
 " *argiolus* L.
 " *coridon* F.
 " *adonis* F.
 " *argus* L.

Polyomma phleaes L.
 " *virgaureae* L.
Platypteryx spinula H.
 " *falcula* H.
Psyche pulla Ochs.
 " *graminella* Ochs.
Pigaera anastomosis L.
 " *anachoreta* F.
 " *bucephala* L.
Plusia gamma L.
 " *chrysitis* L.
 " *jota* L.
 " *deaurata* Esp.
Phlogophora meticulosa L.
Polia chi L.
 " *dysodea* Fr.
Pyrallis pinguinalis L.
Pyrausta purpuralis L.
 " *caespitalis* F.
Penthia pruniana H.
Phoxopteris derasana H.
Phycis argyrella F.
 " *carnella* L.
Plutella xylostella L.
Syntomis phegea L.
Setia apiformis L.
 " *tipuliformis* L.
Sphinx ligustri L.
 " *convolvuli* L.
Smerinthus ocellatus L.
 " *tilae* L.
 " *populi* L.
 " *quercus* L.
Saturnia pyri H.
 " *spini* W. V.
 " *carpini* H.
Scopula prunalis W. V.
 " *frumentalis* L.
Sericoris urticae H.
Sciaphila Wahlbomiana L.
Thais Polyxena W. V.
 " *Meta* Esp.

Thella rubi L.
 " *quercus* L.
 " *betulae* L.
 " *spini* F.
 " *pruni* L.
Thyris fenestrina F.
Trphyna pronuba L.
 " *subsequa* H.
Thyatira Batis L.
Teras Holmiana L.
Tortrix heparana W. V.
Tinea granella L.
Pellionella L.
 " *larcitella* L.
 " *crinella* Tr.
 " *tapazella* L.
Vanessea cardui L.
 " *atalanta* L.
 " *antiopa* L.
 " *Jo* L.
 " *c. album* L.
 " *v. album* Esp.
 " *polychloros* L.
 " *Xanthomelas* H.
 " *urticae* L.
 " *levana* L.
 " *prorsa* F.
Xylina petrorrhiza Borkh.
 " *rhizolitha* F.
 " *rurea* F.
 " *hyperici* F.
 " *antirrhini* H.
Xanthia cerago F.
Yponomeuta echiella H.
 " *evonymella* L.
 " *cognatella* H.
Zerene grossulariata L.
 " *marginata* L.
 " *albicillata* L.
 " *fluctuosa* L.

Zygaena minos W. V.

- " *brizae*
- " *scabiosae* F.
- " *achilleae* Esp.
- " *meliloti* Esp.
- " *filipendulae* L.
- " *onobrychis* F.

IV. Két röpűek.

Agromyza pulicaria M.

- " *nana* M.

Anthomia pluvialis L.

- " *lardaria* F.
- " *quadrum* F.
- " *brassicae* Bouch
- " *lactucarum* Bouch
- " *meteorica* L.
- " *pallida* F.
- " *coeparum* Hfsg.
- " *radicum* M.
- " *conformis* Fall.
- " *erratica* Fall.

Asilus crabroniformis L.

- " *forcipatus* M.
- " *germanicus* F.

Anthrax sinuata M.

- " *semitra* Hfsg.

Anopheles maculipennis Hfsg.

Bibio marci L.

- " *Johannis* L.
- " *hortulanus* L.
- " *pomoniae* F.

Bombylius major L.

- " *medius* L.
- " *concolor* Keller

Beris clavipes L.

Borborus subsultans F.

- " *equinus* Fall.

Chrysotus copiosus M.

Chrysotoxum arcuatum L.

Culex anulatus F.

- " *pipiens* L.

Corethra plumicornis F.

Chironomus plumosus L.

- " *pedellus* De Geer
- " *leucopogon* M.

Conops aculeata F.

- " *flavipes* L.
- " *maculata* L.

Cecidomyia destructor Say.

- " *nigra* M.
- " *pisi* Loew.
- " *cerasi* Loew.
- " *pyri* Bouch

Ceratopogon communis F.

Ctenophora flaveolata F.

- " *pectinicornis* L.

Coenomyia ferruginea F.

Chrysops caecutiens L.

- " *relictus* Hfsg.

Cheilosia albitarsis M.

- " *variabilis* Panz.

Ceria conopsoides L.

Cholorops nasuta M.

- " *lineata* F.

Dolichopus unguulatus L.

- " *nobilitatus* L.

Dilophus vulgaris M.

- " *foemoratus* M.

Dioctria oelandica L.

- " *rufipes* De Geer

Drosophila funebris F.

- " *aceti* Koll

Empis livida L.

- " *tesselata* F.

Eristalis floreus L.

- " *arbutorum* L.
- " *tenax* L.

Eristalis intricarius L.
Erioptera trivialis Hfsg.
Gastrus equi F.
Gymnosoma rotundata L.
Hilara globulipes Hfsg.
Hippobosca equina Latr.
Haemetopota pluvialis L.
Helophilus pendulus L.
 " *trivittatus* F.
Limnobia tripunctata F.
 " *punctata* M.
 " *nubeculosa* M.
Leptogaster cylindricus De Geer
Loxocera ichneumonea L.
Leptis scolopacea L.
 " *tringaria* L.
 " *aurata* F.
Muscavomitoria L.
 " *carnaria* F.
 " *caesar* L.
 " *meridiana* M.
 " *cornicina* F.
 " *cadaverina* L.
 " *rudis* F.
 " *domestica* L.
 " *corvina* F.
 " *stabulans* Fall
Mosillus cellarius L.
Myopa testacea L.
Melophagus ovinus L.
Mycetophila lunata F.
 " *fenestralis* Hfsg.
Medeterus jaculus Fall.
Mesembrina meridiana L.
Micropeza corrigiolata L.
Nemotelus pantherinus L.
Oxyptera brassicaria F.
Optalis cerasi L.
 " *crassipennis* F.
 " *fulminans* M.
Oxycera trilineata F.

Oestrus ovis L.
 " *bovis* L.
Pulex irritans L.
Psychoda phalaenoides L.
Ptychoptera contaminata L.
Ptiolina crassicornis Panz
Porphyrops communis M.
Psila rosae F.
 " *finetaria* L.
Piophilha casei L.
Rhingia rostrata L.
Rhyphus fuscatus F.
 " *fenestralis* Scop.
Simulia reptans L.
 " *ornata* M.
Stomoxys calcitrans L.
 " *stimulans* M.
Scatophaga stercoraria L.
 " *mordax* F.
 " *furcata* F.
Syrphus pirastris L.
 " *ribesii* L.
 " *balteatus* DeGeer
 " *taeniatus* M.
 " *scalaris* F.
 " *umbellatarum* F.
 " *cinctellus* Zett
 " *glaucius* L.
 " *lunulatus* M.
Sciara pyri Schm.
 " *Thomae* L.
Sylvius vituli F.
Sargus cuprarius L.
 " *formosus* Schrk.
Sicus ferrugineus M.
Spilomyia vespiformis L.
Sarcophaga mortuorum L.
 " *carnaria* M.
 " *haemorrhoidalis* Fall.
 " *homorrhoea* M.
Sapromyza pallida Fall.
 " *umbellatarum* F.

Sepsis punctum F.
 " *fulgens* Hfsg.
Stratiomis chamaelon I.
 " *hydroleon* L.
 " *viridula* F.
Tipula oleracea L.
 " *gigantea* L.
 " *crocata* L.
 " *pratensis* L.
 " *hortulana* M.
Tephritis cerasi
 " *putris* F.
Tabanus bovinus L.
 " *aurocinctus* M.
 " *tropicus* L.
Tetanocera hieracii F.
Tanytus varius F.
Trichocera hiemalis De Geer
Tachydromia cursitans F.
Tachyna grossa L.
 " *lateralis* F.
 " *larvarum* L.
 " *sylvatica* Fall.
Trypeta parietina L.
 " *cerasi* M.
 " *artemisiae* M.
Volucella pellucens L.
Xanthogramma ornata M.
Xylophagus ater F.
Xylota pipiens L.

V. Félröpk.

Acanthia lectularia L.
Anthocoris nemorum L.
Aelia acuminata L.
Acanthosoma bispina Panz.
 " *hoemorrhoidale* L.
 " *griseum* L.
Aradus corticalis L.
 " *complanatus* Burm.

Aphrophora spumaria L.
 " *bifasciata* L.
 " *salicis* L.
Aphis rosae, *ribis*, *cerasi*, *prunni*
 mali stb.
Berytus tipularius L.
Cydnus bicolor L.
 " *biguttatus* L.
 " *morio* L.
Corizus hyosciami L.
 " *crassicornis* L.
Coreus quadratus F.
 " *scapha* F.
 " *marginatus* L.
Cymus clavicularius Fall.
Capsus capillaris F.
Corixa striata L.
 " *punctata* Burm.
Centrotus cornutus F.
Cercopsis sanguinolenta L.
Eurygaster maurus L.
Eurydema oleracea L.
 " *picta* F.
Flata nervosa L.
Gerris erraticus Klg.
Heterogaster urticae F.
Halticus pallicornis F.
Hydrometra lacustris L.
Issus coleopteratus F.
Lygus pratensis L.
Ligaeus equestris L.
Limnobates stagnorum L.
Miris laevigatus F.
Nabis vagans F.
Notonecta, glauca L.
Nepa cinerea L.
Naucoris cimicoides L.
Pentatoma baccarum L.
 " *rufipes* L.
 " *prasinum* Latr.
 " *nigricorne* F.
 " *dissimilis* F.

Pentatoma melanocephalum F.
Pyrrhocoris apterus L.
Pachimerus vulgaris Schill.
Phytocoris striatus L.
 " *bifasciatus* F.
 " *flavomaculatus* F.
 " *populi* L.
 " *bipunctatus*
 " *pabulinus* L.
Ploa minutissima F.
Porphyrophora polonica L.
Pediculus capitis L.
 " *vestimenti* Nitz. stb.
Phthirus inguinalis Redi
Reduvius personatus L.
Ranatra linearis L.
Salda litoralis L.
Tetyra nigrolineata L.
 " *hottentotta* F.
 " *maura* L.
Tingis clavicornis Panz
Tettigometra obliqua Panz
Typhlocyba rosae F.
 " *picta* F.
Tettigoniaviridis F.
Velia currens F.

VI. Reczés röpűek.

Agrion puella L.
 " *elegans* Vand
 " *cyathigerum* Charp.
 " *pulchellum* Vand.
Aeschna grandis L.
 " *mixta* Latr.
 " *pratensis* Müll.
 " *rufescens* Vand.
Bittacus tipularius L.
Cordulia aenea L.
 " *metallica* L.
Calopteryx virgo L.
 " *splendens* Harr.

Cloë diptera L.
Chrysopa perla L.
 " *reticulata* Leach.
Ephemera vulgata L.
Gomphus vulgatissimus L.
Hemerobius humuli L.
Libellula quadrimaculata L.
 " *depressa* L.
 " *cancellata* L.
 " *meridionalis* D. Sélys
 " *striolata* Charp.
 " *vulgata* L.
 " *fleveola* L.
 " *sanguinea* Charp.
Lestes sponsa L.
 " *barbara* F.
Limnophilus vittatus F.
 " *griseus* L.
 " *vibex* Curt.
Myrmeleon formicarius L.
 " *tetragrammicus* F.
Mystacida ater Pict.
Nemura variegeta Oliv
 " *cinerea* Oliv
Osmylus maculatus F.
Perla nubecula New
 " *marginata* Pict.
 " *viridis* F.
 " *bicaudata* L.
Palingenia horaria L.
 " *longicanda* Oliv.
Psocus domesticus Burm.
Panorpa communis L.
Phryganea striata L.
 " *varia* F.
 " *grandis* L.
 " *rhombica* L.
Rhaphidia ophiopsis L.
Rhyacophila vulgaris Pict.
Sialis lutaria L.
 " *fuliginosa* Pict.
Troctes pulsatorius L.

VII. Egyenes röpűek

Acridium stridulum L.
 " *variabile* L.
 " *caerulescens* L.
 " *fasciatus* L.
Blatta germanica L.
 " *livida* F.
Decticus griseus F.
 " *verrucivorus* L.
 " *brachypterus* F.
Forficula auricula L.
 " *minor* L.
Gryllotalpa vulgaris Latr.
Gryllus campestris L.
 " *domesticus* L.
Gomphocerus biguttatus Charp

Gomphocerus biguttatus F.
 " *viridulus* L.
 " *coeruleus* L.
 " *lineatus* Charp
 " *grossus* L.
Lepisma saccharina L.
Lipura fimetaria L.
Locusta viridissima L.
Mantis religiosa L.
Periplaneta orientalis L.
Podura villosa F.
Tetrix bipunctata L.
 " *subulata* L.
Truxalis nasuta L.
Trichodectes latus Nitz.
 " *sphoeracephalus* Nitz.

Dr. Schuk.

HARMADIK RÉSZ.

TÁRSADALMI VISZONYOK.

ELSŐ SZAKASZ.

A megye közigazgatási szervezetének ismertetése.

1. Közigazgatási tisztikar. Bizottság. Választmányok. Székhely.

Az 1876. évi XXXIII. t. cikk alapján 1876. évi szeptember 4-kén megalakult Hajdumegye közigazgatási szervezete a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvény alapján 1877. évben állapított meg.

A megye törvényhatósági jogait a fenálló törvények szerint megyei bizottság gyakorolja. E bizottság áll 240 tagból. Ezekből 15 fő- és 15 alválasztó kerület választ 120 tagot; a másik felét a megye legtöbb egyenes adót fizető lakosai: a virilisek képezik. A legnagyobb összeg, mely évi egyenes adó fejében a virilisség alapjául vétetett, tett a folyó 1882-dik évben 6262 forintot, a legkisebb összeg 246 forintot.

A megyehatóság élén a főispán áll. A tisztikart alkotják: az alispán, főjegyző, két aljegyző, tisztiügyész, árvaszéki elnök, két árvaszéki ülnök, pénztárnok, főorvos, gyámpénztárnok, számvevő, levéltárnok, két szolgabíró, két járási orvos, két szolgabírói segéd s egy központi állatorvos.

A segéd- és kezelőszemélyzet áll: egy közigazgatási igatóból, egy kiadóból, egy árszéki igatató-kiadóból, egy gyámpénztári segéd s nyilvántartóból, ki egyszersmind az árvaszéki irattárt is kezeli, 5 közigazgatási, két árvaszéki s két szolgabírói őrökből, s egy az árvaszékhez alkalmazott díjnokból.

A közbiztonsági közegeket képezik ez idő szerint: 3 csendbiztos, 17 lovas s 1 gyalog pandur.

A magyar királyi csendőrség a III-dik csendőr-kerületben az 1881. III. t. cz. alapján jövő 1883. évi január 1-ével felfogván állíttatni Hajdumegye sz. kir. Debreczen várossal együtt ezen csendőrkerület Nagy-

Váradon székelendő 3-dik szárny parancsnoksága körletéhez fog tartozni. A megye területére nézve megállapított csendőr őrs-állomások következők : 1) Vámos-Pérce, 2) H.-Böszörmény, 3) H.-Nánás, 4) Balmaz-Ujváros, 5) Nádudvar, 6) Csege, 7) Egyek, 8) Püspök-Ladány, 9) Hajdu-Szoboszló, mindegyik őrs 1 lovas őrzetű s 5 lovas csendőrrel. Szakasz-parancsnokság : Debreczenben 1 őrmester, 1 őrzetű s 6 csendőrrel. A csendőrségi létszám tehát 62 leendő.

A megyei szolga-személyzet áll : 1 kapus, 1 lovashajdu, 4 közhajdu, 5 tiszt legény, 1 iroda-szolga s 1 házi-szolgából.

A megyeház közvetlen felügyeletét a várnagyi teendőkkal is megbízott levéltárnok gyakorolja.

A központi s kultisztviselők, segéd- és kezelőszemélyzet tagjainak évenkénti fizetési összege : 24,850 forint, mellék járulékai 6120 forint.

A közbiztonsági közegek évi fizetése : 4740 forint, mellék járulékai : 2940 frt.

A szolgaszemélyzet évi fizetése : 1980 frt, mellék járulékai : 420 frt.

Ruházat a közbiztonsági közegek s szolga-személyzet részére : 1965 frt. E szerint a házipénztárból fedezendő évenként a fentebbi czimek alatt : 42,915 frt.

A megyei törvényhatóság évi szükséglete az 1881. évben 49,495 frtot tett. 1882. évre megállapított : 49,645 frt.

A közgyűlések számát és idejét megállapító szabályrendelet szerint a megyei törvényhatóság évenként 2 rendes közgyűlést tart, ugymint április és Október hónapok 2-dik csütörtökén, vagy ha az ünnepnapra esnek, a következő napon. Rendkívüli közgyűlés a körülményekhez képest az 1870 : XLII. t. cz. 42. § értelmében többször is tartathatik.

A közgyűléseken tárgyalandó ügyeket az állandó választmány s ennek szakosztályai szokták előkészíteni.

Az állandó választmánynak elnöke az alispán, van 30 rendes tagja, és 3 szakosztálya, u. m. : I. közigazgatási, II. pénzügyi, III. közlekedési, melyek a hozzájuk tartozó ügyek felett intézkednek.

A megyei önkormányzat szervei továbbá : az

a) Igazoló választmány, mely a megye bizottsági tagok igazolását eszközli. Tagjainak száma : 9.

b) Bíráló választmány, mely az igazoló választmány határozatai ellen beadott felebbezések elbírálására hivatott. Elnöke a főispán, tagjainak száma : 5.

c) Központi választmány, mely a képviselőválasztók névjegyzékének összeállítására és kiigazítására, s a képviselőválasztások vezetésére van hivatva. Elnöke : az alispán. Tagjainak száma : 24.

d) Egészségügyi bizottság : tagjainak száma : 25, elnökét a bizottság maga választja.

- e) Nevelésügyi bizottság : tagjainak száma : 12.
- f) Statisticai bizottság. Elnöke az alispán. Tagjainak száma : 10.
- g) Jegyzői szigorló bizottság. Elnöke az alispán. Tagjainak száma : 12.
- h) Központi phyloxera bizottság és
- i) 3 ló állítási bizottság.
- k) Közigazgatási bizottság : 10 választott s 10 hivatalbóli taggal.

Elnöke a főispán, továbbá ennek küldöttségei, u. m. :

- 1) Fegyelmi választmány 4 rendes és 2 póttaggal. Elnöke a főispán.
- 2) Felebbezett árvaügyek elbírálására hivatott választmány 4 rendes és 2 póttaggal. Elnöke a főispán.
- 3) Erdőügyi albizottság, 3 taggal.
- 4) Másodfoku erdei kihágási bizottság 4 rendes és 4 póttaggal.
- 5) Börtönvizsgáló bizottság.
- 6) Felügyelő bizottság 2 taggal, melynek egyikét a megyei, másikat sz. kir. Debreczen város közigazgatási bizottsága választja.

A megye törvényhatóságához beérkező ügydarabok, ahhoz képest, a mint vagy a közgyűlésnek vannak fentartva, vagy az alispán által intézendők el, részint a közgyűlési elintézés alá jönek, részint a jegyzői kar segélyével az alispán által láttatnak el.

A közigazgatási bizottsági ügyek az egyes szakelődők által előadmányozva a havonként tartatni szokott ülésben nyernek elintéztet.

A gyámhatósági ügyek az árvaszék üléseiben láttatnak el.

Ügyforgalom 1881. évben az alispáni hivatalnál 10,650-et, a közgyűlésnél 257-et, az árvaszéknél 5951-et, a közigazgatási bizottságnál 1035-öt tett.

A megye székhelye : sz. kir. Debreczen városa, mely külön törvényhatóságot képezvén, csak területileg tartozik a megyéhez.

2. Közigazgatási felosztás.

I. Rendezett tanácsu városok önálló árvaszékekkel.

- 1. Hajdu-Böszörmény Nagy- és Kis-Pród, Nagy- és Kis-Depauli Zelemér pusztákkal, Rácz-Vid pusztarészszel.
- 2. Hajdu-Nánás. Tedej pusztával, Rácz-Vid pusztarészszel.
- 3. Hajdu-Szoboszló. Angyalháza, Kis-Szoboszló, Kőteles pusztákkal.
- 4. Hajdu-Dorogh.
- 5. Hajdu-Hadház. Poroszló, Monostor, Parlag pusztákkal, Rácz-Vid pusztarészszel.

II. Szolgabírói járások.

- 1. Nádudvari járás. Székhelye : Nádudvar. Hozzá tartozó nagy községek száma 6. Ugymint : Nádudvar, Püspök-Ladány (árvapénzeit

községileg kezeli). Kaba, Kiskaba pusztával (árvapénzeit községileg kezeli). Földes Szent-Miklós pusztával. Szováth és Tetétlen.

2. B a l m a z-U j v á r o s i j á r á s. Székhelye : Debreczen. Hozzátartozó nagy községek száma 7. Kis községeké 2. Ugymint : Balmaz-Ujváros Nagy- és Kis-Hort pusztákkal (árvapénzeit községileg kezeli), Sámson Lencsés pusztával, Egyek, Csege, Vámos-Pércs volt hajdu város, Mike-Pércs, Téglás nagy községek, Felső-Józsa Szent-György pusztával, Alsó-Józsa kis községek. (Körjegyzőség székhelye Felső-Józsa.)

Csendbiztos van mindenik járásban s a rendezett tanácsu városok területére is egy.

3. *Képviselő választási területek.*

Hajdumegye az 1877. X. t. cz. 1. § értelmében az országgyűlés képviselőházához Hajdu-Böszörmény város kivételével, melynek egy képviselő küldési joga fenhagyatott, 3 képviselőt küldvén, a megye bizottsági közgyűlésének 1877. évi május 12-kén 136. sz. a. kelt határozata szerint a megye 3 országgyűlési képviselő választókerületre osztatott fel, u. m. :

1. N á n á s i v á l a s z t ó k e r ü l e t. Székhely : Nánás, alkatrészei : Nánás, Dorogh, Hadház rendezett tanácsu városok, Téglás és Sámson községek. Választóinak száma 1882. évben : 2503.

2. S z o b o s z l ó i v á l a s z t ó k e r ü l e t, székhely : Szoboszló, alkatrészei : Szoboszló r. tanácsu város, Balmaz-Ujváros, Mike-Pércs, Szováth, Vámos-Pércs, Felső- és Alsó-Józsa községek. Választóinak száma : 1638.

3. N á d u d v a r i v á l a s z t ó k e r ü l e t, székhely : Nádudvar, alkatrészei Nádudvar, Csege, Egyek, Püspök-Ladány, Földes, Kaba és Tetétlen községek. Választóinak száma : 2220.

Külön képviselőküldési joggal bíró Hajdu-Böszörmény. Választóinak száma : 1297.

4. *Katonaügyi beosztás.*

Hajdumegye, — az 5 rendezett tanácsu város és két szolgabírói járás mindegyik külön-külön egy-egy sorozó járást képezvén, — 7 sorozó járasra van felosztva. Az ujonczállítási székhelyek következőleg állapítvák meg : a nádudvari sorozó járásé : Püspök-Ladány, a balmaz-ujvárosi sorozó járásé : Balmaz-Ujváros. — A rendezett tanácsu városi sorozó járasok ujonczállítási székhelyei ott helyben vannak, kivéve Hadházét, melynek székhelye : Hajdu-Böszörmény.

A megye az „Elek“ orosz nagyherczeg nevét viselő cs. kir. 39-dik gyalog serezed hadkiegészítési kerületéhez, honvédségi tekintetben pedig a hajdu-szabócsi 42-dik számú m. kir. honvéd zászlóalj kiegészítési kerületéhez tartozik Debreczen székhellyel. A hadjutalék a múlt évben 1250

első korosztályu hadköteles után 349-ben vettetett ki és ennek 10% a póttartalékba.

A hadsereg és honvédség részére szükséges lovaknak mozgósítás esetén kellő beszerzése tekintetéből a megye 3 ló-állítási kerületre osztatott fel, ugyanannyi ló-állítási bizottsággal, u. m. :

I. kerület, az 5 rendezett tanácsu város területére Hajdu-Böszörmény állítási székhellyel.

II. kerület a nádudvari járás területére Kaba állítási székhellyel.

III. kerület a balmaz-ujvárosi járás területére, B.-Ujváros állítási székhellyel.

A katonaság beszállásolásáról szóló törvény alapján a megye területén levő állandó beszállásolási állomások 1882—1885. évre következő osztályzatba sorozták : Böszörmény 8, Szoboszló 7, Hadház 9-dikbe.

Weszprémy Kálmán.

MÁSODIK SZAKASZ.

Az igazságszolgáltatás állapota.

ELSŐ FEJEZET.

*Az igazságszolgáltatás gyakorlására hivatott hatóságok
ösmertetése.*

I. Királyi bíróságok.

Megyénk területén van 1 kir. törvényszék, Debreczen székhellyel; 5 kir. járásbíróság, Debreczen, H.-Böszörmény, H.-Nánás. H.-Szoboszló, Püspök-Ladány székhelyekkel. 1 kir. ügyészség a debreczeni kir. törvényszékhez beosztva, s ennek felügyelete alatt 1 fogház Debreczenben és egy fiók-fogház H.-Böszörményben.

Területi beosztása e bíróságoknak következő:

A debreczeni törvényszék területéhez tartozik: a) Hajdúvármegye, b) Debreczen sz. kir. város; c) a Biharvármegyében fekvő derecskei kir. járásbíróság, mely utóbbinak csupán egy községe, Mike-Pércs, tartozik Hajdumegyéhez.

A debreczeni kir. járásbírósághoz: Debreczen sz. kir. városon s pusztáin kívül, Hajdumegyéből be van osztva B.-Ujváros, Sámson, Alsó-Felső-Józsa és Vámos-Pércs község.

A h.-bőszörményi királyi járásbirósághoz tartoznak: H.-Bőszörmény, H.-Hadház hajdumegyei rendezett tanácsu városok, továbbá Téglás, Egyek és Csege hajdumegyei községek.

A h.-nánási kir. járásbirósághoz tartozik: Hajdumegyéből H.-Nánás, H.-Dorogh rendezett tanácsu városok.

A h.-szoboszlói kir. járásbirósághoz tartoznak: Hajdu-Szoboszló hajdumegyei rendezett tanácssal bíró város, Kaba és Szováth hajdumegyei községek.

A püspök-ladányi kir. járásbirósághoz tartoznak Hajdumegyéből: Püspök-Ladány, Nádudvar, Földes, Tetétlen községek.

A megye területén levő kir. bíróságok következő személyzettel vannak ellátva:

a) A debreczeni kir. törvényszéknél alkalmazva van: 1 elnök, 11 bíró, 3 jegyző, 3 aljegyző, 6 joggyakornok, 1 iroda igazgató, 2 irodatiszt, 6 írnok, 1 telekkönyvvezető, 4 telekkönyvvezető segéd, 3 telekkönyvi írnok.

b) A debreczeni kir. ügyészséghez be van osztva: 1 kir. ügyész, 2 kir. alügyész, 2 írnok, 1 fogházfelügyelő.

c) A debreczeni kir. járásbiróság áll: 1 járásbíró, 2 aljársbíró és 3 írnokból.

d) A h.-bőszörményi kir. járásbiróság el van látva: 1 járásbíró, 1 aljársbíró, 1 aljegyző, 1 telekkönyvvezető és 4 írnokkal.

e) A h.-nánási kir. járásbiróság személyzetét képezi: 1 járásbíró, 1 aljársbíró, 1 telekkönyvvezető, 3 írnok.

f) A h.-szoboszlói kir. járásbiróság áll: 1 járásbíró, 1 aljársbíró, 1 aljegyző, 1 telekkönyvvezető és 2 írnokból.

g) A p.-ladányi kir. járásbirósághoz be van osztva: 1 járásbíró, 1 aljársbíró, 2 írnok.

A törvényszéknek és a járásbiróságoknak ügyforgalmát az 1881-ik évről az alábbi táblás kimutatások tüntetik elő:

4) A debreczeni kir. törvényszék ügyforgalmi kimutatása, — a beérkezett ügydarabok ig t a t ó s z á m a szerint, — az 1881-ik évről.

Polgári ügy	Telek- könyvi ügy	Büntető ügy	Fegyelmi ügy	Elnökségi ügy
16,762	8270	16,175	52	1454

B) A kir. járásbiróságok ügyforgalmi kimutatása az 1881. évről.

A bíróság megnevezése	Sommás per	Örök- sődési ügy	Folyó ügy	Telek- könyvi ügy	Sajtó- ügy
Debreczeni járásbiróság	1687	164	322	—	8
H.-Böször- ményi járásbiróság	507	356	347	3166	—
H.-Nánási járásbiróság	376	366	417	2221	—
H.-Szoboszlói járásbiróság	209	118	126	2926	—
P.-Ladányi járásbiróság	110	91	306	—	—

A kir. bíróságok előtt 1876. szeptember 1-től — mint a megye alakulása idejétől — 1881. deczember 31. napjáig a megyében előfordult bűnesetek tekintetében felvilágosítást nyújtanak a következő kimutatások:

az 1876. szeptember 1-től kezdve 1881. év december

[illegible]

T A T Á S

31-dikéig elhelyelt és vizsgálat alatt levő foglyokról.

teknik

[illegible]

II. Kihágási ügyekben eljáró közigazgatási hatóságok :

Az 1879. XL. t. cz. alapján kihágási ügyekben eljáró első foku hatóság van a megyében 7. — Ezek beosztását s ügyforgalmát az alábbiak tüntetik elő.

A) Balmazújvárosi szolgabírói járás székhelye: Debreczen; eljáró bíró a járás szolgabírája.

E hatóságnál: 1880. szept. 1-től vagyis a törvény életbe lépésétől az év végéig előfordult kihágások száma —; 1881-ben 21.

B) Nádudvari szolgabírói járás székhelye: Nádudvar; eljáróbíró a járás szolgabírája.

E hatóságnál: 1880. szept. 1-től az év végéig előfordult kihágások száma 20; 1881-ben 26.

C) H.-Böszörmény rendezett tanácsos bíró város. Eljáró bíró a városi rendőrkapitány.

E hatóságnál 1880. év szept. 1-től az év végéig előfordult kihágások száma 103; 1881-ben 1971.

Jegyzés: A kihágási ügyek aránytalanul nagy számban előfordulása magyarázatul szolgál az, miszerint az előbb kitüntetett számból 1105 számot iskolamulasztási panaszok képeznek.

D) H.-Nánás rendezett tanácsos város. Eljáró bíró a városi rendőrkapitány.

E hatóságnál: 1880. év szept. 1-ső napjától az év végéig előfordult kihágások száma 42; 1881-ben előfordult kihágások száma 117.

E) H.-Szoboszló rendezett tanácsos város. Eljáró bíró a városi rendőrkapitány.

E hatóság előtt: 1880. év szept. 1-ső napjától az év végéig előfordult kihágások száma 27; 1881-ik évben előfordult kihágások száma 84.

F) H.-Hadház rendezett tanácsos város. Eljáró bíró a városi rendőrkapitány.

E hatóságnál: 1881-ben előfordult kihágások száma 349.

G) H.-Dorogh rendezett tanácsos város. Eljáró bíró a városi rendőrkapitány.

E hatóságnál: 1881. évben előfordult kihágások száma 269.

Ezen ügyekben a 2-od foku hatóságot s az első foku hatósággal szemben a felügyeletet gyakorolja a megye alispánja.

III. Kisebb polgári peres ügyekben eljáró bíróságok.

Az 1877. XXII. t. cz. által a községi bíráskodás alá utasított kisebb polgári peres ügyekben, a megye községeiben a községi bírák, a rendezett tanácsos városok közül pedig H.-Böszörményben az e végből előállított községi bíró, H.-Szoboszlón a rendőrfőkapitány, H.-Dorogon egyik árva-

széki ülnök mint a tanács tagja, H.-Nánáson és H.-Hadházon pedig a polgármesterek járnak el.

Ezen, a megye közigazgatási bizottságának felügyelete alá helyezett, s ennek küldöttsége által rendszerint félévenként egyszer vizsgált bíróságok ügyforgalmát a közelebbi 1881. évről, szem elé állítja az alábbi kimutatás.

A bíróság megnevezése	Az 1881. évben beér- kezett pe- rek száma	A bíróság megnevezése	Az 1881. évben beér- kezett pe- rek száma
H.-bőszörményi köz- ségi bíróság	1908	Tetétleni községi bi- róság	1
H.-nánási községi bi- róság	280	B.-Ujvárosi községi bíróság	371
H.-szoboszlói községi bíróság	245	Egyeki községi bíró- ság	2
H.-hadházi községi bíróság	258	Csegei községi bíró- ság	102
H.-doroghi községi bíróság	919	Alsó s felső-józsai községi bíróság	18
P.-ladányi községi bíróság	31	Téglási községi bíró- ság	9
Nádudvari községi bíróság	94	Sámsoni községi bi- róság	46
Kabai községi bíróság	191	V.-pércsi közs. bírós.	98
Földesi községi bíró- ság	19	M.-pércsi községi bi- róság	3
Szováti községi bíró- ság	4		

MÁSODIK FEJEZET.

Általános észrevételek az igazságszolgáltatás gyakorlása köréből.

Azon statistikai adatok, melyeket az első fejezetben tüntettünk fel, figyelemmel a megye földrajzi fekvése s népességére: meggyőző bizonyoságai annak, hogy megyénk területe (a kihágási és kisebb polgári peres ügyek intézésére hivatott törvényhatósági és községi bíróságokat nem is említve) elég kedvezően van állami kir. bíróságokkal ellátva, s ezek között elég kedvezően beosztva arra nézve, hogy a jó igazságszolgáltatás egyik főkívánalmát a bírósághoz könnyen hozzáférhetést megvalósultnak

mondhassuk. — E területi beosztás csupán annyiban hagy fen kívánni valót, mennyiben a Debreczen közvetlen szomszédságában fekvő Mike-Pércs község, annak ellenére hogy minden érdeke által Debreczenhez van kötve, idegen törvényhatóság területén fekvő, a biharmegyei Derecske községben székelő járásbirósághoz van beosztva, holott lakosságát e községhez semmi érdek nem fűzi.

Ha mindazonáltal, az általánosságban igen kedvezőnek mondható területi beosztás, s a megyének bíróságokkal elég nagy számban lett ellátása mellett is, az igazságszolgáltatás másik főkvántatósága, az igazság kiszolgáltatásbani gyorsaság, majdnem teljesen hiányzik: annak oka az állami gazdálkodás azon szerencsésnek semmikép nem nevezhető rendszerére vezethető vissza, melyszerint kir. bíróságaink, a tömérdek írásbeli és irodai munkát igénylő peres és perenkívüli bírói eljárásnak egyáltalán nem megfelelő módon vannak segédszeméllyel s irodai erővel ellátva.

Nem szorul magyarázatra annak felismerése, hogy ha a bíró által bár a leggyorsabban elintézett ügydarabnak nem is heteken, de hónapokon keresztül kell várakoznia arra, míg a munkával tulhalmozott segédszemélyzet azt a kiadmányozásig elvezetheti, — pedig fájdalom! megyénk legtöbb bíróságánál ez így van, — ezáltal az igazságszolgáltatás egyik főkvántatósága, az igazságot kereső közönség jogos igénye, — a kiszolgáltatásbani gyorsaság — van megölve.

De ha kedvezőtlen képet mutat a helyzet, — az ügyek s ezek közt kiváltképen a nagy számú polgári ügyek lassu lefolyása tekintetében: elszomorító ama másik kép, melyet megyénkben, a bírálaton alóli börtönhelyiségek által előidézett calamitások, a büntető igazságszolgáltatás körében nyújtanak.

Érintettük fentebb, az első fejezet I. pontja alatt, hogy megyénkben két fogház van. Egyik a debreczeni, melyet természetesen nem csupán megyénk, de jóval nagyobb mérvben maga Debreczen vesz igénybe; másik a h.-bőszörményi ugynevezett fiók fogház.

De hogy minő nyomorult zárkák ezen ugynevezett fogházak, hogy különöscbben a debreczeni mennyiben nem felel meg a büntető igazságszolgáltatás céljainak, nem, a fogház fogalmához kötött legszerényebb várakozásnak sem: annak illusztrálásul szolgáljanak a következő adatok.

E börtön tér és ür terjedelme, mindössze 1068.⁹⁸ km. tartalmából állván: csakis 58 egyén befogadására volna képes, s mégis a 800—1000 főre menő rabforgalom mellett, annak 110—130 rabot kell állandóan összezsúfolva befogadni.

A börtön csak 19, illetőleg csak 15 használható elkülönített kisebb helyiségekből s egy terjedelmesebb földalatti pinczéből állván: szó sem lehet arról, hogy itt a rabok: koruk, műveltségi állapotuk, az elkövetett bűntettek, vétségek stb. szerint elkülönítve kezeltezhessenek.

A női rabok számára, kiknek állandó létszáma 18—24 között változik, egy helyiség áll rendelkezésre, a hol vizsgálat alattiak és elítéltek, műveltebbek és teljesen műveletlenek, romlatlanok és az erkölcsi sülyedés legalsó fokán állók kor különbség nélkül összezsúfolva élnek; s ugyanott velők, egy ugyanazon megmértelyezett légkörben vegetál a szerencsétlen újszülött, kit a börtönhelyiségben hozott világra a nyomorúttal táplálkozó anya, a fogolynő.

Kórház, ima-tanterem, munkaszoba, s a köztisztaság fentartása elkerülhetlen mellék helyiségek teljesen hiányzanak.

E fogháznak nevezett helyiségek teljesen alkalmasak tehát arra hogy a büntető ügyi vizsgálatok célja meghiusittassék, hogy az elítélt foglyok ép úgy mint a csupán vád — vagy gyanu alatt állók, testileg elsenyvedve, erkölcsileg elsülyedve térjenek vissza a társadalomba, — hogy a vétségek miatt elítélt 12—14 éves gyermekek keblökben a bűnre való hajlandóság csirájával térjenek vissza a társadalomba — a télen nem is fűthető azon börtönökből, melyeknek szerencsétlen lakóit csupán az összezsúfoltság menti meg a megfagyástól.

Arra azonban, hogy a rabok munkakedvet nyerjenek, hogy azok a társadalom hasznos tagjaiul térhessenek vissza, hogy az erkölcsi javítás csak meg is kíséreltethessék, e helyiségek ép úgy nem alkalmasak, mint a hogy legtávolabbról sem felelnek meg a fogház fogalmának.

És a midőn megyénk igazságszolgáltatási viszonyai tárgyalásánál — berekesztésül e szomorú képet feltárnánk: meg kell még — hogy a kép teljes legyen, — említenünk szorosan ide tartozó két körülményt.

Egyik az, hogy a fogházak felügyeletére hivatott kir. ügyészség, a foglyoknak az év tavasz-, nyár- és őszi szakai bani foglalkoztatása céljából, a város nyugoti részén u. n. „Rab-kertet“ rendezett be, mely intézkedés a feltüntetett szomorú helyzetben bizonyára sokszoros indokra talál s megérdemli az elősmerést.

Másik az, hogy börtöneink türehetetlen állapotát, — a kir. ügyészség kezdeményezése nyomán, — a felügyeletre hivatott megyei közigazgatási bizottság, 1880. évi márczius 8-án kelt, s a kir. igazságügyminiszteriumhoz intézett feliratában — hivatkozván e tárgy előbbi feladataira is — részletesen föltárta, s hogy úgy akkor, mint később is ismételt feliratában, a helyzetnek egy, Debreczenben építendő központi börtön felállítására általi javítását szorgalmazni el nem mulasztotta.

Szinay Gyula
megyei tisztí ügyész.

HARMADIK SZAKASZ.

A megye néprajzi ismertetése.*I. A népesség számviszonyai a különböző kategóriák szerint.*

Az 1880-ik év végén teljesített országos népszámlálás eredményének a megyére vonatkozó adataiból érdekesebbek a következők:

A jelenlevő polgári népesség volt 60,516 férfi és 61,691 nő és így összesen 129,207 lakos.

Ezen népesség a hatóság egyes részeiben (járások és rendezett tanácsu városok) következőleg oszlott meg: volt

1. a Nádudvari járásban	15,663 fi, 16,040 nő, összesen 31,703 lakos.
2. a B.-Ujvárosi „	14,232 „ 14,804 „ „ 29,036 „
3. Böszörmény r. t. városban	9521 „ 9514 „ „ 19,035 „
4. Nánás „ „	6991 „ 6966 „ „ 13,957 „
5. Szoboszló „ „	6483 „ 6619 „ „ 13,102 „
6. Dorogh „ „	3955 „ 4071 „ „ 8026 „
7. Hadház „ „	3737 „ 3677 „ „ 7414 „

Ugy látszik azonban hogy valami tévedésnek kell itten a számlálási lapoknál fen forogni, mert míg a nők létszáma a fentebbivel egyezik, addig a férfiak létszáma ez utóbbi kimutatásban 60,582-re ütven, a fentebbi számot 66-al meghaladja, mi hihetőleg onnan ered, hogy az utóbbi kimutásba valamely Debreczen városához tartozó erdőrészt vagy pusztát lakossága is felvétellett; azonban minden kimutatásban a 60,516 férfi létszám szerepelvén további részletezésnél is ez vétetett alapul.

Mint általában az országban úgy e megyében is a nők létszáma meghaladja a férfiakét, kivételt képeznek Hadház, Nánás és Böszörmény, hol néhány főnyi férfi többlet mutatkozik.

Nemzetiségi tekintetben — anyanyelvet vévén alapul — találtatott:

magyar	56,884 fi, 58,116 nő, összesen 115,000
német	1001 „ 1015 „ „ 2016
tót	143 „ 118 „ „ 261
oláh	8 „ 13 „ „ 21
ruthen	17 „ 9 „ „ 26

horvát, szerb	2 fi,	— nő,	összesen	2
vend	5 „	4 „	„	9
örmény	1 „	— „	„	1
czigány	59 „	58 „	„	117
külföldi	70 „	47 „	„	117
beszélni nem tud	2326 „	2311 „	„	4637
összesen	60,516 „	61,691 „	„	122,207

Ha tekintetbe vesszük hogy a beszélni nem tudók száma (4637 egyén) a kisdedek (1—1½ évesek számával) egyezik, úgy ezeket szintén a magyar anyanyelvűek sorába igtathatván, a megye magyarajku lakossága 120 ezerre tehető; sőt az idegen nemzetiségűek közül is 1787 német, 231 tót, 18 oláh, 23 ruthen, 2 horvát, 5 vend, 112 czigány és 94 külföldi azaz összesen 2172 egyén beszél anyanyelvén kívül magyarul is, csupán 98 idegen nemzetiségű egyén van a megyében olyan, ki az állam nyelvét ez ideig el nem sajátította.

Vallás felekezetek szerint a népesség következőleg oszlik meg:

Római cath.	5376 fi,	5591 nő,	összesen	10,967
Görög cath.	4613 „	4651 „	„	9264
Görög keleti	34 „	19 „	„	53
Ágostai evang.	144 „	101 „	„	245
Helvét evang.	47,701 „	48,615 „	„	96,316
Unitárius	1 „	2 „	„	3
Zsidó	2644 „	2711 „	„	5355
Hitfelekezet nélküli	3 „	1 „	„	4
összesen	60,516 „	61,691 „	„	122,207

A népesség születési és korév szerint kimutatva:

1880.	1879.	1878.	1877.	1876.	1875.	1874.	1873.	1872.	1871.
é v b e n s z ü l e t e t t t e h á t									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
é v e s									
fi nő	fi nő	fi nő	fi nő	fi nő	fi nő	fi nő	fi nő	fi nő	fi nő
2204 2215	1519 1474	1653 1682	1644 1662	1516 1610	1541 1521	1478 1499	1181 1198	1219 1251	1180 1145
1870.	1869.	1868.	1867.	1866.	1865.	1864.	1863.	1862.	1861.
é v b e n s z ü l e t e t t t e h á t									
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
é v e s									
fi nő	fi nő	fi nő	fi nő	fi nő	fi nő	fi nő	fi nő	fi nő	fi nő
1239 1287	1166 1240	1459 1550	1205 1233	1273 1403	1264 1279	1063 1199	965 1207	960 1268	914 859

1860.	1859.	1858.	1857.	1856.	1855.	1854.	1853.	1852.	1851.
évben született tehát									
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
éves									
fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő
875	1214	669	994	852	1163	1031	937	1091	1083
1160	1187	1049	1008	900	873	1143	1112	824	687
1850.	1849.	1848.	1847.	1846.	1845.	1844.	1843.	1842.	1841.
évben született tehát									
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
éves									
fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő
1107	1160	726	686	781	807	647	639	780	735
910	1027	937	895	779	697	925	896	657	530
1840.	1839.	1838.	1837.	1836.	1835.	1834.	1833.	1832.	1831.
évben született tehát									
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
éves									
fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő
1014	1175	686	540	719	592	552	542	750	668
893	865	667	576	601	559	645	623	471	506
1830.	1829.	1828.	1827.	1826.	1825.	1824.	1823.	1822.	1821.
évben született tehát									
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
éves									
fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő
816	934	421	367	496	491	449	422	418	378
609	666	478	463	312	321	444	419	297	278
1820.	1819.	1818.	1817.	1816.	1815.	1814.	1813.	1812.	1811.
évben született tehát									
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
éves									
fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő
620	684	390	279	378	351	324	292	369	325
305	308	220	235	197	238	181	211	189	140
1810.	1809.	1808.	1807.	1806.	1805.	1804.	1803.	1802.	1801.
évben született tehát									
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
éves									
fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő
248	292	140	97	130	118	92	98	88	83
95	82	84	68	59	69	56	59	44	28

1800.	1799.	1798.	1797.	1796.	1795.	1794.	1793.	1792.	1791.
é v b e n s z ü l e t e t t t e h á t									
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
é v e s									
fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő
44	46	17	24	11	7	13	12	10	3
2	7	4	5	7	4	2	5	2	5
1790.	1788.	1787.	1786.	1785.	1784.	1781.	1779.	ismeretlen életkorú	
é v b e n s z ü l e t e t t t e h á t									
91	93	94	95	96	97	100	102.		
é v e s									
fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő	fi	nő
4	5	—	1	1	1	—	1	—	2
15	27								

Foglalkozásra nézve a megye lakossága következő adatokat mutat fel

F é r f i:	
értelmiségi kereset	
pap, lelkész	55
tanár, tanító	151
orvos, sebész	29
mérnök, gépész	6
köztisztviselő	194
ügyvéd, közjegyző	24
egyéb	120
nyugdíjas	14
közszolga	187
fogságban tartottatott . .	1
földmivelés és erdészetnél:	
birtokos	9874
haszonbérlo	278
tiszt	85
évi szolga	5943
munkás	9648
családi kisegítő	5941
az iparnál:	
önálló vállalkozó	2093
tisztviselő	2
segéd	733

tanoncz	258
munkás	185
családi kisegítő	18

a kereskedés és forgalommal:

vállalkozó	674
tiszt	23
segéd	145
tanoncz	58
munkás	76
családi kisegítő	28

jövedelméből él	89
almazsnából él	163
házcsléd	49
napzámos	2701
iskolába jár 14 éven felül	185
" " " alul	7678
foglalkozás nélkül 14	
éven felül	420
foglalkozás nélkül 14	
éven alul	12,164
zsellér	1
összesen	60,516

N ő :			
értelmiségi kereset	tanítónő	7	jövedelméből él 44
	bába	81	alamizsnából él 246
	nevelőné	7	kéjhölgy 7
	nyugdíjas	4	letartóztatott 9
	közzszolga	2	iskolába jár 14 éven felül 14
	a háztartásban	34,816	iskolába jár 14 éven alul 7299
	a földmivelésnél	600	foglalkozás nélkül 14 éven felül 704
	az iparnál	269	foglalkozás nélkül 14 éven alul 11,589
	a kereskedésnél	89	összesen 61,691
	házi cseléd	2535	
	napszámos	3369	

Látható ezen adatokból miszerint Hajdumegye népessége kiválóan a földmiveléssel foglalkozik, a férfiaknak ugyanis több mint fele, 31,769 e rovatban szerepel, pedig még a 2 ezeren felüli, napszámosként bejegyzett egyén is ide számítható, a nők rovata alatt a háztartásban foglalkozó 34,816 nőt és 3369 napszámost is ide lehetvén számítani, ezek száma a tulajdonképen földmiveléssel foglalkozókkal együtt megközelíti a 40,000-et s elmondhatjuk, hogy az összes lakoságnak $\frac{2}{3}$ része földmivelést folytat s ha az ott maradt $\frac{1}{3}$ -ból a 14 éven alóli lakosságot, mely 40 ezeret szintén meghalad levonjuk, elenyésző csekélyiség marad a más foglalkozást teljesítők rovatára.

Ezen körülmények mellett a következő s a nép műveltségét előtűntető adatok nem fognak oly szomorú képet alkotni előttünk; mert valóban ha a műveltség alapjául az írni és olvasni tudást vesszük, akkor megyénk lakossága e téren nem tekinthető nagyon kedvező helyzetűnek, ugyanis a megyei lakosság közt :

olvasni írni tudott	34,684 férfi és 30,707 nő, összesen 65,391 lakos.
csak olvasni tudott	971 " 2984 " " 3955 "
sem olvasni sem írni nem tudott	24,861 " 28,000 " " 52,861 "

Hogy határozottabb adatokat birjunk e tekintetben, vegyük az olvasni írni tudást össze vetve 1-ször a korral, 2-szor a nemzetiséggel és 3-or a hitfelekezettel :

1. Az olvasni irni tudás összevetve a korrall:

K o r	irni, olvasni tud		csak olvasni tud		sem irni sem olvasni nem tud		Összesen	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
6 éven alul								
—1875.	38	44	6	6	10,033	10,014	10,077	10,164
6—10 éves	3233	2802	38	73	3026	3508	6297	6383
1874—70	4903	4867	72	142	1392	1696	6367	6705
11—15 éves	3550	4046	74	217	1153	1484	4777	5747
1869—65.	6979	6540	187	477	2660	3187	9826	10,204
16—20 éves	5760	4884	175	521	2174	2671	8109	8076
1864—60.	4769	3608	162	592	1865	2205	6796	6405
21—30 éves	3040	2297	136	536	1368	1646	4544	4479
1859—50.	2406	1610	121	417	1181	1476	3708	3503
31—40 éves	6	9	—	3	9	13	15	25
1849—40.								
41—50 éves								
1839—30.								
51—60 éves								
1829—20.								
60 éven felül								
1819—								
ismeretlen kora								
Összesen:	34,684	30,707	971	2984	24,861	28,000	60,516	61,601

2. Az irni olvasni tudás összevetve az anyanyelvvel: (nemzetiség)

Anyanyelv	olvasni irni tud		csak olvasni tud		sem olvasni sem irni nem tud		Összesen	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Magyar	33,968	30,241	948	2936	21,968	24,939	56,884	58,116
Német	602	432	16	37	383	546	1001	1015
Tót	52	10	4	10	87	98	143	118
Oláh	3	2	—	—	5	11	8	13
Ruthén	6	1	1	—	10	8	17	9
Horvát-szerb	2	—	—	—	—	—	2	—
Vend	3	1	—	—	2	3	5	4
Örmény	1	—	—	—	—	—	1	—
Czigány	1	—	—	—	58	58	59	58
Beszélni nem tudó	—	—	—	—	2326	2311	2326	2311
Külföldi	46	20	2	1	22	26	70	47
Összesen	34,684	30,707	971	2984	24,861	28,000	60,516	61,691

3. Az olvasni és írni tudás összevetve a hitfelek ezettl:

Hitfelekezet	Olvasni, írni tud		Csak olvasni tud		Sem olvasni sem írni nem tud		Összesen	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Római kath.	2222	1996	131	519	3023	3076	5376	5591
Görög kath.	1710	1333	161	382	2742	2936	4613	4651
Görög keleti	11	4	—	—	23	15	34	19
Ágostai evang.	95	60	—	3	49	38	144	101
Helvét. evang.	28,883	25,974	658	2046	18,160	20,595	47,701	48,615
Unitárius	—	1	1	—	—	1	1	2
Zsidó	1763	1339	20	34	861	1338	2644	2711
Hitfelekezet nélküli	—	—	—	—	3	1	3	1
Összesen	34,684	30,707	971	2984	24,861	28,000	60,516	61,691

Ezen adatok szerint tehát a megyei lakosság 43.25%-ja sem olvasni, sem írni nem tud, ha azonban az egész létszámból a 6 éven alóliakat, mint a kik még csakugyan nem birhatnak e kezdetleges ösmeretekkel sem, levonjuk, akkor a hat évnél idősebbek száma közt csak 32.18%-ot találunk olyat, a ki sem írni, sem olvasni nem tud.

Némileg kedvezőbb viszonyokat találunk akkor, ha az írni, olvasni tudást a lakosság életkorával vetjük össze, legalább kézzelfogható bizonyítékát nyerjük annak, hogy az újabb nemzedék, mely a közoktatási törvény életbeléptetése óta vette neveltetését, sokkal nagyobb százalékban bírja az elemi ismereteket, míg ugyanis olvasás és írásban járatlan a 60 éven felüli lakosság közt 36.84%, 51—60 éves közt 33.40%, 41—50 éves közt 30.83%, 31—40 éves közt 29.93%, 21—30 éves közt 29.19% található, addig a 11—20 éves lakosság közt már csak 24.26% az, mely ezen elemi ismereteket teljesen nélkülözi.

Sajátságos s magyar fajunknak fölényét mutató adatokat nyerünk akkor, ha az írni, olvasni nem tudókat bevallott anyanyelvük s így nemzetiségük szerint osztályozzuk, ugyanis írni, olvasni nem tud a magyar anyanyelvű lakosság közül 40.78%, a németek közül 46.08%, a tótok közül 70.88%, a külföldiek között 41.02% s a vándor normád életet folytató cigányok között 99.14%.

A vallás felekezetei között is igen különböző arányokat találunk, míg ugyanis az unitáriusok között írni, olvasni nem tudó 33.33%, az ágostai evangélikusok között 35.51%, a helvét hitvallásuak közt 40.23%, az izraeliták közt 40.06% volt, addig a római katolikusok 55.61%, a görög katolikusok 61.29 %, sőt a görög keletiek 71.69%-ka ezen elemi ismereteket nélkülözte.

A népesség családi állapotát és annak életkorrali viszonyítását következő tábla tünteti elő :

K o r	N ő t l e n hajadon		Nős f é r j e s		Özvegy		Törvé- nyesen elvált		Ismeret- len állap.		Összesen	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
0—15 —1865	22,741	23,189	—	60	—	3	—	—	—	—	22,741	23,252
16—20 1864—60	4738	3955	34	1748	5	34	—	10	—	—	4787	5747
21—25 1859—55	3081	871	1698	4372	13	95	9	23	2	3	4803	5364
26—30 1854—50	767	263	4184	4378	51	181	21	16	—	2	5023	4840
31—40 1849—40	422	241	7537	7178	122	624	24	26	4	7	8109	8076
41—50 1839—30	199	142	6373	5121	209	1121	15	14	—	7	6796	6405
51—60 829—20	102	43	4107	2866	325	1566	6	3	4	1	4544	4479
60 éven fe 1819—	73	55	2753	1144	876	2297	1	2	5	5	3708	3503
Ismeretlen koru	2	7	12	12	—	6	—	—	1	—	15	25
Összesen	32,125	28,766	26,698	26,879	1601	5927	76	94	16	25	60,516	61,691

A törvényesen elváltak között volt 157 helvét, ágost. evang., 6 zsidó, 3 római és 3 gör. kath. vallásu.

Születési hely és illetőség tekintetében a lakosság volt :

	S z ü l e t é s			I l l e t ő s é g		
	férfi	nő	Összesen	férfi	nő	Összesen
Helybeli	53,088	53,821	106,909	58,203	59,493	117,696
Megyebeli más köz- ségből	2871	3307	6178	1062	1062	2124
Más megyebeli	4293	4328	8621	1195	1075	2270
A fővárosból	33	30	63	6	12	18
Horvát-szlavon or- szági	4	3	7	3	1	4
Ausztriai	154	126	280	29	24	53
Külföldi	20	13	33	5	5	8
Ismeretlen	53	63	116	15	19	34
Összesen :	60,516	61,691	122,207	60,516	61,691	122,207

M e g y e			M e g y e			M e g y e		
	férfi	nő		férfi	nő		férfi	nő
Abauj	33	22	Áthozat	503	442	Áthozat	830	684
Alsó-Fehér	2	2	Háromszék	—	2	Szabolcs	231	274
Arad	2	1	Heves	215	143	Szatmár	35	33
Arva	1	—	Hont	1	—	Szepes	22	10
Bács-Bodrog	4	2	Jász-N.-K.-Sz.	45	43	Szilágy	4	4
Baranya	1	1	Kolozs	3	4	Szolnok Dob.	—	3
Bars	1	3	Komárom	2	3	Temes	1	—
Békés	24	37	Krassó-Ször.	1	1	Tolna	1	—
Bereg	13	10	Liptó	—	2	Torna	2	—
Beszt.-Nasz.	1	1	Mármaros	7	2	Torontál	1	1
Bihar	289	256	Maros-Torda	1	1	Trencsén	1	2
Borsod	104	77	Nagy-Küküll.	—	1	Ugocsa	4	—
Csanád	—	1	Nógrád	4	3	Ung	6	9
Csongrád	7	8	Nyitra	2	—	Vas	1	—
Esztergom	1	2	Pest.-P.-S.-K.-K.	17	20	Veszprém	2	1
Fehér	6	3	Pozsony	3	3	Zala	—	1
Gömör	14	14	Sáros	23	13	Zemplén	49	51
Győr	—	2	Somogy	3	1	Zólyom	5	2
Oldal		503 442	Oldal		830 684	Oldal		1195 1075

Brassó, Csík, Fogaras, Hunyad, Kisküküllő, Moson, Sopron, Szeben, Torda-Aranyos és Udvarhelymegyei illetőségű egyén a megyében nem volt.

Más országokbeli népesség illetősége szerint volt :

Alsó-ausztriai 1 férfi, 3 nő, stájerországi 1 férfi, 3 nő, csehországi 5 férfi, 3 nő, morvarországi 3 férfi, 1 nő, sziléziai 2 férfi, galicziai 17 férfi 14 nő.

A külföldi illetőségűek közül : németországi volt 3 férfi, 2 nő, és svájci 3 nő.

A legutóbbi népszámlálás alkalmával figyelem fordítván a lakosság egészségi állapotára is, a betegségben és testi fogyatkozásban szenvedőnek talált lakosságot következő táblázat tünteti elő :

1880. december 31-én találtatott a megyében :		férfi	nő	Össze- sen
Beteg állapotban :		700	747	1447
Testi fogyatkozásban és pedig : vak		99	96	195
" " " siketnéma :		88	79	167
" " " elmebeteg :		61	50	111
" " " hülye :		85	56	141

E szerint a jelenlevő lakosság 1·18% százaléka beteg 0·50 százaléka pedig testi hibában szenvedőnek találtatott, vagyis egy testi hibában szenvedő esett 200, beteg pedig 85 lakosra.

A betegségi állapot tartamára és így a bajok heveny vagy idült voltára kellő világot vet a következő tábla, melyszerint

Időtartamig	beteg volt		Összesen	Időtartamig	beteg volt		Összesen
	férfi	nő			férfi	nő	
egy heti	46	77	123	áttétel	505	516	1021
két heti	53	53	107	három évi	25	33	58
három heti	25	43	68	négy évi	17	16	33
egy hónapi	32	30	62	öt évi	17	17	34
két hónapi	63	50	113	hat évi	7	19	26
három hónapi	63	44	107	hét évi	3	9	12
négy hónapi	39	44	83	nyolcz évi	10	6	16
öt hónapi	26	14	40	kilencz évi	—	4	4
fél évi	39	46	85	tíz évi	11	13	23
egy évi	73	66	139	tíz évnél tovább	23	20	43
két évi	45	49	94	bizonytalan ideig	82	94	176
oldal	505	516	1021	összesen	700	747	1444

A testi fogyatkozások rovata alatt közlött adatok tekintetében kétségbe kell vonnom azok teljes megbízhatóságát, mennyiben ott az állittatik, hogy a megye területén 141 hülye találtatott, mert én 16 évi itt működésem alatt, a midőn a megye lakosságának minden rétegével érintkeztem tulajdonképeni hülyét — Cretin — egyet sem találtam, azt kell tehát hinnenem, hogy ezen adatok a népszámlálással megbizott közegek félreértése folytán származtak, a kik nem ismervén a hülyeség sajátságos az egész szervezeten látható jeleit, ilyeneknek tekintettek minden buta, bamba, — veleszületett vagy szerzett fejevizkórban szenvedő gyermeket, hüdéses butaságban, vagy melakórban szenvedő felnőttet stb. ennél fogva azt hiszem, hogy ezen 141 hülyének bejegyzett, testi fogyatkozásban szenvedő egyén helyesebben lenne az előző rovat alatt, az elmebetegek között felvéve, a midőn a megyében talált elmekórosok száma 255-öt tenne ki, és így a lakosság 0.20% százaléka volna elmekórban szenvedő.

Mutassuk be még a megye lakás viszonyait a következő, községenként felvett s a háztartástól távol volt család tagokat is feltüntető táblázatban.

A község neve		A házak száma	A lakások száma	A lakók összes száma	a lakást képezi hány?					a háztartáshoz tartozó távol levők száma	
					szoba	háló fülke	vakszoba, kamara	előszoba	konyha		
										férfi	nő
Nádudvari járás	Püspök-Ladány	1551	1825	8582	2428	5	1248	19	1602	130	62
	Nádudvar	1460	1724	7713	2152	3	975	36	1579	208	125
	Kaba (Kis-Kaba p.)	1290	1507	6315	1837	1	1181	6	1558	140	102
	Földes (Szt.-Miklós p.)	1012	1127	4636	1359	3	731	8	1030	67	34
	Szovát	659	813	3318	1012	2	738	—	732	32	13
	Tetétlen	381	439	2074	533	1	337	6	390	19	3
B.-ujvárosi járás	B.-Ujváros K. és N.-Hort p.)	1786	2072	10,176	2333	6	682	57	906	229	86
	Sámson (Martinka, lencsés p.)	780	1011	4137	1145	8	492	6	896	58	21
	Egyek	674	774	3698	847	1	745	4	736	47	12
	Csege	479	662	3005	676	4	352	17	523	61	26
	V.-Pécs (Hajdu)	593	616	2601	699	—	423	4	593	22	27
	Mike-Pécs Bodóháza p.	360	383	1877	491	1	324	9	364	28	5
	Téglás	337	430	1831	499	2	296	7	376	5	2
	Szt.-György vagy Felső-Józsa	379	420	1704	467	1	171	—	422	14	14
	Alsó-Józsa	204	209	668	211	—	108	—	197	1	—
	Böszörményr.t.város	3956	4544	19,641	5115	8	2455	56	4020	429	177
	Nánás	3003	3638	14,162	4343	5	2659	43	3414	176	29
	Szoboszló	3040	3360	13,188	3815	22	1755	37	3170	65	21
Dorog	1631	1818	8188	2117	6	1159	23	1681	138	24	
Hadház	1481	1824	7550	2696	14	1212	30	1611	119	37	
Megyei összeg		25,036	29,196	125,084	34,775	93	18,043	368	25,906	1991	820

A nép életmódja és szokásai.

1. Népjelleg. Bár a megye lakossága nem tisztán magyarokból, hanem egy kis részben a múlt század végén német honból betelepített s Német-Ujváros községét lakó németekből, s még kisebb részben a hajduk letelepülésekor már itt talált ráczok utódaiból is áll — bátran elmondhatjuk, miszerint a nép minden ízében magyar, a tulsúlyban és szellemi fölényben álló magyar lakosság, melyhez az értelmiség és birtokos osztály folytonosan tartozott, évek hosszú során már teljesen assimilálta az idegen ajku lakosságot s az szokásaiban és életmódjában is teljesen alkalmazkodott a tulsúlyzó többséghez, úgy hogy midőn a megye népéletének vázolását megkísértjük, bátran vonhatjuk az egész lakosságot a magyar elnevezés alá.

A lakosság általában üde egészséges kületem mutat; a férfiak közép természetűnél nagyobb 160—180 c. m. magas erős izmos munkához szokott edzett alakok, testi erejüket előhaladt korukig megőrzik, elhízásra kevés hajlammal bírnak, arcszínük piros, hajzatuk inkább barna vagy gesztenyeszín, szakált csak ritkán viselnek, bajuszaikat ifju korban hegyesre pederve hordják, idősebb korokban nem ritkán elől megnyírogatják. — A nők termete kissé alacsonyabb — általában csinosak, rend, tisztaság, háziasság iránt kellő érzékkel bírnak, különösen egyes községek női — Nánás, Kaba, Földes — némi fényűzést is szeretnek magukviseletében feltüntetni, más részről tagadhatatlan, miszerint azon meggyökeresedett rossz szokás mely Ujvároson különösen divatozik, t. i. hogy a nők igen korán 13—14 éves korokban férjhez mennek igen sok esetben — a fárasztó munkabani részvétel, gyermeknevelés stb. által is elcsigáztatván — azt eredményezi, hogy ifjui kinézésüket hamar elveszítik s 20 éves kort meghaladva már időseknek néznek ki, 40 éves korban pedig egészen elhervadtak.

2. **L a k v i s z o n y o k.** Minden községünkről ellehet mondani, hogy legtöbbször egészséges széles utzákból áll s az egyes lakházak terjedelmes udvarral kerttel — igen sok helyen szérüs kerttel is el vannak látva, az utcák — különösen a főutcák — lehetőleg egyenesek s fával beültetettek.

A lakházak azonban — építési kőanyag a megyében sehol nem található — igen sajátos és igen különböző módokon épülnek; csupán a tehetősebb osztály áldozhat annyit, hogy lakóházát a majdnem minden községben készíttetni szokott égetett téglából építhesse fel, a módosabb építési anyagul a vályogot használja, mely agyagos föld viz és pelyva vagy szalma keverékéből készült 1' hosszú. 4—6" széles és magas, formába öntött s napon megszáritott sárból áll, legtöbb ház azonban még ily nemű előkészítést sem szükségel, ezeket többször a tulajdonos maga, szomszédja vagy komja segélyével építi fel oly formán, hogy a vályog ingredenciáit előleges formába öntés és megszáritás nélkül alkalmazza, alapja az ilyen lakháznak nincs, csupán a falnak megfelelő szélességben ásatik egy, — rendszeren 3 láb vagy 1 méter széles, 2 lábnyi mély árok — s az ebből kivett föld apródonként ismét vissza rakatik jól letapostatik és nagy dongokkal — tömő fákkal — leveretik, ekkor az u. n. „vert fundamentum“ készen lévén erre jó a fentebbi sárvegyüleből egy $\frac{1}{2}$ öl magas réteg, mely aztán pár hétig száradni hagyatik, hogy ekkor a második s ismét pár hét múlva a harmadik része reá rakása után a fal — midőn már felül is megszáradt — a tető elfogadására késznek nyilváníttassék.¹⁾ — Nem lehet ennél fogva csodálkozni azon, hogy némely magas talajvizű helyeken mint p. B.-Ujváros az eként épített házak tulajdonosa nedves évek tavaszán arra virad fel, hogy a nap nem az ablakon hanem az

*) Az ilyen épületet nevezik aztán „fecskefészeknek.“

egész ház fal helyén sűt fekhelyére s űde tavaszi lég csiklandozza arczát, mert a lazán épített fal szét mállva s a föld vonzó erejét követve, helyet változtatott, s a tetőt csupán a szögleteken alkalmazott czölöpök tartják helyzetében! Ezért van aztán B.-Ujvároson a község egyes részeinek sajtósága s a nép jóízű humorát (a német talán Galgen humornak mondaná) tanúsító elnevezése mint: „Bánla k“ (hogy vettelek) „Miglak hatsz“ (t. i. a meddig meglakhatol e részen):

Oly helyeken, melyek tölgy erdőkkel birnak mint Bösörmény, Hadház, Téglás, még egy másik építésnem is divatozik, ennél ugyanis a fal csontváza készül el előbb — fából, — 3—4 méter hosszú keresetlen egyenességű tölgyfa karók vagy czölöpök ásatnak a földbe egymástól $\frac{1}{2}$ —1 méternyire, ezek tetejére alkalmaztatik a tető, a karók fűzfa vesszőkkel befonatnak s erre rakatik két oldalt vastag rétegben a sár, mely lesimittatván száradni hagyatik, s bemeszeltetvén — az ablakok helyén kivágatván — készen áll az egész épület.

A házak fedele leggyakrabban nád, ritkán zsup szalmából kötöttek; újabb időkben mindinkább kezd a zszindely és cserépszindely használatni.

Az így elkészített lakház rendesen következő részekből áll: kívül az épület egész vagy legalább $\frac{2}{3}$ hosszúságában a nyitott fedett tornác — ambitus — mely rakóhelyül használtatik a ház és udvar tisztán tartására vagy földmíveléshez szükséges eszközöknek, nyáron ideiglenes magtárul, — sőt leginkább a család férfi tagjainak — háló helyül szolgál. — Innen nyílik a pitvar, mely rendesen nyitott tűzhelylyel bir, a falakon szép tisztán tartott cserép tálak és edények vannak izléses sorban elhelyezve és az u. n. korsószék. A pitvarból jobbra és balra egy egy ajtó vezet egy kisebb és egy nagyobb szobába, ritkán a tornác végén van még egy bejáró egy kis szűk szobába, mely kamarának vagy ugy nevezett katonai „kvártélynak“ használtatik. — A tágasabb szoba szolgál a családnak rendes lakhelyül, hova télen az egész család apraja nagyja bevonul, itt elmaradhatatlan a nagy boglya kemence, mely majdnem a szoba $\frac{1}{4}$ részét elfoglalja s annak egyik szegletében, méter magas alapon, tört kerek kúp alakban épült, körül van padkával belső szegletében a sűt — a gyermekek fekhelye, — külső oldalán a fal mellett a kuczkó mely trónszerűleg valamely felnőttebb családtag ülő és egyszersmind melegedő helyül szolgál. — A butorzatot rendesen egy vagy két magasan felvetett ágy, karos falóca, hosszú ládaszerű széles padok — melyek üreiben ruháimuk, élelmi szerek a ház asszonyának gondjai alatt őriztetnek, — pohárszék, asztal, 3—4 karszék és az elmaradhatatlan tulipántos láda képezik, a falakon diszítésül egy tükör, néhány kép — többnyire a felséges uralkodóház tagjainak roszul sikerült kezdetleges arczképei, katolikusoknál pár szent kép, reformáltaknál a 16—17-ik század gályára ítelt vértanui arczképe vagy madarakat és virágokat ábrázoló képek függenek.

A szoba tetőzetét képező mestesgerendán katonai rendben van felrakva a háztartáshoz szükséges szappan készlet, koczka alakban felvagdálva; a hajdu városok lakházaiban kevésben hiányzik a mestergerendán a rozsdásodó kard és a rövid egy csövű karabély; a szoba talaja földes, szépen sárga földdel bemázolva, falai tisztán meszeltek.

A kisebb szoba cseléd lakásul vagy éléstárul használtatik s itt a gerendán egy vagy több jól besózott, részben megfüstölt szalonna függ le.

Az udvaron gémes kut, járó jószágna k gabalyított istálló vagy félszer, pár öles, lécekből készült szellős góré, alján a sertés hizlaláshoz alkalmazva ritkán hiányzik, valamint egy kis létra, melyen a szárnyasok a padlás egyik szegletén részökre fentartott ülőjüket esténként felkeresik.

Az egész lakás igen kevés fényüzéssel van kiállítva, sok helyen — a mi a köz és vagyonbiztosság kedvező jeleként vehető — záruk sincsenek az ajtókon; az ilyen lakokra mondja aztán a népdal hogy: „fából van a kilincsem, madzag a húzója.”

3. Életmód. Mint a lakásban úgy az életmódban is a lehető egyszerűséget találjuk, azonban elmodhatjuk azt is, hogy népünk egyszerűsége mellett jól táplálkozik.

A tápanyag főalkatrésze mindég a jó rozs vagy — búzával vegyes — u. n. kétszeres lisztből sült kenyér és a szalonna; e mellett azonban a hus fogyasztás és főzelékek használata is nagy mérveket öltött, — és pedig nyáron és ősszel a juh és marha — télen és tavaszon át leginkább a sertés s kevésbé a marhahus fogyasztatik.

Nagy munka időben — a nyári meleg hónapokban — midőn a munkások több napi idő tartamra eltávoznak a távol fekvő földek aratása s betakarítása végett, az egész heti eleséget magukkal viszik s kint a mezőn maguk készítik el ebédjüket; erre szolgál a kisebb-nagyobb ürtartalmu bogrács u. n. v a s f a z é k, egy lábatlan s közepén akasztóval — tüle — ellátott serpenyő, mely a főzőfára — egy tompaszögű kétszárú $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ méternyi visszafordított; kampóra — helyeztetik olyformán, hogy míg ennek vastagabb vége a földbe szuratik vékonyabb felfelé irányuló végén a vassfazék fülének elfogadására több bevágánnyal bír, úgy hogy az az alá kis gödörkébe rakott tüzhöz közelebb vagy távolabb bocsájtható. — Ebben fő aztán az eledelek különbféle neme és pedig leginkább a pergelt leves, valamint a vidék népének kedvencz eledele a t é s z t á s k á s a, mely másutt fordított-kása vagy hajdu-kásának is neveztetik, s köleskása is tördelt száraz téstának, sóval, paprikával és sok apróravagdalt megpirított szalonnával vízben megfőtt igen jó ízű keverékéből áll.

Nem ritkán esik meg az is, hogy a vassfazék paprikás vagy gulyáshus főzésére alkalmaztatik, a tanyák vagy földek körül legelésző juh vagy sertés nyájak ifjabb sarja változott egészségi állapotában aggasztó tüneteket külvén,

nehogy életére a végzetes catastropha természetes uton következék be, elhatároztatik hogy „vére vétessék” s így az eféle kórboncztanban járatos pásztorok által egészségesnek talált testrészek a vafazékba kerülván, izletes eledelül szolgálnak a munkás vagy pásztor csoportnak.

Az étkezés nyári munka időben midőn a napok hosszuk 3-or történik, reggel 7, délben 12 és este 8 órakor, télben azonban csak kétszer szoktak étkezni, t. i. reggel 8—9 és délután 4—5 órakor.

Ha a külső dolog közel esik a községhez, vagy tanyához, akkor a főzés nem kint történik, hanem a házi asszony otthon megfőzván a „déli ebédet” vagy „vacsorát” 1—2 fazékban szállítja ki a munkások részére, alig marad el ilyenkor a szűk nyaku hosszú üveg, melyből étvágy gerjesztésül — ők ugyan lehűtésnek nevezik — a pálinkát élvezik az étkezés bevezetése gyanánt.

Különösen kedvelt eledelek a gulyáshus és tésztás kásán kívül a töltött káposzta, juhusos káposzta és kása, turós galuska vagy csusza, továbbá vagdalt tészta — másutt tarhonyának is nevezik — leves vagy vastagételnek főzve.

Italul legelterjedtebb a kútvíz, mely daczára annak, hogy forrás vagy folyó, vízzel nem birunk, elég egészséges és üdítő, e mellett nem maradhat el a pálinka, leginkább feleresztett és igen rosz borszeszből készült korcsmai ital, mely nélkül azonban munkás nem kapható, jobb móduaknál gyakran kapható az u. n. „asszonyfőzte” pálinka is.

Bor, rendes használatul csak az ugynevezett könnyű „kerti bor” élveztetik, sörnek az alsóbb néposztálynál alig akad fogyasztója.

A nők meglehetősen hozzászoktak a kávé élvezetéhez, csakhogy az olcsóbbját keresván, igen sok pótkávé kevertetvén közzé, nélkülözi tulajdonképeni kávézamatát. — Thea s más hevitő italok ösmeretlenek.

4. **Ruházat.** A férfiak ruházata nyáron leginkább fehérített vászonból készült bő ujjú ing és csizmaszárig érő, derékban ezerszeres ránczba szedett bő lábravalóból áll, ehhez járul 1—1½ méter hosszú, sokszorosan a a nyak körül csavart, többnyire fekete nyakkendő és fekete posztókalap csekély felhajtott szélllel, a mellett ezen kívül fedi egy ujatlan, végig fényes gombokkal ellátott mellény, u. n. derékravaló, felső ruha gyanánt durva anyagból készült, de virágokkal bőven kivarrott szűr szolgál, a guba kezd kimenni a divatból, inkább csak disz ruhának használtatván.

Télen sötét kék posztóból készült nadrág, s hasonló anyagu dolmány vagy bekecs rendesen prémmel ellátva használtatik, ezen felül a bunda; ez utóbbit a mezőn lakók nyáron sem nélkülözik, mert ez az ő egyedüli védelmük eső és hideg ellen, sőt nyáron is — kiforditva — ebben hűsölnek, ez képezi fekhelyükön a matrácot és főzés alkalmával botra támasztva eltartja a tüztől a szelet stb.

A nők nyáron ingvállban és hosszabb vagy rövidebb színes karton

szoknyákban járnak, a ruha a hajduvárosokon bokáig érő hosszúságu, a Tisza vidékén azonban csak alszár közepig ér, fejkük a leányoknak az egy vagy ritkábban két ágra osztott hajba font színes szalagok, asszonyok csinos magyar fejkötőt vagy hétköznapon egyszerű kendővel bekötést használnak, — a hátrakötött kendő csak idősebb nők által használatik rendesen, ifjabbak csak munka közben védik így hajukat. — Párta nincs használatban.

A hűvösebb idő beálltával posztóból készült ujjast viselnek, nagy hidegben pedig a „kis bunda“ használatik, mely körülbelül a csipőig ér s cifrára kivarrott és színes virágokkal ékesített juhbőrökből készül. Szoboszlón még divatozik az u. n. csöves is, mely hosszú ujjas bundaszerű öltöny.

Feltűnő különösen a nők öltözeténél, hogy míg a hajduvárosiak inkább az egyszínű sötétebb vagy világos pettyezett szöveteket kedvelik ruháikban, addig a tiszamelléki községek leányai és az Ujvárosi német nők inkább a ríktő színeket s piros csíkos szöveteket használják.

Ugy férfiaknál, mint nőknél, közönségesen használatban van a kötő, melyet előbbieket csak munkaközben ruhakímélésből, egyszerű fehér vagy sötét kékre festett vászonból viselnek, a nőknél azonban az öltözet kiegészítő részét képezi s nem ritkán igen munkás szegélylyel, vagy behimzett virágokkal ékeskedik.

Az idősebb férfiak viseletében megemlíthető még a görbe fésű, melyet hossza hagyott és hátra fésült hajukban viselnek, magukkal hordva így folytonosan e szükséges toilette-czikket.

5. Foglalkozás. Megyénk népessége kizárólag földmiveléssel foglalkozónak mondható, nagy kiterjedésű, helylyel-közzel kitűnő vegyülékű és termő képességű határaink önként arra utalják a lakosságot, s miután a tagosítás a megye nagy részében mindeztideig foganatosítva nem lett, egyes kisebb birtokosok tulajdona is annyira (4 – 6 – 10 irányban s egymástól távol) szétszórtan fekszik, hogy annak megmunkálása mellett a sok ide-oda utazás miatt igen sok időt veszítvén, míg egyrészről sokkal nagyobb fáradtság és költséggel munkálkodhatik, addig másrészről egyéb foglalkozásra ideje sem marad.

A föld mívelése az év minden szakában elegendő teendőt nyújt a népnek, már korán tavasszal — a mint a hó elolvadt és a föld fagyja kiment — serénykednek a szántás-vetéssel, az őszi vetés igazgatása, kerti munka, árkok tisztogatása, csekélyebb vizek levezetése elegendő foglalkozást nyújtanak, ápril második felében tengeri — kukoriczavetés — majd a kaszálás, kapálás, gyűjtéssel s a széna betakarításával telik el a május és június, melynek még a tengeri s más kapás növények másodszori kapálása, u. n. feltöltése is főfeladata. Julius 2-ik felében kezdődik rendesen az aratás s a kevés beszállítása, nyomtatás és rostálással alig van készen a gazdálkodó, mikor már az őszi alá kell augusztusban szántani, az őszi vetés, sarjukaszálás, gyümölcs-

szedés, igen sok helyen a szüretelés is már a szeptemberi időre esik, rendszerint azonban a szüretoktóber első felében a debreczeni vásárok utáni időkre esnek, a midőn néha az eladott gabona árából az adó és egyéb terhek kiegyenlítése s a szükséglet beszerzése után, bizonyos csekély összeg a mulatságra és barátkozásra is marad, ezután a tengeri törés sokszor az egész őszt november végéig igénybe veszi, mert egyes községek összes területének $\frac{1}{3}$ része kukorica termesztésre használtatik.

Mindezen munkáknál, kivéve a szántást, a nő hűséges társa és segítőtje a férfinak, kora reggeltől késő estig együtt munkálkodik s csakis az étel elkészítésére szánt rövid idő alatt szünetel.

A foglalkozás másik főneve az állattenyésztés, mely azonban azóta, hogy a Tisza szabályozása következtében sok vízjárta és legfőleg legelőnek használható föld az egyes miveltési ágak által elvonatott, lényegesen csökkent, annál inkább, mert a köznép az istállókon marhatenyésztést ez ideig nem üzi kellő mértékben.

Mindazáltal a megmaradt téres legelők s az augusztus hóban rendszeren megszabaduló tarlólegelők nagy száma „lábás jószág“-nak nyújtanak élelmet, s ezek kisebb-nagyobb csoportokban legeltetvén, sok ember egyedüli foglalkozásául a pásztorkodás tekinthető; ezek aztán kora tavasztól a hó leeséséig csak igen ritkán hagyják el a pusztát, csakis vásárok alkalmával felváltva mennek a városba, hogy ruházatban és egyéb használati cikkekben felmerült szükségletüket bevásárlás által pótolják; némelyek hetenkint felkeresik a gazdát vagy gazdákat, hogy az élelmükre szolgáló kenyér, tészta, szalonna, kása és sóból álló bért u. n. „conventiót“ kivegyék, de többnyire a gazda szállíttatja ki részökre az 1—2 hétre való szükséglettel megpakott tarisznyát.

Télen, a mikor a külső munka szünetel, és így decz.—febr. hóban a férfiak a házkörül a jószág gondviselésével, trágyahordással, favágás és betakarítással stb. foglalkoznak, a nők rendbe hozzák a család ruházatát, varrnak, ritkán fonnak, de annál sürűbben kötik a szalmát.

6. Vagyoni állapot. Megyénk területén legszamosabbak a kisbirtokosok. kik 1—50 holdnyi birtokot neveznek sajátjuknak s kik sok bajjal, sokszor nélkülözéssel ugyan, de tisztességes életmódot nyújthatnak családjoknak, mert hiszen vidékünk nem lévén még tulterhelve népességgel, munkát mindig kaphat a ki dolgozni akar, s különösen nagy munka időben jó magas napszám mellett elegendő keresete van a szegényebb néposztálynak is, úgy hogy egy napi keresménye sokszor elegendő egész évi adójának letörlesztésére, s néhány heti takarás alatt — mit rendszeren részében vállalnak — megkeresheti családjának az egész évi kenyérrelvalóját.

Az iparos is boldogul, ha szorgalmas, bár a mieinknek az a szerencsétlensége, hogy nem pusztán az iparával foglalkozik, ha csak teheti, bérel pár hold földet, s jár tengerit kapálni olykor egész személyzetével együtt,

ennek aztán természetes következése, hogy iparüzletét koronként elhanyagolja s így a vevők inkább a városban székelő iparosokat keresik fel s a vidéki iparos, ha tud akar adni elkészített iparczikkein, kénytelen a vásárokat keresni fel, mert otthoni forgalma nem állandó; az ily utazás pedig sok költséggel és idő vesztegetéssel járván sok deficizzel végződik.

Sokszor hangoztatják iparunk hanyatlását, annak emelésére szükséges intézkedések hozatalát! szerény véleményem hogy a hanyatlás egyik oka magok az iparosokban rejlik s első sorban ott, hogy nem tartják meg ama régi latin mondatot: „ne sutor ultra crepidam“!

Tulajdonképeni szegény — alamizsnára szorult egyén megyénk területén nem sok van, mint az előző népszámlálási adatok mutatják csak 168 férfi és 246 nő, összesen 414 azaz a lakosságunk 0.₃₃ százaléka, és ha összevetjük a testi hibában elmegegyengeségben stb. szenvedőkkel — kik közül az alamizsnások legnagyobb része kikerül, — a 195 vak, 111 elmebeteg és 141 hülye egyénen kívül alig találunk többet, a ki alamizsnára szoruljon.

7. Műveltség. E tekintetben ismét a népszámlálás adataira kell hivatkoznom, ez legalább a műveltség kezdetleges állapotára nézve határozott adatokat nyújt a mennyiben igazolja, hogy a megye összes lakosságából a hat éven felüliek száma kik sem írni sem olvasni nem tudnak, 14,821 férfi és 17,986 nő összesen 32,814-et tesz ki és így lakosságunk 32.₁₈ százaléka, azaz majdnem $\frac{1}{3}$ része, olyan aki a műveltség kezdetleges elemeit is nélkülözi, az életben azonban úgy tapasztaljuk hogy ennek dacára az egész népesség kellőleg erkölcsös, vallásos, becsülettudó, felsőbbjei, előljárói iránt engedelmes és tiszteletteljes magaviseletű, ennél fogva remélhetjük az újabb nemzedék fokozatos haladását azon körülményből is, hogy az ifjabb életkoru egyének között sokkal kevesebb százeleket találunk olyat a kik az írás és olvasásban járatlanok lennének.

Beszéd modora a népnek tiszta magyar, kiejtése is csak igen kis eltérést mutat az akadémia által elfogadott tökéletestől, csupán a hosszsú é-nek i-re, a hosszsú ó-nak ú-ra változtatása (kírem, szíp, lú, kík) és egyes helyeken a rendes ígének ikesre és megfordítva illetéktelen változtatása (jöjjík, hozzík, tessén, egyen, igyon) tér el a rendestől.

Maga a nép érzi hátramaradását e tekintetben és igyekszik azon — a hogy módjában áll — segíteni, ezért sok helyen létesültek „népkörök“, hova pár olcsóbb hirlap felolvasására egybe gyülekeznek; de mutatja ezen igyekezetet ama szorgalom is, melylyel a gyermekek vizsgáira „examen hallgatás“-ra olyanok is sietnek, kiknek ott senki hallgatni valójuk nincs.

A műveltség helytelen irányát igazolja népünknel ama megrögzött rossz szokás is, hogy a káromkodás körében kiirthatatlanul meghonosodott, minden nagyobb indulat kifejezés, még a csodálkozás is oly kifejezéseket

hoz ajkaira, melyek míg egy részről a dologra éppen nem tartoznak, más részről a jó ízlésű és tisztesség tudó emberben nagy visszatetszést szülnek.

8. **Népszokások.** A szorgalmas munka után népünk szívesen mulat, az egyes évszakokban előforduló ünnepek egyszerűen ugyan, de mindenütt, családi körben vagy közhelyeken megületnek; utóbbiak között említést érdemel az u. n. király asszony nevezetű táncmulatság, mely a 3 nagy ünnepen minden nagyobb vendéglő vagy korcsmában tartott táncmulatságból áll; télen bekövetkeznek az ugynevezett disznótor-ók, melyekben a rokonok és ismerősök kedélyesen lakmároznak felváltva egymás házánál, ritkábbak és inkább az értelmiség által ünnepeltetnek a névnapok.

Az emberi élet nevezetesebb szakaszai is lakmározással ünnepeltetnek, szokásban vannak nagy keresztelők, melyek alkalmával az új szülött, az anya és a szülésznő részére a vendégek ajándékokat hoznak, — az eljegyzések — kézfogók — szintén nagy ünnepélyességekre adnak alkalmat, még inkább az esküvők — lakodalmak —; ezek alkalmával a menyasszony hurczolás van nagy szokásban, ugyanis esküvő után szekerekre ülnek, elől a két násznagy, utána a menyasszonyt és nyoszolyó leányokat, aztán a vendégsereget vivő kocsik haladnak, a menetet számos tagból álló lovas bandérium — lovas legények — zászlókkal és karddal, kulacs és kalácscsal a nyeregkapában — vezeti, míg egy fakó szekeren a Rákóczy indulót játszó zenekar zárja be; a vaktöltésekkel lövöldözések, melyek ezelőtt sok visszaélésre adtak alkalmat, ma már ritkábban vannak szokásban, hanem dal és kurjongatás, csengős bongós lószerszámok által igyekeznek némi zajt ütni, hogy a közönség a házakban a kitekintésre figyelmessé tétessék. — A lakodalom közben szokásban van, hogy jókedvű fiúk, vagy mellőzött udvarlók álarczosan jelennek meg, mikor első esetben a mulatság fokozódik, utóbbi esetben pedig nem ritkán verekedés fejlődik ki.

Karácsonkor Betlehemesek járják be a családok tűzhelyét, különösen az uribb házakat, hol a gyermekeknek nagy örömet okoznak; husvétkor az öntözés nagy divatban van.

Vasárnaponkint a község szélén tisztáson a labdázás, tekézés, leányok között a cziczázás van szokásban, az idősebb nők a kapu előtti lóczán gyűlnek össze, a férfiak a malom alatt beszélnek meg a hét eseményeit, mely alkalommal sokszor kijut a rész a magas politikának is.

9. **Közérkölciség.** Munkás és vallásos népünk e tekintetben igen kedvező helyzetben van, csak ritkán fordulnak elő körében nevezetesebb bűntények; ezek is leginkább a heves vérű fiatalság körében, korcsmai mulatságok alkalmával felmerült véleménykülönbsétek kiegyenlítésére szolgáló verekedésekből állanak; vagy az is megesik néha, hogy egyik tized-

beli ifjuság a másik tizedbelinek*) ront, leginkább vásárok és ünnepek alkalmával és ekkor az árva tölgyfabot jókat kopog az ellenfél hátán vagy kalapján, mert leginkább a fejre irányoztatnak az ütések, mint mondani szokták: „csak a fejét üsd, ott nem sántul meg“; az utóbbi években ezen verekedések is alább hagytak, a hatóság rendszerint gondoskodik arról, hogy a korcsmában mulatóktól a botok elszedessenek, vagy csakis néhány tekintélyes tizedbeli polgár felügyelete alatt enged hasonló mulatságokat, a kik a verekedőket korán lecsillapítják.

Apró lopások is fordulnak elő koronkint, nagyobb rablások azonban a ritkaságok közé tartoznak, szintugy a közerkölcsiség és közszemérem elleni vétségek is.

10. Babona, kuruzslás. Tagadhatatlan az, hogy a műveltség tekintetében még kellőleg ki nem képzett néposztálynál a babona igen el van terjedve, s bár ugy az iskolákban, mint a szószékről, továbbá műveltebb körökkel érintkezés által sok jó tanácsot nyer a nép, még ma is nagy része megtartotta a középkori babonás fogalmakat; így hiszik a rontást, u. n. bűvös bájos hatalommal bíró egyének létezését, a szemmel való megverést az öntés által okozott bajokat s több helyen még a boszorkányokat is.

Természetes, hogy ennek folytán a kuruzslás is nem kis mértékben el van terjedve, majdnem minden beteg először a javas asszonyok kezébe kerül, a kik nagy tapasztalással bírván, commendálnak valami szert, leginkább pálinkában elkészítve; csak a mikor már több ily kísérlet sikertelen maradt, kerestetik az orvosi segély, mely nem ritkán már későn alkalmaztatik; különösen sok bajt okoz ezen eljárás a váltólázásoknál, kik eleintén egyik nap betegek, másnap dolgozhatnak, ezért elébb várják javulásukat, pár nap mulva házi szerekkel tesznek kísérletet s a czélszerű orvosi eljárás csak akkor vétetik igénybe, midőn a szervezet elgyengült, s szövőd-mények és utóbajok is felléptek!

Az elmondottakban röviden vázoltam a nép életét; sok még a hiány, sok a kívánni való arra nézve, hogy különösen művelődési tekintetben a 19-ik század végének megfelelő színvonalra helyezhető legyen, azonban bizton hiszem, hogy a népnevelés lassu bár, de fokozatos terjedésével tapintatos vezetés mellett és kedvezőbb gazdasági, de különösen forgalmi viszonyok között nem sokára oda jutand.

Dr. Varga Geiza.

*) A Hajdúvárosok hajdan harcziassan lévén szervezve, egy főhadnagy előljárósága alatt rendszeren 6 tizedre voltak osztva egy vagy két tizedes felügyelete alatt. Az egyes város részek illető elnevezését mai napig megtartották, sőt a szomszéd községek is használatba vették a tizedekre való felosztást.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Gazdasági viszonyok.

Mezőgazdaság.

1. §. Földmivelés.

A kataszteri felmérés szerint van Hajdumegyében :

kertföld	3428 kat. hóld		
szőlő	4552	"	"
szántóföld	226,180	"	"
kaszáló	36,942	"	"
legelő	107,155	"	"
erdőség	12,276	"	"
épületek alatti tér . .	6844	"	"
hasznavehetlen terület .	16,373	"	"

Összesen : 413,750 kat. hóld.

A megye 122,000 lélek számához képest jut egy emberre $3\frac{4}{10}$ kat. hóld, vagy ha tisztán a mezőgazdaságot vesszük esik egyre-egyre $3\frac{3}{10}$ hóld föld.

Az 1881-diki évi községi összeírás szerint van a föld- és erdőművelésnél :

birtokos	20,173,
haszonbérlet	596,
gazdatiszt	78,
napszámos	12,265,
éves szolga	4530.

Összesen : 37,642 egyén.

Mínthogy a megye területe síkföld, — és ennek egy része hátság, vagyis vízmentes, — más része lapályos, vagyis időközönként víz borított terület, — ennélfogva a földmivelés szempontjából, mind a mívelési ág és kezelés, mind a termékenység tekintetéből két osztályba sorozandó, u. m. : hátság és lapályos részen folytatni szokott gazdálkodásra. Egyébiránt e megye természeti sajátága és fekvésénél fogva is egyenesen a földmívelésre útál.

A hátságföld területe átlagvéve $\frac{3}{4}$ részét foglalja el, — a lapály rész, vagyis a vízjárta föld $\frac{1}{4}$ részét; — ezen lapályok csak feltételesen kezel-

hetők, a mennyiben az időjárás és vizáradásnak vannak kitéve. A hátság földek talajuknál fogva szintén két osztályba sorozandók, u. m.: homokos fekete földű talajjal bírókra és homok tartalmu földekre. A hátság földek közül a fekete földtalaj televénye bőségesen vegyítve korhadvánnyal, — jóminőségűnek mondható; — de miután a talajban az agyagrész csak középértékű, tehát kötöttsége középserű; mindamellett a gazdasági termények legnagyobb részének termesztésére alkalmas. Az első, vagyis a homokos fekete földek a nádudvari járás községeiben, továbbá a balmaz-ujvárosi járásnak egy részében, ugyszintén Hajdu-Szoboszló határában léteznek.

A homokföld tartalmu területek a balmaz-ujvárosi járás egyes községeiben, ugyszintén a hajdu városok határaiban léteznek, — különösen megemlítendő, miszerint Vámos-Pércs és Sámson község határterületei birnak leglazább homokfölddel, illetőleg ezen földek legkevésbé birnak televény tartalommal. Ezen határokon a föld talaja csakis egyes termények termesztésére alkalmas. A vízjárta vagy lapály földek talaja kevésbé televényes, de legtöbbnyire szíkes, s így ezen tulajdonságánál fogva, — ha víz nem is borítja, — a szántásra és a gabonatermesztésére csak feltételesen használható, a mennyiben a föld talaja kevés kötöttséggel bírván, a kisebb szárazságot is sinli.

Az őszi vetések közül legtöbb termeltetik búza, repcze, rozs s ezen termelvények képezik a gazdaközönség legjelentékenyebb jövedelmi forrását. — A búza fajára nézve az ugynevezett tiszavidékihez tartozik, — minősége pedig a Magyarországon termeltek közt az elsőek közé sorozható; s így a kereskedelembe is keresett. — A búza: aczélos, pirosszinű, vékonyhéjú és súlyos; súlya 75-től 80 klmig változik. Különösen megemlítendő, miszerint a nádudvari járásban termesztett búzafajok, a legkitűnőbb minőségűekhez sorozhatók.

Repcze legtöbbnyire a lapályos, ugynevezett feltételes földeken termeltetik, mint például a püspök-ladányi „kunsági“ határ mentében elnyúló részeken, hol több ezerre menő hód földön termeltetik, — (egész 6000-ig) s hol kedvező idő mellett bő termést is ad; azonban a hátságos földeken és rendezettebb gazdaságokban ugar földben vettetik.

Az őszi rozs leginkább a homok talajjal bíró területeken termeltetik, nevezetesen a hajdu városokban és a b.-ujvárosi járásban lévő Vámos-Pércs, Sámson, Téglás és B.-Ujváros határterületein s ezen termény képezi legjövődelmesebb ágát az elősorolt községek gazdálkodásainak.

A kétszeres legtöbbnyire csak a helyi szükségek fedezésére termeltetik.

A tavaszi termelményeknek fő részét a tengeteri képezi, — s leginkább az ugynevezett magyar faj és Csinquantin termeltetik, a mely részint eladásra, de legfőképp a sertésenyésztés és hizlalásra fordittatik. — Árpa

csak tavaszi vettetik, s ez súlyára eléggé kitűnő, de minőségére nézve csak takarmány-árpának nevezhető. — Tavasz-búza és tavasz-rozs csak kivételesen termeltetik. — Zab csakis nagyobb birtokosok gazdaságában termeltetik és pedig a megye alsó részében helyi tenyésztési czélokra, felső részében pedig eladásra. — Köles a lapályosabb földeken termeltetik, — ennek nagyrésze helyi élelmiczikként használtatik, köleskása név alatt.

A burgonyát a megye alsórészein csak helyi fogyasztásra, azonban a megye felső részein, vagyis a homoktalajjal bíró földeken eladásra is termelik, megjegyzendő, hogy csak a legutolsó évtized óta kezd nagyobb mértékben elterjedni, — különösen mióta az ugynevezett rózsa, dawersz stb. faj burgonya termesztése honosodott. — Répa csak takarmányozásra termeltetik.

A dohány szintén jelentékeny jövedelmező ága a gazdaságoknak, termeltetik pedig : Böszörményben, Hadházon, Dorogon, Nánáson, Szoboszlón, Nádudvaron, Püspök-Ladányon, Tetétlenen, Kabán, B.-Ujvároson, Csegén, Sámson, Téglás és a két Józsa községeiben, — leginkább az állam részére ; beváltási helye Debreczen.

. A földbirtokok legnagyobb részben négy fordulás rendszerrel kezeltenek, nevezetesen : ugar, őszi, kapás és tavaszi, az ugarnak egy részében, a mely trágyáztatik, takarmány vettetik. — A földmivelés általában véve vasekével történik s az utóbbi években a nagyobb gazdaságokban a hármas ekékkel is dolgoznak, s ezekkel nem csak jobb szántást, hanem jelentékeny munkaerő megtakarítást is érnek el. — A gabona aratása kézi kaszállással történik, — aratógép csak egy-két nagyobb birtokban használtatik. A cséplés nagy- és középbirtokosoknál gőzcséplőgép által történik, a közönséges földmivelő gazdáknál pedig e helyett még ma is lóval való nyomtatás van szokásban. — A megyében gőzmalom 8, gőzcséplőgép 57 és járgánygép 5 van.

A tíz évi átlagos termés katasztralis hóldanként felvehető : őszi-búzából 8 hektoliter, repce 8, kétszeres és rozsból 9 htl., tavasz-búza és tavasz-rozsból 6 htl., árpából 10 htl., zabból 14 htl., tengeriből 9 htl., kölesből 10 htl., burgonyából 12 htl., dohányból pedig 6 m. m.

A tíz évi piaci árt hektoliterenként repcénél 8 frt, búzánál 7 frt, kétszeres és rozsnál 5 frt, árpánál 3 frt, zabnál 2 frt, tengerinél 4 frt, kölesnél 3 frt 5 kr, burgonyánál 1 frt, dohánynál méter-mázsánként 20 frtra tehetjük. — A borsó, paszuly csak mint melléknövények termeltetnek. — Kendert a nép csakis a házi szükségletre vet. — A kerti-növények közül a dinnye nagymennyiségben termeltetik, különösen a homoktalajú földeken, a hol ezen termés nemcsak élelmi-, hanem kereskedelmi-czikként is szolgál.

2. §. Szőlő.

A szőlő, kertekben termeltetik s ezen kertekben gyümölcsfák is tenyésztetnek. A mi a szőlőfajt illeti leginkább a korán érő közönséges gohér a nevezetes, — szórványosan egyes jobb birtokosok kertjében egyes nemesített faj szőlők is termeltetnek. — A szüret legtöbbször szeptember végével történik. — A bor minősége kevés cukor- és szesztartalmú, minek következtében több évre nem tartható, s így csak helyben fogyasztatik el. Termése kat. holdanként számítva ad 10 hektolitert. Tíz évi átlagos ára 5 frt. — A termett bornak körülbelül egy negyed része eladatik, a többi pedig helyben fogyasztatik el.

3. §. Rétművelés.

A megyében természetes kaszálók csak a lapályosabb területeken találhatók, némely helyen ugyan, a hol a birtok tagosítva nincsen, hátsabb földek is használatnak kaszálóknak; — a lapályon termett széna középminőségű, a hátsabb részen pedig a jobbminőségű fű terem. A kaszálás a hátsabb földeken junius elején, — a lapályosabb részekben, mely területeket tavasszal víz borít csak július első felében történik. Összetakarítása, ha kedvező idő van, nem nagy nehézséggel jár. — A szénatermés mennyiségét legtöbbször kielégítőnek lehet mondani; minősége pedig középsterű. — Sarju csak ritka esetben vágatik, körülbelül 4-dik, 5-dik évben. — A szénatermést holdanként átlagosan véve 12 méter-mázsára lehet tenni.

A mesterséges rét fűvei közül leginkább a luczerna termesztetik, és pedig nemcsak a nagyobb birtokokban és rendezett gazdaságokban, — hanem minden egyes kisebb földmivelő gazda által is, — mint a megyének legháládatosabb és legjobb minőségű takarmánya. — A nagyobb gazdaságok bükköny keveréket is vetnek trágyázott ugarban, a mely szintén jól sikerül. — A luczerna-kaszáló körülbelül 7—8 évig tart, évenként négyszer kaszáltatik s kat. holdanként átlag véve 40 méter-mázsát ad. — A bükköny 20 méter-mázsát terem.

4. §. Legelő.

A legelőket részint lapályok, részint szíktartalmu földterületek teszik, — a lapályokon lévő legelők kora tavasztól késő ősziig legelhetők, azonban a szíkes-legelők csak leginkább május végéig, — míg a nagyobb melegek nem állanak be, mert akkor az ugy is ritka mező egészen elsül, — és kedvező őszi folyama alatt legelhetők. — A szarvasmarhák és lovak lapály földeken legeltetnek, a szíkes legelőkön pedig csak birkáknak való fű terem. — A legjelentékenyebb legelők a Szoboszló határában lévő „Angyalháza pusztán“ s Nádudvar határában a Hortobágy felőli oldalon

az ugynevezett „Fejér földeken,” a bősörményi ugynevezett Pród pusztán találhatók, ezen kívül jelentékeny területű legelők vannak : Balmaz-Ujvároson, Csegén, Püspök-Ladány és Nánáson, ugyszintén Földesen és Kabán is.

5. §. Állattenyésztés.

Az 1880-diki statisztikai összeíráskor volt a megye területén : a) Ló : 18,588. — Szamár : 327. — b) Szarvasmarha magyar fajta : Bika : 249. Tehén : 11,413. Ökör : 5895. Növendék 3-dik évig : 13,083. Összesen : 30,640 darab. — Színes fajta vagy schweizi : Bika : 24. Tehén : 351. Növendék 3-dik évig : 186. Összesen : 561 darab. — Bivaly : 71. — c) Birka : 187,685 darab. — d) Sertés : 29,722 darab.

A megye egész területe teszen $41\frac{1}{3}$ □ mértföldet. E szerint egy □ mértföldre esik : a) ló 450 darab ; b) szarvasmarha 756 db ; c) birka 4540 db ; sertés 720 db.

a) Lótenyésztés.

A lótenyésztés pár évtized óta lényegesen csökkent, különösen az 1860-dik év kezdetével és főképen az 1863. évi aszály következtében a nagyobb birtokokon lévő ménesek feloszlattattak és a kisebb birtokosok is kevesbiték lovaik létszámát, ezen kedvezőtlen állapot körülbelül egy évtizedig tartott. — Az 1870-es években ismét némi lendületet vett a lótenyésztés, — különösen az állami ménék általi nemesítés emelkedett ; bizonyítja ezt az évenként tartatni szokott jutalom-díjosztás eredménye is. — Egyébiránt e megyének legnemesebb lófaja a Debreczen városi ugynevezett „Czifra ménes lovai”-ból kerül, mely faj az országban is nevezetes. — E faj kitermett és 168 centiméter magassága.

b) Szarvasmarha.

Általában véve eléggé kinőtt közép nagyságu fehér- és daruszőrű magyar és erdélyi faj tenyésztetik. Az ugynevezett színes schweizi vagy egyéb németalföldi faj marhát csak egyes birtokosok a tej-szükséglet fedezése tekintetéből tenyésztik.

Nyári tartása a tejelő marháknak és borjuknak a községi közös legelőn történik. — A nagyobb birtokokban a vonós marha leginkább nyáron és télen istálón tartatik. A növendék vagyis tinógyulák a lapályokon lévő legelőkön egész nyáron, illetve április közepétől november első feléig találnak ennivalót, télen : tengeriszár, őszi-, tavaszi-szalma, pelyva és széna takarmányon tartatnak.

A szarvasmarha-tenyésztés a hatvanas években, de különösen az 1863-dik évi nagy aszály következtében rohamosan hanyatlott, úgy, hogy a megye alsórésze a szükségletet Erdélyből volt kénytelen fedezni, külö-

nösen a vonós jószágot, melynek ára igen magasra hágott, a minek következtében a gazdaközönség a hetvenes években a marhatenyésztésre ismét nagyobb gondot kezdett fordítani, melynek eredményét már tapasztalni is lehet, mert most már majd minden községben s különösen nagyobb birtokokban tinógulyák alakítottak. — Annál is inkább volt kénytelen sok birtokos a marhatenyésztésre nagyobb gondot fordítani, mivel az utolsó években volt árvizek az azelőtt is legelőknél használt szántóföldeket, a melyek a vetésre nem használtathattak, ezáltal jövedelemben némileg értékesítették.

A marhatenyésztésben jelenleg még lényes hiba az, hogy a tenyészbikák kiválasztására kellő gond nem fordítottatik, s a mellett elegendő számmal sincsenek, különösen a községi csordákban, a miért aztán sok tehén meddőn is marad, igazolja ezt a statisztikai összeírás is, melyszerint az 1880-dik évben 11,413 tehén mellett összesen 249 bika volt s így 46 tehenre jutott egy bika.

E vidéknek legelterjedtebb állattenyésztési módja az, hogy rugottborjúk összevásároltatnak s 4—5 évig nyáron szabad gulya legelőkön, télen pedig a fentebb is említett gabonaszalmán s töreken tartatván, aztán részint a gazdaságban jármos marhának használtatnak, részint elárúsítatnak.

Tejgazdaság a megyében nincs.

Nagyobb s tömegesebb rendszeres téli hizlalás nincsen, miután a megyében szesz- és cukorgyár nem létezik. A hizlalás részint nyáron a legelőn, részint télen répán és szénán történik. — Állat betegségek közül leggyakoribb a lépfene; a száj- és lábfájás is honos, egyik vagy másik község határára majd minden évben előfordulnak.

c) Juhtenyésztés.

A megye mezőgazdaságának fentartására és jövedelmi ágának emelésére mindenekfelett a juhtenyésztés igen lényeges tényező volna, ugy a nagy- és kisbirtokosoknál, valamint a földmivelő osztálynál is, azonban — sajnos — az utolsó két évtized lefolyása alatt e gazdasági ág észrevehető mérvben hanyatlott; — vannak községek, a hol azelőtt több ezerre menő juh tenyésztetett, ma pedig alig egy-két falka látható. Ezen körülményt részint annak lehet tulajdonítani, hogy a hatvanas években rohamosan emelkedő gabonatermesztés következtében igen sok legelő feltörtetett, de másrészt annak is, hogy az utolsó években az ugynevezett lépfene betegségnek is igen számos juh esett áldozatul.

E megyében három faj juh tenyésztetik. Az egyik a merino-electoral, a másik a hazai nemesített fésűs-gyapjas, a harmadik a közönséges raczka vagyis kétnyiretű juh. A merino-electoral csakis egynehány nagyobb birtokokban tenyésztetik s az összes juhlétszám alig $\frac{2}{10}$ részét teszi, miglen

több nagyobb birtokosoknál a keresztezés által előállított jobbminőségű fésűs-gyapjas juhok nagyobb számban tenyésztetnek, a melyek a juh létszámának $\frac{5}{10}$ részét teszik. A nemesített és jóminőségű gyapjuval bíró juhokat Tetétlencen, Nádudvaron, Kabán, Csegén s Balmaz-Ujvároson a nagyobb uradalmakban és birtokokban tartják; a földmivelő osztály pedig az ugynevezett hazai közönséges kétnyiretű gyapjuval bíró raczka juhok tenyészt, a mely az összes juh számnak $\frac{3}{4}$ részét teszi. Sámson és Vámos-Pécs községekben, minthogy termőtalajuk laza homok, csakis kivételes években tenyésztik, azt is sikertelen eredménnyel, mert ezen községekben a métely betegség a juhokat erősen pusztítja.

Nyarálása részint ugynevezett községi nyomáson, kőssőbb tarlón, a tagosított földbirtokoknál pedig az azoknak kijelölt legelőn, ugaron és tarlón történik. — Télen istállón tartatnak, a teletetés tart deczember elejétől márczius végeig, (mintegy 120 nap). A juhok télen részint szénával, részint szalmával élelmeztetnek.

Egy juhnak téli tartására átlag véve százötven kilogramm széna értékű takarmány szükségeltetik, melynek fele széna, fele pedig szalma. — A bárányozás a nagyobb birtokosoknál január, februárban, a földmivelő osztálynál pedig márczius, áprilisben, vagyis ellése már a legelőn történik.

Az uradalmakban s nagybirtokosoknál a juhok nem fejetnek; azonban a kisebb birtokosoknál és a földmivelő osztálynál a juh napjában kétszer fejetik. — A juhtejből házilag részint túró, részint közönséges sajt készítettetik, a mi nyáron a munkás osztálynak eledelül szolgál.

A legjobb minőségű gyapju ára métermázsánként 200—210 forintig, a hazai egynyiretű fésűs gyapjunak métermázsája 160—170 forintig s a közönséges kétnyiretű gyapjunak métermázsája pedig 100—110 forintig vehető fel.

d) Sertésenyésztés.

A sertésenyésztés e megyében általános gazdasági művelet s a gazdaságnak egy lényeges jövedelmi ágát képezi mind a nagyobb birtokosoknál, mind pedig a földmivelő osztálynál. Tenyésztetik pedig legtöbbször az ugynevezett fekete-szörű szalontai faj, kis részben az ugynevezett fehér-szörű mangalicza.

E sertés fajok rövid lábuak s orruak és hosszú, vastag derékka s mély testtel bírnak, hizásra pedig igen alkalmasak.

A nagyobb birtokokban a sertésenyésztés oly módon történik, hogy a malaczkákat egy évig tartják s azokat hizalóknak eladják; — egyrészt pedig két éves korában félhízott állapotban eladják, ezenkívül számos birtokos egészen kihízott állapotban is bocsátja azokat a vásárra. S épen ez

oknál fogva az e megyében termett nagymennyiségű tengerit a sertés-tenyésztés veszi igénybe.

Megemlítendő, miszerint a múlt hetvenes évek folyama alatt a sertés árak igen nagy esése következtében a tenyésztés is kevesbült, azonban ma már a kedvező árak mellett a tenyésztés ismét erős lendületet vett.

6. §. A birtokállapot.

A megye összes községei közül :

a) tagosított községek ezek : Sámson és Szoboszló város határának belső része ; azonban a 8000 kat. hólдат képező „Angyalháza pusztája” még nincs tagosítva.

b) elkülönített községek : Nádudvar, Püspök-Ladány, Tetétlen, Kaba, Szovát, Balmaz-Ujváros, Csege, Egyek, Téglás, Józsa és Mike-Pércs.

c) nem tagosított községek : Böszörmény, Nánás, Dorog, Hadház és Vámos-Pércs városok és Földes községe.

A fentemlített nem tagosított községekben a birtokok számtalan kis parcellákból állanak. Ezen körülmény a gazdálkodás helyes módszerére és beosztására nézve a legkárosabb következményű, mert e miatt a nagyobb birtokkal bíró birtokos kénytelen a földjén csak feles gazdálkodást vezetni, a mi a jövedelemre nézve igen csökkentőleg hat.

Különösen megemlítendő Földes községe, a melynek a határa a tizczer hólдат felülmúlja s ezen terület több ezerre menő részletből áll ! A birtokosoknak értelmesebb része már többször kísérlette meg a tagosítás keresztülvitelét, de mindezeideig sikertelenül.

A megye egyes községeiben a legnagyobb birtokkal bíró birtokosok következők, és pedig :

Böszörményben : A közbirtokosság 12,402½ kat. hólдат ; a város tulajdona 4120 k. h. ; a reformált egyház 669 kat. hólddal.

Hadházon : A város tulajdonát képező földbirtok.

Szoboszlón : Fogthűy Sámuel 382 k. h. ; Adler Farkas 401 hólddal.

Nánáson : A város tulajdonát képező 1942½ k. h. ; reformált egyház 1518½ k. hólдат ; Vecsei Oláh Károly örökösei 913 kat. hólddal.

Dorogon : A közbirtokosság és a város tulajdonát képező birtok.

Nádudvaron : Fischbein Ignác 3335 k. h. ; br. Balassa István 2155 k. h. ;

Nagy Ignác 2283 k. h. és br. Vay Miklós 2155 k. h.

Püspök-Ladányon : A vallás alapítványi uradalom 21,194 k. hólddal.

Földesen : Csapó István 254½ k. hólddal.

Tetétlenen : Gr. Zichy Géza 4110 k. h.

Kabán : Stern Jakab 2687¾ k. hólдат.

Szováton : Debreczen sz. kir. város 5131 k. hólddal.

B.-Ujvároson : Semsei László 12,348 k. h. ; Semsei András 10,697 k. h. ;

Semsei Jenő 7928 k. h.

Csegén : br. Vay Béla 5127 hóld ; gr. Forgács László 4996 k. h. és Semberi István 4664 k. h. ; Egyeken : Az egri főkáptalan 4135 k. h. ; a róm. k. lelkészség 177 k. hólddal.

Tégláson : gr. Dégenfeld Imre 3000 k. hólddal.

Mike-Pércsen : A nagyvárad latin szertartású káptalan 1675 k. h.

Sámsonban : Debreczen sz. kir. város 2343 $\frac{1}{2}$ k. hóld.

Józsán : Wahrman Mór 1000 k. h.

Vámos-Pércsen : Kovács Lajos 120 k. hólddal.

A birtokok száma	20,173.
5 hóldnál kevesebbet bíró birtokos van	10,271.
Ötől húzig	6691.
Húztól ötvenig	2150.
Ötventől százig	804.
Százon felül	257.

Összesen : 20,173.

7. §. Munkaerő.

Munkás közben rendes termés időszakban hiány nincs, különösen azon időtől kezdve, mióta a nagyobb birtokos osztály a gazdaságban gazdasági gépeket is használ.

A gazdálkodásban használandó éves cselédnek bére, ételmezés nélkül, a termény illetőségeket beszámítva, körülbelül 150—180 frtot tesz. — Étellemezzel ellátott cselédnek pedig fizetése 60—100 frtig terjed.

A napszámosok igen kevés hely kivételével ételmezést nem kapnak. A téli és nyári munka időszakot átlag véve, a férfinak napszámbére 40 krtól 1 forint 20 krig ; — nőnek 30 krtól 60 krig ; gyermeknek pedig 20—40 krig változik. Étellemezés mellett pedig : a férfinak 30—80 krig ; a nőnek 20—40 krig fizettetik.

A gabona aratása részért eszközöltetik és pedig étellemezés nélkül minden tizennegyedik részért ; étellemezés mellett pedig tizenharmadik és tizennegyedik részért. — Aratógép még csak egy-két birtokosnál használtatik.

A gabona cséplése az uradalmakban, a nagyobb birtokosoknál és bérlőknél gőzcséplő által történik, a gépek melletti munkát legtöbbször részes napszámosok végzik és pedig 4 száztóli részért.

A cselédek és napszámosok a gazdaságban előforduló újabb módszerek és gépek melletti munkánál kielégítő ügyességgel s felfogással bírnak, szorgalmuk is a kíváncsúnak megfelel, azonban a gazda érdekei iránt némi indolentiával viseltetnek. Különösen kiemelendő, hogy Hajdumegye alsórészében a munkás osztály több törekvést és szorgalmat fejt ki a gazdálkodásban, mint e megye felső részében lakó munkások.

8. §. Trágyatermelés és szükséglet.

A föld talaja — a laza homokos és szík tartalmu földrészek kivételével — a megye nagyobb részében a termékenyek közé sorozható. De mindenesetre ugy a jobbminőségű földeknel, valamint az említett gyengébb minőségűeknek is a trágyával való javítás felette szükséges volna.

A megye alsórészében, miután a talaj televénye több korhadó anyaggal bir, a trágyázás ereje 8—10 évre tehető; azonban a megye felső-részén a talaj kevesebb televénnyel bírván, — a trágyázás ereje csak 6—8 évig terjedhet. Különösen az utolsó 2 évtized alatt a föld talajának minősége a nagymérvű magtermesztés által tetemesen csökkent, és épen ez oknál fogva csakis nagyobb trágyázási módszerrel és miveléssel nyerhető vissza előbbi termékenysége. Sajnosan tapasztalható, miszerint a kisebb földbirtokos osztály a trágyázást még most sem tekinti lényeges és elkerülhetlen tényezőnek földjeinek megjavítására.

A megyében van szántó- és kertföld összesen : 229,608 k. h.; — ha ezt a területet 8 évi időköz alatti megtrágyázásra osztjuk, akkor évenként 28,700 hóld megtrágyázandó. S ha középtrágyázással hóldanként 200 métermázsza trágyát veszünk, akkor 28,700 hóld földre : 5.740,000 m. m. trágya kívántatik. Előállithat pedig a megye :

36,000 nagyjóság után per 40 m. m.	1.440,000.
13,000 növendék marha után per 25 m. m.	325,000.
180,000 juh után per 3 m. m.	540,000.

Összesen : 2.305,000 m. m.

Hiányzik tehát 3.400,000 m. m. trágya az évi trágya szükségletre, s e szerint a 8 évi időközre felosztott trágyázandó földnek fele részére lenne elegendő az előállitható trágyakészlet.

Ezen körülmény is igazolja azon kívánalmat, miszerint a gazdaságokban a mesterséges takarmány termesztése és az állattenyésztés nagyobbitása mennyire volna szükséges.

9. §. Birtok érték és haszonbér.

A megyében a földbirtok értékét a mostani gazdasági viszonyokhoz képest középszerűnek mondhatjuk. Különösen az utóbbi években volt kedvezőtlen időjárás és a gazdaságok kezelésére terhelő körülmények, ugyszintén pénztökének hiánya, a föld értékét lejjebb szállították. A jobbminőségű talajjal bíró földnek ára k. hóldanként 150—200 frtig, a legrosszabbnak 50—100 forintig váltakozik.

E megyében a föld értéke legmagasabban áll a következő községekben : Nádudvaron, Földesen, Szováton, Tetétlenen, Kabán, B.-Ujvároson, Böszörményben, Szoboszlón és Józsaán. Ezen községekben a legjobb

minőségű földek folyó értéke katasztrális hólđanként 160—200 forintig, a legrosszabb minőségű földnek értéke pedig 40—80 frtig terjed.

A csekélyebb értékű földek pedig a következő községekben vannak : P.-Ladányon, Csegén, Egyeken, Vámos-Pércsen, Tégláson, Hadházon, Dorogon. Ezen községekben a legjobb minőségű földek folyó értéke kat. hólđanként 80—120 frtig, a rosszabb minőségűnek pedig 30—60 frtig változó. — A legcsekélyebb értékű földek vannak Vámos-Pércs községében, a melynek határában a legjobb minőségű földnek értéke 40—60 frtig, — a legrosszabbnak pedig 10—20 forintig változik. Hogy e határban a föld értéke oly árban áll, az nemcsak a földtalaj rosz minőségének tulajdonítható, hanem annak is, hogy a föld tagosítatlan lévén, apró parcellákra van szaggatva.

A földbérlet osztály e megyében meglehetősen számmal van képviselve úgy a nagyobb, mint a kisebb földbirtokokban. Különösen megemlítendő a püspök-ladányi határban lévő vallás alapítványi uradalom, mely 21,194 hólđból áll és ezen földbirtok az 1000 hólđat meghaladó parcellákban van kiadva. Továbbá a szováti határban a Debreczen sz. kir. város tulajdonát képező 5131 kat. hólđ ; ezen terület is 400—500 hólđig terjedő parcellákban van kiadva. — Továbbá B.-Ujvároson Semsey 30,973; Nádudvaron : b. Balassa István 2250 k. h ; b. Vay Miklós 2155 k. h.; Sámsonban : a Debreczen szab. kir. város 2343 k. hólđja ; Csegén : b. Vay Béla 5126 kat. hólđja.

A bérletet 10 évi bérlet mellett hólđanként számítva fizetik : a püspök-ladányi uradalomban 4—6 frtig ; Szováton 9—12 frtig ; B.-Ujvároson 6—9 frtig ; Nádudvaron : 5—7 frtig ; Csegén 3—4 frtig ; Sámsonban 3—5 frtig. — A kisebb bérleteket illetőleg az egész megyében a jobbminőségűeket 8—12 frtig, a rosz minőségűeket 4—6 frtig fizetik.

10. §. Hitelviszonyok.

A megyében földbirtokokra kölcsönző hitelintézetek egyedül a „Takarékpénztárak,” melyek jelzálogi kölcsönöket adnak. Takarékpénztár van : Hajdu-Szoboszlón kettő, Böszörményben kettő és Nánáson, Püspök-Ladányban pedig van egy népbank s ugyanitt jelenleg alakulóban van szintén egy takarékpénztár. Ezen pénzüintézetek sikeres eredményt fejtenek ki, azonban sajnosan tapasztalható, hogy a községekben a kisebb földmivelő osztály még ma is az uzsorások és zsidó hitelezők kezében van.

11. §. Mezőgazdasági ipar.

A mezőgazdasági iparág a megyében csak alig kezdetlegesnek nevezhető. Az életneműek nagyobb részt, mint nyerstermények használtatnak fel. A malomiparban némi előhaladás tapasztalható, a mennyiben a megyében több gőzmalom létezik. Van pedig P.-Ladányban, Kabán, Föl-

desen, Szoboszlón, Hadházon, Bösörményben, Sámsonban és Vámos-Pércsen.

Az állati nyerstermének ipar cikkekkel nem dolgoztatnak fel. Bőrgyár nincs. — Kenderből csak a közönséges vászonneműek készülnek, azok is csak háziszükségletre.

12. §. Fogyasztás és jövedelem.

A gazdaság termelvényeiből mennyi fogyasztatik el, mennyi hozatik be s mennyi a kivitel? — erre nézve biztos statisztikai adatok nincsenek, s így erre nézve csakis megközelítőleg vehető föl a számítás.

A hivatalos statisztikai összeírás szerint a megyében az átlagos vetés és az abból nyert termés következőleg áll:

őszi és tavaszi vetés területe .	169,112 k. h.
a) ebből őszi vetés	73,834 k. h.
b) tavasz vetés	95,287 k. h.

Az egyes termények termésének táblázata:

Termény neve		Bevetett föld- terület k. hól	T e r e m	
			egy kat. hól	összesen
			hektoliter	mét. m.
1	Őszi-búza . . .	34,023	8	272,184
2	Kétszeres . . .	4536	9	40,824
3	Őszi-rozs . . .	25,820	9	232,380
4	Őszi-árpa . . .	215	10	2150
5	Repcze	9240	8	73,920
6	Tavaszbúza . .	7745	6	46,470
7	Tavaszbúza . .	1659	6	9954
8	Tavaszbúza . .	22,933	10	229,330
9	Zab	9990	14	139,860
10	Tengeri	44,092	9	396,828
11	Köles	2052	7	14,364
12	Burgonya . . .	2090	12	25,080
13	Takarmányrépa	1672	100 m. m.	167,200
14	Dohány	3044	6 m. m.	18,264
Összesen		169,112		1.483,344
				285,464

E terményekből a repcét, árpát, zabot, tengerit, répát és dohányt, mint tulajdonképen nem kenyér terményt leszámítva, a megye 122,000 lakosának, fejenként 3 hektolitert számítva, — szükséges 366,000 hekt., s így a fentebbi termésből ezen mennyiséget leszámítva a kivitel mintegy 270,000 hektoliterig terjed. — Ha ezen terményt hektoliterenkint átlag véve 6 frtra vesszük, akkor a bevétel abból 1.620,000 frtot téssen.

A repceből, a mely 73,920 hektolitert tészén, ezt 7 frtjával számítva, a bevétel 517,440 frtot tészén.

Továbbá az árpából, zabból és tengeriből leszámítva azon mennyiséget, a mely helyi tenyésztési és egyéb szükségleti czélokra fordittatik, ha az összes termésnek a kivitelre csak felerészét vesszük, a mi 384,084 hektolitert tészén és ennek hektoliterét 4 frtra vesszük, — akkor a bevétel abból : 1.536,336 forintot tészén.

A dohány pedig a kincstárnak adatik be s évenként, a hivatalos adatok szerint, 3044 kat. föld ültetetik. Tíz évi átlagos termését véve per 6 méter-mázsát számítva, 18,264 méter-mázsa terem. Átlagos beváltási árát 20 frtjával számítva azért 365,280 frt vétetik be.

A fentebbi számítás szerint tehát a bevétel a terményekből összesen felvehető körülbelül $3\frac{1}{2}$ —4 millió forintra.

A juhtenyésztés utáni jövedelmet leginkább a gyapju értéke képviseli; ezen jövedelem számítására a megyében lévő összes birka számot fölvéve, a mi 187,685 darabot tészén, nevezetesen :

a) az I. osztály $\frac{2}{10}$ részét véve, a mi 37,540 darabot tesz s ennek gyapját darabonként $1\frac{1}{4}$ kilogrammra számítva 469. ₂₅ m. m.; méter-mázsáját átlag 200 frttal számítva, a bevétel	93,850 frt.
---	-------------

b) a II. osztály $\frac{5}{10}$ részét véve, a mi 93,840 darabot tesz s ennek gyapját darabonként $1\frac{3}{4}$ kilogrammra számítva 1407. ₆₀ méter-mázsát; méter-mázsáját számítva 170 frttal, a bevétel lesz	239,292 frt.
--	--------------

c) a III. osztály $\frac{3}{5}$ részét véve, a mi 56,300 darabot tesz s ennek gyapját darabonként $1\frac{3}{4}$ kilogrammra számítva 844. ₅₀ méter-mázsát, méter-mázsáját átlag 100 frttal számítva, a bevétel	84,450 frt.
--	-------------

2721. ₃₅ m. m. gyapjuért az összes bevétel lenne . . .	417,592 frt.
---	--------------

A birka-, vagyis az ürühizlalás is divik némely helyen, de csak szórványosan. Ebből a jövedelmet meghatározni nem lehet.

A szavrasmarha- és sertésenyésztés utáni jövedelemre nézve biztos adatok nem állván rendelkezésünkre, azt tehát csak kombinatív módon lehetne meghatározni, azonban hozzávetőleg az egy millió forintra tehető.*)

*) Ezen fejezet alatt az erdőgazdaság nem tárgyalatván, Gaál Mihály ur adataiból felemlitendőnek vélem, miszerint erdőbirtokok vannak: Böszörmény, Hadház, Vámos-Pércs, Mike-Pércs és Szoboszló határán; ezen erdők kezelése azonban u. n. pusztító gazdálkodás alakjában nyilvánul, s ideje volna, hogy eme fontos gazdasági ág is szakértő egyének vezetése mellett fejlesztessék.

Záradék.

A kép, melyet a mezőgazdaság ágairól és viszonyairól előterjesztetem, teljesen kielégítőnek nem mondható, azonban mégis az e téren haladás nagy részben észrevehető. Mindazonáltal tekintve a jelen gazdasági viszonyokat, a terhes kezelést, adórendszert stb., szükségesnek látszik a további emelkedés s okszerűbb gazdasági rendszerek behozatala.

Véleményem szerint a kezdeményezést mindenestre a nagyobb birtokos osztálynak kellene megtenni.

Szerintem a következő teendők vólnának szükségesek :

1-ször. Általános, a megye viszonyaihoz képest czélszerű birtokrendezés.

2-szor. A gazdaságokban, a gazdasági rendszerekben az állattenyésztés nagyobbitása.

3-szor. Az — ugyan hosszas vajudás után, de most már végre is megalakultnak mondható — gazdasági-egylet támogatása és ennek után a gazdasági téren való haladás. — Országunk, mint földmivelő állam, felfogván a gazdasági-egyesületek nagy horderejét, elismerő buzgósággal igyekszik az ily egyesületek által elérni azt, hogy közgazdasági érdekeinket minél intenzívebben fejlessze és erre való erőnket s képességeinket érvényesíteni segítse. Ez eszme vezette a „hajdumegyei gazdasági egyesület“ megalakítása körül fáradozott úttörőket, — a szervező bizottsági tagokat is és különösen azok elnökét : Lukács Dezső nádudvari birtokost. — Azonban sajnosan tapasztaltatott a megye felsőrészében, különösen a hajdú városokban „a gazdasági-egyesület“ megalakításánál, — a legnagyobb részvétlenség ; Szoboszló város dicséretet érdemel, mert intelligenciája számos taggal csatlakozott az egyesület létesítéséhez és példáját, valamint a megye déli községeinek dicséretes példáját is remélhetőleg követni fogják a többi hajdú városok is, belátva az eszme helyességét és az egyesülés szükségességét. — A „hajdumegyei gazdasági-egyesület“ mindezek dacára is ez év június 20-kán 177 taggal tényleg megalakult.

Az egyesület megalakításában a megye megbízása folytán, mint ideiglenes elnök, nagybuzgalmat és erélyt fejtett ki e megye egyik nagybirtokosa, az irodalom és közművelődés iránt egyaránt érdeklődő kitűnő hazánkfia, gr. Zichy Géza, kinek vezetése alatt a gazdasági-egyesület támogatása, a tömegesebb csatlakozás által, a megyei közönség jól felfogott érdekében várható. S így ezuttal csak remélhetjük, hogy a „hajdumegyei gazdasági-egyesület“ úgy a megyei közönség, mint a közjó érdekében fel fog virágozni.

Kasztli László.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Ipar és kereskedelmi viszonyok.

Mint e mű más fejezeteiben már említve volt, a megye lakossága leginkább a földmivelés és állattenyésztéssel foglalkozik; az ipar és kereskedelem — mely különben is a nagyobb vidéki központokon szokott összpontosulni — itt is inkább a megye székhelyén — az egészen külön törvényhatóságot képező — Debreczenben fejlődött ki; vidéki városaink és községeink lakossága ipar és kereskedelem tekintetében csupán a legszükségesebb ipari cikkek előállítására, kereskedelmileg pedig a házi szükségletre tartozó behozatali cikkek közvetítésére szorítkozik.

Midőn a következőkben a megye ipar és kereskedelmi viszonyait röviden vázolom, megjegyzem, miszerint az adatokat a „Debreczeni kereskedelmi és iparkamara 1879—1880. évekre vonatkozó időszaki főjelentése”-ből vettem — mely terjedelmes munka kamarai titkár Dr. Király Ferencz kitűnő szerkesztése alatt a napokban hagyta el a sajtót, — s a kamara területét alkotó többi hatóságok között megyénknek is ugy gazdasági, mint ipar és kereskedelmi viszonyait behatóan tárgyalja, s véleményem szerint lényegesen hozzá járuland ahoz, hogy — a tapasztalt hiányokra rámutatván s azok pótlása és javítása iránt szakavatott javaslatokat tartalmazván — megyénk anyagi viszonyai is kedvezőbb fordulatot vegyenek!

Az említett mű adatai szerint az 1880. év végén a megyében volt iparvállalat 1461, kereskedelmi vállalat pedig 409.

Ezen vállalatok következő nemek szerint oszlottak meg:

1) Az iparvállalatok közt volt betürend szerint:

Asztalos 76, ács 133, árucarnok-szövetkezet 1, bádigos 8, bérkocsis 16, borbély 4, cserépegető 1, cseréprakó 1, csizmadia 183, cipész 61, czukrász 2, eczetgyár 3,*) fazekas 1, fodrász 1, fürdős 1, gépész 2, gőzmalom 7, hentes 38, kalapos 15, kádár 5, kávé mérés 3, kerékgyártó 70, kéményseprő 2, korcsmáros 121, kovács 183, kofa 2, kőműves 20, kötélgyártó 8, lakatos 42, mészáros 85, molnár 72, nádverő 15, nyerges 3, olajgyár 1, olajmalom 7, órás 2, pék 6, piparezező 1, rézműves 2, rostás 1, szabó (férfi ruha) 56, szabó (női) 2, szappanos 2, szárazmalom 34, szélma-

*) A böszörményi eczetgyár ott nincs említve, ezzel tehát 4.

lom 4*), szítás 1, szijgyártó 11, szódavizgyár 2**), szuró marhavágó 46, szücs 56, szürszabó 4, timár 9, üveges 7, vendéglős 6, virslis 1 és külön meg nem nevezett iparvállalat 15.

2) Kereskedelmi vállalatok között volt:

Alkusz 2, borkereskedő 1, bőrkereskedő 4, edénykereskedés 2, fa- 15, fűszer- 1, gyapju- 1, hálókereskedés 32, lisztkereskedő 1, lókereskedő 1, marhakereskedés 5, mészkereskedés 1, pénzüintézet 4, rövidárus 11, ruha-kereskedés 1, sertéskereskedő 20, szalonna- és zsirüzlet 7, szatócs 160, szállító és bizományos 3, terménykereskedés 10, toll- 1, vászonkereskedés 1, vegyes üzlet 125.

Az 1881-ik évre vonatkozó kamarai illeték-lajstromok egyéenkénti kimutatása szerint pedig van a megyében iparos 1409, kereskedő 389.

I. Ipartársulatok.

Az 1880. év végéig a megyében 11 ipar-társulat alakult, melyeket a 210-ik oldalon látható táblázat tüntet elő:

Iparjegy az 1880-ik év végén érvényben maradt:

Böszörményben 466, Nánáson 160, Szoboszlón 272, Dorogon 94, Hadházon 61, a nádudvari járás községeiben 433 és a b.-ujvárosi járás területén 185. — Összesen 1671.

II. Nevezetesebb iparvállalatok.

a) Gőz- és műmalmok:

A megyében fenálló és működő gőzmalmokról a 211-ik oldalon látható tábla nyújt felvilágosítást:

b) Eczetgyárak:

A Böszörményben működő 9, a Dorogon, Szoboszlón és B.-Ujvároszon működők pedig egyenként 6—6 kádra vannak berendezve, mindenik egy munkásnak ad foglalkozást és évenként 300—3000 Hl. eczetet gyártanak.

c) Olajgyár:

Sámson községében Feischl Fülöp és fia tulajdonában 1 gőzgéppel (10 lóerejű) működik, 2 hydraul. sajtó, pörkölő, hajaló és egyéb üzleti készülékkel van ellátva s 120 munkanapon 1 művezetőt, 1 gépészt, 1 fűtőt és 4 munkást foglalkoztat, feldolgozott nyers anyagja és előállított áruai felől adataink hiányzanak.

*) Itt ugy látszik tévesek az idézett mű adatai, mert megyénkben legalább 3—4-szer ennyi szárazmalmom található, szélmalom is van tudomásom szerint Böszörményben 3, Hadházon, Nánáson, Dorogon, Szoboszlón, Nádudvaron, Ujvároszon, Kabán, Földesen legalább 1—1, sőt hihetőleg a többi megyei községek legnagyobb részében, úgy hogy a szélmalomok száma legalább 12-re tehető.

**) Tudomásom szerint Böszörményben 3, Nánáson 1, Dorogon 1, P.-Ladányban 1 szódaviz-gyár s így összesen a megyében 6 működik.

d) Szódavizgyárak:

Szódavizgyár a megyében tudomásunk szerint hat van, a nép ugy egészségi mint élvezeti szempontból ez iparcikkét mindinkább megkedvelvén, remélhető, miszerint rövid időn minden nagyobb községben állítatnak fel ilyenek, mert jelenleg számos helyre Debreczenből szállítatik a szükséglet; jelenleg működik Bőszörményben 3, Nánáson, Dorogon és P.-Ladányban 1—1 kézi erőre alkalmazott gép, melyek mindegyike külön szénsavfejlesztő és külön töltőgép géppel van ellátva; egészségi tekintetben hatósági felügyelet alatt állanak, s tűrhető jóságú anyagot szolgáltatnak, forgalmi tekintetben csak a ladányiról tudjuk, hogy 1880-ban 3 m. m. dolomitot, 150 klgr. kénsavat dolgozván fel, 6000 üveg szódavizet állított elő, a többiről adattal nem rendelkezünk.

A társulat		Alakulási ideje	A tagok		A segédek		A tanulók		A társulat vagyona		1880. évi összes		Iskolai czélokra adott 1880-ban
székhelye	neve		száma	frt	forint	kiadás	frt						
								bevétel	frt				
Böszörmény	Csizmadia, szabó, suszter, szűrszabó, szücs és lakatos egyesült .	1874. Jul. 31.	135	30	26	461	110	81	15				
"	Kovács, ács, molnár, asztalos, kerékgyártó és kovács	"	128	10	22	393	60	60	20				
Nánás	Asztalos, lakatos és kovács	1873. Sept. 14.	39	5	6	308	63	52	3				
"	Ács, molnár és kőműves	1877. Márt. 15.	24	18	7	37	85	48	4				
"	Szücs	1880. Sept. 10.	13	2	—	30	3	3	—				
"	Csizmadia	1880. Apr. 16.	52	12	8	52	57	5	—				
Szoboszló	Asztalos, lakatos, szücs, kovács, kerékgyártó, ács, molnár egyesült	1874. Jul. 7.	54	21	14	506	215	46	17				
"	Csizmadia	1876. Oct. 16.	27	—	2	100	65	29	4				
Dorogh.	1-ső általános	1877. Márt. 15.	26	—	3	195	24	16	—				
"	2-ik ipartársulat . . .	?	27	6	7	128	—	12	—				
B.-Ujváros	Vegyes	1879. Jul. 14.	32	12	3	87	57	5	—				

A termelés helye	A vállalat és cég megnevezése	Mozgató gépek		Kazánok, gép- művek és egyéb üzleti készülékek száma és neme	T é n y l e g		Munkanapok évenként	Munkaórák naponként	Átlag alkal- mazott munkás sze- mélyzet	Napi bérek és tisztíti fizetések
		faja és szerkezete	loereje		feldolgozott nyers anyag	elő- állí- tott árú*)				
Böször- mény	Gőzmalom rész- vény-társulat	1 gőzgép	32	3 kazán 3 pár őrlő kő	10,000 m. m. vegyes gabona	—	—	—	Gépész 1, mol- nár 1, tüzelő 1, garados 1, ir- nok 1.	Egyenkint 500 frt évi 20 frt havi 31 frt havi fiz.
Szoboszló	Thury Jakab és társai	1 gőzgép	12	2 pár őrlő kő	6000 m. m. vegyes gabona	—	150	10	Gépész 1, mol- nár 1, tanuló 1, fűtő 1.	napi 60 kr.—2 frt
Sámson	Feischl Fülöp és fia	2 gőzgép	18	2 pár őrlő kő	1000 m. m. gabona	—	120	—	Művezető 1, molnár 1, gé- pész 1, fűtő 1.	—
Földes	Ványi Sándor és társai	1 gőzgép	18	2 kazán 3 pár őrlő kő	1947 m. m. vegyes gabona	—	120	10	Molnár 1, gé- pész 1, fűtő 1, munkás 1.	Molnár 10% Gépész 50 f havi Fűtő 20 frt Munkás 50 kr. napi dij.
P.-Ladány	Knopp János	1 gőzgép	14	2 kazán 3 pár őrlő kő	—	—	—	—	Munkás 3.	—
Kaba	Knopp János	1 gőzgép	14	—	—	—	—	—	—	—

*) Csak a helyi fogyasztásra szánt, és bevitt anyagot dolgozzák fel.

III. Házi ipar.

Legjelentősebb e tekintetben a „Szalmakalap-készítés“, mely különösen Nánás városban régi idők óta gyakorlatban van. Ezen ipar ottani meghonosulásáról Csohány László főjegyző urtól következő felvilágosító sorokat vettük:

„Hogy ezen iparág mikor honosult meg Nánáson, azt biztosan meghatározni nem lehet. Van ugyan még ma is élő egyén, ki határozottan állítja, hogy a szalmakalap-készítést Dráviczki Zsuzsánna és Sári Katalin nevű leányok tanulták el valahol, s 1810-ben ismertették meg Nánáson; azonban úgy látszik, hogy az már azelőtt gyakorlatban volt, mert az itteni csizmadia czéh 1795-ben megerősített alapszabályának XVII. cikkelye már szalmakalapról emlékezik, azt mondván: „a legény műhelyen kalapban dolgozni megtiltatik, ha sipkája vagy szalmakalapja van, abban szabad.“

Kezdetben csak a szalmának legvastagabb részéből készítették a kalapok, azonban később annak vékonyabb részét is kezdték felhasználni, ma már ebből készíttetnek a legdrágább kalapok, s ezen ipar már régebben annyira általánossá lett, hogy a földműves és iparos osztályhoz tartozó nők legnagyobb része, a 6 évesnél idősebb gyermekekkel és a napszámos osztályhoz tartozó férfiakkal együtt, szabad idejüket ezen iparnak szentelik, s a tavaszi hónapokban naponként szalmakalapvásár tartatik, melyen nemcsak a kész kalapok, hanem a még varratlan szalmafonatok is, az ország különböző helyeiről ide jönni szokott vevőknek elárúsíttatnak.

A kész kalapok ára, — minőség szerint és darabonként 3—60 krig váltakozván, — első tekintetre csekélynek mutatkozik ugyan, azonban miután egy más munkák által el nem foglalt nő, az őszi és téli hónapokban általa készített kalapokból 10—50 frtot is árulhat: ezen ipar a város lakosságának évenként jelentékeny jövedelmet szolgáltat, mely azonban számban még hozzávetőleg is meg nem határozható.“

Ezen iparág, mely Nánáson kívül a megyében még nagyobb kiterjedésben Bösörményben van elterjedve — hol a kir. ügyészi fiók fogházban letartóztatott egyének is újabb idő óta vele keresetszerűen foglalkoztatnak, — valóban megérdemelné, hogy kellő vezetés mellett fejlesztessék, s így a nép jólétének egyik jelentékeny tényezőjévé emeltessék.

E mellett házi iparnak tekintjük még Nánáson a czirokseprő készítést, Bösörményben és Hadházon pedig a kaskötést és kosárkötést is.

Végül a kender és lenipar emlithető, mely különösen Bösörményben hálókötés és bornyomózsák készítés alakjában üzetik.

IV. Bank- és hitelügy.

A hitelviszonyok tekintetében nem a legkedvezőbb helyzetben van megyénk kisbirtokos és iparos osztálya, s bár az utóbbi években némi javulás tapasztalható e téren is, lehetetlen kétségbe vonnunk ama sorok igazságát, melyekben Dr. Király Ferencz ur eme viszonyokat fentemlített művében*) vázolja: „Az iparos és gazda közönségnek szegényebb része ma is épen úgy ki van téve minden a gyakorlati életben alkalmazható védelem nélkül az uzsora romboló hatásának, mint ezelőtt, midőn még a betáblázott követelések kamat maximuma nem volt meghatározva. — Egyébiránt a törvényhozás ezen alkotásával a mennyit az egyik oldalon nyert, úgy látszik, hogy a másik oldalon ugyanannyit veszített. Az uzsorások üzelve ugyan korlátozva lett a betáblázásra adott kölcsönöknél, de annál inkább virágozik a zálog és váltóra adott kölcsönöknél: a kisiparos és kigazda nem tud hova és kihez fordulni, a bankok és takarékpénztárak apró 10—20 frtos kölcsönöket nem adnak, pedig kézműveseink egy nagy részének érdeke ezt követeli, s az eféle apró kölcsönök nyújtásával helyzetén sok tekintetben segítve lenne; — a földhitelintézetek segélynyújtása a paraszt és kisbirtokosokra nézve sokkal komplikáltabb és nehezkesebb és a gomba módra felszaporodott közvetítők sokkal nagyobb zsarolást visznek véghez, mintsem hogy ez intézmény kívánt mérvű népszerűsége juthatna. Máskülönben a paraszt és kisbirtokosok érdekének megfelelő intézetek száma és anyagi képessége sem áll arányban az érdekelt osztályok rendkívüli szükségletével.“

A 214-ik oldalon szemlélhető táblázatokban adjuk a megyében fenálló négy pénzügyintézet állásáról és forgalmáról az 1879. és 1880-ik évet illető kimutatásokat:

Az 1881-ik év folyamán alakult Bősörményben a fenálló közbirtokossági takarékpénztár mellett egy „résztvény-társulati“ takarékpénztár is, melyről annyit tudunk, hogy 1000 darab 100 forintos résztvény kibocsátása mellett működését megkezdette és 30% résztvény befizetés történt ez ideig; a f. évben ezen intézetnél u. n. önségélyező takarékpénztár és hitelegylet kezdeményeztetett. — Ugyancsak jelenleg van alakulóban P.-Ladányban egy takarékpénztár.

*) A Debreczeni kereskedelmi és iparkamara időszaki főjelentése 1879—1880-ról 248. l.

A megye területén fenálló takarékpénztárak állapota.

A társaság		Alapítási éve	Részvények száma	Részvényenként		Befizetett részvénytőke	1879-ben				1880-ban					
székhelye	czége			névérték	befizetett		tartálék-alap	nyugdíj-alap	évi tiszta nyereség	osztalék részvényenként	tartálék-alap	nyugdíj-alap	évi tiszta nyereség	osztalék részvényenként		
															forint	forint
H.-Böszörmény	H.-böszörményi közbirtokos. takarékpénztár	1869	—	—	—	50,000	31,137	—	6550	—	—	33,941	—	7171	—	—
H.-Nánás	H.-nánási takarékpénzt.	1873	1000	100	40	40,000	15,121	—	15,934	10	—	20,109	—	16,714	10	50
Szoboszló	H.-szoboszlói „	1869	600	100	100	60,000	12,451	425	11,588	20	12	14,060	979	8572	16	43
„	Alsó-szabolcsi „	1874	800	50	50	40,000	2580	—	4416	4	80	2803	—	2686	3	20

A megye területén működő takarékpénztárak állapota 1879. és 1880-ról.

A társaság		Alapítási éve	Befizetett részvénytőke	Allapot 1879. december 31-én						Allapot 1880. december 31-én				
székhelye	c z é g e			takarék- betétek és kamatok	váltó-tárca	előlegek és kölcsönök	jelzálogi kölcsönök	pénztár állapota	takarék- betétek és kamatok	váltó-tárca	előlegek és kölcsönök	jelzálogi kölcsönök	pénztár állapota	
				f o r i n t						f o r i n t				
Hajdu-Böszörmény	H.-böszörményi közbirtokosági takarékpénztár	1869	50,000	190,412	192,620	740	85,068	7295	182,708	185,750	1140	96,008	11,485	
H.-Nánás	H.-nánási takarékpénztár	1873	40,000	253,129	352,485	—	—	11,578	332,658	417,567	—	—	18,490	
H.-Szoboszló	H.-szoboszlói takarékpénztár	1869	60,000	243,486	254,131	121,223	—	5371	264,519	259,765	115,157	—	12,622	
"	Alsó-szabolcsi takarékpénztár	1874	40,000	7108	58,389	12,362	—	3029	11,188	69,263	11,237	—	2604	

V. Vásárok.

Megyénk 19 községe közül 12 van heti és országos vásárok tartására jogositva s miután az elmaradott 7 község a kisebbek közül való, el lehet képzelni, hogy vásáraink nem nagy forgalmuak s leginkább a helyi igények kielégítésére szorítkoznak: a vásárok jegyzékét alábbiban mutatjuk ki.

Község neve	Országos	Heti	Lakosok 1880. évi nép- számlálás szerint	Iparosok az 1880. évi kama- rai illeték-lajst- rom szerint
	vásárok száma			
Balmaz-Ujváros . . .	4	1	9861	106
H.-Böszörmény . . .	5	1	19,035	262
Csege	2	1	2915	26
Dorogh	3	1	8026	120
Egyek	2	1	3639	33
Hadház	3	1	7414	84
Nádudvar	4	1	7380	94
Nánás	4	1	13,957	304
Püspök-Ladány . . .	4	1	8390	112
Szoboszló	4	1	13,038	168
Téglás	4	—	1824	17
Vámos-Pércs	4	1	2552	29

Dr. Varga Geiza.

HATODIK SZAKASZ.

Közlekedési viszonyok.

(Vaspályák, utak, posta és távirda.)

A megye közlekedési erei: a közutak, az építő anyag hiánya miatt még jelenleg sem állanak általában azon színvonalon, melyet népessége, s nevezetesen mennyiségű gazdasági terményeinek kivitele igényel; bizony remélhetjük azonban, hogy a vasutak közvetítésével az építési anyag beszerzése megkönnyítettén, közutainak fokozatos kiépítése már csak időkérdése.

A közlekedési főerek Debreczenből ágaznak ki, — a vaspályák a város déli szélén fekvő vasuti állomástól, — a nevezetesebb közutak pedig Debreczen sz. kir. város székházától kiindulva.

A v a s u t a k három irányban közlekednek, u. m.

1. A „tiszavidéki m. kir. állami vasut“ Debreczentől délnyugoti irányban, Budapest felé, Ebes, Szoboszló, Kaba állomásokat érintve P.-Ladányig, a hol a nagy-váradi vonattal érintkezik.

2. „Debreczen-nyiregyházi“ m. kir. állami vasut, Debreczentől északi irányban ágazik ki, Hajdu-Hadház s Téglás állomásokat érintve, ez utóbbinál hagyja el a megyét, s végre

3. Debreczentől keleti irányban ágazó „Debreczen-királyházai“ m. kir. észak-keleti vasut, — Vámos-Pércs állomást érintve, e megye területén 20,4 kilométer hosszúságban fut.

Tervben és megvalósuláshoz közel áll a „Debreczen-nánási“ szárny-vonal, mely Böszörmény, Dorog és Nánás városokra nézve minden tekintetben életkérdést képez.

K ö z u t a k.

Államut.

A „Debreczen-fehértemplomi államut“ Debreczen sz. kir. város székházától délnek irányulva Mike-Pércsen keresztül Biharmegye határáig 13.⁰⁰⁷ kilométer hosszúságban, 1,3 kilométer köburkolattal, 0.⁵⁷³ kilométeren a sorompóig kavicsolva a város kezelése alatt, attól Bihar-megye határáig 11.¹³⁴ kilométer hosszúságban állami kezelés alatt, rendszeresen kavicsolva.

Megyei utak.

1. „Debreczen-tokaji“ országos ut, Debreczen városházától, Hajdu-Böszörményen, Dorogon keresztül, a megye határáig, kavicsolatlan; városi s megyei közmunka-erővel tatarozva, 49 kilométer hosszúságban.

2. „Nagy-Kálló-polgári“ országos ut, ezen Hajdumegyét érintő ut e megyén kívül Kállóban veszi kezdetét, H.-Dorognál éri el Hajdumegye határát, innen Dorogon, Nánáson keresztül e megyét elhagyva Polgárig vezet, hol a miskolci kövezett utba ágazik; a Hajdumegyén átvonuló rész kavicsolatlan s mint földi ut 23,5 kilométer hosszúságban közmunka erővel tartatik fen.

3. „Debreczen-egri“ országos ut, Debreczen város házából, B.-Ujvároson, Csegén keresztül a Tiszarévig vezet; kavicsolatlan, közmunkával fentartva, hossza 56,9 kilométer.

4. „Debreczen-budapesti“ országos ut, Debreczenből kiindulva H.-Szoboszlón s Nádudvaron keresztül, Hajdumegye határszéleig 52.₆ kilométer hosszú, kavicsolatlan, közmunka erővel fentartva.

5. „Debreczen-békési“ országos ut, Szováton, Földesen keresztül, a megye határszéleig 32.₈ kilométer; kavicsolatlan, közmunka erővel fentartva.

6. „Debreczen-szatmári“ országos ut, Vámos-Pércsnél elhagyja e megye határát; kavicsolatlan, közmunka erővel fentartott ut, hossza 27.₉ kilométer.

7. „Debreczen-nyiregyházai“ országos ut, H.-Hadház s Tégláson keresztül, Ujfehértónál éri a határszélét; fentartása közmunka erővel történik, hossza 27.₉ kilométer.

8. „Nagyvárad-budapesti“ országos ut, a megyét a földesi s p.-ladányi határokon érinti s így Földesen, P.-Ladányon s a Hortobágy csatornán keresztül Karczag felé halad, hossza 30.₃ kilométer, közmunka erővel fentartott kavicsolatlan ut.

9. „Hadház-böszörmény-polgári“ ut; Hadház városházánál kezdődik s H.-Böszörményen keresztül, Hajdumegye határáig vezet Polgár felé, hossza 34.₄ kilométer, közmunka erővel fentartva, kavicsolatlan.

10.*) „Nánás-szentmihályi ut, hossza 15.₀ kilométer.

11. Tetéltentől — Földesen keresztül Saáp vasuti állomásig vezető ut hossza 13.₀ kilométer.

12. Nádudvar-p.-ladányi ut hossza 11.₀ kilométer.

13. Püspök-Ladánytól az állomásig vezető ut 1.₇ kilométer.

14. Kabától a vasuti állomásig vezető ut 1.₆ kilométer.

15. Szoboszlótól a vasuti állomásig vezető ut 2.₃ kilométer.

16. Vámos-Pércstől az állomásig vezető ut 1.₀ kilométer.

17. H.-Hadháztól a vasuti állomásig vezető ut 1.₁ kilométer.

18. Téglástól a vasuti állomásig vezető ut 1.₀ kilométer.

Ezen utak a térképen a megfelelő számok alatt feltalálhatók.

A Hajdumegye rendelkezésére álló közmunka erő az 1882. évi összeírás szerint a 218-ik oldalon következő kimutatásban foglaltatik, megjegyezvén, hogy az 1880. évi december havi megyei közgyűlés 281. számú határozata a közmunkának részbeni megváltását elrendelte, melyből a felügyelő személyzet fizetése, a műtárgyak fentartása s esetleg az utak kövel kiépítésének költsége fedeztetik.

*) A térképen hibásan rajzoltatott be az 1-ső szám alatti utba, ennek inkább északnyugoti irányban P.-Tedej felé kell haladnia. Szerk.

Kimutatása

Hajdumegye 1882-dik évi összes közmunka erejének.

Sorszám	Közmunka-köteles város vagy község neve	Közmunka-tartozás							
		összeírás szerint			ebből megváltandó				
		két	egy	kézi	két	egy	kézi	váltáság készpénzben	
		fogatu	igás		fogatu	igás			
		n a p s z á m				frt			kr
1	II.-Böszörmény	1718	12	9738	859	6	4869	3326	80
2	II.-Szoboszló	1268	—	8355	634	—	4177	2685	40
3	H.-Nánás	1746	2	9432	873	1	4716	3284	—
4	H.-Dorog	886	—	4626	447	—	2314 ¹ / ₂	1641	—
5	H.-Hadház	1000	—	3552	500	—	1776	1510	40
6	B.-Ujváros	660	—	4434	492	—	2277	1698	—
7	Sámson	146	—	1992	146	—	1992	1030	40
8	Vámos-Péres	509	—	864	255	—	439	583	60
9	Egyek	300	—	1926	266	—	687	700	40
10	Csege	348	—	570	272	—	337 ¹ / ₂	570	20
11	Téglás	161	—	564	133	—	267	319	60
12	Mike-Péres	242	—	792	242	—	792	704	—
13	Felső-Józsa	10	—	570	10	—	570	244	—
14	Alsó-Józsa	46	—	1248	46	—	1248	572	80
15	Püspök-Ladány	406	—	4830	203	—	2416 ¹ / ₂	1291	40
16	Földes	375	—	3231	221	—	1641	1010	—
17	Nádudvar	522	—	3369	300	—	1897 ¹ / ₂	1239	—
18	Kaba	273	—	2613	155 ¹ / ₂	—	1312 ¹ / ₂	773	80
19	Szovát	188	62	1833	148 ¹ / ₂	43	1374	821	60
20	Tetétlen	250	—	1206	125	—	603	441	20
	Összesen	11,054	76	65,745	6328	50	35,707	24,447	60

A postaügyet illetőleg a Nagyváradon székelő postaigazgatóság szivességéből nyert adatok az alábbi kimutatásban foglaltaknak:

Kimutatás

Hajdumegye 1881. évi posta-forgalmáról.

Folyó-szám	A postahivatal neve	Fentartási költség		Jövedéki bevétel		F o r g a l m i				Működő kezelő személyzet		
						bevétel		kiadás				
		frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	Postamester	Postamester-nő	Kiadó
1	B.-Ujváros	1304	—	1236	01	33,694	18	5123	09	1	—	1
2	Csege	1332	—	740	05	11,115	79	1860	65	1	—	—
3	Debreczen város	30,318	24	65,803	95	1.380,507	67	1.267,458	69	1	—	—
4	„ vasp.	2341	50	2225	49	26,621	18	16,192	66	—	—	—
5	Egyek	240	—	662	93	11,768	23	1425	28	1	—	—
6	Földes	640	—	1075	81	21,085	11	7432	59	1	—	—
7	Hadház	450	—	1037	43	12,665	—	5215	84	1	—	—
8	H.-Böszörm.	1354	—	2590	96	77,060	56	15,738	97	1	—	—
9	H.-Dorog	1116	—	1036	43	27,702	92	7011	29	1	—	—
10	H.-Nánás	450	—	2210	79	43,399	52	9318	28	1	—	—
11	Kaba	576	68	1842	87	27,853	99	7453	75	1	—	—
12	Nádudvar	950	—	1799	52	37,934	84	7626	93	—	1	—
13	P.-Ladány	1700	—	3797	62	90,450	05	16,294	07	1	—	1
14	Sámson	844	—	383	96	4728	22	2910	26	—	1	—
15	Szoboszló	826	—	2194	—	36,979	86	15,236	77	1	—	1
16	Szovát	664	—	228	81	3730	84	1111	85	—	1	—
17	Téglás	340	—	355	58	11,850	10	8411	19	1	—	—
18	Vámospércs	440	—	511	77	6255	11	2164	84	1	—	—
	Összesen	45,886	42	89,733	98	1.865,403	17	1.397,987	00	14	3	3

Ezen megye területén 1881. évben 1.706,400 darab levél-postai, 116,118 darab kocsipostai küldemény, 14.082,354 forint érték és 329,292 kiló súlylyal adatott le.)*

*) A folyó évben Tetétlen és Józsa községek is posta-kiadó állomást nyervén, a megyében csupán M.-Pércs község nélkülözi a helybeli postahivatalt.
Szerkesztő.

A távirda-ügyre vonatkozó, s a helyben székelő távirda-igazgatóság szivességéből nyert adatok, nevezetesen: a Hajdumegye területén álló távirda-vonalak számát és az egyes állomások átlagos évi forgalmát, a következő táblázat tünteti elő:

K i m u t a t á s

a Hajdumegye területén lévő távirda-állomások átlagos évi forgalmáról.

Sorszám	Az állomásoknak megnevezése	Feladatott	Érkezett	Köszvetített	Összesen	Bevételi összeg	
		táviratok darab száma				frt	kr
	Államiak:						
1	Debreczen főállomás*) . .	19,580	19,860	43,500	82,940	11,060	
2	H.-Böszörmény mellék állomás	900	1330	—	2230	510	
3	P.-Ladány mellék állomás	770	1370	—	2140	450	
	Vasutiak:						
1	Debreczen	640	340	—	980	420	
2	Hajdú-Hadház	330	200	—	530	195	
3	Hajdú-Szoboszló	360	400	—	760	185	
4	Kaba	400	400	—	800	220	
5	Püspök-Ladány	590	180	—	770	425	
6	Vámos-Pécs	200	220	—	420	115	

*) Könnyebb áttekintés és összehasonlítás czéljából a posta és távirdai kimutatásoknál a székhely forgalma is bevétetett.

Pretsinszky Pál
kir. mérnök.

HETEDIK SZAKASZ.

Pénzügyi viszonyok.

I.

Pénzügyigazgatóság.

Hatóságok és hivatalok.

A megyében lévő pénzügyi hatóságok és hivatalok berendezése.

1) Adófelügyelői intézmény. Hajdumegyére nézve sz. kir. Debreczen várossal együtt Debreczen székhelyvel egy adófelügyelői intézmény állítatott fel, ennek személyzete áll : 1 adófelügyelőből, 2 helyettesből, 1 fogalmazóból, 1 fogalmazó-gyakornokból és 3 számtisztből.

2) Adóhivatalok.*) A megyében a debreczeni kir. pénzügyigazgatóságnak alárendelve 1 adóhivatal van, u. m. : Hajdu-Böszörményben ennek személyzete és 1881. évi kiadása következőkben mutattatik ki :

1 adótárnok,

1 ellenőr,

2 tisztt,

1 szolga ; tehát összesen 4 tisztt, 1 szolga, 3200 frt évi járandósággal.

Ezen adóhivatali kerületben 1881. évben 1 állami adóvégrehajtó seim vólt alkalmazva.

3) Kataszteri közegek. Hajdumegye a földadó szabályozás céljából 2 becslő járásra van felosztva, nevezetesen : a debreczeni és hajdu-böszörményi járásra, az előbb nevezett becslőjárásban 1 becslőbiztos, 2 biztos-segéd, 1 pótbiztos és 1 pótbiztos-segéd, az utóbb nevezett járásban 1 becslőbiztos, 1 biztos-segéd és 1 pótbiztos van alkalmazva, kik szolgálati tekintetben a debreczeni kataszteri igazgatóságnak vannak alárendelve.

E két becslőjárásban 1881. évben az osztályba sorozási munkálatok vóltak folyamatban, az új munkálatok készítése megkezdve nem lett.

4) Pénzügyőrség. A megye területe részben a debreczeni, részben a nyíregyházi kir. pénzügyőri biztosság kerületébe esik ; ezen a debreczeni kir. pénzügyigazgatóságnak alárendelt pénzügyőri biztosságokhoz tartozólag a megye területén 6 pénzügyőri szakasz van, melyekből 5 szakasz a

*) Hajdumegye 14 községe a sz. kir. Debreczen városi kir. adóhivatalhoz van csatolva.

debreczeni, 1 szakasz a nyíregyházi pénzügyőri biztosságnak van alárendelve, az előbbinek alárendelt szakaszok személyzete áll : 3 szemléstől, 8 fővigyázóból, 11 vigyázóból, az utóbbinak alárendelt szakasz-személyzete pedig 1 szemléstől, 2 fővigyázóból, 3 vigyázóból s így összesen 28 egyénből.

Az ezen szakaszoknál alkalmazott legénység napizsoldot, ruházati átalányt, mosás és szalmapénzt kap; és pedig a szemlést 1 frt 30 kr., a fővigyázó 1 frt, a vigyázó 80 kr. napizsoldot és mindegyik egyformán évi 50 frt ruházati átalányt és 1 frt 20 kr. mosás- és szalmapénzt.

A pénzügyőrség 1881. évben összesen 25,529 szemlét és kutatást tartott; nagyobbrészt dohány-, bélyeg- és lőpor-árudákban, továbbá egyes felek és dohányültetőknel, mely alkalmakkal lefoglaltatott 8 kiló 30 deka lőpor, 4345 kiló 75 deka tilos dohány, 381 drb szivar, 363 hoktoliter és 5 liter czefre, fölfedeztetett és megsemmisített 252 kiló zöld dohány, az ültetés megakadályoztatott 12,268 □ öl területen.

II

Pénzügyi állapotok.

A) Az adók.

Egyenes adók.

a) Földadó.

Hajdumegyének területe, a jelenben hatályban álló földadó kataszter szerint, összesen 414,453 hóld 72 □ öl, melyből 227,740 hóld 328 □ öl szántó, 37,605 hóld rét és kert, 5037 hóld 1067 □ öl szőlő, 109,512 hóld 955 □ öl legelő, 12,266 hóld 1575 □ öl erdő, 1162 hóld 679 □ öl nádas és 21,018 hóld 163 □ öl terméketlen adó alá nem tartozó terület.

Az adóköteles területek után, leszámítván az időlegesen adómentes 9540 hóld 1152 □ öl területet és ennek 15,812 frt 33 kr. p. p. tiszta jövedelmét, a kataszteri tisztajövedelemhez képest $29\frac{76}{100}\%$ -kal számítva, 1881. évben 361,445 frt $80\frac{1}{2}$ kr. földadó vettett ki, melyből a debreczeni kir. adóhivatalhoz kapcsolt városok és községekre 222,597 frt $48\frac{1}{2}$ kr., a bősörményi kir. adóhivatal területére pedig 138,848 frt 32 kr. földadó esik.

b) Házadó.

A házadó az 1869-dik évi 22-dik, illetve 1875-dik évi 23-dik t. cz. értelmében két részre oszlik, u. m. : házosztály- és házberadóra. Hajdumegyében általános házberadó alá tartozó városok és községek hiányában e két adónem az épületek tényleges használati módjához képest együtte-

sen vettetik ki; ehhez képest ezen két adónem az alábbiakban szintén együtt mutattatik ki.

1881. évben kivettetett házbér- és házosztályadó :

a) a bősörményi adóhivatal kerületében 10,148 ház	
12,543 szoba után	16,442 frt 81 kr.
b) a debreczeni kir. adóhivatalhoz tartozó községekre	
14,316 ház 18,257 szoba után	19,976 „ 73½ „
Összesen	36,419 frt 54½ kr.

c) Keresetiadó (1875. évi XXIX. t. cz.)

A kereseti adónak 4 osztálya van, e 4 oszt. szerint kivettetett 1881. évben :

I-ső oszt. ker. adó	7921 adóköteles	5455 családtag után	24,017 frt 80 kr.
II-od „ „ „	22,625 „	21,222 „ „	69,952 „ — „
III-ad „ „ „	4121 „	834 „ „	49,177 „ 66 „
IV-ed „ „ „	593 „	350 „ „	3010 „ 45 „

Összesen : 35,260 adókötel. 27,861 családtag után 146,157 frt 91 kr.

Ezek szerint az összes adóköteleseket véve, az ezen négy osztályzatban kivettett adóból átlagosan egy adókötelesre 4 frt 14⁵⁰/₁₀₀ kr keresetiadó esik.

d) Tőkekamat- és járadékadó (1875. évi XXII. t. cz.)

Ezen adónem czimén az 1881-dik évben kivettetett :

a bősörményi adókerületben 558 adókötelesre . . .	3308 frt 89 kr.
a debreczeni adóhivatalhoz csatolt községekben 624	
adókötelesre	9518 „ 96 „
Összesen 1182 adókötelesre	12,827 frt 85 kr.

e) Nyilvános számadásra kötelezett egyletek és vállalatok adója (1875. évi XXIV. t. cz.)

Ezen adóczimen kivettetett 1881. évben :

a bősörményi kir. adóhivatal kerületében	2464 frt 24 kr.
a debreczeni kir. adóhivatalhoz tartozó községekre . . .	2306 „ 88 „
Összesen	4771 frt 12 kr.

f) Fegyveradó.

Az e czimeni kivetés 1881. évben :

a bősörményi kir. adóhivatal kerületében	473 frt — kr.
a debreczeni kir. adóhivatalhoz csatolt községekben . . .	751 „ — „
Összesen	1224 frt — kr.

g) Általános jövedelmi pótdadó.

Kivettetett 1881. évben :

a debreczeni kir. adóhivatal kerületében . . .	45,611 frt 42 $\frac{1}{2}$ kr.
a bősörményi kir. adóhivatalhoz csatolt községekben	29,506 " 16 "
Összesen	75,117 frt 58 $\frac{1}{2}$ kr.

h) Adóhátralékok.

Hajdumegye összes lakossága és erkölcsi testületeinek 1880-dik év végével fennmaradt és az 1881-dik évi számlára áthozott adóhátraléka tett	351,756 frt 89 $\frac{1}{2}$ krt.
1881-dik évi előírása a)-tól g)-ig	637,963 " 81 kr,
évközbéli utólagos előírás	9715 " 29 "
Összesen	999,435 frt 99 $\frac{1}{2}$ kr.

Ebből 1881. év folyama alatt törlesztett és pedig

leírás útján	63,715 frt 89 $\frac{1}{2}$ kr,
befizetés útján	610,280 " 28 $\frac{1}{2}$ "

Összesen 673,996 frt 18 kr.

1881. év végéveli hátralék 325,439 frt 81 $\frac{1}{2}$ kr.

Az egyenes adókkal együtt kezelt, de külön elszámolás alá tartozólag:

Hadmentességi-díj 1881. évben kivettetett :

a) a bősörményi adóhivatal kerületében	14,375 frt.
b) a debreczeni " "	16,991 "
Összesen	31,366 frt.

Ebből 1881. évben törlesztetett 23,383 " 25 kr.

1881. év végéveli hátralék 7982 frt 75 kr.

Fogyasztási adók.

A fogyasztásiadók rovata alatt : sör- és Czukorgyár a megyében nem lévén, — a szesz-, bor- és húsfogyasztási-adót, továbbá a cukor-, kávé- és sörfogyasztási-adót említhetjük meg.

a) Szeszadó.

Hajdúmegyében csak kisebbszerű szeszfőzdék vannak, ezek is néhány főzde kivételével csak saját használatrai szesztermelés végett tartatnak.

Van ilyen kisfőzde :

a) a debreczeni pénzügyőri biztosság kerületében	1537.
b) a nyíregyházi p. ü. őri biztosság kerületéhez tartozó Nánás és Dorog városokban	169.

Összesen 1706.

A szeszfőzés e megyében rendszeren seprőből, törkölyből, csontáros gyümölcsökből s ritkábban tengeriből eszközöltetik.

A szeszadózás árszabás utján történik, az 1881. évi szeszadó volt :

a) a debreczeni adóhivatal kerületében	7330	frt	24	kr.
b) a bősziórményi " "	1531	"	35	"
Összesen	8861	frt	59	kr.

b) Bor- és húsadó.

E két czimen volt az 1881. évi évben előirt adó :

a) debreczeni adóhivatal kerületében	14,545	frt	50	kr.
b) a bősziórményi " "	18,789	"	27	"
Összesen	33,334	frt	77	kr.
erre 1881. évben befizettetett	30,632	frt	91	kr.
1881. év végével hátralékban maradt	2701	frt	86	kr.

c) Cukor-, kávé- és sörfogyasztásiadó.

E czimen 1881. évben előíratott, befizettetett és hátralékban maradt, és pedig :

előírás

a) debreczeni adóhivatal kerületében	11,959	frt	75	—	kr.
a bősziórményi " "	1499	"	42	$\frac{1}{2}$	"
Összesen	13,459	frt	17	$\frac{1}{2}$	kr.

befizetés

a) debreczeni adóhivatal területében	11,838	frt	92	kr.
a bősziórményi " "	764	"	33	"
Maradt hátralék	12,603	frt	25	kr.
	855	frt	92	kr.

B) Jövedékek.

a) Sójjővedék.

E megyében sóbánya és kir. sóhivatal nem lévén, az e czimeni jövedelem feltüntetése biztos adatok hiányában mellőztetik.

b) Dohányjővedék.

Hajdumegyében fő-dohánytőzsde nincsen, az al-dohány-, illetve kistőzsdék forgalma pedig, tekintve azt, hogy ezek szükségleteiket részben a debreczeni, részben pedig a nyíregyházi fő-tőzsdéből szerzik be, s e fő-tőzsdékben a hajdumegyei rendezett tanácsú városok és községekben lévő kistőzsdékre nézve külön számlák vezetése előírva nincsen, az 1881. évi forgalom sem mennyiség, sem értékre nézve hitelesen ki nem mutatható.

A dohány kistőzsdések számát illetőleg :

- a) a debreczeni kir. adóhivatal kerületében . . . 52,
 b) a bősörményi kir. " " . . . 44,

s így összesen 96 kis-tőzsde van.

Lottójövedék.

A lottójövedék e megyében még ma is alig említésre méltó s 1881. évben még annyira csekély volt, hogy jelentéktelenségénél fogva e helyen teljesen mellőzhető.

BB) Dohánytermelés.

A dohánytermelés inkább a mezőgazdasági részbe tartozván, mind-azáltal a dohányjövedékkeli rokonsága végett itt is felvételik.

1881. évben termelt :

a) a kincstár részére 921 termelő 2864 $\frac{996}{1600}$ hólodon 14,755 m. m. 43 kiló dohányt, mely mennyiség 269,289 frt $33\frac{1}{2}$ kron váltatott be a kincstár által, e szerint a hóldankénti átlagos termelési eredmény értéke 94 frtra tehető.

b) külkivitelre 7 egyén termelt 380 hólodon.

c) saját használatra 69 egyén 1460 ☐ ölon termelt; e két utóbbinál azonban a termelt mennyiség és ennek értéke adatok hiányában számszerűleg fel nem tüntethető.

Fajra nézve e megyében egyedül a debreczeni levelek és ezen kívül Dorogon a kapa-dohány termeltetik.

C) Illetékek.

Az 1881-dik évi eredmény :

a) Bélyeg és jogilleték.

Az 1881. évben előirt, kivetett, behajtott és hátralékban maradt bélyeg és jogilletékek, az egyes kir. adóhivatalok szerint a következőleg számtételeztetnek, u. m. :

Előírás :

a) a debreczeni adóhivatal kerületében hátralék	. 143,307 frt $38\frac{1}{2}$ kr.
kivetés	. 125,948 " 03 "
b) a bősörményi adóhivatal kerületében hátralék	. 75,001 " $68\frac{1}{2}$ "
kivetés	. 22,983 " $98\frac{1}{2}$ "
Összesen	<u>367,241 frt $08\frac{1}{2}$ kr.</u>

Lerovás

a debreczeni adóhivatal kerületében

I. befizetés után . . 98,280 frt 43 $\frac{1}{2}$ kr,

II. leírás után . . 21,530 „ 75 „

a böszörményi adóhivatal kerületében

befizetés után . . . 21,618 frt 45 kr,

leírás után 1.728 „ 80 „

143,158 frt 43 $\frac{1}{2}$ kr.

Maradt hátralék

224,082 frt 65 $\frac{1}{2}$ kr.

b.) Bélyeg.

Bélyeg és váltó űrlap árúak száma a megyében

és pedig a debreczeni adóhivatal kerületében 2114

a böszörményi „ „ 8

Összesen 2122

Ez árúak után eladott bélyegekért 1881. évben befolyt

a debreczeni adóhivatal kerületében 448,584 frt 10 kr.

a böszörményi „ „ 19,814 „ 49 $\frac{1}{2}$ „Összesen 468,398 frt 59 $\frac{1}{2}$ kr.

Bese Sándor.

NYOLCZADIK SZAKASZ.

Egyházak állapota.

1. *Helv. hitv. egyházak.*

Hajdumegyében — Egyek községet, hol ref. egyház nincs, és H.-Dorogot, hol az kicsiny — kivéve, a helv. hitv. népelem erősen van képviselve. Mindnyája a tiszántuli helv. hitv. egyházkerülethez s ebben 13 község az alsó-szabolcs-hajdu-vidéki, négy község a debreczeni, egy a felső-szabolcsi egyházmegyéhez tartozik. Az elsőbe vannak nevezetesen kebelezve: Nánás, Dorog, Böszörmény, Hadház, Szoboszló, Vámos-Pércs, Csege, Balmaz-Ujváros, Nádudvar, P.-Ladány, Szovát, Tetétlen, Földes; a debreczeni egyházmegyébe: Kaba, M.-Pércs, Sámson és Józsa; a felső szabolcsiba Téglás.

A 18 helv. hitv. község, mind anya egyház, melyekben Nánáson, Böszörményben, Szoboszlón, Balmaz-Ujvárosen*) két-két lelkészi állomás lévén, a lelkészek száma 22.

*) A b.-ujvárosi egyházak egyikében az isteni tisztelet rendszerint német nyelven történik, újabb időkben már minden második vasárnapon magyar szónoklat tartatik.

Az egyes egyházakat az egyházi törvények és rendtartások által határozott autonóm körben igazgatják a presbiteri gyűlések, melyeknek a népesség arányához mért több-kevesebb tagjait az egyházi adót fizető hitközségi tagok 3—6 évre választják. Elnök: a lelkész és a főgondnok. E presbiteriumok választják a tanárokat, tanítókat, énekvezéreket, kezelő hivataltalnokokat és a cselédeket; a lelkész választás szélesebb körű.

Anyagi viszonyok.

Az egyházak jövedelmeit képezik:

1-ör. Fekvőségek, melyeket régibb és újabb időben a községektől, egyesek hagyományozásából, birtokrendezések, tagosítások alkalmával nyertek. Terünk nem engedi, hogy ezeknek egyházankénti mennyiségét elősoroljam; legyen elég annyi, hogy legkevesebbet bir Tetétlen 50 holdat, legtöbbet Nánás 1811 holdat; a 17 egyház összesen 4719 holdat, melyből a lelkészek fizetésére 792 hold, a többi, tehát 3927 h. közszükségletre, humanitási, legnagyobb részt nevelési czélokra szolgál.

2-or. Csekély alapítványi tőkén és kegyadományon kívül az egyház-községi tagokra kivetett egyházi és iskolai adó, mely a legtöbb egyházban pénz és terményből áll; a pénzjövedelem 34,691 frt; ebből legkevesebb a dorogi egyházé 22 frt 80 kr, legtöbb Nánásé 6000 frt; a termény (buza 2946 köből, rozs 1842 k., árpa 956 k.) 6—5—4 frtjával pénzre változtatva 34,710 frt, e két főforrás összes jövedelme tehát 59,401 frt, melyből 22 lelkész fizetését, mintegy 12,000 frtot levonva, a többi 47,401 frt szinte fent kitett czélokra szolgál.

A hajdumegyei helvét hitvallású lakosság száma az 1881. évi népszámlálás adatai szerint 96,000 lélekből állott.

Katona Endre,
nánási reform. lelkész.

2. Róm. kath. egyházak.

Hajdumegyében a róm. kath. vallást követő lakosok — csekély kivétellel — az egri érsek lelki kormányzata alatt vannak. A reformáció elterjedése után a következő plebániák létesültek időrendszerint: 1. Nádudvar, 1752-ben. E plebánia köréhez tartoznak némely közellevő debreczeni tanyák. 2. Egyek 1768-ban. Köréhez tartozik Csege és néhány debreczeni tanya. 3. Szoboszló 1774-ben. Köréhez tartozik Szovát és Hegyes. 4. Püspök-Ladány, 1780-ban. Köréhez tartozik Földes és Tetétlen. 5. Balmaz-Ujváros 1814-ben. Köréhez tartoznak némely debreczeni tanyák és Mátá. 6. Hajdu-Dorog 1857-ben. Köréhez tartoznak Hajdu-Nánás és Vid. 7. Hajdu-Böszörmény 1861-ben. Köréhez tartozik Felső-Józsa és Zelemér. —

Ezen itt elősorolt plebániák — Hajdu-Dorog kivételével — a jáász-nagy-kun-szolnokmegyei Karczaggal együtt képezik a püspök-ladányi alesperesi kerületet. Hajdu-Dorogh a nagy-kállói alesperesi kerülethez tartozik, mely alesperesség ép úgy, mint a p. ladányi a szabolcsi főesperességbe van kebelevezve. Hadház és Téglás az uj-fejértói, Vámos-Pércs pedig a szent-györgy-ábrányi plebániákhoz tartoznak. A hét parochiális templomon kívül kápolnák vannak: Felső-Józsán, Nánáson és Tetétlenen. A tetétleni kápolnát a mult évben Zichy Géza gr. és neje Karácsonyi Melánia grófné izlésteljesen kijavították és egyházi szerekkel ellátták.

Sámson és Mike-Pércs a debreczeni, Kaba és Kis-Kaba a bárándi plebániához tartoznak s így a nagy-váradi püspök lelki kormányzása alatt állanak.

Hajdumegye területén lakik s lelkipásztorkodással foglalkozik 7 lelkész, 3 segédlelkész. Hajdumegye területén kívül lakik, de itteni joghatósággal működik 4 lelkész és 2 segédlelkész s így összesen 11 lelkész és 5 segédlelkész ténykedik a lelkipásztorkodás terén.

A hajdumegyei róm. kath. vallású lakosok összes száma: körülbelül 11 ezer lélek.

Kiszelák Sándor,
nádudvari róm. kath. lelkész.

3. Görög kath. egyházak.

A megyében lakó s a görög katolika vagyis ó hitű vallást követők száma az utolsó népszámlálás alkalmával 9244-nek találtatott; egyházmegyei kormányzatra nézve a munkácsi g. kath. püspökség joghatósága alá tartoznak.

Van a megyében két anyaegyházuk t. i. a dorogi mintegy 7500 lélekkel és a bősörményi 1600 lélekkel, ez utóbbihoz tartoznak a Debreczenben, Szoboszlón és P.-Ladányban kisebb-nagyobb számmal lakó e hitvallást követő egyének is. Működik 3 lelkész és 2 s. lelkész.

Ezen vallást követők daczára annak, hogy köznéven még ma is oroszoknak vagy oláhoknak szoktak neveztetni, nemzetiségi tekintetben kivétel nélkül tisztán magyarok, azok voltak már a régiebb időkben is, midőn a többi Bocskay-féle hajdukkal e vidéken megtelepedtek, s így téves azon nézet, mintha azok elmagyarosodott ráczok lennének.

Illetékes körökben azon nézet uralkodik, miszerint ezen vidéki görög katolikusok a Bulcsu és Gyula vezérek alatt 940-ik év körül itt járt Hierot és társai görög hittérítők által a görög szertartást felvett letelepülő első keresztyén magyarok sarjadéki, a kik sok viszontagságok daczára nem ol-

vadtak be az őket környező felekezetek egyikébe sem, hanem ősök vallását — e mellett nemzetiségüket is — mai napig megtartották.

Annál valószínűbb ezen feltevés, mert tudjuk, miszerint Bocskay az ő hajdait nagy részben Erdély határszélein toborzotta és sikeres hadviselések után telepítette meg e vidéken.

Ezen gör. kath. hívek eleinte a kath. unio kötelékén kívül állottak, s csakis 1646-ban Partheni Péter munkácsi püspök idejében, — a ki különben szabolcsmegyei születésű volt — vették fel az egyházmegye többi híveivel a hitegységet. Eképen az egri püspök joghatósága alá kerülván, egyideig a felügyelet reájok innen gyakoroltatott.

Az 1696-ik évben Egerből két latin szertartású pap küldetett Dorogra némi egyházi ügyek elintézésére, mely kiküldetést a dorogi polgárok gyanus szemmel néztek s Ardánházi Demeter közpolgár izgatására fellázadván, saját esperesök Szabados György ellen tettelegességre vetemedtek s őt a templomból szakálánál fogva kihúzták s régi hitők melletti megmaradásukat kijelentették; a kir. helytartótanács által kiküldött b. Döry József királyi biztosnak sikerült a rendet fegyveres erővel többek elfogatása után helyreállítani.

Régóta sajnosan érezték a Dorogi és környékbeli G. cath. hívek, hogy egyházi szertartásaikat nem anyanyelvükön hanem előttük ösmeretlen nyelveken kellett teljesíteniök, s már a mult század második felében a nemzeti szellem és irodalom ébredésekor, gyakori kérelmekkel keresték fel az egyházi főhatóságot a magyar nyelvű isteni tisztelet behozatala iránt, és csakugyan 1793-ban le is fordíttatott a mise szolgálat, gyakorlati alkalmazást azonban nem nyervén csak kéziratban maradt; később Bányai Antal dorogi lelkész adott ki a magyar nép számára egy kis ima és énekes könyvet, az egyházfők ellenszegülésén azonban ennek használata is akadályokra talált.

A tulajdonképeni erőlyesebb mozgalom a magyarnak oltári nyelvvé emelése tárgyában e századközepén 1843-ban veszi kezdetét, mely idő óta több dorogi birtokos évente járult az egyházi főnökséghez e tárgybani kérelemmel de folytonosan sikertelenül, mignem ismét a magán szorgalom és jóakarat segített az ügyön a midőn 1862-ben Roskovics Ignác böszörményi lelkész „Óhitű imádságos és énekes könyv“ czim alatt a legszükségesebb egyházi énekeket stb. magyar nyelven kiadta, s azok úgy az ő mint néh. Szabó György dorogi főesperes egyházában életbe is léptettek.

Sikeresebb mozgalom indult meg 1868-ban a midőn april 16-án a h.-dorogi buzgó férfiak nagyszabású értekezletet hívtak össze városukba az ország összes magyar ajku óhitűi közül, melyen több mint száz képviselő jelenvén meg elhatároztatott, hogy a magyarnak oltári nyelvvé emelése és a gör. cath. magyarság részére egy püspökség felállítása iránt a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz és az országgyűléshez kér-

vény intéztessék és küldöttség menesztessék, ekkor azonban magasabb nemzeti érdekek szempontjából az ügy eldöntése ujlag halasztást szenvedett, s a magyarajku gör. katolikusok már már lemondtak reményök megvalósításáról, midőn 1871-ben Pankovics István munkácsi püspök bennük a reményt újra felkeltette, és részökre kieszközölte miszerint a vallásügyi miniszterium részéről 1873. sept. 20-án 25,899. sz. a. kelt kegyes leirat szerint Hajdu-Dorogon a magyar nyelv terjesztése érdekében vikáriatus vagyis püspöki külhelynökség állíttatott fel.

Ezen megoldás azonban nem elégitette ki a többrevágyó magyar ajku óhitűeket s csakis később Pásztély János püspöknek sikerült reá birni a Dorogiakat hogy a vikariatust elfogadják és részére a czélszerű laképületet 65 hold földdel dotátióként megszavazzák.

Püspöki külhelnökké Danilovits János munkácsi kanonok és volt püspöki titkár neveztetvén ki, működése ideje alatt kifejtett ügybuzgalmának sikerült a magyar rítus terjesztését több egyházba behozni s azt különösen Dorogon Fejér Emmánuel derék lelkész segítségével kizárólag életbe léptetni; sőt ma már több buzgó lelkész közeműködésével, százados kísérletezések után a „magyar misekönyv is elhagyta a sajtót.”

A mult 1881-ik évben ujlag kérelmeztetett az önálló magyar püspökség létesítése s immár felséges királyunk is atyai kegyes jóindulatát biztosítván az ügynek, alapos lehet a remény az iránt, hogy annak felállítása már csak idő kérdése, annál is inkább mert egyrésről a munkácsi püspökség 380 anya és 1200 fiók egyházzal különben is tulterhelve lévén már az administratio szempontjából is kívánatosnak mutatkozik a terhek megosztása, másrésről a közvélemény által hathatósan támogatva, ugy a magyarajku óhitűek, mint az ezek legnagyobb egyházát alkotó H.-Dorogh nem fognak nyugodni, míg jogos kívánalmaik kielégítést nem nyernek s a mintegy 150 ezer magyar Gör. Kath. ugy istenitiszteleében anyanyelvét használhatja, mint egyházi igazgatásában önálló magyar egyház főnökség adminisztrációja alá nem kerül.

Ezen felekezet viszonyait jónak láttam behatóbban tárgyalni, miután jelenleg épen a magyar püspökség felállítása a hazában függő kérdést képez, s az adatokat, különösen azok történeti részét egyik tekintélyes lelkész ur volt szives rendelkezésemre bocsájtani.

Dr. Varga Geiza.

4. *Izraelita egyházak.*

Az 1848-ik év előtt csak elszórtan került a megyébe néhány izraelita család, s egyházat is csak a nagyobb községekben alkottak, a kereskedést még azon időben inkább a görög vagyis örmény népfaj közvetítette; az 50-es évek óta úgy népszaporodás mint beköltözés által jelentékenyen elszaporodtak s ma már csak a legkisebb községekben nem képeznek egyházakat.

A jelenleg fenálló egyházak az u. n. „Status quo” alapon szervezkedtek, többé kevésbé orthodox színezettel, tisztán orthodox egyházak csak Nánás, Sámson és Doroghon vannak, hova leginkább is szeretnek a felsőmegyék és Gácsország izraelitái beköltözködni; tulajdonképeni Congressusi hitközség a megye területén ez ideig nem alakult.

A megyebeli izraelita vallású lakosság létszáma az utolsó népszámlálás alkalmával 5300 léleknek találtatott.

N. J. adataiból.

KILENCZEDIK SZAKASZ.

Népoktatás állapota az 1876-ik és 1881-ik években.

Hajdúvármegye valamint polgári, éppen úgy tanügyi tekintetben is egyike a legközelebbi időkben, tudnillik 1876. évben törvényhozás útján történt megyei kikerekítések és átalakítások folytán keletkezett ujjármegyéknek és tankerületeknek, mely országos törvényeink és alkotmányunk alapján a több évszázados szabadalmakat élvezett 6 hajdúvárost magában foglalt régi Hajdúkerületből, továbbá Szabolcsmegyének leginkább déli és délnyugoti részén elterülő 11 községből a hozzátartozó tanyákkal, és pusztákkal, s ezeken kívül a Biharvármegyéből átkebelezett 3 községből, végre Debreczen szabad királyi város 1000 □ kilométert tevő törvényhatóságának területéből alakult, mely is e szerint 20 községből és egy szabad királyi városból áll. — Hajdúmegye tanügyi tekintetben is most már más megye hozzá kapcsolása nélkül mult 1878. évi július hónap elsője óta egy önálló egész tankerületet képez, mely 1876. évi október hó 1-től egy éven és 9 hónapon át volt a fentebb jelzett időig Szabolcsvármegyével egy tanfelügyelő vezetése alatt egyesítve oly módon, hogy mindenik megye külön tankerületet képezett, és tanügyi adminisztrációjá egymástól teljesen elkülönítve vezetettet; — ez azonban 1878. évben történt egymástól elválásztás által megszűnván, mindenik vármegye új tanfelügyelőséggé szervezte-

tett és rendeztetett be. — A vármegyében Debreczen szabad királyi város önálló törvényhatóságot képezvén, ennél fogva népoktatási ügyei a polgárikkal együtt külön kezeltetnek a megye többi 20 községeitől; éppen azért külön is tüntettetnek elő a megye közoktatási állapotáról szóló és alább következő 8 táblás kimutatásban, de együttesen is adatnak azért (mivel Debreczen a megye székhelye lévén, területileg a megyébe van bekebelezve és fekvésileg ahhoz tartozik), hogy a két törvényhatóságnak a népoktatási tanügy terén 5 év alatt történt fokozatos fejlődése és haladása, szóval kulturális állapota egyszerre áttekinthető legyen.

Az alábbi 8 táblázatban kimutatott hiteles adatok nemcsak tájékozással, hanem egyszersmind biztos alapul is szolgálnak megyénk közértelmi műveltségének, szellemi értékének és életrevalóságának megítélésénél, — mert e tekintetben különösen és főleg irányadók a következők:

1) hogy az általános műveltségnek csak kis mértékben való megszerzéséhez is multhatatlanul megkívántató irni- olvasni tudás minő mérvben van elterjedve a megyében, minthogy ez azonban e mű egyik külön álló fejezetében kellő részletességgel és alapossággal van kidolgozva, ugyan- azért ezt mellőzzük.

2) Felette fontos annak tudása, hogy mennyi az értelmi felvilágosodást, s ennek folytán az anyagi, erkölcsi és szellemi jólétet terjesztő, s eszközölő tan- és népnevelő intézeteknek, s a bennök működő tanerőknek száma, a tanköteles gyermekek közül az iskolákban tényleg feljáró növendékekével együtt, — továbbá minő azoknak külső- és belső berendezése, s a népiskolai tantárgyakból mi és mennyi adatik elő a tanulóknak.

Az „1-ső és 2-ik szám alatti pontokban“ előadott kívánalmakra az alább következő 8 táblás kimutatásban foglalt tanügyi számadatok adják meg a kellő feleleteket, melyek együtt véve ismertetik meg Hajdu vármegyének nemcsak közműveltségi állapotát, hanem egyszersmind azt is hogy a műveltségi fokozatot tekintve, hol áll a megye többi testvérei között, és minő mérvű előhaladás vagy hanyatlás történt abban az alakulása óta elmúlt félévtized lefolyása alatt a népnevelés- és oktatás terén.

Megyénk népnevelési ügyének és közműveltségének érdekében szükségesnek tartjuk megemlíteni a következőket.

1. A tanügy a vármegyében megalakulásának ideje óta fokozatosan fejlődött, emelkedett és javult, melyért az érdemnek oroszláni része az összes hitfelekezetek iskolai hatóságait, Debreczen szabad királyi és a többi megyei városok, s községek előljáróit illeti, kiknek anyagi, erkölcsi és ügybuzgó hivatalos gyámolítása tette lehetővé az iskolák, tanerők és iskolába járók, valamint szinte a tanintézetek törvényszerű és a paedagogia kívánalmainak is legnagyobb részben megfelelő felszerelések számának nagymérvű növekedését.

2. Nagyfotosságu vívmány és előrehaladás az, hogy a társadalom

alsóbb rétegeiben a tanulás és tudomány, s különösen a gyermekek iskoláztatása iránt uralkodott ellenszenv, balvélekedés és előítélet most már nem csak megingatva, de legnagyobb részben legyőzve és a nép lelkéből kiirtva van.

3. Népiskolai ügyünk fejlődésének és ez által közvetve a közértelmi műveltség folytonosan nagyobb mérvben való elterjedésének élénk lendületet adott a 6 év előtt még sok községben hiányzott elemi-iskolai V. és VI. osztályoknak, s ismétlő-iskoláknak felállítása, — s azokban az 1878. XXXVIII. törvénycikk 11. és 55. §§-ában kiszabott összes népiskolai tantárgyaknak tanítása, — melyeken kívül még a közelebb elmúlt években a háziiparnak több ágai és a női kézi-munkák (a leányiskoláknál) vitettek be tanítás végett az iskolákba a népkönyvtárakkal együtt. Ezek mindmegannyi fontos és jótékony hatású tényezői s előmozdítói voltak és lesznek mindenhá az általános műveltség terjesztésének és előrehaladásának, melynek mértékét a 137—141. lapon látható táblás kimutatások és azok kiegészítéseül a következő adatok mutatják meg.

I.

Hajdumegyében.

(Debreczen szabad királyi város kivételével.)

1. Az iskolából kilépett 2492 növendék közül
 - a) jól tudott írni olvasni = 2400
 - b) csak olvasni tudott = 92
2. A mulasztási naplók kivonata szerint összesen = 152,743 $\frac{1}{2}$ napi mulasztási eset fordult elő, ebből
 - a) megbüntettetett dorgálással = 62,993
 - b) „ pénzbírsággal = 1946
 - c) felmentetett hatóságilag = 87,804
 - d) befolyt bírságpénz = 130 frt
3. A tanköteles gyermekek iskolába járásának időtartama a megye összes községeiben az elemi-iskolákban 10, az ismétlő-iskolákban pedig 6—8 hónapot tesz.
4. Iskolai takarékpénztár volt = 23
 Betévívő növendékek száma volt = 696
 Betéti összeg = 316 frt 15 kr
 Debreczennel együtt takarékpénztár volt negyven
 Betévívő növendék = 1134
 Betéti összeg = 654 frt 45 kr
5. Tanítók hivatalorkorbeli működése :

a)	0—5 évig	= 32.
b)	5—10 „	= 36.
c)	10—15 „	= 22.
d)	15—20 „	= 15.
e)	20—25 „	= 9.
f)	25—30 „	= 7.
g)	30—35 „	= 5.
h)	35—40 „	= 6.
i)	40 éven felül	= 4.

Összesen = 136

6. Tanító-egylet volt a megyében (Debreczen kivételével) a reformátusoknál 4, a róm. katolikusoknál 1, — összesen = 5 : — nevezetesen a „Hajdumegyei ref. tanító-egylet“ továbbá Böszörményben, Nánáson és Szoboszlón 1—1 ref. tanító-egylet és a püspökladányi róm. katolikus kerületi tanító-egylet. Debreczenben volt egy helvét hitvallású, és egy róm. katolikus tanító-egylet; — ezek szerint a Hajdumegyében levő tanító-egyletek száma volt összesen = 7.

II.

Hajdumegyében.

Debreczen szabad királyi város kivételével.

1881. évben esik :

- a) 32¹/₂ kilométerre 1 iskola
- b) 20 helység közül egyre-egyre esik 3¹/₆ iskola
- c) 1674 lakosra esik 1 iskola
- d) 260¹/₂ tankötelesre 1 „
- f) 1000 lakosra 156 tanköteles
- g) 1000 lakosra 123¹/₆ tényleg iskolába járó
- h) Az iskolába járók közül 1 tanítóra 110¹/₆ tanuló esik (t. i. az ismétlő-iskolásokkal.)
- i) 1 tanteremre jut átlag 108¹/₆ tanuló
- k) 68,087 forint tanítói díjból 136 tanító közül egyre-egyre esik átlag — 500 frt 54 kr

l) A tanítói fizetés maximuma 750 frt (H.-Szoboszlón a polgári iskolában) és a ref. elemi-iskolákban H.-Böszörményben 6—700 forint; — a tanítói fizetések minimuma a h.-sámsoni határba kebelezett martinkai szőlőtelepítvényi ideiglenes iskolában 180 frt, ez a csekély díjazású tanítóegylet egyedüli az egész vármegyében mert a többi községekben levő rendes, sőt még a segéd-tanítók fizetésének is minimuma 3—400 frt.

m) Az iskolák 80,865 frt kiadásaiából egy-egy iskolába járó növendékre esik = 5 frt 36 kr.

n) A 6—12 éves 13,212 tankötelesnek a mindennapi iskolába járók 86.3%-át, — a 13—15 éves 5821 tankötelesnek az ismétlő- és középiskolákba járó 13—15 évesek 63.3%-át — az összes 6—15 éves tanköteleseknek az összes iskolába járók 79.4%-át teszik.

III.

Hajdumegyében.

(Debreczen szabad királyi várossal együtt)*)

1881. évben esik egy iskola:

- a) 31.9 □ kilométerre
- b) 21 helység közül egyre-egyre esik 5 iskola
- c) 1650.7 lakosra esik 1 iskola
- d) 242.6 tankötelesre esik 1 iskola
- e) 202.4 iskolába járóra 1 iskola
- f) 1000 lakosra 146.8 tanköteles
- g) 1000 lakosra 122.8 tényleg iskolába járó
- h) Az iskolába járók közül egy tanítóra 98 tanuló esik.
- i) 1 tanteremre jut átlag 101.7 tanuló
- k) 105,993 frt tanítói díjból 217 tanító mindenikére esik átlag 488 frt 44 kr.
- l) Az iskolák 133,428 frt kiadásaiából egy-egy iskolába járó növendékre esik = 6 frt 27 kr.
- m) Az iskolába járók a tanköteleseknek 83.4%-át teszik.

Hajdumegye népoktatási ügyét és közműveltségi állapotát a fennebbi adatokban foglalt számok eléggé tanusítják és többi testvérei, a hazai 66 vármegye között 27-ik helyet jelölik ki számára

*) E czimnél tájékozás végett megjegyeztetik, hogy az iskolák száma nem a felekezeti számítás szerint vétetett fel, — melyek szerint minden külön tanító vezetése alatt levő egy vagy két osztály külön iskolának számítatik, hanem a közoktatási törvény értelmében számítva, vagyis, a bár külön épületben és külön tanító vezetése alatt levő, de azért egymásnak kiegészítő részét képező elemi-iskolák egymáshoz adva vétettek fel egy önálló, — mégpedig 6 osztálylyal bíró iskolának, melyeknek mindenikében általában véve 3—6 tanító működik külön tantermekben.

Elemi iskolák száma		Kisdedővoda k		Tanköteles gyermek volt		Iskolába járt 6-15 éves										Iskolába nem járt								
6—12 éves		13—15 év.		Összesen		Elemi iskolába		Ismétlő iskolába		Felső nép- v. polgári iskolába		Magán tan- intézetbe		Közép iskolába		Az iskolába járók főösszege								
fiu	leány	összesen	fiu	leány	összesen	fiu	leány	összesen	fiu	leány	összesen	fiu	leány	összesen	fiu	leány	Összesen							
1881.																								
Megye	65	—	14,364	5909	20,273	6366	6033	12,399	1290	1316	2606	—	—	208	138	346	91	16	107	15,458	2254	2561	4815	
Debreczen v.	31	2	4966	1547	6513	1560	2569	4129	—	—	—	—	—	127	281	408	—	—	—	3537	1633	1343	2976	
Összesen	96	2	19,330	7456	26,786	7926	8602	16,528	1290	1316	2606	—	—	335	419	754	91	16	107	18,995	3887	3904	7791	
1876.																								
Megye	73	2	13,212	5821	19,033	5777	5594	11,371	1712	1838	3550	10	—	10	20	9	29	123	—	123	15,083	1969	1481	3950
Debreczen v	32	3	4621	1827	6448	1894	2106	4000	989	490	1479	—	39	39	—	85	85	568	—	568	6171	435	104	539
Összesen	105	5	17,833	7648	25,481	7671	7700	15,371	2701	2338	5029	10	39	49	20	94	114	691	—	691	21,254	2404	2085	4489

Iskolába jártak vallásra nézve :

		Róm. kath.	Gör. kath.	Helv. hitv.	Agost. hitv.	Mózes vall.	Összesen
1876.	Megye	865	1348	12568	—	677	15458
	Debreczen város	443	6	2811	18	259	3537
	Összesen :	1308	1354	15379	18	936	18995
1881.	Megye	1220	1040	12172	4	447	15,083
	Debreczen város	668	35	5044	44	480	6171
	Összesen :	1888	1075	17,216	48	927	21,254

Tanítók kimutatása.

		Képesített	Nem képesített	Rendes	Segéd	Összesen
1876.	Megye	96	24	109	11	120
	Debreczen város	42	28	47	23	70
	Összesen :	138	52	156	34	190
1881.	Megye	122	14	127	9	136
	Debreczen város	65	16	55	26	81
	Összesen :	187	30	182	35	217

Felszerelést illetőleg Hajdumegye iskolai következőleg állottak:

A z i s k o l a																
		épülete	épületé- ben volt	épülete mellett volt		t a n e s z k ö z e i										
		a hitközség tulajdona	bérelt	tanterem	tanítói lak	faiskola	kert	testgyakorlati hely	fekete író tábla	fali olvasó tábla	térkép	földgömb	természettan- eszközök	természettani eszközök	könyvtár	testgyakorlati készlet
1876.																
Megye	Debreczen város	62	3	120	80	20	34	18	222	73	236	69	78	41	23	10
Összesen:		25	8	59	47	2	10	33	86	45	159	46	43	5	2	2
		87	11	179	127	22	44	51	308	118	395	115	121	46	25	12
1881.																
Megye	Debreczen város	68	11	139	103	44	65	32	315	67	210	75	79	53	38	10
Összesen:		30	5	70	48	6	20	33	98	32	135	39	66	28	25	4
		98	16	209	151	50	85	65	413	99	345	114	145	81	63	14

Az iskolák jövedelmei.

Az elemi iskolák évi jövedelme osztr. ért.-ben										
		ingatlan va- gyonból		tőkepénzből		tandijból	köz- ségi	egy- házi	egyéb for- rásheli	Összesen
m e l y n e k										
		értéke	jöve- delme	összege	kamatja		s e g é l y b ől			
1876.	Megye	22.250	1873	27,558	1627	12,676	2762	46,250	95	65,283
	Debreczen város	—	—	—	—	16,812	27,542	700	—	45,054
	Összesen	22,250	1873	27,558	1627	29,488	34,304	46,950	95	110,337
1881.	Megye	77,850	6106	25,698	1265	6028	9856	51,585	6025	80,865
	Debreczen város	201,000	10,060	2070	124	929	29,381	200,350	1	52,563
	Összesen	278,850	16,166	27,768	1389	15,325	39,237	51,785	9526	133,428

Az iskolák évi kiadásai.

Az iskolák évi kiadásai osztr. ért.-ben							
	A tanítók fize- tése		fűtésre	taneszkö- zökre	szegény gyer- mekek segé- lyezésére	Egyebekre	Összesen
	rendes	segéd					
1876. Megye	56,703	1440	5196	791	732	421	65,283
Debreczen város	27,709	2905	4410	1117	1350	7563	45,054
Összesen	84,412	4345	9606	1908	2082	7984	110,337
1881. Megye	66,637	1450	7320	427	967	4064	80,865
Debreczen város	32,406	5500	3953	707	1291	8706	52,563
Összesen	99,043	6950	11,273	1134	2258	12,770	133,428

A tantermek magasság, térfogat, s felszerelés szerinti osztályozása.

	Hány bir 3.5 méter belső magasságnál		Hányban esik egy tanulóra 1 ☐ méter térfogatnál		Hány bir helyes padokkal s bu- torral?	Hány bir ke- véssébbé czél- szerű padokkal s butorral?
	többel?	keve- sebbel?	több?	keve- sebb?		
Megye	82	57	70	69	128	11
Debreczen város	67	3	30	37	70	—
Összesen	149	60	100	106	198	11

Kisdedóvodák 1881-ben.

	Kisded óvodák száma	A bejáró gyermekek száma			Az óvók száma, minősége		Fentartásra for- ditott összeg
		fiu	leány	össze- sen	okleve- les	nem ok- leveles	
Megye	2	62	121	183	2	—	1072
Debreczen város	3	255	200	455	3	—	3456
Összesen	5	317	321	638	5	—	4528

Kiss József
hajdúmegyei kir. tanfelügyelő

TIZEDIK SZAKASZ.

F e l s ő b b i s k o l á k .*1. Bösörményi 6 osztályu gymnasium.*

Mely időben és körülmények között alapított ez intézet? Pontosan és kimerítően elő nem adható, mivel a viszontagságos idők, és a gondatlan emberek miatt megsemmisült minden, a mi az intézet keletkezésére, s a mult század előtt való életére csak csekély világot is vethetne.

A hajdubösörményi iskola legrégibb jegyzőkönyve ily czim alatt maradt fenn: „Leges scholae reformatae Rátz Bösörményiensis. Anno 1736. Die 12. P. t. Rect. Benj. Istvándi.“

E könyvecske az 1712-től 1798-ig való időközt tartalmazza. Legelől vannak az iskola törvényei; a többi következő lapokon a rektorok neveinek feljegyzései, azután mindenik rektor neve alatt a subscribáló tanuló ifjak nevei. Jelen század elejétől vannak névsoros, és későbbi időből tanulmányi jegyzőkönyvek.

A törvények egy kis elkülönzött köztársaság színezetét adták az iskolának. Szigoru szabályok voltak az öltözetre és életmódra; a tanoda falain belől a tanulók közül választott hivatalnokok parancsoltak; az intézet és város törvényszéke között meg volt huzva a határvonal. E törvények egészen azon korszak szellemének felelnek meg, melyből fenmaradtak. A növendékek közül választott hivatalnokok voltak: *Senior*, örködött az iskolai törvények megtartása felett; *Praeceptores* tanítottak a kezdő latin — és elemi fiu osztályokban; *Oeconomus*, feljegyezte, rendreutastotta a lármázókat és veszekedőket, estve 9 órakor az iskola kapuját bezáratta; szombaton a maga által készített kötött vagy kötetlen beszédű szavalelet nyilvánosan felmondta; *Cocus*, kötelessége volt el nem illanni az eleségről való gondoskodásnak dolga elől. Ezen hivatalnokok valószínűleg a bennlakók közül választattak; kiknek száma 5—8 közt változik, s a kiknek az élelmezésen kívül bizonyos jövedelmök vagy bérök is volt.

E régi, első jegyzőkönyvből a tanulók számáról nagyon keveset tudhatunk. Az évenként subscribálók száma 1—6 volt. Egy siralmas vers 1740-ben „168 diák ifjakat“ említ; ezek közé azonban a latinul tanulók mindnyájan be vannak számítva s így a 3-ik éves iskolások is. 1809-ben a diák ifjak száma 246. A következő években 50, a közelebbi 10 évben pedig 80 volt közép számmal a gymnasialis tanulók száma.

Hány osztálya volt az intézetnek a mult században? Bizonyosan meg-

határozni nem lehet. Egy 1740-ben kelt gyászvers következő osztályokról emlékszik: simplicista, conjugista, grammatista, syntaxista, poëta, s így 5 osztályról. 1841—1851. következő osztályok vannak: declinista: conjugista, grammatista, I. syntaxista, II. syntaxista, I. rhetor, II. rhetor; így lett volna az osztályok száma: 7, vagy a declinista és Conjugista osztályok egy évi tanfolyamba összevételével: 6. Később lett az osztályok száma 4; megszűnván 1851-ben a II. rhetorok — 1854-ben pedig az I. rhetorok osztálya. 1861. őszén az 5-ik, 1865. őszén pedig a 6-ik gymn. osztály felállított; s így lett az osztályok száma ismét 6, — így maradt folyvást mai napig.

A növendékek tanulmányairól az iskolai törvényekben ezek olvashatók: „a ki felvéve van, a logikát, oratoriát, rhetorikát, metaphysikát, és általános physikát, a keleti nyelveket, kiváltképen görögöt szorgalmasan tanulja.“ Ennyi maradt fen a mult századból az intézetben tanított tantárgyak felől. Hihető, hogy a h.-böszörményi iskola, mint a debreczeni főiskolához tartozó partikula, a tantárgyak tekintetében is ahhoz alkalmazta magát a mult században. Sőt a jelen században is folyvást mind e mai napig, a debreczeni főiskolához alkalmazza magát ez intézet, nem csak azért, mert ezen egyházkerület Aegise alatt áll és él, hanem azért, mivel egyházkerületi végzések értelmében alkalmazkodnia kötelessége is.

A kezdő latin osztályokat régen felsőbb osztályu növendékek vezették az illető rektornak a felügyelete alatt. A rektorok mindig a debreczeni főiskolából valók voltak, s egy magok rendesen négy osztályt tanítottak 1855-ig. Ezután a rektoron kívül még három állandó tanítója volt folyvást a tanodának. 1878-ban a 2 vagy 3 évenként változó rektorság beszüntetve lett, s ettől fogva 3 állandó rendes tanár működik maig az intézetben, egyik-egyik két osztályt vezetvén. A rendes tanárokon kívül vannak segédtanárok, nevezetesen: az ének és zene, a rajz és szépírás, és a testgyakorlat tanárai. Szerény erő-biz ez! Közelebbről a ref. egyház és a vároosi nemes közönség közt tárgyalás indult meg, hogy a Gymnasiummal kapcsolatosan polgári iskola állitassék. Kivánatos, hogy a nemes szándék mielőbb valósuljon, jeléül annak, hogy H.-Böszörményben valamint értették régen a nevelés fontosságát, és szívükön hordozták mindig annak elősegítését, épen úgy érzik ma is, hogy ez a biztos alapja minden előhaladásnak, sőt nemzeti fenmaradásunknak, és ennek előbb vitelére megtesznek minden tőlök telhetőt.

Gyűjteményekben ma sem mondható gazdagnak az intézet. Szakkönyvtár a tanárok részére épen nincs. A tanodai könyvtárban jobbára az olvasni szokott latin és görög klasszikusok művei s ezeken kívül egyesek által időnként ajándékozott theologiai munkák vannak. Becsesebb részét a Kazinczy Sámuel orvosdoktor örököseitől az egyház által vásárolt természettudományi munkák képezik. A könyvek száma körülbelül: 700 mű 1000 darabban. Ifjúsági könyvtár is van az újabb időből.

Ásvány-gyűjtemény még 1848 előtt szereztetett, és 1858. végén rendeztetett először. Gyügyey József ügyvéd ur, 1866-ban rendezett ásvány gyűjteményt ajándékozott az intézetnek. E gyűjtemény ilyen vidéki hatosztályu gymnasium szükségait kielégíti.

Természettani szertár megalapítására 1859-ben gyűjtött a rektor 112 frtot. Az ezen összegből szerettekhez a mult évben, 422 frt érékben 63 természettani taneszköz vásároltatott.

A tanoda régi helyisége, szűk és félre eső fekvése miatt 1800-ban, a piacz utcán levő, ugynevezett „katona-kapitányi szállással“ cseréltetett fel. 1865-ben pedig a ref. egyház és a városi nemes közönség együttes erővel nagyobb szerű, diszes iskola-épületet emelt, mely homlokzatával a piaczra néz, s emeletes. Ebben vannak az elemi fiu iskolákén kívül a gymnasium tanhelyiségei is, és két szoba a gyűjtemény számára.

A régi törvényekből úgy látszik, hogy az intézet kormányzása közös volt a rektor, papok, és patronusok között. Ma az iskola kormányzását az alapító és fentartó reform. egyház a presbytérium, s ennek közege az iskolai bizottság által gyakorolja.

A tanári fizetések : termény, készpénz és földből állanak. A lakással vagy az e helyett fizetni szokott lakbérrel együtt, 600 vagy 650 forintnál többre nem számíthatók.

A tanodának, mint ilyennek, nincsen sem ingó, sem ingatlan vagyona ; mindennemű kiadást az alapító és folyvást fentartó reform. egyház teljesít saját pénztárából.

Kozma Sándor.

2. A nánási ref. gymnasium.

A reformált vallást az itt letelepült hajdu-ösök kétségkívül magokkal hozták, s e vallás szelleméből és elveiből kifolyólag letelepülésük után rögtön iskolákat is állítottak.

Bizonyosságai ennek nemcsak az első felosztáskor iskolai czélokra kihasított, s máig is azokra szolgáló bel- és kültelkek, hanem némely iskolamestereknek reánk a XVII-ik század közepéről hiteles adatban fenmaradt nevei. Noha a török-tatár pusztítása által tűzhelyéből többször kizaklatott lakosság létszáma 1669-ben csak 422 volt, úgy hogy a keresztek száma 1663-ban csak 21, a meghaltak száma 6 év alatt 96 volt : 1704-ben már donatisták, rudimentisták, etimologisták és syntaxisták is voltak. A népesség szaporodtával az elemi iskola külön tanítókra bízván, a lassanként hat osztályuvá nőtt gymnasiumot a debreczeni főiskolából hozott, 2 — 3 évenként felújított, hittani pályát végzett ifjak vezették az ötvenes évek végéig.

Ekkor a Thun-féle gymn. tanterv követelménye folytán a hat osztály vezetésére három tanár állíttatott elő s működik mostanig. Fizetésük évenként 650 frt.

A közelebbi múlt 10 év alatt járt a gymnasium 6 osztályában 448 növendék, vagyis 44.8 évenkénti átlag, kik alig öt—hat kivételével nánási születésűek, helv. hitvallásúak és magyarok. Nem nagy szám, de a város műveltségére és művelődésére hatályos tényező. Került pedig átlag 10 év alatt egy-egy gyermek tanulása évenként az első, második osztályban 30 frtba; a harmadik, negyedik osztályban 43 frt 30 krba; az ötödik, hatodik osztályban 80 frt 27 krba, mi Nánás részéről a közművelődés oltárára hozott szép áldozat.

Katona Endre
nánási ref. lelkész.

3. Szoboszlói polgári iskolával kapcsolatos 4 osztályú gymnasium.

Ez intézetet a városi közönség és a reformált egyház az 1876-ik évi szeptembertől fogva közösen tartja fen. — E tanintézet, azon gymnasiumból keletkezett, melyet az említett évig a reform egyház tartott fen. — Ez a reform. gymnasium hihetőleg meg volt már a XVII-ik század végén, mert Lisznyay K. Pál debreczeni volt tanár Professiones című műve előszavában az 1687-ik évről Bélyei Sámuel Szoboszlói iskolamesterről emlékezik; hogy pedig az 1749-ik évben már, az akkori fogalmak szerint egészen szervezett középiskola volt ez: bizonyos az iskolai jegyzőkönyvből, melynek első lapján ez áll: Leges incltyti reform. collegii debrecinensis pro directori scholae reformatae Szoboszlóiensis anno 1749. extradatae. — Ez iskola egyike volt azon „particulák“-nak (particularis schola, szemben a debreczeni főiskolával, universalis schola-val), melyek a tiszántuli reformált népség nagyobb gyülekezeteiben virágoztak, s melyekről bizvást állíthatni, hogy a magyar közművelődés ügyének kitünő szolgálatot tettek a mennyiben módot, alkalmat szolgáltatottak a szegénysorsú szülők fiainak arra, hogy magukat tudományos pályákra képezhessék. — A mi az iskola berendezéseit illeti eredetileg 7 osztály volt benne együtt az elemi osztályokkal, melyek még akkor éppen nem voltak a gymnasiumtól oly határozottan elkülönítve, később 1820-ban az iskola hat osztályúvá alakult, mely beosztás egészen 1853³/₄-ig megmaradt.

A tanítást a régibb időkben a latin osztályokban a két—három évenként a debreczeni főiskolából hozott rektor teljesítette, az alsóbb osztályokban pedig a legnagyobb tanulók közül erre kiválasztottak; későbbben az alsóbb három latin osztály tanítására praeceptorok s aztán corrector alkalmaztatott. — A tanulók, közül a két felső osztálybeliek úgy tekintetvén, mint már felsőbb tanulók kötelezve voltak nevüket az iskola törvényeinek

aláírni s felosztattak publicusokra és alumnusokra; Amazok csak a tanórákra jártak az iskolába, az alumnusok (jótéteményesek) ellenben — a kik 6—8-an voltak, — az iskola épületben laktak, egyenruhát nevezetesen 1806-ig a debreczeni diákokéhoz hasonló hosszú öltönyt (vestis talaris), ez évtől fogva pedig a helyi consistorium rendelkezésből rövid magyar kék vagy fekete dolmányt, köpenyt s három szegletű kalapot viseltek; a városi lakosságtól sorban főzés útján ebéddel s vacsorával elláttattak (coquia), aratáskor a városban gyűjtést eszközöltek, — lakadalmi — s névnapi alkalmakkor tartott ugynevezett *cantató-kért* ajándékokat kaptak; fűtővel, világítással elláttattak s szolgálatukra 3—4 alsóbb osztályu tanuló adatott. Tartoztak pedig ezen jótéteményekért a két alsó elemi-osztályban tanítani; vasárnapi predikációk előtt a templomban bibliát olvasni, isteni tisztelet és temetések alkalmával az éneklésben a kántornak segédkezni miért is a temetéseknél ismét némi díjazásban részesültek. Ezen alumnusok közönségesen *deák*oknak s *pártikulistáknak* neveztettek. A mi a növendékek létszámát illeti: az iskolai jegyzőkönyvben egészen 1824-ig csak a legfelsőbb osztályu tanulók, oratorok poéták nevei lévén bejegyezve, csak ezt tudhatjuk biztosan s ezek száma 3 és 8 közt váltakozik; 1814-ben a 6 osztályban volt a létszám 168; hogy azonban e nagy létszám nem valódi gymnasisták létszáma: mutatja az, hogy midőn 1821-ben a 3 nemzeti osztálynak a gymnasiumtól elkülönítése után van kimutatva a gymnasiumi létszám, ez 120-ra, — 1838-ban pedig midőn a 4-ik nemzeti osztály is elkülönítettett 36-ra olvad le s egészen 1854-ig 36 és 60 között váltakozik.

A középiskoláknak a forradalom után az államkormány által megkezdett szabályozása folytán, 1854-től fogva ez intézet mint négy osztályu magán algymnasium állott fenn egy tanár és egy korrektor vezetése alatt 24 és 47 közt változó számu növendékekkel a 4 osztályban, az 187 $\frac{2}{3}$. iskolai évig, a midőn az akkori korrektor elhunytával, a két felsőbb osztály beszüntettetvén csak az I-ső és II-ik osztály tartatott meg egy tanár vezetése alatt az 187 $\frac{6}{7}$ -ik iskolai évig, mely két osztályban 10—16 növendék volt; a két felsőbb osztály beszüntetése némileg azzal pótoltatván, hogy a debreczeni gymnasium 3-ik és 4-ik osztályában levő szoboszlói jobb igyekezetű tanulók számára az egyházi pénztárból évi 200 forint kiadása rendeltetett el.

Ily helyzetben már feloszláshoz látszott közeledni e tanintézet; mint-hogy azonban városunk értelmisége azon meggyőződéstől volt áthatva, hogy egy itt helyben levő, habár nem teljes gymnasium mint a multban üdvösnek bizonyult, úgy jövőben is hasznos szolgálatot teend mind városunk, mind az általános közművelődés érdekében: ennél fogva nemes erélylyel rajta voltak, hogy e tanintézet bár némileg változott alakban ujéletre keljen. — És ez meg is lett az 1876-ik évben, a midőn egyfelől a gymnasi-

umot eddig fentartott reform. egyház, másfelől a városi képviselő testület közös erővel felállították e mostan létező tanintézetet a polgári iskolával kapcsolatos 4 osztályu gymnasiumot, melyben jelenleg négy rendes és egy mellék (ének) tanár működik, kik közül két rendes és a melléktanárt a reform. egyház, — a másik két rendes tanárt pedig a város választja és fizeti, a nem reform. vallásu növendékek vallási oktatását illető lelkészeik teljesítik; az egyház át adta a helyiségeket a meglevő felszerelésekkel, a város pedig teljesíti a még szükséges felszereléseket s az évi fentartási költségeket. — Az intézet feletti közvetlen felügyeletet egy a reform. egyháztanács és a városi képviselő testület által egyenlő számban választott, összesen 12 tagból álló iskolaszék gyakorolja, melynek elnöke mindig a reform. egyház főgondnoka, hivatalbóli tagjai pedig a különböző vallás felekezetek lelkészei és az igazgató tanár. A fentartó testületek közt a szerződés hat évre van kötve s egyfelől az egyházi hatóság, másfelől a közoktatási miniszterium által megerősítve s miután az első hat év ezen iskolai évvel lejár: ezen évben a két szerződő fél által további hat évre megújított s jelenleg áll felsőbb megerősítés alatt. — A tanítás szakrendszer szerint történik s az iskolai év a közvizsga után nyilvános zárünnepélylyel rekesztetik be, melyen az igazgatói jelentés mellett, felolvasások, ének és szavatok tartatnak; s a kitünőbb tanulók részére alapítványi — s egyes tanügybarátok által felajánlatni szokott — jutalmak osztatnak ki; a tanintézet életéről a zárvizsgák után évenként nyomtatott értesítők adatnak ki. — A növendékek száma a 4 osztályban az eddigi 6 év alatt 40—50 közt változott, kik legnagyobb részben gimnázisták, a polgári iskolai folyamra leginkább csak azok lépnek, kik mint a 12 évet be nem töltöttek az iskolát el nem hagyhatják. A diákok vagy pártikulisták intézménye jelenleg is fenáll annyiban, hogy a folyamodó szegényebb sorsu növendékek közül 4-et vagy 5-öt az egyháztanács felvesz azon jótéteményre, hogy az iskola épület egy szobájában lakást, (télen fűtéssel és világítással) a lakosok sorban főzése utján ebédet és vacsorát, évenként 6—7 forintot s a temetésektől 10—15 krt kapnak, mely jótéteményért tisztük az isteni tisztelet és temetések alkalmával az énekvezérnek segédkezni s az éneklő gyermekek közt a rendre felügyelni.

Az intézetben következő gyűjtemények vannak:

1. Gymnasiumi könyvtár	196 darab.
2. Ifjúsági könyvtár	124 „
3. Természettani szertár	152 „
4. Ásványgyűjtemény	160 „
5. Növénygyűjtemény	878 „
6. Rovargyűjtemény	100 „
7. Mennyiségtani eszközök	15 „

8. Földrajzi eszközök	18 darab
9. Rajzgyűjtemény	120 „
10. Régiség és éremgyűjtemény	217 „
11. Torna eszközök	14 „

A szorgalmas- és szegénytanulók jutalmazására s illetve segélyezésére a reform. egyháznál alapítványok vannak.

Tanulók létszáma a 4. osztályban jelenleg : 52.

Tanárok évi fizetése és az intézet egyéb kiadásai együtt véve évenként 3400—3500 forintra mennek. — Tandijul eddigelé a helybeli reform. tanulóktól 2, — nem reform. vagy máshonnan valóktól 4 frt, — ezenkívül felvételi díj egyszermindenkorra 1 frt, — könyvtáridíj pedig évenként 50 kr fizettetett. — Az intézet helyiségei : 4 tanterem ; 1 könyvtár és gyűjtemény terem, tanári lak, 1 lakszoba a pártikulisták számára és egy torna-kert.

Soltész László

Szoboszlói ref. lelkész

NEGYEDIK RÉSZ.

A MEGYE EGÉSZSÉGÜGYI VISZONYAI.

IRTA: DR. VARGA GEIZA,

MEGYEI FŐORVOS

1. Általános egészségügyi áttekintés.

Már maga a megye földrajzi fekvése, éghajlata, talaja, valamint az itteni lakosok testalkata, foglalkozása, táplálkozási módja, végre az általános jólét, mely községeinkben mutatkozik, eléggé igazolják azt, hogy e megye viszonylagosan kedvező közegészségi állapotnak örvendjen, s nem is lehet panaszunk semmire, a mit a természet nyújtott, mert még az ivóvíz is — daczára annak, hogy folyó vagy forrásvíz egészen hiányzanak — a jó karban tartott, kellőleg gondozott s időnként megtisztított egyszerű kutainkban folytonosan jó, üdítő és egészségesnek mondható.

Hogy mégis nem vagyunk képesek megyénk egészségügyi viszonyait oly kedvező színben tüntetni fel, mint minőben annak a természet adta előnyök mellett mutatkozni kellene, annak oka részint maga a nép részéről tapasztalt indolentiában, részint az emberi — ártalmas behatások távol-tartását stb. célzó — intézkedések hiánya, vagy czélszerűtlen és elégtelen alkalmazásában keresendő.

Lesz alkalmunk e sorok folyamán rámutatni ugy ezen hiányokra, mint azon elkerülhetlenül szükséges intézkedésekre, melyektől a tapasztalt hiányok javulását várhatjuk; vázoljuk előbb röviden a megye egészségügyi állapotát annak alakulása óta lefolyt öt év alatt.

2. Kórjárat, kórlefolyás, tájókórok.

Rendes években, a mikor járvány nem fészkelte be magát községeinkbe, a kórjárat teljesen alkalmazkodik az évszak, munkálkodás és táplál-

kozás változásaihoz, az év elején hurutos, lobos bántalmak különösen a légző szervekben mutatkoznak, a t ü d ő l o b o k — bár különös időhöz kötve nincsenek is — leginkább a nedves, hideg január, február hónapokban fordulnak elő, lefolyásukigén változó, a szerint a mint az előző év anyagi viszonyai az illető egyénre kedvezők voltak-e vagy nem, szegényebb, nehéz munka és nélkülözés által elcsigázott vagy az iszákosságnak inkább hódoló beteg nehezebben gyógyul fel, annál inkább, mert czélszerű orvosi segély helyett mindenféle — sokszor ártalmas — kísérleteknek vettetik alá, jobb anyagi körülmények között élő s mértékletes életet folytató oly egyén, a ki a baj ellenőrzésére korán keres orvosi segélyt legtöbbször felgyógyul, s csakis súlyosabb szövödmények folytán áll be a halálos kimenetel.

A tavasz kezdetén a lobos állapotok kevesbbedtével, szaporodnak a légző szervek hurutjai, ilyenkor szokott az idült tüdőbajosok egy részénél a gyors légváltozás végzetes lenni.

A nyári hónapok jun., jul., aug. nagy változást szoktak kórjáratunkban előidézni, a légző szervek csak ritkábban támadtatnak meg s inkább az emésztő szervek hurutos és lobos bántalmai lépnek előtérbe; leginkább tulajdoníthatjuk ezt a nép táplálkozásában beállott változásnak és a nagyon forró időjárásnak is, nem ritkán ijedelmet okoznak ilyenkor a gyakrabban felmerülő cholera nostrássá fejlődött gyomor és bélhurut esetek, melyek azonban kellő eljárás mellett rendesen teljes gyógyulással végződnek.

Az őszi hónapok ismét a légzőszervek bajait idézik elő, nem ritkák azonban ez évszakban a gyorsan erjedésbe menő új kerti borévezete után fellépő makacs és igen fájdalmas gyomor- és bélgörcsök, s ugyanezen idő tájban lépnek fel nagyobb számban — a gyorsan lehülő körlégnek az erősebb munka folytán nagyobb kipárolgásban lévő bőrre történt behatása következtében, — a savós hártályak bajai izom-izületi csuzok és köszvényes bántalmak alakjában.

Ezen röviden jelzett s rendesnek nevezhető kórjáraton vörös fonálként húzódik vigig megyénk egyetlen tájkórja a váltóláz. — Nincs szaka — s merem állítani nincs napja — az évnek, melyen ezen kór különböző alakjaival s utóbajaival megyénk minden orvosa ne találkozónék, sőt vannak évszakok, a midőn az összes betegülések 60%-a ezen kóralakra vihető vissza; különösen nedves éveket és tavaszokat követő szárazabb évek és nyarak alkalmával, — a midőn a kiszáradni kezdő mocsarak kigőzölgése folytán a talajban rejtett sporák milliárdjai a légbe jutva, a különböző irányu szelek által szerte hordatnak — találkoznak ezen kór különböző, sokszor álcázott, nem ritkán veszélyes alakjaival, s alig akad betegünk, kinél a malaria hathatós ellenszerét a chinin készítményeket nélkülözhetnének!

Kiszámíthatatlan, óriási a veszteség, melyet megyénk — földmiveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó, s így folyton a mocsarak között sza-

badban élni kényszerült — népessége életben, egészségben, munkaerő vesztésében és gyógyítási költségekben ezen kór folytán szenved, ha tekintetbe vesszük, hogy a munkás néposztály a nagy munka időben magas napszám mellett egyetlen napi munkájával képes törleszteni egész évi államadóját, ha tudjuk, hogy épen a legerősebb munkaképes és munkabíró nép osztály támadtatik meg ezen baj által, s többnyire 3-ad, negyed napos alakban jelentkezvén a baj — miután egy napi betegség után más nap- vagy két napon is dolgozhatik, részint várja javulását, részint hatástalan báziszeretekhez folyamodik, s csak midőn már szervezetében mélyebben rejlőd változásokat — lépdag, vérszegénység, vesebajt — okozott a váltóláz, keres fel szakértői segílyt, mely a baj előhaladott volta s ennek folytán az alkalmazni kellett drága gyógyszer nagy adagjai miatt aztán tetemes költségébe kerül, s melyet e miatt gyakran idő előtt abba hagyni kénytelen: akkor azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy az állam nem az adó magas számtételei, hanem sokkal inkább azon intézkedések elégtelensége miatt kárhoztatandó, a melyek által — az alföld számos mocsárai kiszáritása, levezetése stb. következtében — az itteni erőteljes magyar nép egészségügyi viszonyai tetemesen javíthatatnának.

Megyénk területén nagy számmal vannak ilyen posványok, nemcsak a földeken és réteken, hanem bent a községekben is, így Nádudvar, B.-Ujváros, Csege, Földes, Dorog több 100—1000 négyszög méternyi területű posványokkal bírnak, melyek a léget fertőztetik, s melyekben bent a község téerein káka és nád terem!

Évekkel ezelőtt, — már 1877-ben — a midőn a közigazgatási bizottságok életbe léptetése alkalmával azok tevékenysége és hatásköre iránt vérmesebb volt bennem a remény, — felszólaltam e tárgyban az ilyen posványok kiszáritása, levezetése vagy betöltése iránt, de óriási költségeket feltételezvén e munkálat, a tett intézkedések többnyire csak papíron maradtak; azóta minden évi jelentésem foglalkozik e tárggyal s az 1881-ik évi jelentés felolvasása után az egészségügyi bizottság kezdeményezésére bizottság küldetett ki az iránt: hogy az illető helyeket beható vizsgálat alá vevén, a tapasztalt hiányok miként lehető javítása iránt a közelebbi megyei gyűléshez javaslatot készítsen.

Várjuk tehát az eredményt! hihetőleg — ha lassan is — célhoz vezet az, és akkor elmondhatjuk, hogy megyénk egészségi viszonyai legjobbak az alföldön!

Népeseési mozgalmak öt évről.

Ugy az egészségi viszonyok kényelmesebb áttekintése, mint az egyes éveknek egymással összehasonlítása szempontjából célszerűnek látszott, hogy az ezeket előtűntető népmozgalmi adatok lehetőleg egy-egy táblázatban hozassanak össze az egész időről, hogy pedig a népeseési mozgalmak

mak több oldalról megvilágítva tűnjenek fel: azokat nemcsak az egyes hitfelekezetek, hanem az egyes első fokú egészségügyi hatóságok területe szerint is kimutatva állítottam össze, s miután rendelkezésemre csak a halálozási — s így a 2-ik és 3-ik kimutatásban foglalt — adatok állottak, a születési és egybekelési kimutatásokat ujonnan kellett beszereznem, s e téren úgy megyebeli orvos társaim, mint az egyes egyházak tisztelt lelkészei részéről a legnagyobb előzékenységgel és szívélyességgel találkoztam.

Az eképen nyert adatokból a 254., 255., 256. és 257-dik lapon szemléltethető négy táblázatot szerkesztettem, melyek elseje a születéseket, másodika a halálozásokat és negyedike az egybekeléseket tünteti fel a megye alakulása óta lefolyt öt évről, a harmadik táblázat a halálokokat adja elő évenkénti összegekben.

Ezen táblázatok igen sokféle képen lennének megvilágíthatók és a megye lakosságának létszámával viszonyíthatók, a nevezetesebb következtetéseket alábbi számadatokban vázolólok :

A.) Születési viszonyok.

Az öt év alatt átlagosan véve esett 1000 lakosra a megyében évenként 48.3 születés, a legjobb évben 1877-ben 49.1, a legrosszabb 1878-ik évben 47.2 gyermek született 1000 lélek után.

Az egyes hitfelekezetek születési viszonyait véve tekintetbe legjobbnak találjuk az arányt a római katolikusoknál és legrosszabbnak az izraelitáknál, mint ezt következő számítás igazolja: esett 1000 lélekre születés

	évi átlagban	legjobb évben	legrosszabb évben.
Római kath.	60,	63.6	57.7
Helvét hitvall.	46.5	47.5	45.2
Görög kathol.	44.9	47.6	42.8
Ízraelita	42.9	47.2	39.8.

Az egyes járások és városok területén történt születéseket a lélekszámmal egybeazonosítva kitűnik, miszerint legjobb volt a születési arány az Ujvárosi járásban és legrosszabb Nánáson. Ugyanis esett ezer lakosra születés :

	évi átlagban :	legjobb évben :	legrosszabb évben :
Nádudvari járásban	45.3	46	44.3
B.-Ujvárosi járásban	54.5	56.8	50.6
Böszörményben	48.8	50.7	47.
Nánáson	38.1	40.5	38.
Szoboszlón	46.1	48.2	43.
Dorogon	54.4	57.7	50.7
Hadházon	38.8	41.2	34.3

Közérkölciségi tekintetben fontossággal bírván a törvénytelen születések aránya, ha megyénk születéseit az öt évi átlagban ez irányban vizs-

gáljuk ugytaláljuk, hogy a törvénytelen születések az összesnek 6·5 százalékát teszik; különböző ezen arány az egyes hitfelekezetek szerint, mert míg az izraélitáknál 1%, a görög katolikusoknál 3·9%, a helvét hitvallásuaknál 6·5%, addig a róm. katolikusoknál 10 1°/_o-át teszi az összes születéseknek.

Hasonlóan különbözik a hatósági területek szerint is, mert míg Dorogon 4·9%, a náduvar járásban 5·9%, a b.-ujvárosiban 6·1%, Nánáson 6·2%, addig már Böszörményben 7·2% Hadházon 8% sőt Szoboszlón 8·1% százalékot tesz ki a törvénytelen születések száma.

Az iker születéseket vizsgálva látjuk, hogy míg 88 születésre esik egy iker szülés addig — az öt év alatt csak 1 hármas születés történnén, — csak mintegy 30,000 terhességre számítható 1 többes születés

1-ső tábla : Születések

1877. évben													1878. évben													1879.		
Vallás feleke- zetek alább első fokú ható- ságok szerint	Született összesen	ebből		tör-		halva		Született összesen	ebből		tör-		halva		Született összesen	ebből												
		fi	nő	vényes	vénytelen	fi	nő		kettős	fi	nő	vényes	vénytelen	fi		nő	kettős											
																		fi	nő									
Róm. kath.	672	323	349	607	65	3	—	12	635	328	307	568	67	7	7	13	700	349	351									
Helv. hitvallású	4566	2319	2247	4287	279	85	72	51	4343	2240	2103	4069	271	85	66	60	4492	2317	2175									
Görög egyesült	453	245	208	437	16	1	1	—	430	218	212	415	15	—	—	—	427	210	217									
Izraelita	219	110	109	215	4	2	—	2	260	124	136	259	1	3	3	6	238	128	110									
Összesen	5910	2997	2913	5546	364	91	73	65	5668	2910	2758	5311	357	95	66	79	5757	3004	2853									
Nádudvari járás	1407	707	700	1331	76	19	15	20	1458	722	736	1369	89	26	19	19	1436	745	691									
B.-Ujvárosi „	1608	814	794	1519	89	19	10	19	1469	749	720	1391	78	17	16	22	1653	849	804									
Böszörmény „	964	485	479	890	74	29	22	9	892	478	414	834	58	23	17	15	926	482	444									
Nánás „	563	273	290	526	37	13	15	9	544	311	233	509	35	15	5	6	522	270	252									
Szoboszló „	624	320	304	579	45	7	8	6	558	275	283	514	44	9	5	11	580	289	291									
Dorogh „	462	255	207	442	20	—	—	—	461	236	225	430	31	—	1	3	425	203	216									
Hadház „	282	143	139	259	23	4	3	2	286	139	147	264	22	5	3	3	315	160	155									
Összesen	5910	2997	2913	5546	364	91	73	65	5668	2910	2758	5311	357	95	66	79	5757	3004	2853									

2-ik tábla. Halálozások

1877. évben								1878. évben								
Vallás felekezetek alább elsőfoku hatóságok szerint	Méghalt összesen	ebből		életkorra 7 éven		Gyógyke- zelésben nem ré- szesült 7 éven	Méghalt összesen	ebből		életkorra 7 éven		Gyógyke- zelésben nem ré- szesült 7 éven	Méghalt összesen			
		fi	nő	alóli	felüli			aluli	felüli							
										alóli	felüli			aluli	felüli	
Római katolikus	422	217	205	233	189	140	93	520	273	247	288	232	160	91	490	
Helvét hitvallásu	3065	1507	1558	1492	1573	781	767	3303	1714	1589	1731	1572	842	773	3650	
Görög egyesült	302	158	144	155	147	28	73	388	199	189	229	159	87	44	398	
Izraelita	63	32	31	38	25	3	2	104	65	39	60	44	6	4	105	
Összesen	3852	1914	1938	1918	1934	952	935	4315	2251	2064	2308	2007	1095	912	4643	
Nádudvari járás	961	466	495	469	492	130	179	1028	536	492	566	462	205	177	1035	
B.-Ujvárosi „	1058	536	522	565	493	416	318	1280	681	599	690	590	507	302	1240	
Böszörmény	627	307	320	324	303	157	119	594	306	288	283	311	138	183	702	
Nánás	388	198	190	184	204	93	140	369	185	184	178	191	84	109	456	
Szoboszló	340	167	173	136	204	94	73	472	257	215	275	197	46	60	561	
Dorogh	272	145	127	138	134	13	54	370	187	183	220	150	80	32	352	
Hadház	206	95	111	102	104	49	52	202	99	103	99	103	35	49	297	
Összesen	3852	1914	1938	1918	1934	952	935	4315	2251	2064	2308	2007	1095	912	4643	

kimutatása öt évről.

évben					1880. évben										1881. évben									
tör-		halva született			kettős	Született összesen	ebből		tör-		halva született			kettős	Született összesen	ebből		tör-		halva született			kettős	
vényes	vénytelen						fi	nő	vényes	vénytelen						vényes	vényes							
620	80	4	2	8	689	362	327	615	74	5	3	20	1 hármas	641	333	308	586	55	5	1	11			
4183	309	78	45	60	4464	2256	2208	4193	271	77	62	66		4498	2332	2166	4183	315	95	49	52			
410	17	—	2	—	416	208	208	393	22	1	—	—		407	211	196	393	14	3	2	—			
235	3	4	—	—	240	128	112	237	3	3	—	2		225	113	112	224	—	3	3	3			
5448	409	86	49	68	5809	2954	2855	5439	370	86	65	88	1 hármas	5771	2989	2782	5386	385	106	55	66			
1335	101	23	11	22	1454	727	727	1382	72	21	11	30		1439	720	719	1349	90	26	10	18			
1546	107	8	8	16	1617	821	796	1508	109	17	9	27		1559	821	738	1456	103	14	6	13			
855	71	21	16	10	917	467	450	849	68	21	24	11		946	513	433	880	66	29	15	15			
490	32	16	5	4	523	259	264	499	24	8	11	7	499	272	227	462	37	14	6	6				
525	55	9	8	9	627	342	285	576	51	12	6	7	616	303	313	566	50	17	16	8				
411	14	1	—	1	406	202	204	378	28	—	—	1	422	216	206	407	15	2	1	1				
286	29	8	1	6	263	136	129	247	18	4	4	5	290	144	146	266	24	4	1	5				
5448	409	86	49	68	5809	2954	2855	5439	370	86	65	88	5771	2989	2782	5386	385	106	55	66				

kimutatása öt évről.

1879. évben								1880. évben								1881. évben							
ebből		életkorra 7 éven		Gyógyke- zelésben nem ré- szesült 7 éven		Még halt összesen	ebből		életkorra 7 éven		Gyógyke- zelésben nem ré- szesült 7 éven		Még halt összesen	ebből		életkorra 7 éven		Gyógyke- zelésben nem ré- szesült 7 éven		Még halt összesen			
fi	nő	aluli	felüli				fi	nő	aluli	felüli				fi	nő	aluli	felüli						
253	237	303	187	125	76	568	273	295	362	206	131	88	462	225	237	275	187	80	65				
1849	1801	2008	1642	986	768	4143	2256	2187	2607	1836	1156	819	3361	1729	1632	1570	1791	880	880				
209	189	224	174	67	40	570	276	294	324	246	55	71	420	226	194	211	209	91	65				
57	48	68	37	4	2	131	66	65	79	52	6	—	107	51	56	56	51	4	3				
2368	2275	2603	2040	1182	886	5712	2871	2841	3372	2340	1348	978	4350	2231	2119	2112	2238	1055	1013				
541	494	541	494	300	255	1165	618	547	624	541	374	299	970	490	480	448	522	279	298				
652	588	740	500	518	279	1632	799	833	1001	631	585	297	1226	606	620	651	575	436	292				
352	350	385	317	92	75	1054	530	524	665	389	64	76	679	362	317	355	324	50	87				
235	221	256	200	101	108	471	233	238	260	211	92	95	402	208	194	154	218	88	116				
265	296	311	250	43	72	535	287	248	320	215	41	78	415	208	207	199	216	32	77				
183	169	197	155	65	34	488	233	255	270	218	50	65	396	212	184	195	201	85	56				
140	157	173	124	63	63	367	171	196	232	135	142	68	262	145	117	110	152	85	87				
2368	2275	2603	2040	1182	886	5712	2871	2841	3372	2340	1348	978	4350	2231	2119	2112	2238	1055	1013				

3-ik tábla : A halálok kimutatása öt évről.

Sorszám	A halál oka	1877*)	1878	1879	1880	1881
		é	v	b	e	n
1	Veleszületett gyöngeség	249	470	542	549	500
2	Görcsök s rángások	204	459	448	381	313
3	Gyermek aszály	136	266	227	208	164
4	Tüdőlob	167	335	312	427	391
5	Tüdő gümőkór	220	538	491	444	425
6	Béllob és bélhurut	224	467	403	589	387
7	Vérhas	17	52	14	15	8
8	Keleti cholera	—	—	—	—	—
9	Hagymáz	105	179	117	158	113
10	Hólyagos himlő	1	36	57	378	71
11	Vörheny	—	—	213	330	43
12	Kanyaró	—	40	140	77	12
13	Roncsoló toroklob	17	110	161	226	160
14	Hártyás torokgyík	57	124	131	98	74
15	Hökhurut	29	16	25	41	—
16	Gyermekági bajok	19	17	32	24	19
17	Fertőzési pokolvar	16	16	14	9	7
18	Viziszony	—	—	—	2	—
19	Gutaütés	105	218	247	179	197
20	Végelgyengülés	147	345	321	323	432
21	Agy bántalmak	67	116	132	220	173
22	Járványos agy s gerinczagy-hártyalob	—	—	—	83	—
23	Tüdőhurut	6	60	34	62	62
24	Általános vízkór	80	183	212	285	212
25	Váltólázsenyv	—	—	41	64	56
26	Ráksenyv	17	29	43	27	26
27	Genyvérűség	—	—	14	16	12
28	Hashártyalob	—	44	10	21	10
29	Szervi szívbántalmak	—	—	—	17	22
30	Erőszakos halál	9	17	10	26	21
31	Öngyilkosság	15	31	32	26	37
32	Véletlen esemény általi halál	13	30	55	46	31
33	Halva született (egész évben)	164	161	135	151	161

Évenként mintegy 100—200 halálesetnél, — melyeken a halottkémlést nem orvos halottkém teljesíti — határozott kórisme nincs megjelölve, ezek tehát ezen táblázatból kimaradtak.

*) Ezen kimutatások készítése a nmlt. belügyminiszterium körrendeletéből csak 1877. 2. félévben kezdetvén gyűjtetni, az adatok csak ez év második feléről valók.

4-ik tábla: Házassulások kimutatása öt évről:

I. Vallásfelekezetek szerint	Egybekelt pár				
	1877.	1878.	1879.	1880.	1881.
	évben				
Római katolikus	107	141	147	98	137
Helvét hitvallásu	1009	1121	1096	964	957
Görög katolikus	106	97	98	105	76
Izraelita	49	47	34	35	53
Összesen	1271	1406	1375	1202	1223
II. Első foku hatóságok szerint.					
Nádudvari járás	366	381	364	315	334
B.-Ujvárosi járás	292	339	310	303	345
Böszörmény rendezett tan. város	174	230	249	196	145
Nánás	145	154	144	127	106
Szoboszló	137	124	142	105	140
Dorog	110	100	90	101	75
Hadház	47	78	76	55	78
Összesen	1271	1406	1375	1202	1223

B) Halálozási viszonyok.

Mindenekelőtt, ha egybevetjük a vizsgálódásunk tárgyát képező öt évről adott születési és halálozási adatokat kitűnik, hogy megyénk népessége jelentékenyen szaporodott, levonva ugyanis az öt évi szülöttek számából (29,015), az ugyanazon idő alatt meghaltak (22,872) és halva szülöttek (772) számát 5371 főnyi szaporulat mutatkozik. — Ebből azon örvendetes következtetést vonhatjuk, hogy megyénk népességi viszonyai igen egészségesek, annál inkább, mert mint alább látni fogjuk az 1879-ik év 2-ik fele és az egész 1880-ik év sok és súlyos járvánnyal látogatták meg a lakosságot.

Egy tekintet a halálozási táblára és látjuk, hogy az 1877-ik volt a legkedvezőbb míg az 1880-ik év a legnagyobb halálozási számot tünteti elő.

Átlagosan esett ezen öt év alatt 1000 lakosra a megyében évenként 37.5 halálozás, és pedig a legkedvezőbb évben 31.5 a legrosszabb év folyamán pedig 46.8 halálozás

Ezen arány ugy az egyes hitfelekezetek, mint első foku hatóságok szerint felette változó volt, vallásfelekezetek között legkedvezőbb viszo-

nyok az izraeliták és legrosszabbak a katolikusok között tapasztalhatók, területi tekintetben legjobb viszonyokat Nánáson és legrosszabbakat, Dorogon találunk, mint ezt a következő összeállítás igazolja : esett az öt év alatt 1000 lakosra halálozás :

felekezet szerint	átlag évenként	a legkedvezőbb	és a legrosszabb évb.
Helvéthitvallásu	35.1	31.9	46.3
Római katolikus	44.7	38.3	51.6
Görög katolikus	43.7	31.8	60.0
Izraelita	18.5	11.5	24.0
terület szerint :			
A nádudvari járásban	32.5	30.3	36.7
A b.-ujvárosi járásban	44.3	36.4	56.2
Böszörmény városban	38.4	31.2	55.4
Nánás	30.0	26.5	33.9
Szoboszló	35.7	26.1	43.1
Dorog	46.9	34.0	61.0
Hadház	36.0	27.3	49.6

Ugy közegészségügyi, mint nemzetgazdászati stb. szempontból fontos hogy ösmerjük a gyermek halandóság viszonyait, hiszen közegészségi törvényünk is sulyt fektet a gyermekek egészségi gondozására különösen azok 7 éves koráig, lássuk ennél fogva, miképen viszonylik a 7 évesek halálozása az összes halálozásokhoz.

Az öt év alatti halálozások számát összevéve, úgy találjuk, hogy a 7 éven alóli halottak az egész megyében az összesnek 53.9 százalékát teszik ; külön számítva pedig hitfelekezetek és területek szerint : a 7 éven alóli halálozást : a helvét hitvallásuaknál 52.8, a r. kath. 59.3, a görög katolikusoknál 55.0, az izraelitáknál 57.0 százaléknak találjuk.

Ugyanezen százalék a nádudvari járásban 52.5, a b.-ujvárosiban 57.1, Böszörményben, 55.0, Nánáson 49.3, Szoboszlón 53.4, Dorogon 54.3, és Hadházon 53.6-ra ment az öt év alatt, és így e tekintetben legkedvezőbb viszonyok voltak a helvéthitvallásuaknál és Nánáson, legkedvezőtlenebbek pedig a r. katolikusoknál és a b.-ujvárosi járásban.

Ha már most figyelemmel kísérik az adatokat és kutatjuk ezen nagy gyermek halandóság okát, azt első sorban abban találjuk, hogy az ifjabb életkoru egyének gyógykezeltetése a szülék és gyámok részéről felette elhanyagoltatik, mert a 7 éven alól elhaltak között a halált okozó betegségben orvosi segílyt nélkülözöttek száma az öt év alatt 45.6 százalékot tesz ki, s így a meghalt gyermekek majdnem fele részénél az orvosi segítség még meg sem kísérltetett !

Vallásfelekezetenként és területi arány szerint vizsgálva ezen viszonyt azt tapasztaljuk, hogy a 7 éven alóli halottak közül orvosi segítség igénybe nem vétetett az izraeliták között 7.9%, a görög katolikusok között 28.7%,

a római chatholikusok között 43.5 a helvét hitvallásuak közt az esetek 49.3 százalékánál; s míg Szoboszlón csak 20.6%, Bösörményben 24.4%, Dorogon 28.7%, Nánáson 44.5%, addig a nádudvari járás területén 47.9% Hadházon 52.2% végül az ujjvárosi járásban már 66.9%-ot tesz ki a gyógykezelést nélkülözött 7 éven alóli halottak száma.

Tapasztalásom szerint a törvény ide vonatkozó rendelkezése kellőleg csak Bösörmény, Szoboszló városok rendőrsége által foganatosittatik, némileg történnek intézkedések Dorog és Nánáson is. Hadházon azonban és a két járás területén, különösen az ujjvárosi járásban ezen fontos közegészségi ügy felettel van hagyagolva.

Ha ezen halálozási arányt végül az öt évről egybeállítva évenkénti adatokban vizsgáljuk — mint ezt a következő egybeállítás mutatja :

Nem gyógykezelt hét éven alóli gyermek elhalt :

év	nádudvari j.	b.-ujvár. j.	Bösörm.	Nánás,	Szoboszl.	Dorog.	Hadh.
1877.	130	416	157	93	94	13	49
1878.	205	507	138	84	46	80	35
1879.	300	518	92	101	43	65	63
1880.	374	585	64	92	41	50	142
1881.	279	436	50	88	32	85	85

akkor meg kell győződünk nem csupán arról, hogy azon városokban, melyek hatósága a törvényt kellőleg végre hajtja (Szoboszló, Bösörmény) a nem gyógykezelt 7 éven alóli halottak száma évenként tetemesen fogy, hanem arról is, hogy azon hatóságok területén melyek ez irányban a törvény által előírt intézkedéseket meg nem teszik az ilyen halottak száma évről-évre szaporodik; sőt merem állítani, hogy 1877. óta azért látható itten visszaesés, mert akkor a megalkotott új törvénytől félelemből a lakosság inkább igyekezett a gyermekbetegségek esetében orvosi segélyhez fordulni, míg azóta — látva, hogy a mulasztók ellen mi sem történik, — ezt mindinkább elhanyagolja!

Ezt tartom egyik főokául a nagy gyermekhalandóságnak, azért mutattam reá — talán hosszasan is — hogy azok, a kiknek módjában és kötelességében áll ezen javítani, e fontos ügyet szívökre vevéu, a tapasztalt hiányokon segíteni igyekezzenek!

A 3-ik táblában elősorolt halál okokból látható, mely betegségek, — körülbelől minő arányban, — fordulhatnak, elő a megye lakosságánál, ezen adatokat azonban, — bár a halottkémlés a megye minden községében rendszeresen végeztetik és pedig 14-ben orvos, hatban pedig betanított halottkém által, — nem tartom kellő hitelességgel bírónak azért, mert a halálesetek felénél a betegséget orvos nem észlelte és a halottkémnek — még ha orvos is — a halál ok megállapításánál jó részben csak a külsőségekre, s a családtagok bemondására kell szorítkozni, ezen oknál fogva ez adatok bírálatába bocsátkozni feleslegesnek tartom.

Még csupán azt kívánom megjegyezni, hogy az itt elsorolt halálozási adatokat a hivatalos D. minták, és ezek alapjául szolgáló VII. számú halottvizsgálati jegyzőkönyvekből vettem, és a számok azonosak az évi jelentéseim kapcsán felsőbb helyre felterjesztett kimutatások számadataival.

C) Házassági viszonyok.

A mennyibenezek az orvost érdeklik a csatolt táblázatból—257 l. — kivehető, miszerint legtöbb házasság az egészséges években és azok után történik, míg a járványos és azt követő években kevesebb pár egybekelését találjuk, ugyanis míg 1878-ban 1406 pár, addig 1880-ban csak 1202 pár kelt egybe a megyében.

Ugy találjuk végül, hogy az öt év alatt 1000 lakosra 53 pár egybekelése esik, és pedig viszonylagosan számítva az izraélitáknál 40, görög katolikusoknál 50, helvét hitvallású 53 míg a róm. kathnál 57 pár kelt egybe 1000 lakos után.

Ugyanezen arány Hadházon 45, Nánáson 49, Szoboszlón 52, az ujjvárosi járásban 54, Böszörményben és a nádudvari járásban 55 míg Dorogon 59 pár egybekelését tünteti elő szintén 1000 lakos után.

4. Járványok

A lefolyt öt év alatt különböző járványok látogatták a megyét, az ezek által előidézett halálozások adatai a 3-ik tábla megfelelő rovataiban 256. l. — feltalálhatók; röviden a következők érdemelnek külön felemlítést :

a) A roncsoló toroklob szórványosan már 1877-ben mutatkozott, s folytonosan emelkedve, tetőfokát a különösen járványos 1880-ik év folyamán érte el, leginkább fellépett : Böszörményben, Szoboszlón, B.-Ujjvároson P.-Ladányban és Egyeken, kisebb számban az egész megyében előfordult.

b) A hólyagos himlő hasonló lefolyást mutatott, és jóformán ugyanazon községekben okozott járványt.

c) Vörheny kapcsolatban a roncsoló toroklobbal 1879. és 1880. években lépett fel az említett községekben, ezen kívül Nánás, Kaba, Nádudvar, Földes, Sámson, Hadház és Tégláson is járványos jellegűt öltött

d) A kanyaró legnagyobb kiterjedésben 1879-ben szerepelt Böszörmény, Szoboszló, Nánás, Hadház, V.-Pécs, P.-Ladány, Földes és más községekben is.

e) A járványos agy- s gerinczagyhártyalob 1879. december havában lépett fel B.-Ujjvároson, hol ugyanezen időben más

járványok is uralkodtak : 1880. január havában széles kiterjedésű járvány-nyá fejlődött, és csak márczius hóban szűnt meg, okozott azon községben 83 halálesetet. Más községekben is merültek fel egyes szórványos esetek, azonban az egyébűtt történt halálozások az agybántalmak rovatában szerepelnek.

Mindezen járványokról, pontos és tudományos tekintetben értékkel bíró u. n. járvány kimutatásokat szerkeszteni azért nem látszik czélszerűnek, mert a tapasztalás azt bizonyította, — hogy daczára a bejelentési kényszer fenállásának, — csak bizonyos része a megbetegüléseknek jelentetik be a hatósághoz és igen nagy számu esetben csak akkor nyer ugy az orvos — mint az előljáróság tudomást a járványos baj felől, midőn már a halálos kimenetel bekövetkezett; ennélfogva — a halálos kimenetelű esetek mind elszámoltatván, az orvosi beavatkozás nélkül is gyógyulással végződött esetek pedig tudomásra nem kerülén, — lehetetlen, hogy a járvány ugy kül- mint belterjileg kellően megfigyeltessék, és az egyes járványok halálozási százaléka pontosan kiszámíthatassék.

Ezen okból mig egyrésről igen sok esetben elhanyagoltatik a gyógykezelés, addig más résről nincs módjában hatóságunknak az, hogy a tova-terjedés meggátlása tekintetében okvetlenül szükséges óvintézkedéseket, mint : elkülönítés, fertőztelenítés stb. kellően eszközöltesse.

Több év óta fenáll ugyan megyénkben egy „járvány-szabályzat“, mely a roncsoló toroklob elleni óvintézkedések céljából alkottatott meg, és más járványok ellen is alkalmazható lenne s mely leginkább az utszabiztosi intézmény alapján igyekszik azon, hogy minden járványos megbetegülés azonnal ugy a hatóság, mint az orvosok tudomására hozassék, másodsor azon, hogy a járványos beteg elkülönítés és kóros váladékainak fertőtlenítése által az egészségesekre nézve ártalmatlanná tétessék, a tapasztalás azonban azt igazolta, hogy ennek keresztül vitélére a községekben ugy a jóakarát, mint a kellő felügyelő egyének és költségek egyaránt hiányzanak.

Csakis Bösörményben lehetett — bár ott sem a kellő mértékben — az ellenőrzést és fertőztelenítést keresztül vinni! a többi községekben a járványok megszűnésének okát sokkal kevésbbé ösmerjük, mint a keletkezés okait!

Egyik legnagyobb jótétemény volna a vidéki lakosságra az, ha olyan utak és módok lennének megállapíthatók, melyek öszhangban az ő szokásai és előítéleteivel, képesek volnának a tisztán az ő javára hozott hatósági öv-rendszabályokat általa önként és szívesen végrehajtatni.

5. *Egészségügyi személyzet.*

Talán egy hatóság sincs kedvezőbb helyzetben megyénknl e tekintetben, működött ugyanis 1881. év végén a megye 20 községében (Alsó- és

Felső-Józsát külön számítva) 26 orvostudor, 7 sebész és 104 szülésznő; esett tehát egy orvos 3703, szülésznő pedig 1175 lakosra, terület szerint pedig egy orvos 70.94, egy szülésznő 22.5 □ kilométerre.

A megye községei közül orvos helyben van 14 községben, szülésznő minden községben van; az orvosok egyes községenkénti elosztását illetőleg volt: 4 Szoboszlón, 3 Böszörményben, Nánáson, Darogon és Hadházon, 2 Nádudvaron, Ujvároson, P.-Ladányban, Kabán, 1 Földes, Szová, Sámson, V.-Pérce és Csege községekben (a fő- és egyik járási orvos a központban állomásoznak), a fentmaradó 6 község orvos tekintetében következőleg van beosztva: Egyek a 12 kilometer távolra levő csegei, Téglás a 4 kilom. távoli hadházi orvos által, Tetétlen részint a Nádudvaron lakó járási, részint a szomszéd községbeli uradalmi orvos, — M.-Pérce és a két Józsa pedig a 7—10 kilométernyire a központban székelő járási orvos által láttattak el, — a kik kötelesek hetenként legalább egyszer, szükség esetén több ízben is az illető községeket meglátogatni.

Állatorvos működött a megyében 12, s így majdnem minden nagyobb állattenyésztést űző község az állategészségügy tekintetében is el van látva szakemberrel.

Gyógyszertár van a megyében 11 községben 12, három község orvos a pedig kézi gyógyszertár tartására van feljogosítva, e szerint a megye lakosságának 90%-a helyben nyerheti azonnal a szükséges gyógyszereket.

A halottkémlés az egész megyében kellő rendben történik, és pedig 14 községben az illető községi orvosok, 6 községben pedig — melyek lakossága alig megy 10%-ra — erre betanított, értelmes gazda emberek, vagy előljárók által teljesítettik.

Az orvosok közül 3 megyei, 23 községi állomásban rendszeres fizetéssel van ellátva, szülésznő 17 mint fizetéses községi bába van alkalmazva, 7 orvos és 87 szülésznő magán gyakorlatot folytat.

6. Védhimlő oltás.

A védhimlő oltást, — melyre nézve a megye szintén külön szabályrendeletet alkotott — a községi és járási orvosok 15 oltási kerületben teljesítik, és pedig mindenik a ma községében, vagy — az utóbbiak — a reájok bízott községekben, úgy hogy jóformán a községek nagyobb részében helyben van az oltást teljesítő orvos is, a mi a népnek és orvosnak az oltás keresztülvitelét és az ellenőrzést nagy mértékben megkönnyíti.

Az 1877. évtől 1881-ik évig bezárólag oltatott évenként: 3858, 3827, 3984, 4344, 4290 gyermek; egy orvos 100-tól 700-ig oltott. Azonban még így is számosan maradnak el az oltástól, ha csak az újabb időben behozott oltási bizonyítványok életbeléptetése nem fog e tárgyban némi javulást létrehozni.

7. Kórház,

Bár a megye községeiben sem a helybeli, sem a más hatóságokból beözönlött idegenek között a proletariatus ez ideig annyira nem fejlődött, hogy egy nagyobb kórház felállítása égető szükség gyanánt mutatkoznék, s még azon esetben is ennek nem a kisebb városokban, hanem az egészen önálló hatóságot alkotó székhelyen kellene felállíttatni, bár az egyes községek megbetegedett lakosai — idegenkedve a kórházi kezeléstől — gyógykezelésüket szívesebben saját hajlékukban eszközöltetik, mégis pirulva kellene bevallanom azt, hogy a megye kórházzal ez ideig nem bir, ha 15 év óta mindent el nem követtem volna legalább egy kisebbszerű, de rendezett és nyilvánossági jelleggel felruházható kórház létesítése iránt.

Már a Hajdukerület fennállása idején igyekeztünk néhány ügybuzgó egyénnel azon, hogy a székhelyen, Böszörményben egy kórház állíttassék, növekedett is az alap és növekszik ma is, de elégtelen arra, hogy a behatóbb munkálatok megkezdessenek; eddig mintegy 3000 forintra tehető ezen alap.

A megye alakulása után csakhamar, — hivatkozva az egészségügyi törvény intentióira — javaslatba hoztam a megyében 4 kisebbszerű s egészen olcsón kiállítható kis városi, u. n. járási kórház*) létesítését; egy-egy ilyen intézet 12—16 ágyra berendezve 10—12 ezer forintnál többre nem került volna, s készen és kidolgozva vannak a tervek a megye levéltárában ma is, mely nyugalomba azért kerültek, mivel a vármegye közönsége a betegápolási pótdónak $\frac{1}{2}\%$ -ról kórházi alap czímen 2% -ra javasolt emelését — a nehéz idők nyomása miatt — megtagadni volt kénytelen.

Várni kell tehát míg vagy kedvezőbb viszonyok megérlelik az eszmét, vagy — a mi sokkal huzamosabb — birságpénzek és a különben is lassan ébredő humanitás érzése olyan társadalmi mozgalmat indítand meg, a mely nem fogja tekinteni a költségeket, s az angolok jótékonyági érzékéből egy kis részt megyénk közönségénél is meghonosít!

Addig pedig be kell érünk azzal, hogy Böszörmény város tart fen egy 6—10 ágyra berendezett igen hiányos magán kórházat, — melynek felszerelése az 1873-ban rögtönzött cholera kórházból maradt fen, — s mely évenként 28—50 betegnek ad hajlékot és segélyt, és azzal, hogy az ország különböző részeiben megbetegült lakos társainkért fizetjük a beteg-ápolási költségeket más előrelátóbb hatóságoknak a nélkül, hogy ezért hasonló uton kárpótlást remélhetnénk.

*) Das Krankenhaus der Kleinen Städte. Dr. W. Meneke. Berlin, 1879.

Z á r s z ó.

Minden szépités nélkül, mit sem takargatva, leplezetlenül igyekeztem bemutatni megyénk egészségügyi viszonyait, mert azt tartom, hogy a nyílt seb — ha nagyobb is — sokkal jobban és gyorsabban gyógyul, mint az, a mely barlangokat képezve elzáratik ugya segíteni óhajtó orvos szeme, mint a tisztító gyógyszer hatása elől, és ha talán fejtegetéseim kissé hosszúra nyultak, az csak azért történt, mert előismerve koszorús költőnk ama remek soraiiban rejlő nagy alapigazságot: „minden országnak támasza, talpköve a tiszta erkölcs!” nem kétlem azt sem, hogy a népek ugy anyagi, mint szellemi jólétének, felvirágzásának legszilárdabb alapját a kedvező közegészségügyi viszonyok alkotják; ha ez kifogástalan, akkor népnevelés, vagyonosodás, ipar, kereskedelem stb. bizton fejlődhetnek és megalkotják, — betetőzik — az épületet és általános megelégedés, boldogság látható a lakosságon!

Ezért tartom minden állam, minden hatóság első és főfeladatának azt, hogy a közegészségügy előmozdítását munkálja, arra sem fáradságot, sem költséget ne kiméljen, s rámutatva fentebbiekben a legégetőbb hiányokra, azon intézkedéseket, melyek ezek elhárítása tekintetében első sorban szükségesek, röviden következőkben foglalom össze:

1. A megye területén s a községek belsejében levő ártalmas álló vizek, mocsárok szárittassanak ki, vezettessenek le, vagy töltessenek be!

2. A gyermekek megbetegülése esetében azok czélszerű, gyógykezel-tetésére a hozzátartozók erélyesen szorittassanak, s hogy jövőre e téren annál biztosabban haladhasson a hatóság, intézkedjék az iránt is, hogy a népiskolákban a közegészségügyi oktatás megadassék.

3. A felmerülő járványok esetében gondoskodjék arról az állam, vagy a hatóság, hogy a betegek bejelentésének és ártalmatlanná tételének cél-jából a gyakorlatban kivihető óvrendszabályok alkottas-sanak, és ezek kellő szigorral alkalmaztassanak.

4. A megyében legalább 3 kisebb kórház állittassék, egy Böszörmény-ben, egy Nánáson és egy a délnyugati községek egyikében.

Ha mindezek, melyek bizonyára nem csupán jóakaratot, hanem némi áldozatot is követelnek — meg fognak tétetni, és így az alap elkészült: ak-kor gondolkozhatunk azon, minő irányban és minő eszközökkel építsük to-vább a megyei népesség jólétének és boldogságának épületét!

Azért: Videant consules!

